

**LAISVĖS
KOVŲ** ARCHYVAS

Janina Semaškaitė
PASKUI LAIKO STRĖLĘ

LAISVĖS KOVŲ ARCHYVAS

36

Leidybinė komisija

Balys Gajauskas,
Povilas Jakučionis,
Balys Juknevičius,
Andrius Dručkus,
Antanas Lukša (pirmininkas),
Augustinas Švenčionis
Leidinį konsultuoja
rezistencinių kovų dalyviai

Redaktorius

Kęstutis Kasparas

Redakcija

Irma Džiugienė,
Violeta Jakučiūnaitė,
Vaiva Krikvaitė

**IŠLEISTAS
RĖMĖJŲ LĖŠOMIS**

Dėkojame už paramą

Viršelyje: Dunavos miške Ilūkstės partizanų pulko vado latvio Stasio Urbono buvęs bunkeris

Nuotraukos iš Tremties ir Rezistencijos muziejaus fotonuotraukų fondo.

Laisvės kovų archyvas. Istorijos žurnalas, tomas 36. □ © Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2004. □ SL176. □ Leidėjas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, Laisvės ai. 39, 3000 Kaunas, tel. 32 32 14. □ Redakcija, Vytauto pr. 46, 3000 Kaunas, tel. 32 31 79. □ Spaustuvė "MORKŪNAS ir Ko", Draugystės g. 17, LT-3031 Kaunas. □ Užsakymo Nr. 4-372. □ Tiražas 1500 egz. 8 sp. l.

PASKUI LAIKO STRĖLĘ

Skaitytojui ir mano herojams

Galbūt ne visi jie gali didžiulis dideliais žygdarbiais ir pergalėm, tačiau visas jų gyvenime buvo tikra ir šventa: meilė ir skausmas, kova už laisvę ir nepriklausomybės viltis, nes tik jie tragišku tėvynei metu buvo tautos balsas. Ne iš tribūnų pasakytas, ne per šventinius paradus demonstruotas, nereikalaujantis sau atlygio už sunkios kovos vargus ir okupantų pažeminimą. Jie ir tik jie buvo tikroji, gyva, pasipriešinusi smurtui Lietuva.

Gali būti... kam nors pasirodys per menki nežinomų ryšininkų ar jų rėmėjų žygiai, kad būtų įamžinti, tačiau tik jie sunkiausiomis valandomis buvo su Lietuva, nekolaboravo, nevengė pavojų, neišdavė partizanų, paskyrusių gyvenimą kovai už laisvę. Jie - partizanų ryšininkai ir rėmėjai, žuvę būrių vadai - šiandien tautos pasididžiavimas.

Jūs nepalūžote, nors per okupacijos penkiasdešimtmetį buvote pamiršti, o dabar net jūsų idėjos užgožiamos pseudopatriotų, vertinančių tik pinigus ir per turtą pretenduojančių į tautos elitą.

Lenkiuosi Jums, nesenos praeities kovų už laisvę kariai, ginklų ar be ginklo kovojusiems už švenčiausią tautos teisę būti laisviems.

Dėkoju šiltu žodžiu už tai, kad Jūs buvote ir likote tautos istorijos puslapiuose. Širdingiausias ačiū visiems, atvėrusiems sielą, ačiū už senas pageltusias nuotraukas iš šeimos albumų, Jūsų jaunystės ir tremties metų.

Priimkit mano padėką ir pagarbą, mielieji, kurie dar gyvi sulauksite šio leidinio...

Rašant knygą naudotasi Obelių istorijos ir Rokiškio krašto muziejuose esamais dokumentais, medžiaga iš ekspedicijų partizanų keliais, išlikusių gyvų liudininkų prisiminimais.

Janina Semaškaitė

Laisvės šauklio nužygiuoti keliai buvo daug ilgesni už jo gyvenimą. Jaunas, karštas, trumpas jo gyvenimas ir neišmatuojamai ilgų kovos keliai baigėsi, nutrūko pačioje Asarės miškų širdyje.

Kai priešas jo neišveikė atvira kova, - pasitelkė išdavystę.

Išdavikas jau seniai pėdino vadui iš paskos, laukdamas patogaus momento. Tik vadas tos lemtingos akimirkos nepastebėjo. Užsimiršo. Atsigėręs šaltinio vandens pačioje Asarės miškų širdyje, stabtelėjo minutėlę: žvilgsniu išmatavo dar nenužygiuotus žalius tolius ir viskas aplinkui išnyko. Liko tik jis ir žalia miško erdvė, liko, kas nerealu, neapčiuopiama, nesuvokiama: miškas kalbėjo ir siuntė medžių viršūnėmis artimųjų žodžius iš gimtų namų. Nepajuto pavojaus vadas, mintimis buvo tarp savų, regėjo jų veidus, - ne vėjas glostė, glamonėjo - artimųjų rankos. Pavojaus akimirka vado čia nebuvo, tik kūnas, pervargęs nuo grumtynių. Stangrus jaunas kūnas, sugaunantis kiekvieną medžio šakelės virptelėjimą, oro gūsi, nepajuto, kada pasidavė palaimintai vizijai laisvam sugrįžti į namus. Būtinai sugrįžti, kada nors... kai ilgesnis už gyvenimą kelias jį, Juozapą Fričą, partizanų vadą, parves namo.

Jei nebūtų pašaukus gimtų namų vizija, jei nebūtų visa siela nuklydęs už mėlynų tolių, už Asarės miškų širdies, tikriausiai būtų išgirdęs automato spragtelėjimą už nugaros. Mirtinai išvargintas nesibaigiančių kautynių, nepajuto išdaviko, esančio šalia, nors išdavystę jau seniai jautė. Kai būryje atsirado šitas nepažįstamas Plepąs, net nugara jautė jo buvimą. Jis vaikščiojo kaip katinas negirdima sėlinančia eiseną, o kai praeidavo pro šalį lyg šešėlis, apimdavo keistas nerimas. Tačiau tai buvo tik jausmas, jokių įkalčių prieš atėjusią vadas dar neturėjo. Prisipažinimas, jog šis buvo verbuojamas MGB žudikų jiems dirbti, - dar nerodė išdavystės. Juk būta rizikingų žygių drauge su būrio vyrais: Plepąs elgėsi kaip visi ir niekas nieko neįtarė. Vadas tikėjo arba norėjo tikėti išdaviko nekaltumu, todėl ir neišgirdo automato spragtelėjimo.

Lemtinga klaida. Net mirties dvelksmas neišspėjo vado apie pavojų, nors dažniausiai jaučiame artinantis tą neprašytą viešnią. Ši kartą net mirtis tapo išdaviko bendrininkė.

Asarės miškų širdyje nuaidėjo vienintelis šūvis. Kulka mirtinai perskrodė vado kūną. Ne kartą sužeistas, jis žinojo, kad vieną dieną

mirtį nešanti kulka jo neaplenks, ir vis dėlto... Pajutęs, kaip trūktėję ir suplazdėjo krūtinėje širdis, jis dar nesuprato, kas atsitiko: ar jo širdis plaka trūkčiodama, ar miškas apmirė, sustingo ir nutilo...

Išdaviko šūvis buvo tikslus: nesunku nužudyti stovint per žingsnį už nugaros.

Taip baigėsi vado Juozapo Fričo ilgesnis už gyvenimą kelias žaliuojančias miškų širdyje, atlaikius paskutines kautynes su okupantų kariuomenės daliniais - smogikais. Krito tautos laisvę gynęs karys ne nuo okupanto kulkos - nuo savo tautos išdaviko. Krito aukštieji, plačiai atmetęs rankas, tarytum nespėjęs apglėbti neapriėjamų miškų tolių. Ir nieko aplink nebuvo, tik aidas, atkartojęs vintelio šūvio garsą, išsisklaidė medžių viršūnėse.

Išdavikas, nužudęs latvių tautos didvyrį, žaibiškai nosisuko, nė nepažiūrėjęs į auką, nes buvo tikras, kad šūvis - mirtinas. Gal jis dar nežinojo, kad išdavystė - praraja? Iš ten nebėra kelio atgal. Įkritai į išdavystės liūną ir liksi ten amžinai: žudysi, sėsi ir pjausi tik neviltį. Ir lydės amžinas melas ne tik tave, išdavusį savo tautą, lydės ir tavo vaikus, kol ateis diena, kai visi pamatys beprotybę degantį išdaviko žvilgsnį. Tik išdaviko akys ir bus dar gyvos, o jis pats - seniai miręs. Siela mirusi, gyvas tik kūnas ir sekanti iš paskos išdavystė.

Ar žudikas tikėjo tais, kuriems tarnavo? Netikėjo, nes jautė, kad juo taip pat nepasitikima. Jis taip pat jau seniai meldėsi tik pinigams.

Išdavikas Plepšas nežiūrėjo į savo auką, žinojo, kad vadas nebe gyvas. Tiksliai, iš labai arti nusitaikė, nesudrebėjo ranka, nesustojo laikas ir nieko nebuvo gaila, nesvarbu - sušaudys jį į šūvio garsą atbėgę partizanai ar paliks gyvą, patikėję paskubomis suregztu melu. Prieta paskutinė riba, kai net savo gyvenimo negaila, nes visas išdaviko gyvenimas tebuvo viena didžiulė juoda klaida. Jis nieko tą akimirką nemastė, nežinojo, kaip ginsis ir teisinsis, tik nežiūrėjo į auką ir tiek... Ne pirmą išdavė, ne vienintelį nužudė. Tačiau nušovęs Juozapą Fričą išdavikas pirmą kartą aiškiai suvokė, jog tai jau ir jo paties kelio galas. Toliau nebėra kur eiti. Jau senokai jis gyveno tarsi jausmų dykynėje, nors aplink buvo žmonės. Vieni, pasiryžę išsunkti iš jo paskutinius blaivaus proto likučius, kiti - pasidalinę su juo duona ir neramiom partizanų naktim, pasiruošę ginti ir gintis. Tačiau vieną šventą tiesą išdavikas gerai žinojo: kai jis bus neberekalingas arba išaiškės išdavystė, - ar vieni, ar kiti jį likviduos. Jeigu

ir neatsisuks į jį pistoleto vamzdis, tai būtinai ateis laikas, kai tauta jį pavadins išdaviku. Šta kodėl jam niekas nebeturėjo vertės: dingo savigarba, išnyko pareigos jausmas, liko tik mirties baimė. Ir jis bėgo nuo savo mirties, bėgo net miegodamas, šaukdamas naktimis, nors pabudęs neprisimindavo siaubo sapnų. Ir vis dažniau slogių reginių chaose prieš akis iškildavo pistoleto vamzdis - vienintelė ryški sapno detalė. Jis stengėsi per sapną pamatyti tą, kuris nusitaikė į jį ginklu, tačiau niekaip nepavyko jo išvysti. Sapnai kartojosi kas naktį. Išdavikas staiga nubusdavo išpiltas lipnaus prakaito ir gulėdavo tyliai, kaip sukaustytas, kad tik jo nepastebėtų kiti. O likti nepastebėtam būryje kaskart darėsi sunkiau: vadas dažnai keitė stovyklos vietą, nuolat tekdavo kautis su gerais apmokytais raudonarmiečių smogikų daliniais, sprukti iš kautynių vietos niekam nepastebint irgi buvo neįmanoma. Į jį jau ne kartą taikėsi smogiko automatas, ir tai jau nebuvo sapnas, iš kurio nubundi. Galimybės niekam nematant, slapta išeiti iš būrio nepasitaikė. Net pusvalandžiui pradingus iš stovyklavietės, kiltų įtarimas. Išdavikas gyveno apimtas nuolatinės baimės ir panikos: žinojo, kad labai greit juo suabejos net okupantai, kuriems ištikimai tarnavo bijodamas atsидurti mirties lageriuose.

Didžiausias priešo privalumas yra mūsų baimė.

Išdavikas mintyse teisino save: ne, ne! Argi jis kaltas, kad Juozapas Fričas negali kur nors miškų tankmėj tyliai slapstytis, betgi ne - pirmas į kautynes! Kai išdavikas suvokė, jog ir ten, ir čia jo laukia toks pats likimas, bėgti buvo per vėlu. Jį dar galėjo išgelbėti dideli pinigai už Fričo ir Streikaus "galvas". Išdavikas bematant sumąstė: žus vadas - neliks ir būrio. O tada jis išeis iš miško. Išeis ir dings visiems iš akių, nes už didelius pinigus įmanoma viskas. Pakeis pavardę, gal net nusipirks namelį, kur nors toliau... Visko būna, o pinigai, kaip sakoma, nekvepia.

Išdavyste lengva pasinaudoti, bet jam jau gana! Užtenka! Jis išnyks, būtinai išnyks!

Ar valdo pinigai pasaulį, sunku pasakyti, bet išdavikus tikrai nuperka su kūnu ir siela. Štai kodėl išdaviku lengva pasinaudoti. Vartydama archyvo dokumentus, tarsi gyvus pamačiau Latvijos partizanų vadą Juozapą Fričą ir jo žudiką Edvardą Plepą, išdavystės akivaizdoje.

Apie Juozapą Fričą bei jo veiklą, susijusią su lietuviais partiza-

□ Trečias iš dešinės Jozefas (Juozapas) Fričas

□ Trečias iš kairės - Jozefas (Juozapas) Fričas. Nepriklausomybės metais dirbo miškų ūkyje "Liepas"

nais, kalba ne tik buvusių Latvijos SSR MGB skyrių pažymos, bet ir suimtų partizanų Algirdo Makutėno, Antano Skukio, Antano Biečiausko, Aleksandro Darvės, Viktoro Smelterio tardymo bylos. "Jutis" junginio partizanų vadą prisiminė ir apie jį papasakojo Ausma Vitola, pasipriešinimo okupacijai metais gyvenusi Miglanų kaime, Mednekės vienkiemyje. Juozapo Fričo pusseserė Ausma Vitola prisiminė, jog pačioje okupacijos pradžioje, Juozapas, buvęs Latvijos pasienio policijos darbuotojas, kagėbistų sulaikytas ir verčiamas bendradarbiauti su MGB. Fričas sutikimą pasirašė, tačiau liko miške. Artimiesiems pasakė: "Aš pasirenku mišką ir liksiu miške. Išdaviku negimiau ir nebūsiu". Toks buvo jo sprendimas, tokį pat ryžtingą ir nepasiduodantį Juozapą, Ausma Vitola matė ir paskutinį kartą, kai jis aplankė artimuosius sodyboje. "Nesiskundė, nors mačiau - buvo pavargęs: jam vis dar skaudėjo po sužeidimo neužgijusi kojos žaizda. Pasiduoti, nutraukti kovos jis neketino, žinojo, kad yra sekamas, kad okupantai sutelkė visas jėgas suvienytam latvių ir lietuvių partizanų junginio sunaikinimui. Ypač stengėsi surasti "Jutis" bunkerius Ilūkstės MGB viršininko pavaduotojas majoras Buninas, pagarsėjęs žiaurumu. Jo nurodymu buvo sunaikinta daug sodybų, ištremti ūkininkai. Smogikai siautėjo visame Latvijos-Lietuvos pasienyje ir partizanai jau seniai rengėsi likviduoti Buniną. Žinau, kad šioje akcijoje dalyvavo Juozapo Fričo būrys ir šeši lietuviai" - prisiminė Ausma Vitola.

Juozapo Fričo veiklą, susijusią su lietuviais partizanais, "įvertino" po jo žūties ir Latvijos SSR 2-ojo MGB skyriaus viršininkas majoras Zujanas, pirmą kartą oficialiai pripažindamas, jog tai buvo pasipriešinimo okupacijai kova. Nors paliko partizanams "banditų" vardą, tiesos nepavyko nusišlėpti. 1948 m. sausio 6 d. rašte savo vyresnybei Zujanas rašo: "1947 m. pradžioje iš sutriuškintos Urbono ir Kaminsko grupės bei iš smulkių banditų grupuočių, veikusių Latvijos SSR teritorijoje, Ilūkstės ir Jekabpilio apylinkėse, buvęs policijos darbuotojas Juozapas Fričas organizavo banditų būrį, kuris turėjo tikslą suvienyta ginkluota kova pasipriešinti tarybų valdžiai ir įvesti buvusią Latvijos buržuazinę nacionalistinę valdžią ir tvarką".

Kova už laisvę lietuviams ir latviams sieka nuo pačios okupacijos pradžios. Apie tai kalba dokumentai, paminklai ir aukos.

Pažvelkim į pradžią pradžią, kada iškilo neišvengiama būtinybė vienytis ir vieniems kitus remti. Su Juozapo Fričo vardu, asmenybe

ir veikla neatskiriama susijęs ir Juozo Streikaus partizaninės kovos kelias.

1944 metais gruodžio 25 dieną, po garsių Antazavės šilo kautynių, Antanas Streikus (Juozo ir Izidoriaus tėvas) ir Kazys Ramanauskas persikėlė su savo partizanų būriais, kuriuose buvo apie 100 vyrų, į Latvijos miškus. Galima neabejoti, jog tada susitiko su Latvijos partizanais ir kurį laiką jų globojami slėpėsi. 1945 metų birželio 7 dieną Antano Streikaus, Balio Pupeikio, Kazio Ramanausko ir Mykolo Kazano vyrai (jų buvo 85) susitiko su rusų kariuomene ir sribais: įvyko kautynės netoli Zirnajų, Kūdrų miške. Po kautynių partizanai patraukė į Agurkiškio mišką. Tačiau kitą dieną, birželio 8-ąją, enkavedistų dalinys gavo pastiprinimą ir įvyko dar vienos kautynės. Mūšis truko visą dieną iki vėlyvo vakaro. Sulaukę nakties, partizanai sėkmingai pasiekė Latviją ir Raudinės miškus, kur po kautynių buvo lengviau slapstytis. Mykolas Kazanas pasitraukė su savo vyrais kitu keliu, atsiskyręs nuo gausaus būrio.

1945 metų rugsėjo 28 dieną Lietuvos-Latvijos pasienyje, Raudinės miške, įvyko dar vienos didžiulės kautynės su okupantų kariuomene. Per kautynes buvo sunkiai sužeistas Antanas Streikus. Įsakęs partizanams veržtis iš apsupties, o pats likęs juos dengti, žuvo mūšyje kartu su dar trylika vyrų.

Būriui ėmėsi vadovauti Antano Streikaus sūnus Juozas Streikus. Tą pačią dieną, po mūšio, partizanai išsisklaidė mažesniais būriais ir vėliau susitiko sutartoje vietoje, sėkmingai užmezgę ryšius su latvių partizanais. Juozas Streikus dažnai veikė kartu su latviais Jakobilio ir Aknystės vietovėse.

Galima tikėti, jog tai ir buvo ne tik bendros latvių ir lietuvių partizanų veiklos pradžia, bet ir iškilusi neišvengiama būtinybė kovoti su okupantais drauge.

Per daugybę okupacijos metų žemė dar nesulygino buvusio Ilūkstės partizanų vado latvio Stasio Urbono bunkerių vietos Dunavos miške. Čia buvo gerai įrengti net trys bunkeriai, kur dažnai po kautynių poilsio sustodavo lietuviai ir latviai. Jau nuo 1945 metų Stasio Urbono tikslas buvo suvienyti lietuvių ir latvių partizanus kovai prieš okupantus.

Okupantai tokią galimybę nujautė ir veikė nedelsdami: Lietuvos-Latvijos pasienyje įsikūrusius rusų karinius dalinius gausiai papildė specialiai parengti enkavedistų smogikų būriai. Jų pasirodymo

partizanams laukti neteko.

1945 metų birželio 17 dieną, 11 valandą apsupamas Krišjanų vienkiemis. Latviai partizanai - buvęs policininkas Keiris su sūnumi - dažnai aplankydavo saviškius sodyboje. Apie tai iš agentų sužinojo Ilūkstės NKVD.

Speciali trisdešimties smogikų grupė dviem partizanams surengė pasalą. Kokį didžiulį nerimą ir pavojų okupantams sukėlė Lietuvos ir Latvijos partizanų draugystė! Tačiau kai enkavedistai apsupo Krišjanų vienkiemį, partizanų ten jau neberado: matyt, ir jiems ryšinininkai laiku pranešė apie pavojų. Tada enkavedistai sulaukė Keirio brolių miškininką, įsakė jam organizuoti keturis vežimus ir pervežti kareivius į Ilūkstę. Pakeliui į apskrities centrą miške enkavedistus pasitiko Fričo ir Streikaus partizanai, apsupo juos ir atidengė ugnį. Prasidėjo kautynės. Susišaudymo metu buvo sužeisti du kareiviai iš smogikų grupės ir juos lydėjęs milicininkas. Enkavedistui Romanovskiui ir sužeistam Popovui pavyko nepastebėtiems pasitraukti iš kautynių vietos ir nusigauti iki savo buveinės. Jie skubiai paskambino į Bebrenę papulkininkui Škelei, pranešė apie pasalą ir vykstantį susišaudymą. Skėlė kreipėsi į savo viršininką, MGB komisarą Eglitą prašydamas pagalbos. Greit buvo surinkta dar šešiolicos MGB kareivių, operatyvininkų, milicininkų ir strībų grupė, kuri po penkiolicos minučių išvyko į kautynių vietą. Tačiau ten jie rado tik septynis nukautus enkavedistus iš smogikų būrio. Tarp nukautųjų vienas buvo saugumo karininkas. Šito okupantai lengvai užmiršti negalėjo. Apie smogikų žūtį buvo pranešta pačiam Ilūkstės NKVD viršininkui mjr. Buninui.

Negirdėtas akiplėšiškumas! Žūti privalėjo tik okupuotų šalių vyrai ir kuo daugiau. Buninas surinko dar dvidešimt penkis kareivius iš smogikų dalinio, milicininkus bei gerai pažinojusių miško kelius ir vietovę strībų. Prasidėjo intensyvus partizanų grupės sekimas. Partizanai tikėjosi, jog bus apsupti visi keliai ir jiems saugiai pasitraukti gilyn į miškus nepavyks. Todėl ruošėsi būsimoms kautynėms.

Po dviejų savaitių, 1945 metų liepos 2 dieną, šturmuoti vietovę, kur enkavedistai ruošėsi apsupti partizanus, kareiviai atvažiavo dviem kariškomis mašinomis. Kautynės įvyko Rubenės miške, apie du kilometrus nuo Dunavos centro. Smogikai, nesitikėję pasalos ir puolimo, buvo apsupti. Kiek smogikų žuvo kautynėse, archyvinių duomenų nėra. Liudininkų žiniomis, žuvo visi kareiviai, atvažiavę

□ Prie kelio į Siatę ir Asarę, Lucanų vietovėje, akmeniniame pastate buvo gerai įrengtas bunkeris, kuriame slėpėsi Juozas Streikus su savo vyrais ir latvių partizanai žiemos metu.

□ Subatės smėlio karjeruose buvo užkasti Lietuvos partizanai. Istorikai Algis Kazulėnas, kairėje - Janis Vasilevskis

dviem mašinomis. Kautynių pradžioje iš partizanų niekas nebuvo nukautas. Tačiau partizanai nenumatė atsitiktinumo. Pakeliui į mišką trečioji smogikų mašina dėl neaiškių priežasčių sustojo kelyje ir partizanų žvalgai jos nepamatė. Kai partizanai jau rinko žuvusių kareivių ginklus, atvažiavo atsilikusi smogikų mašina. Partizanai buvo netikėtai užklupti ir įvyko dar vienas susišaudymas.

Išaiškinta, jog kautynėse būta šešiolikos Fričo ir Streikaus būrio partizanų. Per antrąsias kautynes krito šeši partizanai, du iš jų - grupės vadas Edvardas Baltenis ir jo brolis - buvo sunkiai sužeisti. Sužeistuosius kovotojai išnešė iš kautynių vietos, tačiau besitraukiant gilyn į mišką jie mirė nuo žaizdų. Partizanai savo bendražygius palaidojo miške, atidavę deramą pagarbą. Sulaukę nakties, jie sugrįžo į kautynių vietą norėdami ir kitus nukautuosius garbingai palaidoti, tačiau jų ten jau nebuvo...

Didesniam apylinkės gyventojų įbauginimui, šeši išniekinti žuvusių partizanų kūnai buvo nuvežti prie Rubenės ir viešai sudeginti. Iš visų namų ginkluoti enkavedistai suvarė apylinkės žmones, kad šie pamatytų kraupų reginį - deginamus partizanų kūnus.

1945 m. liepos 2 dieną kautynėse su sovietų kariuomenės specialiosios parengties smogikų daliniais žuvo „Jutis“ junginio partizanai: Janis Abaronas, Vladislavas Buka, Peteris Bernanis, Albertas Klimams, Vladislavas Dilanas, Juris Timšanas.

Iš šešiolikos kautynėse dalyvavusių, partizanai neteko aštuonių kovotojų. Kautynėms vadovavo Stasys Urbonas.

1945 metų spalio 24 dieną Stasio Urbono partizanams teko atlaikyti dar vieną nuožmų, kelias valandas trukusį mūšį su dviem okupantų daliniais. Apsupti Dunavos miške, vyrai gynėsi, bet pritrūkę šaudmenų pasitraukė. Vėliau jie persikėlė į Eglainės miškus ir po kurio laiko sugrįžę į senąsias vietas įsirengė naujus bunkerius. Didžiausias Urbono partizanų bunkeris smogikų buvo susprogdintas. Ar tuokart buvo jame lietuvių - neišaiškinta.

Nepaisant didžiausio persekiojimo, pasienio vietovėse veikę lietuvių ir latvių partizanai vienijosi. Apie tai byloja įrašai paminkluose, pastatytuose partizanams kautynių vietose.

Netoli Ilūkstės, kur buvo įrengtas partizanų pulko štabas, dabar stovi paminklas dviem latvių partizanams. Jie kovodami drauge su lietuviais žuvo mūšyje nuo okupantų kulkų 1947 m. gruodžio 1 d.

Asarėje, Valainės vienkiemyje, akmeniniame name po grindimis

buvo įrengtas didžiulis bunkeris, kur dažnai susirinkdavo ir žiemo-davo partizanai. 1948 metų sausio 1 dieną bunkeris buvo apsuptas ir susprogdintas. Įvyko partizanų kautynės su KGB dalinių kareiviais. Mūšyje žuvo lietuviai partizanai: Jonas Navickas, Jonas Bakšys, Pranas Beliauskas.

Sunkiai sužeistas ir paimtas į nelaisvę Algirdas Makutėnas. Neabejojama, jog būta išdavystės.

Prie kelio į Slatę ir Asarę, Lucanų vietovėje, tebėra išlikę akmeniniai pastatai, kur buvo įrengtas didelis bunkeris. Čia žiemo-davo Juozo Streikaus ir Juozapo Fričo partizanai.

Išliko ir akmeninių pastatų sienos Olgos Vaivodos vienkiemyje, kur dažnai lankydavosi ir sustodavo ilgesniam poilsui Juozas Streikus su savo vyrais.

Tarytum gyvas kovų istorijos paminklas stovi gyvenamasis namas netoli Aknystės: čia, kelio posūkyje į Suseją, kautynėse su enkavedistais-smogikais žuvo kuopos vadas Albertas Kaminskas ir penki būrio partizanai.

Atmintina vieta Subatėje, kur prieš pusę šimtmečio būta smėlio karjerų. Ten okupantai suveždavo ir sumesdavo į galias duobes nukautų ir nukankintų partizanų kūnus. Jų būta tiek daug, kad neįmanoma atsekti nei pavardžių, nei žuvimo aplinkybių, nes nelikę ir partizanų artimųjų. Dviejų Baltijos tautų tragedijos vieta, permirkusi kovotojų krauju, dabar užžėlusi žole, čia niekas negyvena. Bevardžius žuvusius karius atmena tik paskutinieji gyvi to meto įvykių liudininkai, dabar jau senukai, matę, ko čia būta, išgyvenę smogikų būrių siautėjimą pasienyje.

Artimi ryšiai siejo partizanų vadą Janį Ruzgį ir Juozą Streiką. Trys broliai Ruzgiai - Janis, Vytautas ir jauniausias Pranas - buvo partizanai. Sesuo Valentina Ruzgis - ryšininkė, prireikus - medicinos sesuo ir sužeistųjų slaugytoja. Valentina turėjo ir puikiai valdė ginklą.

Partizanų štabų vadų pasitarimuose Janis Ruzgis kiekvieną kartą atkakliai kvietė lietuvių ir latvių partizanus susivienijus pakilti kad ir paskutinei žūtbutinei kovai prieš okupacinę valdžią.

1947 metais partizanai, veikę Ilūkstės, Jekabpilio apskrityse, pasiskirstė į penkias grupes. Vienai jų vadovavo pats Janis Ruzgis. Jis turėjo plačiausią tinklą patikimų ryšininkų, kurie nuolat lankydavo partizanus, aprūpindavo maistu, vaistais, būtiniaisiais reikmenimis.

Ruzgio žvalgai informuodavo apie MGB dalinių judėjimą, pranešdavo apie gresiančius pavojus, rūpinosi partizanų saugumu ir buitinėmis. Nepakeičiamas, atsidavęs žvalgas buvo Karlis Upskus, kuriam teko ypatinga užduotis. Įgijęs kagėbistų pasitikėjimą - netgi tapęs sribų būrio vadu - Karlis Upskus skubiai pranešdavo Janio Ruzgio partizanams apie MGB organų rengiamas gaudynes, pasalas, sodybų naikinimo akcijas, neretai rizikuodamas savo gyvybe yra perdavęs kovotojams ginklų.

Apie „Jutis“ veiklą daug pasako ir tuo metu buvusio Jekabpilio MGB viršininko kapitono Sokolovo pranešimai vyresnybei.

1948 m. kovo 16 dienos pranešimu Sokolovas informuoja savo viršininkus apie vienos „Jutis“ junginio partizanų grupės likvidavimą, praneša, ką „Jutis“ partizanai sušaudė iš vietinių komunistų.

„... 1947-1948 m. „Jutis“ įvykdė eilę teroristinių ginkluotų aktų prieš komunistų partijos aktyvą:

1947 m. rugpjūčio 16 dieną nušautas Ilūkstės MGB viršininko pavaduotojas mjr. Buninas ir to paties smogikų bataliono kareivis.

1947 m. rugpjūčio 18 dieną nušauta agentė Ostrovskaja, pasiūsta su užduotimi į Rubenės apskritį.

1947m. rugpjūčio 27 dieną apiplėštas siauruko traukinio Jekabpilis-Aknystėpašto vagonas. „Jutis“ pagrobė trisdešimt tūkstančių rublių.

1947 m. spalio 25 dieną vėl apiplėštas Jekabpilis-Aknystė siaurukas traukinys. „Jutis“ pagrobė trisdešimt penkis tūkstančius rublių. “

Pasiteisindamas prieš savo viršininkus, Sokolovas nurodo ir išaiškintus „Jutis“ junginio vienos grupės rėmėjus. Visuomenės parama partizanams, akivaizdi grėsmė, kad prieš okupantus gali susivienyti ne tik Latvijos-Lietuvos pasienyje veikę partizanų būriai, matyt, jau įvarė siaubą kagėbistams. Į visas puses išsiuntinėjami jų agentai-informatoriai su užduotimi infiltruotis į partizanų būrius.

Pranešdamas apie partizanų ryšininkus ir rėmėjus, Sokolovas smulkiai išdėsto, kas kuo buvo, iš kur kilęs ir kuo „nusikalto“ tarybų (sovietų) valdžiai. Suprantama, jog po tokių pranešimų negalėjo likti nei partizanų artimųjų, nei jų sodybų:

„Janis Pavilas, Janio Ruzgio svainis. Žinoma, jog ne kartą lankėsi „Jutis“ bunkeriuose, pristatydavo maisto, drabužių ir įvairių daiktų, nupirktų už pagrobtus iš traukinio pinigus.

Erikas Neveris, Asarės apskrities Ilūkstės gyventojas, pastoviai primdavo savo vienkiemyje Janio Ruzgio grupę ir operatyviai informuoda-

□ Namas, kuriame vyko partizanų kautynės su enkavedistais. Vieta netoli Aknystės, kur posūkyje į Suseją žuvo kuopos vadas Albertas Kaminskas ir penki jo partizanai

vo apie MGB dalinių pasirodymą bei dislokacijos vietas miesteliuose ir miškuose.

Karlis Upskus, (būdamas Slatės apskrities sribų būrio viršininkas!) palaikė ryšius su Ruzgiu ir pranešdavo jam apie visas rengiamas MGB operacijas likviduojant liaudies priešus, o 1947 metais netgi perdavė Ruzgio grupei automatą. ”

Ne viena, o ištisa išdavysčių grandinė ženklino partizanų rėmėjų ar viso būrio žūtį.

Susidorojimas su „liaudies priešais“, Urbono bunkerio susprogdinimas ir ryšininkų išaiškinimas nepakėlė Sokolovo autoriteto vadovybės akyse: mat emgėbistai nepajėgė apsaugoti mjr.Bunino, o Fričas tuo metu dar buvo gyvas! Bunino ir Sokolovo agentai žudikai jau seniai buvo išsiuntinėti į visas puses, kad gyvus suimtų ar, blogiausiu atveju, žudytų „Jutis“ vadus Fričą ir Streikų. Kuo sėkmingiau veikė partizanai, tuo labiau nerimo emgėbistai. Siekdami likviduoti net mažiausią pasipriešinimą, kuris galėjo išaugti į masines lietuvių ir latvių kovas, MGB nepagailėjo didžiausių atlyginimų ir premijų išdavikams. O partizanai jau rengė bendros veiklos planus.

□ Čia Subatėje užkasti Janio Ruzgio grupės žuvę partizanai. Pasakoja latvė, tų įvykių liudininkė. Stovi: Algis Kazulėnas, Gunaras Bluzma, Janis Vasilevskis.

1947 metų pavasarį Janis Ruzgis į Juozo Streikaus būrį atėjo su Juozapu Friču, kuris jau buvo išrinktas latvių ir lietuvių suvienytų būrių vadu. Jo pavaduotojais tapo Janis Ruzgis ir Juozas Streikus. Tuo metu lietuviai dažnai slapstėsi Slatės miškuose. 1947 metų rugpjūčio mėnesį Juozapo Fričo partizanai įsikūrė Asarės miškuose. Kartą vakare Juozapas Fričas, Juozas Streikus, Janis Ruzgis ir jo brolis Vytautas išėjo į Lucanų vienkiemį. Tuo momentu, kai partizanai sėdėjo klėtyje ir kalbėjosi su Valentina Ruzgis, kuri jiems perdavė ryšininkų žinias, sargybinis pastebėjo į vienkiemį ateinančius du žmones. Partizanai išbėgo iš klėties ir pasiruošė sutikti nepažįstamuosius. Kai tik šie prisiartino, jiems buvo duota komanda pakelti rankas. Fričas pastebėjo, kad atėjūnai ginkluoti. Vyrai nuginklavo juos ir nusivedė į partizanų stovyklą miške. Atėjūnai Auzinis ir Plepas, paverkšlenę apie jų namus ištikusias bėdas, išlieję „nepapykantą“ okupantams, prašėsi priimami į būrį. Vadui sutikus, jie buvo palikti būryje ir stebimi. Netrukus partizanai pamatė, kad vienas iš atėjūnų žygio metu būtinai stengiasi atsirasti Streikui už nugaros. Kilo įtarimas: ko jie atėjo į būrį, kas ir koku tikslu juos atsiuntė?

Apie atėjūnus buvo surinktos žinios, į vietas, iš kur sakėsi esą

kilę, pasiūstas žvalgas. Tačiau ryšininkas žvalgas su žiniomis į būrį nesugrįžo: buvo emgėbistų nukautas. Įtarimas dar labiau prislėgė partizanus, ypač Juozą Streikų, kuris buvęs pernelyg atsargus. Atėjūnus partizanai dar kartą ištardė atskirai. Įtarimas pasitvirtino: Auzinis iškart pasisakė, jog esąs MGB agentas. Auzinis buvo partizanų sušaudytas 1947 metų rugpjūčio 10 dieną. Apie Edvardą Plepą, latvį, iš Jekabpilio apskrities, Lucanų vietovės, turėta mažiau žinių. Jis prisipažino, jog buvo prievarta užverbuotas dirbti emgėbistams ir atvykęs į būrį su majoro Bunino užduotimi susekti bunkerį. Pasisakė, jog labai to gailisi ir yra pasiryžęs išpirkti kaltę išduodamas partizanams susitikimų su Buninu ryšius bei slaptąžodį.

Iš tiesų Plepas turėjo užduotį susekti ir suimti Juozapą Fričą ir Juozą Streikų. Gelbėdamas savo kailį, Plepas išduoda MGB viršininką Buniną. Paskambina jam telefonu ir praneša, jog užduotis įvykdyta. Įtikinamai informuoja, kad Streikus ir Fričas suimti ir prašo Buniną atvažiuoti į sutartą vietą jų paimti. Buninas patiki ir dėl visa ko paklausia, ar atvykti su dideliu būriu. Plepas atsako, jog nereikia, nes belaisviai nuginkluoti ir saugomi patikimai. Žodžiu, važiuok, viršininke, šlovės su niekuo nereikės dalintis.

Majoras Buninas labai nori pamatyti jam mirtinai įkyrėjusius „liaudies priešus“ ir skuba į susitikimą su Plepu.

Asarės seniūnijoje, Salmienų vienkiemyje, šeimininkas Calytis turėjo įrengęs bunkerį partizanams. Iš čia ir buvo duotas signalas miške, pasaloje laukiančiai latvių ir lietuvių partizanų grupei. Vos tik kelyje pasirodė Bunino mašina su vairuotoju ir keliais kareiviais, Plepas juos atpažino. Pasaloje laukę partizanai nukovė Buniną ir vieną lydinčių kareivių. Buvo paimtas Bunino pistoletas ir prancūziškas automatas, o Plepas Buninui ant krūtinės prisegė raštelį: „Taip išperku gėdą ir kaltę prieš latvių partizanus.“ Labai gaila, bet Plepas jau seniai nežinojo, kas yra gėda ir kaltė. Juozapas Fričas išdaviku patikėjo. Buvo 1947 metų rugpjūčio 16 diena.

Tik Juozą Streikų neapleido abejonė dėl Plepo atgailos. Jis juo vis dar netikėjo. Įtarimas vėliau pasitvirtino ir partizanams teko brangiai sumokėti už patiklumą.

Kokiomis mintimis tuo metu gyveno išdavikas Plepas? Ką rezgė? Juk jautė, kad Streikus jo neišleidžia iš akiračio, stebi. Išdavikas kantriai laukė progos, nes baiminosi, kad juo greit ir MGB „darbdaviai“ nepasitikės.

Melas ilgai gelbėjo išdaviką. Kai ką išdavikai sugeba: prisitaikyti ir laukti. Išlaukė savo valandos ir Plepas. Proga, kai būryje nebuvo visus kiaurai veriančių akių, pasitaikė.

1947 metų rugsėjo 9-oji - Juozapo Fričo žūties diena.

Tą dieną Juozas Streikus su grupe partizanų išėjo iš Asarės miškų į Pruodės valsčių susitikti su ryšininkais ir apsirūpinti maisto produktais. Juozapas Fričas liko laukti partizanų stovykloje, nes po sužeidimo jį vis dar kankino kojos skausmai. Su juo pasiliko Janis Baltmanis, Ana Kapitkova, Edvardas Plepas, Petras Klimaitis bei dar vienas partizanas lietuvis, vardu Arvydas.

Vos tik Streikaus grupė nutolo nuo stovyklos, pasigirdo šūvis. Greičiausiai tik vieną akimirką užsimiršo vadas ir Plepas atsidūrė jam už nugaros. Išdavikas turėjo prancūzišką kulkosvaidį ir jau seniai tykojo paruošęs ginklą šūviui. Prisiartinęs šovė į nugarą. Kaip ir dera išdavikui - iš pasalų. Kulka mirtinai sužeidė Juozapą Fričą.

Išgirdę šūvį, atbėgo kiti stovykloje buvę partizanai. Plepas suvaidino nervinį šoką: tik dabar išvydo nušovęs vadą! Aišku, „netyčia“! Nepastebėjęs, kad ginklas užtaisytas. Todėl dabar tegul partizanai nušauna jį patį. Plepas atidavė ginklą ir nuleidęs rankas laukė nuosprendžio, net ašarą nubraukė.

Partizanai juo patikėjo dar kartą.

Melas - galingas ginklas. Plepui automato atiduoti neprisireikė. Kodėl jie neatėmė ginklo iš žudiko - paslaptis. Vyrus smarkiai sukrėtė netikėta vado žūtis ir jie prarado budrumą, nesigilino į situaciją. Susimąstę apsupo vadą, kuriuo šventai tikėjo, kurio jėgą ir dvasios tvirtybę jautė kasdien. Palaidojo Juozapą Fričą jo žūties vietoje, po medžiu, ir išpjovė medžio žievėje kryžį.

Po Fričo žūties latvių-lietuvių junginiui ėmėsi vadovauti Juozas Streikus.

Ką tuo metu veikė išdavikas?

Pasidarė tylesnis už tylą. Atrodė visai nebe tas žmogus. Neilgai trukus pasisakęs, kad eina riešutauti - mat čia pat, netoliese, nužiūrėjęs lazdyną, apkibusį riešutų kekėmis - išėjęs negrižo į stovyklą. Pagaliau partizanai suprato: išdavikas pabėgo!

1948 metais, pavasarį, Baltmušės pelkėse, Pruodenės valsčiuje, įvyko partizanų būrių pasitarimas ir tada Juozas Streikus pasiūlė Ilūkstės ir Jekabpilio apskričių būrių vadu išrinkti Balį Vaičėną. Latviai pasiūlymui pritarė. Po šio pasitarimo partizanai pasitraukė į

Elksnės miškus.

Kokiais keliais pasuko išdavikas, koks jo likimas?

Prisistatęs MGB viršininkams, pasiteisino sakydamas, kad buvo priverstas tokį jį kompromituojantį raštelį prisegti prie mjr. Bunino krūtinės. Mat... pats Streikus ginkluotas stovėjęs už jo nugaros ir diktavęs, ką rašyti.

Ar juo patikėjo emgėbistai?

Galbūt... Melo kojos ilgos, o Buninas jau buvo po žeme. Užtat išdavikas dar gyvas ir turėjo žinių, reikalingų okupantams.

Labai greit, 1948 metų kovo 9 dieną, išduoti, apsupti okupantų kariuomenės smogikų dalinių žuvo „Jutis“ junginio vienos grupės partizanai.

Nušautas dvidešimt ketverių metų partizanų vadas Janis Ruzgis.

Smogikų užmuštas kankinant dvidešimt dvejų tesulaukęs jo brolis Vytautas Ruzgis.

Nušauta dvidešimtmė jį sesuo Valentina Ruzgis.

Užmuštas kankinant dvidešimt dvejų metų Alis Biltauras.

Sužeista šūviu į galvą ir po to smogikų užbadyta durtuvais partizanė Ana Kapitkova. Jai buvo dvidešimt ketveri.

Nušautas dvidešimt septynerių metų partizanas Janis Baltmanis.

Partizano Arvydo Biltauro žūtis aplinkybės nežinomos.

Išdavystė, lydima MGB smogikų, jau artinosi prie didžiausio partizanų bunkerio Ilėje.

Kas bunkerį išdavė - neišaiškinta: Plepas ar kiti į jį panašūs?

Ar sužinosim kada ir... ar tai svarbu? Vis tiek išdavystė prislėgė visų pečius ir sąžinę.

Ilės bunkerio sunaikinimas tapo katastrofa „Jutis“ junginio partizanams.

Kai tautų draugystė ne ginklu ir prievarta įpiršta, tik tada ji tikra ir amžina. Ilgaamžė draugystė, netgi daugiau - bičiulystė sieja lietuvius su latviais. Vienoda lemtis pasipriešinimo okupacijai kovų metais mus dar labiau suartino. Džiaugiuosi turėdama galimybę papasakoti apie lietuvių ir latvių partizanų draugystę, prikelti iš užmaršties tragedijos Latvijos miškuose vaizdus.

Istorija neteisčia, ji greičiau kaltina. Tad tegul kruvinų laisvės kovų istorija kaltina okupantus už neregėtą vandalizmą.

Ilės bunkerio partizanai - didelis lietuvių ir latvių būrys „Krauja“, veikęs Dobelio rajone, už mūsų laisvę sumokėjo savo jaunais

□ Vietovė netoli Asarės, kur 1947 m. rugsėjo 9 d. žuvo Juozas Fričas, latvių partizanų vadas

□ Dunavos miške Ilūkštės partizanų pulko vado latvio Stasio Urbono buvęs bunkeris

gyvenimais. Bunkerio sunaikinimą enkavėdistai-smogikai suplanavo taip, kad nė vienas gyvas neišliktų. Apie bunkerį, įrengtą tarp Ilės ir Zebrenės kaimų, Latvijoje, ir žuvusius ugnyje kovotojus turėtume dainas, legendas kurti, nors liko tik griuvėsiai ir per stebuklą nesudegusių keleto gyvųjų amžinas skausmas. Tikėkime, kad dainas ir legendas sukurs laisvėje užaugusi karta.

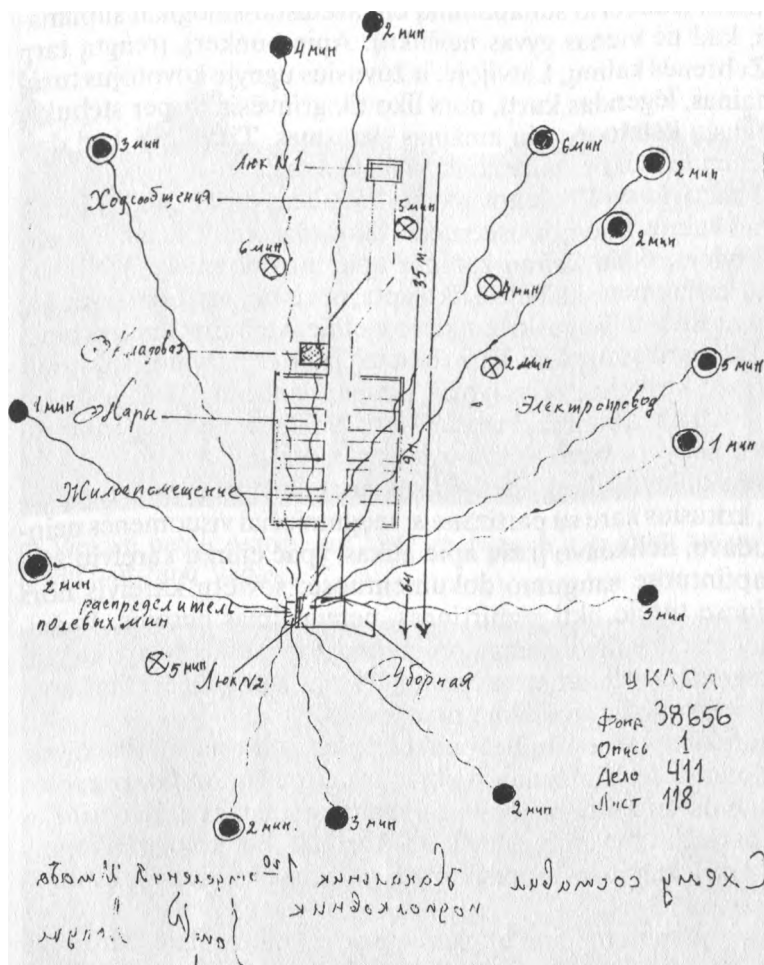
1949 metų kovo 17 dienos įvykiai Lielaucės miške, netoli Ilės ir Zebrenės kaimų, Latvijos visuomenei liko nežinomi. Oficiali to meto spauda tylėjo, o šių kaimų žmonės apie mirtiną mūšį su NKVD smogikų kariuomene kalbėjosi tik slapta, net ir tie, kurie daug žinojo, - bijojo prašnekti. Buvusio bunkerio vietoje Atgimimo metais buvo surasti keli partizanų pasai, kario bilietai, įvairios pažymos, nuotraukos, užrašų knygelės, žemėlapiai, pinigai, laikrodis. Tačiau dokumentų ir užrašų savininkai neišaiškinti. Neliko ir aplink gyvenusių ūkininkų, sodybos buvo išplėštos, žmonės ištremti.

Mūšyje nukauta daug enkavėdistų-smogikų, tačiau apie rusų kareivius, kritusius kare su partizanais, saugumiečiai visuomenės neinformuodavo, nelikdavo įrašų apie aukas, ypač eilinių kareivių žūtį net įslaptintuose saugumo dokumentuose: sovietų kareivis nors popieriuose turėjo likti nemirtingas, nenugalimas herojus. Jų šeimos, žinoma, gaudavo trumpą pranešimą, jog „sūnus žuvo didvyrio mirtimi gindamas liaudies interesus...“ Deja, smogikų akcijų Latvijoje ir Lietuvoje didvyriškumu nepavadinsi.

Įsižiūrėkime į kruopštų Ilės bunkerio planą, surastą KGB archyve. Tiksliai nubraižyti didžiulio, puikiai įrengto, užminuoto, paruošto gynybai bunkerio schemą buvo galima tik padedant išdavikui. Kas jis, tas bevardis, beveidis išdavikas? Amžinas, bet kokiam okupantui tinkantis, sugebantis persikūnyti, parsišlavėlis? Kas jis? Atėjūnas ar savas?

Schemoje matome, jog bunkeris buvo 50 metrų ilgio, turėjo du išėjimus į abi puses, patogius gultus, tualetą, slaptavietę, ventiliacijos angas, viską, kas būtina ilgesnį laiką gyventi po žeme dideliame partizanų būriui. Slaptuose enkavėdistų dokumentuose rašoma, jog „likviduojant Ilės bunkerį banditai buvo sunaikinti ir užversti žemėmis“. Teigiama, kad jų žuvo penkiolika ir rasti tokie ginklai: 82 mm patranka, kulkosvaidžiai, rankinis kulkosvaidis, 11 automatų, 9 šautuvai, 5 pistoletai, o slėptuvėje buvusi amunicija susprogdinta.

Privalėjo nieko nelikti, nė menkiausio pėdsako. Tačiau pėdsakai

Minų išdėstymas aplink K.Kraujos bunkerį, sunaikintą 1949 m. kovo 17 d. (bunkeris miško rajone 74181 13 km į šiaurę)

Сутартiniai ženklai

- ⊙ Paslėptos žemėje minos (susprogdintos pačių partizanų)
- Paslėptos medžiuose minos (ginantis susprogdintos partizanų)
- ⊗ Smogikų šturmo grupės užminuotos ir susprogdintos minos

liko ir po pusės šimtmečio okupacijos latviams tapo žinoma laisvės kovų didvyrio Karlio Kraujos vardas. Pasipriešinimo kovų metais Karli Kraują, dvidešimt šešerių metų Latvijos karininką iš Grabinės, žinojo ir jo vengė net enkavedistai. Suprantama, jog tam, kas jo bunkerį išdavė, teko milžiniška pinigų suma.

Apsupties ir sprogdinimo metu Karlio Kraujos bunkeryje nebuvo. Jis atėjo vėliau su keliais partizanais ir tuokart išliko gyvas. Ką išgyveno, ką jautė vadas radęs kraujo klanus, degėjus ir savo tvirtovės likučius, galima tik numanyti. Likęs gyvas, netekęs savo būrio, jis kovos neatsisakė: žuvo vėliau mūšyje su rusų kariuomenės daliniais. Jį pažinoję sako, kad buvęs bebaimis kovotojas, sumanus vadas, pasiaujojęs Latvijos laisvės idėjai. Lietuvių, prisimenančių Karli Kraują, gyvų jau nėra.

Ilės bunkerio sunaikinimui enkavedistai itin kruopščiai ruošėsi. Išdavikui padedant sudarė smulkų bunkerio gynybos įrangos planą, puolant bunkerio teritoriją net keliais žiedais apsupo gausūs enkavedistų-smogikų kariuomenės daliniai. Kas kelios minutės pagal komandą į bunkerį lėkė minos, abi išėjimo angos buvo užpiltos degalais ir padegtos. Iš degančio bunkerio prasiveržė tik septyni latviai ir du lietuviai: sužeisti, pridusę, apdegę, jie toli nenubėgo - buvo suimti. Ne visi atlaikė kalinimo žiaurumus, ne visi sugrįžo iš mirties lagerių. Partizanai, kurių tuomet bunkeryje nebuvo, vėliau susivienijo ir kovojo kartu su „Daugavos vanagais“. Kai po kančių ir sunkių darbų sugrįžo iš Sibiro lagerių į tėvynę buvęs Karlio Kraujos būrio partizanas Modris Zichmanis, jis nuvyko į susprogdinto bunkerio vietą. Net po daugelio metų ten dar mėtėsi partizanų daiktai, apdegusio bunkerio įrangos dalys, sugadintas buvusios elektros stotelės akumuliatorius, aliuminio puodai, gertuvės, o duobės pakraščiuose - žmonių kaulai. Niekas negalėjo pasakyti, kieno jie... Buvo aišku tik viena - tai kraujo brolių - laisvės gynėjų, latvių ir lietuvių partizanų, neužkasti palaikai. Aplinkiniai gyventojai pasakojo, jog Ilės bunkerio vieta okupacijos metais ne kartą buvo kasinėjama. Vieno tokio kapstymosi metu vietos komunistų partijos sekretorius ant nulaūžto lazdyno užmovė iškastą kaukolę ir pasakė: „Tegul išbąla priešų kaulai“.

□ Karlio Kraujos bunkerio schema (Ilės ir Zebrenės kaimo ribose). Užrašas prie Ilės bunkerio plano. Ilės bunkerio schemą sudarė MGB 1-ojo skyriaus štabo papulkininkis Loput (parašas sunkiai įskaitomas).

„Tokie vandalizmo aktai buvo neretas atvejis“, prisiminęs praeitį rašė Modris Zichmanis. Net ir po Nepriklausomybės atkūrimo išlikusiems gyviems partizanų junginio „Daugavos vanagai“ kovotojams ekskomunistų vyriausybė neleido tyrinėti Ilės bunkerio vietos, uždraudė laidoti žuvusių partizanų palaikus į karių kapines.

Nepaisydami draudimų, latviai surinko partizanų palaikus, sudėjo į vieną karstą ir po atkaklių reikalavimų gavę leidimą palaidojo karių kapuose. Tiksliai nustatyti kiek ir kas žuvo - sunku. Kovotojus priglaudė vienas kapas. „Juk vienodas ir mūsų tautų likimas. Jei išnyktų viena Baltijos tauta, nieko geresnio nesulauktų ir kita“, sako Modris Zichmanis.

Žuvusiems pastatytas paminklas ir surašytos pavardės tų, kuriuos pavyko išaiškinti. Ilės bunkeryje žuvo: latviai - Voldemaras Silinis-Mikus, g. 1925 m., Janis Bulis-Peteris, g. 1916 m., Peteris Kliavinis-Mičmanis, g. 1928 m., Erikas Brauzinis-Kapteinis, g. 1930 m., Arnoldas Reidė-Vilnis, g. 1928 m., Haris Jakobsonas-Misteris, g. 1924 m., Arnoldas Graudinis-Janka, g. 1901 m., Alfredas Škelė-Džonis, g. 1923 m.; lietuviai - Benediktas Povilaitis-Benis, g. 1915 m., Jonas Rutkus-Jurginas, 22 m., Alfonsas Kriščiūnas-Šermukšnis, g. 1925 m., Kazys Kriščiūnas-Smilga, g. 1930 m., Jonas Kriščiūnas-Neiranas, g. 1912 m., Anicetas Rutkus-Tervinskas, 26 m., Pranas Gelažius-Klonis, Direktorius, 32 m.

Šio latvių-lietuvių partizanų būrio vadas buvo Karlis Krauja, jo pavaduotojas Pranas Gelažius-Klonis.

1992 m. oficialiai surengtų kasinėjimų metu surastos Ilės bunkerio relikvijos buvo atiduotos Latvijos valstybiniam karo muziejui.

Partizaniškos draugystės ir žūties akimirkas prisimena latvis Modris Zichmanis. Jam pavyko išbėgti iš degančio bunkerio. „Buvo apsupti. Virš bunkerio sproginėjo minos ir granatos. Partizanai ryžosi gintis iki mirties. Susprogdino gynybai parengtas minas, kurių, išdavikui padedant, smogikų grupė nerado ir neišminavo.

Partizanai atkakliai atsišaudė pro išėjimo angas. Daugelis buvo sužeisti. Mūšis truko tris valandas ir, atrodo, neturės pabaigos. Prasiveržti neįmanoma: smogikų kariuomenės daliniai minosvaidžiais apmėtė bunkerį. Viskas aplinkui degė. Ugnis veržėsi pro sprogimų plyšius.

Iš bunkerio galo atbėgo Benediktas. Kraujuojantis, sunkiai sužeistas. Jam buvo skeveldrų suskaldyti alkūnės kaulai, nevaldoma karo-

jo ranka ar tik tai, kas iš jos liko. Vyrai paskubomis sustabdė kraujavimą, sutvarstė žaizdas. Benediktas nedejavo, valios pastangomis sveikąja ranka laikė automatą. Pasakė: „Aš dar galiu kautis kita ranka, vyrai...“

Ugnies ir sprogimų pragare vieni jau merdėjo, gyveno paskutines minutes, kažkam prasidėjo isterija...

Daugelis mūsų jau buvo žuvę, gulėjo čia pat, ant žemės, šalia besikaunančiųjų. Gyvieji duso nuo dūmų. Dar po keliolikos sprogimų bunkerio lubose prasivėrė platus plyšys. Degė gultai, sienos, užsiliepsnojo net partizanų apranga. Pro plyšius veržėsi gaivus oras, dar palaikantis gyvybę, pylėsi skeveldrų lietus. Iš ilgojo bunkerio atbėgo sužeistas lietuvis Pranas Gelažius-Klonis - būrio vadas. Pasilenkęs prie Benedikto pamatė subintuotą ranką, apkabino. Jie buvo stiprūs vyrai, galingi, trykštantys sveikata, daug kautynių su sovietų kariuomene atlaikę narsūs partizanai.

Gelažiaus apranga buvo persunkta krauju, silpo jo jėgos.

- Oi, Beniuk, aš nusišausiu... - tarytum atsiprašydamas pasakė Pranas. Jis negalėjo pasiduoti. Nelaisvė jam būtų baisesnė už mirtį.

- Kas galit, bėkit! Gal prasiveršit?..

- Kloni, Kloni! - šaukė pro dūmus Benediktas, tikriausiai norėdamas jį sulaikyti. Bet... jiems nereikėjo nusišauti.

Vienas po kito griaudėjo sprogimai virš bunkerio, įgriuvo lubos. Iš abiejų bunkerio išėjimo angų veržėsi liepsnos: kareiviai pro išmuštas skyles pripylė benzino ir padegė.

Tęsėsi negailestingai žiaurus mūšis. Pragaras talkino smogikams. Sužeistieji degė dar gyvi... Okupantams mūsų gyvų nereikėjo, netgi mūsų darbo jėgos lageriuose: jiems reikėjo tik mūsų mirčių, žmonių ir tautų sunaikinimo.

Benis žuvo įgriuvus luboms, spėjęs pasakyti: „Vyrai, mirštu už Lietuvą, vienintelę mūsų motiną.“ Atsistoti ir bėgti jis jau nepajėgė...“

Žuvo liepsnose ir Jonas Rutkus-Jurginas, dvidešimt dvejų metų juodaplaukis gražuolis, pasižymėjęs jėga ir ištverme, sąmoju, visiems spėdavęs padėti, pasakyti paguodos ir tvirtą žodį.

Vyriškos draugystės su lietuviais, paramos vienas kitam sunkiomis akimirkomis ir šventos kovos prieš okupantus niekada nepamirš likę gyvi po pragariško bunkerio sunaikinimo.

Ilės bunkeris buvo ypatingai svarbus - „Jutis“ ir „Daugavos vanagų“ susitikimų ir poilsio vieta. Tvirtai suręstas iš rąstų, paruoš-

tas gynybai. Partizanai turėjo puikią ginkluotę, savo elektros stotį. Teritorija buvo užminuota, viskas numatyta, kad ilgą laiką čia galėtų saugiai įsikurti ar sustoti poilsui ne vienas būrys. Latviai neabejoja, jog būta išdavystės, nes enkavedistai turėjo tikslų vietovės ir bunkerio planą, o jo sunaikinimui sutelkė didžiulius enkavedistų-smogikų kariuomenės dalinius.

Bunkerio planas surastas Latvijos slaptų bylų archyve: bylos Nr. 29095, lapas 49.

Ilės partizanų prisiminimai, nepaisant tragiškos žūties, nuteikia šviesiai vilčiai: latvių ir lietuvių krauju sutvirtinta draugystė, kovų už laisvę metai partizanų pasidalinta duona, vieno kitam sutvarstytos žaizdos ir skaudi vyrų lemtis tik dar kartą įrodė, kad mūsų tautų bičiulystės niekas niekada nesupriešins, neišardys. Kaip priešai, kaip lietuvių ir latvių partizanų atsisveikinimas prieš žūtį skamba degančiame Ilės bunkeryje: „Mes gimėm prie Baltijos laisvi, mes žūstame, kad liktume laisvi.“

Kai sužeisti, kraujuojantys, liepsnos apimti „Jutis“ partizanai nebepajėgė kovoti ginklu, kovojo jų laisvės dvasia. Ar ne jų kovinga dvasia gyveno mumyse ir prasiveržė Atgimimo metais, pašaukusi į „Baltijos kelią“?

Tuo ir baigčiau Ilės bunkerio sunaikinimo, latvių ir lietuvių partizanų junginio „Jutis“ vieno būrio žūties istoriją, jei ne labai daug pasakančios pavardės tų, kurie mus žudė.

Ataskaitoje Maskvai apie „įvykdytą karinę čekistinę operaciją, sunaikinant ginkluotą Karlio Kraujos būrį, kuriame buvo daugiau dvidešimt žmonių“, tuometinės Latvijos TSR MGB 2-N skyriaus viršininko pavaduotojas papulkininkis Savitovas, MGB kariuomenės 5-osios divizijos Operatyvinio skyriaus viršininkas papulkininkis Lapuchovas, Latvijos TSR MGB 2-N skyriaus 4-ojo poskyrio viršininkas majoras Voroninas, MGB kariuomenės 1/36 smogikų pulko štabo viršininkas Drozdovas didžiai apgailestauja dėl... „nuostolių“. Mat sprogdinant Ilės bunkerį buvo sunkiai sužeistas MGB 36-ojo smogikų pulko 1-osios kuopos neeilinių sugebėjimų naikintojas Kulijevs Mustafa Chanlar Ogly, lengvai sužeistas MGB 36-ojo smogikų pulko 1-osios kuopos seržantas komjaunuolis Princevas Piotras Konstantinovičius, sunkiai sužeistas mirė MGB 32-ojo smogikų pulko 1-osios kuopos šaulys Filipovas Ivanas Aleksandravičius, nuo žaizdų mirė to paties smogikų pulko jefreitorius Gla-

□ Olgos Vaivados vienkiemis netoli Asarės, kur buvo įrengtas bunkeris ir dažnai žiemonavo Lietuvos partizanų būrio vadas Juozas Streikus su savo vyrais

zovas Viktoras Ivanovičius, lengvai sužeistas šio pulko seržantas Karliukovas Michailas Ivanovičius.

Kiek daug smogikų divizijų, pulkų ir kuopų prireikė vienam partizanų junginiui ir bunkeriu sunaikinti! Ir... visoms Baltijos tautoms.

Ar verta klausti, ko reikėjo Baltijos tautų žemėse tūlam Mustafai Chanlarui, gal jam saulės turtingojoje Azijoje buvo per mažai? Ko svetimoje žemėje ieškojo, kam tarnavo ir vardan ko žuvo princevai, karliukovai ir filipovai? Mirties? Žinoma, ne. Gal jie savo tėvynę - motinėlą Rusiją - gynė? Irgi ne. Nei mes juos puolėm, nei jų namus deginom.

Enkavedistų dokumentuose toli gražu ne visos aukos surašytos, karinės operacijos vykdytojai tik gailisi menkų „nuostolių“ - žuvusių smogikų per bunkerio šturmą. „Savanoriais“ į grobikišką karą išvaryti ir žuvę vyrai jiems tik šioks toks „nuostolis“.

Iš tiesų, kaip prisimena tų įvykių liudininkai, žuvusius sovietų kariuomenės eilinius po bunkerio susprogdinimo mašinomis vežė. Tačiau apie tikruosius okupantų kariuomenės nuostolius iš saugumo dokumentų nesužinosime. Tiek to...

Mums pakanka žinoti, kas mus žudė, kas buvo tie voroninai ir drozdovai, ko siekė ir ko bijojo tuo metu Lietuvoje „tvarką įvedęs“

saugumo ministras generolas majoras Kapralovas.

Mums pakanka žinoti, kad nužudę milijonus pavergtų tautų piliečių jie savo tėvynėje Rusijoje laisvo gyvenimo nesukūrė.

Mums pakanka neužmiršti, kad pasaulis dar neišsilaisvino nuo idėjos turėti vergų...

P.S. Už pagalbą renkant medžiagą apie Ilės bunkerio sunaikinimą ir partizanų junginio „Jutis“ veiklą nuoširdžiai dėkoju Latvijos pasipriešinimo kovų tyrinėtojiui Gunarui Bluzmai ir istorikui Janiui Vasilevskiui. Gunaras Bluzma rūpinosi, kad būtų surengta bendra ekspedicija į dar netyrinėtas „Jutis“ partizanų veiklos vietas, atsiuntė dokumentų kopijas iš Rygos archyvų apie kartu kovojusius prieš okupaciją lietuvius ir latvius.

Ekspedicijoje dalyvavo ir pasidalijo surinkta medžiaga Obelių istorijos muziejaus įkūrėjas Andrius Dručkus, Rokiškio krašto muziejaus direktoriaus pavaduotojas istorikas Algis Kazulėnas.

Dėkoju visiems už atsiųstas dokumentų kopijas ir laiškus.

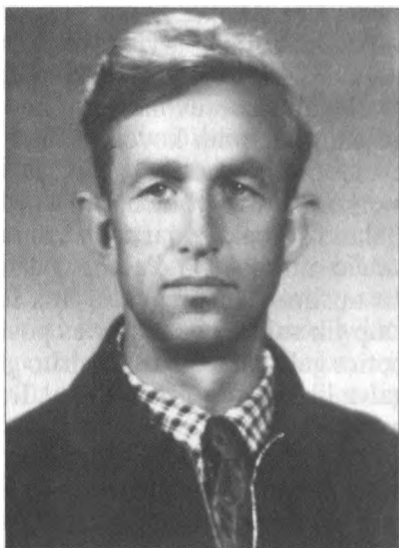
□ Šioje vietoje žuvo 8 latvių-lietuvių partizanai (netoli Dunavos centro). Prie atminimo kryžiaus stovi ekspedijos rengėjai. Iš kairės: Algis Kazulėnas, Janis Vasilevskis, Andrius Dručkus, Gunaras Bluzma.

Laikas - į ateitį paleista mūsų dienų istorijos strėlė. Ar pasieks taikinį, kur nuskries, ar liks tik išdavysčių nužudyta, per kovų kovas iš amžių glūdumos atėjusi lietuvio svajonė - laisvė?

Ritmiškai dunksėjo vagonų ratai, traukinys pamažu slinko Vilniaus kryptimi. Jis apsimetė, kad snaudžia. „Miegok iki Vilniaus, ten tave su pyragais pasi-tiks...“ - nusijuokė lydintis suim-tąjį enkavedistas ir pasiūlė vie-tiniam sribui: „O mudu... sušil-sim. Niekur paukštelis nenus-kris. Galas, prisikariavo...“

Jie buvo vieni pustuščiame vagone. Tik kelios moterėlės su ryšuliais pakeliui įlipo į traukinį ir susėdo kitame vagono gale. Sargybiniai gurkšnojo iš vieno butelio. Rusiškai, neužkašdami. Pro pramerktų akių blakstienas jis matė girtėjančius sargybinių veidus. Pagalvojo: „Nejaugi iš tiesų - galas? Rankos surakintos, bet... kojos laisvos!“ Jis vis dar apsimetė miegantis. Mintimis jau aplankė Če-dasus, savo šeimą - apkabino dukras, dvynukus sūnus, pasimatė su būrio vyrais. Nejaugi atsisveikina? Tai jau ne! Ne kartą bėgo nuo kareivių, ne kartą juos vijosi eidamas kruvinais enkavedistų pėdsai-kais, ne kartą iš pačios mirties glėbio ištrūko. Nejaugi dabar pasi-duos? Kas atsitiko vyrams? Atlaikę alkį, sunkias žiemas ir nuolatinį nuovargį, vyrai palūžo? Kankinami išdavė? Kas galėjo žinoti slapčiausius vado kelius? Jis neabejojo, jog būta išdavystės, bet savo vyrais pasitikėjo. Tačiau kas prasitarė apie vadų susitikimo vietą? Kas be jo paties dar galėjo apie tai žinoti?

Prisiminė pašnekesius su vyrais - apie ką tik nekalbėta bun-keryje... Net apie paskutinę galimybę nusišauti, nes kovoje už tėvynės laisvę - kiekviena mirtis garbinga. Ir staiga vieno iš būrio vyrų klausi-

□ Kazimieras Kalpokas - vienas iš Rokiškio rajono partizanų vadų

mas: „Bet... kokia laisvė, jei esi nebegyvas?“ Ir pridūrė: „Jei man taip nutiktų, tai nors vieną okupantą išeidamas iš gyvenimo suspėčiau su savimi išsivesti.“ Kažin kur jie, mano vyrai, Panemunio puolėjai?

Jis jau nebesuvokė - sapnuoja, pats su savimi kalbasi ar girdi išėjusių Anapilin kovos bičiulių balsus? Staiga aiškiai išgirdo įsakymą: „Kelkis, vade, ir eik!“ Pasiųrė ir nubudo iš snaudulio. Atmerkė akis. Sargybiniai, ištuštinę butelį, miegojo. Pažvelgė pro langą. Balandžio naktys dar tamsios, tačiau buvo galima įžiūrėti juoduojančio miško sieną. Palengva atsistojo. Sargybiniai nė nekrustelėjo. Jis nuslinko vagono durų link ir pravėręs jas apsidairė. Traukinys kaip tik sulėtino greitį prieš posūkį. Pats laikas šokti. Palenkė priepeties galvą ir... šoko. Nusirito griovinė. Juto, kad susižeidė petį, bet galva liko sveika. Kojos neša! Traukinys juda tolyn, gal greit jo nepasigies?

Atsikėlęs nuslinko į pamiškę. Prisėdo apsidairyti. Pasakė: „Ačiū tau, Dieve, nors tu jau seniai nebegirdi ir nematai mano tautos skausmo. Vis tiek, ačiū už laisvę!“

Apčiupinėjo petį - nutvilkė skausmas. Giliai įkvėpė. Aušo balandžio 7-osios rytas. Kilo vėjas tarsi prieš audrą. Jam patiko smarkus pavasario vėjas, atsiduodantis žemės kvapais, glostantis tarytum šuoliuojančio žirgo karčiai ir šaukiantis lėkti nesustojant. Balandžio vėjas - atgimstanti gyvybė. Bėk, laisvas kary, skubėk!

Trukdė antrankiai. Surakintomis, iškeltomis rankomis nustumdamas krūmų šakas, aplenkdamas atviras miško aikšteles jis bėgo. Sustojo išaušus.

Sargybiniai nubudo negreit. Traukinys buvo kelias stoteles pravažiavęs bėgliui dingus miške. Kai pamatė, ką pražiopsojo, sargybiniai žado neteko. Kol artimiausioje stotelėje pakėlė enkavedistų dalinį, kol šie nukiceno bėgiais atgal, bėglio jau nebuvo įmanoma pavyti. „Asilai, girtuokliai! - šaukė smogikų vyresnysis. - Gyvą ar mirusį iš žemės Kalpoką iškaskit arba savo galvom atsakysit!“ Sargybiniai klausėsi ir tylėjo, nes niekaip negalėjo suprasti, kaip ir kurioje stotelėje dingę suimtas. Jo byloje atsirado įrašas: „Kazimieras Kalpokas, banditų gaujos vadas, suimtas 1950 metų kovo 28 dieną, po tardymo vežamas į Vilnių balandžio 7 dieną pabėgo.“

Kazimieras Kalpokas buvo mylimas karių, nepakeičiamas ir nepralenkiamas kariūnas savanoris, keikiamas enkavedistų negailestingas keršytojas, okupantų siaubas. Jis buvo kovos dievas jauniems

būrio partizanams ir nesugaunamas pabaisa atėjūnams, įsibrovusiems į jo valdas. Jis svajojo laisvas gyventi tėviškėje, mokyti vaikus rašto ir mylėti žmogų, tačiau jam teko okupantų persekiotojo dalia. Ten, kur jis praėjo vydamasis priešą, tekėjo kraujo upeliai ir niekas nežinojo, kaip jam skaudėjo širdį po žiauriausių kautynių. Vadas paskyrė savo gyvenimą kovai už laisvę, neliko gyvų jo bendražygių, tačiau pats dar gyveno ir kariavo. Kazimierui Kalpokui laisvo gyvenimo siekis tebuvo trumpiausias kelias į mirtį.

Jis turėjo galingą, sodrų balsą, tačiau jo tylios dainos klausėsi tik kovos bendražygiai bunkeryje. Jis turėjo mylimas dukreles ir dvynius sūnelius, tačiau jam nebuvo lemta būti su vaikais ir žmona, lydėti juos į gyvenimą. Jis skausmingai ilgėjosi linksmo dukrų juoko, o jį išdavė - taip spėliojo žmonės - mylimos dukros draugas... Bet šią akimirką jis buvo laisvas. Ir ėjo, bėgo nesustodamas, nors silpo jėgos, iš sužeisto peties sunkėsi kraujas. Priėjęs mažą trobelę miško palaukėje pabeldė į duris ir sukniubo ant slenksčio. Išėjusi žilagalvė moteris pakėlė jį, nusivedė vidun, pagirdė karštu pienu, aprišo ranką. Tylėdama. Ji viską suprato, tik nežinojo, kaip nuimti antrankius. Neturėjo kuo juos nupjauti. Nepaklaususi net vardo, pasakė: „Jie čia ateis netrukus, jeigu vejasi tave. Einam pas kalvį. Palydėsiu. Niekam jam nesakyk. Jis žmogus doras, bet... atsiskyrėlis. Gal taip reikia? Mes visi greit net artimiausio kaimyno pradėsim bijoti, jau savais nepasitikim. Gal tu žinai, kas bus rytoj? Juk jau dabar vieni žūva gindami namus, kiti - žuvusių namus plėšia. Sąžinės nepamatysi, būk atsargus, žmogau.“ Nuvedė vadą prie kalvės, pabeldė į atsiskyrėlio langą ir dingo, palikusi bėglį vieną.

Vadas atkišo kalviui surakintas rankas ir žmogus suprato, ko iš jo norima. Perplovė antrankius ir pasakė: „Būčiau žinojęs, kas manęs šaukiasi, bijočiau duris atidaryti... Eik su Dievu...“, - palinkėjo.

- Iš visos širdies ačiū, - linktelėjo vadas. Ir nuėjo neatsisukdamas į kalvės pusę. Tačiau greit jį kalvis pasivijo: „Sustok! - šuktelėjo. - Pažinau tave.“ Ištiesė pistoletą ir tarė: „Radau gelžgalių krūvoje, sutaisiau. Šaudo.“ Įdavė duonos, pakvipo ir rūkytais lašiniais. „Tau kelionei.“ Vadas dar kartą linktelėjo dėkodamas ir pasakė: „O dabar - nei aš tave mačiau, nei tu mane buvai sutikęs...“ „Taip ir buvo...“, - atsiduso kalvis.

Vadas šypsojosi. Mažakalbis kalvis buvo senyvas žmogus, dar niekam sielos nepardavęs, išmokęs klausytis ir tylėti, nes žmogų daž-

niausiai liežuvis pražudo. Išgyventi padeda tyli viltis.

„Nepaprastas žmogus. Panemunio puolėjų vadas dar kartą pabėgo“, - mąstė kalvis stebėdamas nueinantį. Jį jau buvo pasiekusi žinia apie nesugaunamojo Kalpoko suėmimą. „Tegul visi angelai saugo tavo kelius“, - palinkėjo tyliai ir ėmėsi darbo. Vis tiek diena nebus rami - atseks bėglį su šunimis. Kad tik suspėtų kuo toliau nužygiuoti. Dėl viso pikto pašlakstė žibalu taką, kuriuo atėjo ir išėjo nesugaunamasis.

Vadas skubėjo tikėdamasis surasti būrio partizanus. Galbūt tai bus paskutinis jo žygis, bet jisėjo drąsindamas save dar kunigų seminarijoje perskaityta Konfucijaus išmintimi: „Galingiausias karys yra tas, kuris nugali save...“ Ėjo, kol pakilo saulė, įdieniojo. Nužiūrėjęs pelkėtą tankmę, krito ant kupsto ir užmigo giliu, mintis ir pavojus nuskandinusiu miegu. Gimtoji žemė padės jėgas atgauti.

Enkavedistų vyresnysis tuo metu niršo ir dar kartą vartė partizanų vado Kazimiero Kalpoko, mokytojo iš Čedasų, bylą. „Nors vieną kvailį stribą turėčiau į jį panašų. Išsisuka kaip ungurys. Jau kiek kartų visas jo būrys buvo sunaikintas - bematant suformuodavo naują. Kas jis? Kas prie jo traukė jaunus kovingai nusiteikusius vyrus? Kokia išmintis, kokie mokslai padėjo jam išsivynioti iš sudėtingiausių situacijų? Ir kur šio vyro silpnoji vieta?“

Kol NKVD papulkininkis stropiai studijavo nesugaunamojo Kalpoko bylą, jo smogikai netoli geležinkelio visose trobose kedeno pagalves, naršė klėtyse, po užkaborius, net kraičio skryniose ieškojo bėglio. Veltui - pėdos ataušo. „Še tau, - padarė atradimą papulkininkis, - pasirodo, anas ketino kunigu būti! Įdomu, ko išmoko kunigų seminarijoje?“

Ne vieną smogikų būrį išmokęs žmonių naikinimo meno, papulkininkis gerai žinojo, kad nėra nei dangaus, nei pragaro žemiškame gyvenime: yra tik jėga, valdžia ir pinigai. O turint valdžią - koki nori dangų ar pragarą sukursi. Negi kunigų seminarijoje Kalpokas bus išmokęs tobulai ginklą valdyti... Nebent su pačiu šėtonu bus sutartį sudaręs: sklido legendos, ir ne be pagrindo, jog nė viena Kalpoko paleista kulka pro šalį nepralekia. Ilgai suko enkavedistas suklerusio ryšio telefoną, kol pasikalbėjo su Rokiškio valdžia ir paprašė papildomų duomenų apie nesugaunamąjį Kalpoką. Sugauti jį labai norėjo, ypač prisiminęs peršautą koją po susitikimo su Kalpoko vyrais miške. „Pats, be teismo, nugalabysiu sugavęs, - pažadėjo ir vėl palin-

ko prie bylos. - Taip, - nudžiugo, - keturių vaikų tėvas. Čia jau atradimas...”

Kazimieras Kalpokas gimė 1907 m. Čedasuose, augo devynių vaikų šeimoje. Tėvai turėjo 12 ha žemės. Gausiame būryje buvo gera, linksma ir lengva... Taupoma kiekviena bulvė, duonos kepalėlis, kad tik užtektų iki naujo derliaus, kad tik vaikai šio to pramoktų, beraščiai neliktų. Tik Kazimierui vis daugiau reikėjo knygų, žinių, pasaulio pažinimo. Kodėl baigęs Rokiškio gimnaziją įstojo į kunigų seminariją, gal nė pats negalėtų pasakyti. Mąstė - tėvams bus lengviau, ryžosi tarnauti žmogui per tikėjimą ir malda, stropiai kibo į religines, istorijos, filosofijos knygas. Išmoko valdyti save, santūrumo ir pakantumo, priėmė amžinas šventas žmonijos moralės normas. Domėjosi politika- jį jaudino bręstantys nepalankūs Lietuvai įvykiai Rusijoje, gresianti okupacija. Kazimieras troško būti ten, kur tuo metu labiausiai reikėjo jo jaunystės ir jėgų, o gal pasijuto pašaukimo kunigystei stokojęs. Ilgai svarstė ir baigęs kunigų seminarijos vieną kursą, atsisveikino su dėstytojais. 1930 metais įstojo į Karo mokyklą Kaune. Čia jį domino viskas ne mažiau nei kunigų seminarijoje: mokėsi karo meno, žavėjosi Lietuvos senove, jos didvyriais. Sunku pasakyti, kuo būtų tapęs Kazimieras, baigęs Karo mokyklą, - kariu, karo teoretiku ar filosofu, tačiau gyvenimas ir politiniai įvykiai pakeitė jo planus. Sutrukdė ir liga: Kazimieras paliko Karo mokyklą, gydėsi ir mokytojavo kaimo pradinėse: nuo 1932 m. - Kupiškio aps. Zaidelių pradžios mokykloje, vėliau - Rokiškio aps. Apaščios pradinėje ir iki karo pradžios - Žiobiškio pradžios mokykloje. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, grįžo į tėviškę - Čedasus. Kaip didžiausią vertybę žmogaus gyvenime savo mokiniams teigė laisvės troškimą, ko nei išdavyste, nei pinigais nenupirksi. Už laisvę mokama krauju.

Jo buvęs mokinys, partizaninės kovos metais tapęs ryšininku, Alfonsas Kirstukas apie savo mokytoją - partizanų būrio vadą Kazimierą Kalpoką sakė:”Pažinau jį kaip vieną atkakliausių ir ryžtingiausių mūsų krašto partizanų vadų. Susipažinom, kai jis buvo Žiobiškio pradinės mokyklos mokytojas. Prisimenu jo įdomias pamokas ir ypač mokyklines šventes, kur susirinkdavo visas kaimas. Iškilminga būdavo Vasario 16-oji, kurioje būtinai dalyvaudavo šauliai, nes mokytojas buvo šaulių vadas. Buvo teisingas ir jautrus pedagogas, savas žmogus - mokiniai juo pasitikėjo. Mums, mokiniams,

□ Alfonsas Kirstukas, Gedimino būrio ryšininkas, grįžęs iš tremties

jis buvo mokytojų mokytojas, visiems kitiems jį pažinėjusiems - likimo karys. Jau pirmomis okupacijos dienomis jis organizavo savisaugos būrius, gynė kaimo žmones nuo plėšikaujančių kareivių ir rusų partizanų. Nors man neteko būti su juo nei kautynėse, nei žygiuose, nes buvau per jaunas - tuomet suėjo tik septyniolika metų - žinau, kad buvo neįtikėtinos lemties kovotojas. Taip kalbėjo visi, kas tą kovingos dvasios vyrą pažinojo.”

Dar prieš okupuojant sovietams Rokiškio rajoną, Kazimieras Kalpokas - mokytojas, šaulys - važinėjo po miestelius; Panemunį, Čedasus, Kupreliškį ir kvietė žmones eiti pas partizanus,

priešintis okupantams. Surinkęs gausų būrį jaunų vyrų, mokė juos naudotis ginklu, puolimo-atsitraukimo gudrybių kautynėse ir, atsisakęs asmeninio gyvenimo, partizanų bunkeriuose paaukojo “mokslui karo lauko sąlygomis” - žūtibūtei kovai už tėvynę ir žmogaus teisę būti laisvam.

1941 metų birželis. Kazimieras vokiečių okupuotoje Lietuvoje lieka gyventi Čedasų miestelyje ir organizuoja ginkluotų vyrų būrį apsiginti nuo jau veikiančių rajone rusų partizanų, įsako areštuoti aktyviausius Rokiškio enkavedistus, sovietų valdžios atstovus - vietinius ir atėjūnus, kurie labai uoliai vykdė komunistų partijos nurodymus. Sulaiko plėšikaujančius, atsilikusius nuo okupantų armijos kareivius.

Buvo suimti ir porą mėnesių laikyti kalėjime Panemunio enkavedistai, Kirženeliškio, Povižonių, Kibelių kaimų raudonieji aktyvistai. 1941 metų pabaigoje K.Kalpoko įsakymu suimtas aršus enkavedistas žydas Jofė, per kurį nukentėjo ir buvo nužudyti niekuo nekalti žmonės. Žinoma, jog vėliau vokiečiai jį kartu su nekaltais žydaus išvežė ir sušaudė.

Rokiškio rajone buvo ypatinga situacija; čia dar bastėsi lenkų Armijos krajojvos likučiai, žiauriai plėšikavo rusų partizanų būriai, viską, iki paskutinio duonos kąsnio grobdami iš ūkininkų podėlių ir aruodų. Vokiečiai kaimo žmonių ginti nė neketino. Kazimieras Kalpokas organizuoja policijos padėjėjų būrį ir pats imasi ginti plėšikų puolamas sodybas. Už tai jam SSRS karinis tribunolas pateiks kaltinimą kaip išdavikui, rengusiam baudžiamąsias akcijas prieš “tarybinius partizanus”. Nors iš tiesų nė vienam okupantui nerūpėjo, kiek ir ką rusų partizanai “nuveikė” užpuldinėdami ir piešdami kaimus.

Netruko ateiti 1944-ieji metai. Būrio vyrams Kalpokas reguliariai vedė rikiuotės užsiėmimus, vakarais visi rinkdavosi į mokyklą, kur aptardavo naujienas Sovietų sąjungos-Vokietijos fronte. Jo ištikimi talkininkai buvo broliai Povilas ir Petras Liauškos, Antanas Šeškauskas, Stasys Juknevičius, Bronius Sukauskas, Petras Gurlklys, Jonas ir Vladas Mikšiai, Jonas Krisiūnas ir Rimas Dovydėnas. Tačiau Čedasų savišaugos būrys veikė neilgai, tik birželio ir liepos mėnesius. Artėjo frontas. Šiaulių apskr. Plunkovičių kaimą nuolat užpuldinėjo rusų partizanai, kareiviai plėšikavo Prūselių ir Vingriškių kaimuose. Žiaurumu tuomet pagarsėjo sovietiniai partizanai Evdochimas ir Aleksiejus Babachinai. Jiems padėjo skųsdami žmones vietiniai rusakalbiai ir savi: Anastazija Andrijauskienė, Olga Potapova, Jonas ir Kostas Kreizos. Vienybės stoką tarp įvairiakalbių Rokiškio apylinkės gyventojų skaudžiai išgyveno Kazimieras. Nesitikėjo, jog ateityje jam teks prisiimti kaltinimus ir dėl to, ko nei pats, nei jo vyrai nepadarė. Provokatoriai visais laikais buvo patikimas okupantų ginklas ir parama. Plėšikams užpuolus Prūselių ir Vingriškių kaimus, kautynėse žuvo Evdokimas Babachinas, buvo sužeistas Aleksiejus Babachinas. Savišaugininkai suėmė ir tardė plėšikaujančių rusų partizanų talkininkus. Kalpoko įsakymu, okupantų informatorės Anastazija ir Olga buvo išsiųstos į Panemunį apklausai, tačiau pakeliui jas sušaudė Kalpokui nepažįstami vyrai, atsiradę savišaugos būryje prieš kautynes. Ir už tai jam teko atsakyti, nors toms kautynėms jis nevadovavo.

Didžiulės energijos, valios, neapsakomos jėgos reikėjo turėti vadi. Kalpokas tarytum vijosi laiko strėlę nespėdamas visko aprėpti, išklaudyti visų, kurie kreipėsi į jį pagalbos dėl išplėštų, sudegintų sodybų, nukentėjusių, nukankintų artimųjų. Vado dalią ne kiekvie-

no pečiams pakelti, o laiko strėlės, lekiančios į nežinomą tolimą taikinį, tau nepavyti, žmogau...

Tačiau jis vijosi savąją laiko strėlę, parklupdamas ir vėl atsikeldamas, negalėdamas nurimti dėl to, ko nenumatė ar nespėjo apsaugoti. „Aš neretai privalėjau nutylėti tiesą jausdamas, kad nėra laiko ilgiems svarstymams, ką rinktis - pralaimėjimą kautynėse ar rizikingą pergalės sėkmę. Aplinkybių būdavau verčiamas sakyti vyrams „taip“, kai reikėjo stabtelėti, suabejoti ir sakyti „ne“. Atleiskit man, vyrai, aš buvau tik karys lemiamo pasirinkimo minutėmis. Pavojaus ir nežinios bijo tik tas, kuris per daug gerai pažįsta save ir nenori jokios ateities. Atleiskit man, vyrai...“ - tarytum atsiprašymo malda mintyse kalbėdavosi su žuvusiais vadais.

1944-ųjų rugpjūčio pradžioje sovietų kariuomenė „išvadavo“ Čedasus. Ūkininkai pajuto, kokiomis smurto priemonėmis valdys okupantai Lietuvą. Pirmieji į miestelius ir pasienį buvo atsiųsti specialiosios parengties smogikų daliniai. Kalpokas kurį laiką slapstėsi.

Apie sudėtingą laikotarpį tarp dviejų okupacijų ir nulėmusius Kazimiero likimą įvykius papasakojo jo giminaitė Zita Gimbutienė: „1941 metais įsiveržęs į Juodupeį enkavedistų dalinys žiauriai nukankino dvylika jokioje veikloje nedalyvavusių beginklių jaunų vaikų. Tarp jų buvo ir Kazimiero brolis Vladas Kalpokas. Kazimierą tai iki širdies gelmių sukrėtė: ilgai negalėjo po to įvykio ir brolio netekties atsigauti. Su broliu jiedu buvo labai artimi. Man atrodo, jog po brolio žūties Kazimieras visą gyvenimą tarytum skubėjo, lėkė karštomis enkavedistų pėdomis negalėdamas atleisti, keršydamas už brolio ir tėvynainių mirtį. Tai buvo kova nebijant žūti, neišvengiamai skubant mirties pasitikti. Po pirmosios sovietų okupacijos traukiantis rusų armijai iš Rokiškio Kazimieras vadovavo 1941 metų sukilimui. Palikus raudonarmiečiams Rokiškį, jis surinko šaulių savanorių būrį, siekdamas neutralizuoti okupantų kariuomenės likučius, turėdamas tikslą atkurti Nepriklausomą Lietuvą. Vėliau beveik visi Kazimiero paruošti šauliai tapo jo būrio partizanais.

Sunku įsivaizduoti, kaip jis atlaikė didžiulę įtampą, nuolatine parengties kautynėmis būseną. 1944-aisiais, kai artėjant frontui iš Lietuvos bėgo vokiečiai, susirinko Kalpoko šauliai ir sprendė - likti Lietuvoje ar pasitraukti? Žinau, kad jie turėjo leidimus išvažiuoti, Kazimieras - taip pat... Tačiau jis pasakė: „Negaliu palikti tėviškės,

šeimos, namų. Čia gimiau, čia ir mirsiu. Kovosiu iki pergalės arba mirties“. Manau, jog būtent jo pasirinkimas sulaukė ir kitus vyrus likti Lietuvoje. Galbūt Kazimieras palaikė ryšius su latviais. Persekiojamas NKVD dalinių, jis pasitraukdavo į Latvijos pasienio miškus, o vėliau, kai po pabėgimo teko slapstyti, jį globojo latvė Rygoje.“

Rusų armijai okupavus Rokiškio ir Šiaulių rajonus, 1944 metų rugpjūčio pradžioje Kalpokas slapstėsi, tačiau greit išėjo į partizanų vado Čerkos būrį, ir jau lapkričio mėnesį tapo vado pavaduotoju. Lapkričio 11 d., vadovaujami Kalpoko, partizanai surengė Čedasuose pasala ir apšaudė operatyvinę enkavedistų grupę, sudegino jų automobilį. Okupacijos pradžioje enkavedistai dar neįstengė rasti vietinių agentų išdavikų - sunkiai sekėsi užverbuoti žmones. Karinė okupantų vadovybė labai greit visoje Lietuvoje įkurdino iš Maskvos atsiųstas SSRS NKVD-NKGB operatyvines grupes kovai su Lietuvos partizanais. Didžiulė apmokytų, turinčių patirtį smogikų grupė veikė ir Rokiškyje. Lapkričio 20-25 dienomis okupantų karinės vadovybės nurodymu operatyvinė NKVD grupė Pandėlio, Panemunio, Kamajų, Juodupės ir Obelių valsčiuose surengė masines karines naikinimo operacijas. Enkavedistai degino ūkininkų sodybas, žudė miestelių ir kaimų gyventojus. Partizanų būriai tomis dienomis neteko daug vyrų. Kiek išblaškytas Kalpoko būrys ryžosi neišvengiamoms kautynėms su smogikų daliniais.

Partizanai ruošėsi užimti Panemunio miestelį ir įtvirtinti ten savo valdžią. Rengiantis kautynėms kažkuris vyrų suabejojo: „Ar išlaikysim miestelį savo rankose? Okupantų kasdien daugėja...“ - „Jeigu nors akimirka abejojate savimi, išeikit iš būrio. Jūs reikalingi ir ūkiuose, šeimose. Nelikit būryje, jei netikit pergale. Laiku išeiti garbingiau, nei tapti enkavedistų agentu iš baimės ar neišlaikius kanikinimų. Visko gali atsitikti. Todėl gerai pagalvokit: lietuviu galima likti ne tik būryje. Pasvarstykite visi, kam ryžtatės ir nuspręskite, kas kaip gyvens toliau.“

Vadas nedaug kalbėdavo, nebandė nė vieno įtikinti, kad pasirinktų rizikingą kovą ar sulaukytę būryje, nes iki to laiko nė nebuvo sutikęs norinčių likti po okupanto padu.

Su keliais jauniausiais vaikiniais vadas anksti rytą atsisveikino. Išėjusių buvo vos keli.

Gruodžio pradžioje su grupe vyrų Kalpokas vadovauja Bagdalo-

vo tarybinio ūkio užpuolimui. Iš sargybinių ir tarybinio ūkio pirminko Kondratjevo bei malūnininko Šimėno atima šaunamuosius ginklus.

1944 metų gruodžio 12 dieną trys jungtiniai partizanų būriai - 300 vyrų atvirai, dainuodami įžygiuoja į Panemunio miestelį. Prasideda kautynės, okupantai sprunka. Labai greit miestelis buvo paimtas. „Jūs tik pažiūrėkit, - karščiaivosi vadas sklaidydamas apylinkės Vykdomojo komiteto dokumentus, - komunistams jau lietuvių Lietuvoj per daug - trėmimo sąrašai sudaryti!“

Analizuoti partinių darbuotojų sukurtus dokumentus nebuvo laiko: į ugnį ne tik vykdomojo komiteto, bet ir MVD būstinės dokumentus! Paimti ginklai: 30 šautuvų, kulkosvaidis, galybė šovinių ir sprogstamosios medžiagos, surastos apylinkės milicijos patalpose. „Pravers, - trumpai pasakė vadas. - Kaip tik to mums ir reikia.“ Iš maisto parduotuvės partizanai pasiėmė reikalingų produktų, iš gamyklos - spirito. „Nesitikėkit, kad lėbausit, - priminė Kalpokas, išvydęs šypsenas vyrų veiduose. Paaiškino - pravers kritiškiausiu momentu.“ Drausmė vadui buvo sėkmės pagrindas.

Kautynių metu buvo nukauti dvylika ginkluotų komunistų: Panemunio valsčiaus partorgas Jonas Jasinevičius, valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Adolfas Nagelė, Aukštadvario apylinkės sekretorius Vladas Kadūkis, Paliepio apylinkės tarybos pirmininkas Adolfas Alekna, Panemunio valsčiaus vykdomojo komiteto sekretorius Aleksas Rudis, Kvetkų apylinkės tarybos pirmininkas Bronius Šeškus, „liaudies gynėjas“ stribas Petras Griovys, NKVD talkininkai Karolis Griovys ir Karolis Šiupinys, aršus komunistas Pafnutijus Aleinikovas, Rokiškio komjaunimo komiteto darbuotojas Timofejevas, kulka kliudė ir apylinkės tarybos pirmininko žmoną Aleknienę. Kai kurie komunistai buvo paimti į nelaisvę, bet pasižadėję daugiau netarnauti okupantams paleisti. „Nesuprantu, ko jie tikėjosi susidėję su bolševikais, - sakė vadas apie „liaudies gynėjus“. - Negi gyventi su parduota sąžine lengviau?“ - „Gal bijojo lįsti po kulkomis pirma laiko“, - suabejojo vyrai. - „Visko bijant galima amžinu vergu pasilikti, - vadas širdies gilumoje gailėjo, nors negalėjo jų suprasti, - juk savi, lietuviai... Kokia migla jiems akis apdūmė, kad patikėjo komunistais ir pakėlė ranką prieš savus?“ Vadas nelaukė atsakymo, nes gerai žinojo: „Išdavikų lietuvių karo kelyje dar bus labai daug, vyrai. Ruoškimės tam... Ir už Panemunio paėmimą mums

okupantai nedovanos. Jeigu jau dabar ilgiausi sąrašai parengti lietuvių tremtyje sunaikinti, tai kas nutiks tiems, kurie išliks? Ar jie dar bus lietuviai? Skaudu pamačius, kad po tais sąrašais yra ir Lietuvos komunistų parašai. Tegul... Tegul jie nulems tūkstančių mūsų tautiečių likimą, bet mes dar gyvi! Čia mūsų žemė, mūsų paliktos pėdos ir tėvų kapai. Čia mes ir liksim..." Vadas neklydo. Po pralaimėjimo Panemunio miestelyje enkavedistai visai pašėlo: lakstė po kaimus su automatais, grasino žmonėms reikalaudami išduoti partizanus, bunkerius, ryšininkus ir rėmėjus. Buvo suimami partizanų artimieji ir giminės, tremiami į Sibirą, tardomi, žiauriai kankinami, žudomi.

Tačiau partizanų dar buvo labai daug: jie pralėkė kaip vėtra per Panemunį ir Rokiškio krašto kaimelius, nesugaunami, nepavejami ir neįtikėtinai drąsūs. Ir aukų dar buvo nedaug, dar nevežė žuvusių partizanų mašinomis ir nevertė į žvyrdubės. Baisiausia, kas laukė Kalpoko vyrų, dar tik prasidėjo...

Po kautynių išsiskirstę grupelėmis pasitraukė iš Panemunio ir kelias dienas ilsėjosi miške įkūrę stovyklavietę. Tvarkėsi rūbus, valė ginklus, gamino valgių, ruošėsi naujam žygiui ir budėjo sargyboje. „Vadas miega jau šešiolika valandų, - tarė vienas vyrų.“ - „Apsirinkai, tik dvylika.“ - „Nemiegu - mąstau, - atsiliepė vadas.“ Vyrų sujudė. Pasiūlė vadui karšto viralo, pakvipo mėsa. Paskui pradėjo kalbėtis. Apie pergalę kautynėse ir namus, apie tai, kaip gyvens sugrįžę namo. Jeigu sugrįš... Tik vieną dalyką nutylėjo, nedrįso vadui pasakyti, ką nugirdė: aplink jaunutę Kalpoko dukterį kulnus raitė nedoras žmogus, įtariamą ryšiais su kagėbistais. Kas, jei specialiai pasiūstas mergelei galvą apsukti, o per ją ir tėvą susekti? O gal tik šiaip plevėsa, nerimtas vyrukas. Vis tiek, gero iš tokio nelauk. Ar vadas žino? Meluoja ir kaimo gandų nešiotijos, svarstė vyrai ir nutarė patys išsiaiškinti.

Vadas nusiprausė sniegu pavalgė ir įsakė: „Mokykimės, vyrai. Matau, kad jums kautynėse sunkiau nei man.“ Aiškino, kaip saugotis prieš kautynėse, neatsukti jam nugaros, kiek ir kada galima leisti priešui prisitarti, kaip jausti šalia kovojantį draugą ir jam padėti. Jauni vyrai jau buvo patyrę grumtynių skonį, iš arti matę kovos bičiulių mirtį, pasiilgę namų. Vadas tai jautė, žinojo, jog ateis valanda, kai teks atvirai atsakyti į sunkiausią klausimą: ar ilgai? Ar ilgai užteks jėgų išsilaikyti? „Aš tik vadas ir nieko negaliu pakeisti, - sakė

jis, - galiu palaikyti viltį, išmokyti jus to, ko pats išmokau, bet kariais tapti teks jums patiems.“ Vyrai tylėjo, mąstė ir laukė, ką dar pasakys vadas - jeigu tik pats žino - kuo baigsis jų kova - lietuvių karas prieš stiprų, gerai ginkluotą okupantą. Vaikiniai skaudžiai išgyveno pirmųjų kautynių patirtį, kai nenorėtų šauti į žmogų, tačiau privalai, nes jei nešausi tu - nukaus tave. Vadas tarytum atspėjęs jaunų mintis pasakė: „Kai tenka šauti iš labai arti - priešo nebe-matai. Regi tik žmogų. Štai kodėl kare šaunama nežiūrint į akis. Nežiūrėkit okupantui į akis, kai teks nukreipti ginklą: pamatysit priešą akyse kančią ir žūsit patys, nes jie, vargetos, varu išvaryti į karą, kažin ar suvokia vienintelį komunistų norą - valdyti visą pasaulį. Neklauskim, kas bus mums. Mes siekiame laisvės, mums laisvė - ne žodis. Tai mūsų gyvenimas. O kai laisvė taps visai tautai ne žodis, bet gyvenimas, - tada ir būsim laisvi. Ir, Dieve duok, mums iškėsti viską, ko negalim pakeisti.“

Jie buvo pasiryžę sunkiai kovai, jie tikėjo savimi ir pergale, vylėsi, kad Lietuvą užtars galingesnės už sovietų Rusiją valstybės. „O jeigu neužtars?“ - abejojo vyresni. - „Žūsime, - neįtikėtinais ramiai atsakė vadas. - Vyksta karas, todėl tikiu tik tuo, kas yra čia ir dabar... Ir būsiu su jumis tol, kol esu reikalingas.“ Leidosi šalta žiemos saulė. „O dabar, vyrai, būriai išsiskirstys po 10-12 žmonių. Susitiksim žygiui gavę žinią per ryšininkus. Ruoškitės į kelią. Mano būrys iš stovyklavietės išeis paskutinis.“

1944-ųjų žiema partizanams buvo sunki. Žiemoti išsiskirstė grupelėmis, tačiau susirinkdavo vos vadui pašaukus.

Po Panemunio puolimo Kazimieras Kalpokas, surinkęs sužeistus partizanus į gerai įrengtą bunkerį miške, paprašė ligoninės sanitarės Bronės Lensmanaitės padėti juos slaugyti. Dvi savaites mergina gyveno miške kartu su sužeistaisiais - gydė jų žaizdas, maitino. Vadas ateidavo ir išeidavo iš bunkerio susirūpinęs, tylus. Negeros žinios pasiekė partizanus: jau nuo 1944-ųjų rudens atsiųstos iš Maskvos SSRS NKVD operatyvinės patyrusių čekistų grupės Rokiškyje gavo pastiprinimą. Sėkmingas partizanų puolimas Panemunyje kėlė saugumiečiams baimę; kas nutiks, jei išdrįs savo valdžią paskelbti ir kiti Lietuvos miesteliai? NKVD operatyvinės grupės nurodymu, talkinant okupacinei kariuomenei, visame rajone vykdomos karinės baudžiamosios operacijos. Panemunio, Kamajų, Juodupės, Obelių valsčiuose papildyti smogikų daliniai vėl degino ūkininkų sodybas,

apsupti žuvo 68 Kalpoko, Sabaliausko ir Vaičekausko būrių vyrai. Buvo suimti 244 apylinkių žmonės, rėmę ir padėdavę partizanams, nužudyta daug civilių gyventojų. Žiauriomis priemonėmis slopinami gyventojų pasipriešinimą okupacijai, enkavedistai Rokiškio rajonui rodė ypatingą dėmesį.

Kazimierui Kalpokui atėjo sunkiausios dienos. Bunkeryje dar gydėsi sužeisti vyrai, pagiję ar jau sveikstantys buvo paslėpti namuose pas artimuosius. „Laikas išeiti ir tau, - pasakė jis sanitarėi Bronei. - Kurį laiką pagyvensi toliau nuo namų. Jeigu būtum įtariama ar sulaikyta ir pajusi, kad enkavedistai jau daug ką apie tave žino, nesigink, jog buvai su mumis. Sakyk, Kalpokas jėga nusivarė į mišką ir privertė gydyti sužeistuosius. Atkakliai tą kartok. Gali pasakyti, kad progai pasitaikius pabėgai iš miško. Ar aišku, mieloji tu mūsų mergaite. Mes į šį bunkerį nebegrišim. Jeigu būtum priversta parodyti šią vietą - parodyk.“ - „O jeigu tuo metu čia bus atėję kiti ir aš atvesiu kagėbistus?“ Vadas šyptelėjo: „Niekas čia nebeužeis.“ - „Nesijuokit iš manęs, - pyktelėjo mergina, - aš mokiausi gydyti žmones, o ne kariauti. Tik mokslų baigti nespėjau.“ - „Baigsi. Tu dar viską suspėsi. Ačiū tau, mergaite, - mes tavęs niekada neužmiršim, - padėkojo vadas. - Bet žinok: jeigu kas nors - atkakliai kartok: Kalpokas jėga tave į mišką atsivarė. O dabar ruoškis, iki pamiškės tave palydėsime.“ Mergina tylėjo, klausėsi ir tarė:

- Supratau, vade. Bet ir jūs manęs paklauskite: jeigu mus kelyje apsuptų - nušaukit mane. Bijau kankinimų, neištversiu. Vade, aš jau mačiau, ką jie daro su sužeistaisiais ligoninėje. Vos apgydytus smogikai išveža kankinimui. Jie baisesni už žvėris: žiūri į mus siauromis akimis ir taikosi, kaip įžeisti, paniekti. Budi prie sužeistųjų ligoninėje, neleidžia prisiartinti, nė žodeliu persimesti.

- Nebijok, saugosim tave. Sugrįši laiku. Gal tavęs niekas nė neieškojo. Kada turi būti ligoninėje?

- Po dviejų dienų. Pasikeičiau su kita sanitarė, paaiškinau, jog motina serga. Dar dvi dienas galiu užtrukti.

- Išeisi dabar. Ačiū už pagalbą, toliau mes patys tvarkysimės. Ir neužmiršk, ką sakiau: tave jėga atitempiaus iš namų ir niekas to nematė.

- Neužmiršiu, bet jie tiki tik savo melu apie šviesų komunizmo rytojų. Manimi netikės, net ir neturėdami jokių įrodymų. Jų akyse mes visi banditai, - pasakė mergina ir pridūrė, - nežinau kodėl, bet

man atrodo, kad matomės paskutinį kartą...

- Tegul neatrodo, - šyptelėjo vadas, - tu dar su visais susitiksi, ir ne kartą.

- Vade, atvažiuo sužeistojo. Paskubėkit, arkliai neramūs, - įėjo sargybinis.

- Mes pasiruošę. Slaugytoją išleisi netoli kelio į kaimą. Vyrus pavėžėsi toliau. Jus pasitiks Strazdas.

- Būkit sveiki, vyrai, - palinkėjo mergina, sėsdama į vežimą.

Partizanai spėjo išeiti. Silpnesnius išvežė, kiek palaukę išėjo ir pasveikusieji. Iki naujojo bunkerio buvo geras kelio galas. Ramiai pasiekė saugų bunkerį, tačiau jau kitą rytą smogikai krėtė kaimus ieškodami partizanų, šukavo miškus. Netikėtai buvo suimti ir per susišaudymą žuvo keli Kalpoko vyrai, kurie slėpėsi pas artimuosius sodybose. Būrys vėl buvo išsklaidytas. Daugėjo išdavikų: neatpažinę provokatorių, žmonės išdavė partizanus, kuriuos patys rėmė ir šėlpė.

Panemunyje suktumu, klasta ir žiaurumu garsėjo enkavedistas Golubevas ir jam talkinę sribai - išdavikai Lukičius ir Šusnys. Per juos žuvo daug Kalpoko būrio partizanų. Nužudytų kūnai buvo sumesti į šulinius arba į durpyną, netoli Steponų kaimo, Rokiškio rajone. Smogikai rengė akciją po akcijos ieškodami kovotojų.

Vyrai po žygio pasislėpė atskiruose bunkeriuose, esančiuose toli vienas nuo kito. Buvo išvargę, kiti nespėjo po apgydytų žaizdų sustiprėti ir nepajuto, kaip naktį kareiviai apsupo mišką. Jau auštant pasigirdo bombų sprogimai, automatų kalenimas. Sprogo numesta smogikų bomba ir netoli bunkerio, kuriame slėpėsi vadas su grupe partizanų. Bombai sproguos, pro bunkerio rąstus švietė siauras plyšys.

- Gyvi nepasiduosim, bandysim prasiveržti. Neaišku tik viena: šito bunkerio jie negalėjo atsekti, nes neseniai įrengtas, - svarstė vadas.

Vyrai, pasiruošę gintis, sugulė prie siauros bunkerio angos. „Dar viena bomba viršum bunkerio - ir mes visi būsim laisvi... aname pasaulyje,“ - mąstė ne vienas, tačiau neištarė tų žodžių balsu. Laukė vado nurodymų. Tą lemtingą laukimo valandą siauras šviesos pluoštas pro bunkerio rąstų plyšį, pro eglių šakas buvo laisvė - beribė, akinanti. Visi žinojo, jog antro išėjimo iš bunkerio nėra. Kai bus aptikta užslaptinta anga - jiems tai reikš mirtį, visko pabaigą. Pagaliau jie atsidurs ten, kur nėra smogikų žiaurumo, sribų išdavystės,

kur tvyro tylą ir amžinas neatsakytas klausimas: kam tu, žmogau, gyvenai ir vardan ko miršti? Anapus siauro šviesos pluoštelio liko jų dienos su ankstyvu pavasariu, nesulauktos šienapjūtės dainomis ir švento Kūčių vakaro tylą. Čia, prie bunkerio angos, vos gyva pleveno viltis išgyventi su vargo ir pavojų dienomis - kaina už gyvybę. Sulaikę alsavimą jie klausėsi, kaip sribai ar enkavedistai vaikščiojo viršum bunkerio ir vis dar nematė siauro, po eglaitėmis atsivėrusio plyšio.

- Vyrai, dar galime išeiti iškeltomis rankomis, gal jaunesnių pagailės, bet aš tuo netikiu.

- Gal aš nė negalėčiau gyventi nelaisvėje, spėjau okupantus pažinti, - pasakė studentas, jauniausias būryje. Norinčių pasiduoti neatsirado.

- Laukit mano komandos, - įsakė vadas.

- Vade, atrodo, kad jie dar nesupranta, jog vaikšto viršum bunkerio.

- Greit supras, - ištare vadas, - o kai supras, pasakysim, jog pasiduodam ir bandysim prasiveržti. Aš jus dengsiu.

Staiga virš bunkerio pasigirdo šūksniai: „Dar keturis bėgančius paklojom. Banditų bunkeris toliau - kemsynėje.“ - „Vadinasi, vėl skaičiuosim žuvusius,“ - mąstė vadas. Viršum bunkerio nutapsėjo, nutilo kareiviškų žingsnių aidas. Kažkas šaukė sribams: „Supkit pietinę miško pusę!“ Pagaliau garsai nutolo.

- Amžinąjį atilsį kritusiems, - persižegnojo žvalgas, - mūsiškius aptiko. Pasakykit ką nors, vade...

- Jie jau ten, kur žemiški rūpesčiai netenka prasmės. Taip sakoma, bet aš klausiu: ar ten, amžinybės tyloje, gims nauja gyvybė? Teisingumas? Protas ir laisvė? Nežinau...

Stojo slogi tylą, kurią vėl sutrikdė jaunėlis:

- Vade, kaip jūs nujautėt, kad viską aplinkui susprogdinę, jie nepamatys mūsų bunkerio?

- Atsitiktinumas, vyrai. Sėkmė be jokios logikos. Šį kartą jie neatšivedė šunų, o sprogdimo banga išvertė eglutes ir dar labiau uždengė angą. Ilgai nelauksim, eisim iš apsupties tais keliais, kuriais jie jau praėjo. Pirmasis išeis žvalgas.

Kai vyrai išsikaptė iš bunkerio, buvo jau skaištus rytas, dienojo. Žvalgas grįžo greit.

- Visi sugužėjo pelkyno pusėn. Kol kas kelias laisvas.

Jie buvo devyniese. Kiek pabėgęję žąsele sustojo. Išsiskirstė po kelis sutarę, kur ir pagal kokį slaptažodį susitiks.

Išsigelbėjo. Dar kartą... Tačiau būriuose, kuriuos vienijo Kalpokas, jau ir pusės vyrų nebuvo likę.

- Slapstysimės, - pasakė vadas. - Saugokitės. Ryto pažadai - nakties išdavystės. Saugokitės.

Atsisveikino, pasidalijo turimus šaudmenis ir duoną.

Vadas slapstėsi iki 1945-ųjų balandžio. Paskui pasiekė Jono Šidlausko būrį, veikusį Vabalninko valsčiuje, netoli Alizavos. Netrukus Alizavos partizanai surengė pasalą Pandėlio rajone, Nielozos vienkienyje, kur sribai ieškodami partizanų nušovė paskutines ūkininkų kiaules, ištuštino aruodus. Per pasalą du sribai buvo nukauti, dviems pavyko pabėgti.

Susprogo medžiai. Kalpokas perėjo į Kupreliškio būrį. Sukvietė likusius gyvus kelių būrių kovotojus Vabalninko rajone ir vėl ėmėsi jiems vadovauti. Būrys atgimė tarytum paukštė iš pelenų.

Pandėlio rajone, Kvedariškių kaime, pernelyg įžūliai veikė vietiniai komunistai: šnipinėjo, skundė enkavedistams neįtikimusius ūkininkus ir apkaltinę antikomunistinę veiklą areštuodavo, ištrenkėdavo į Rusijos gilumą. Vietinių komunistų pastangomis daugelis sodybų ištuštėjo.

„Kvedariškių komunistai prašyte prašosi susitikimo su Kalpoku,“ - liūdnai juokavo tie, kurie dar gyveno savo namuose. Ir toks susitikimas įvyko: sribai ir vietinės valdžios komunistai, kurie suspėjo - išsislapstė, kas bandė šaudyti, nespėjo šūvio paleisti - krito patys.

Kalpoko vyraiėjo enkavedistų pėdomis, atsiliepdami į nukentėjusių kaimo žmonių skundus, ištremtųjų aimanas. Vadas sušaukęs ūkininkus atvirai kalbėdavo miestelių aikštėse ir kaimuose, jog būtina visais įmanomais būdais priešintis okupantui. Kalbėjo jiems apie vienybę ir išdavystę, apie tai, kas mūsų visų laukia įsigalėjus komunistams. Kalbėdavo karštai, trumpai ir atvirai nebijodamas pasalūniško šūvio, viešai pareikšdamas, jog stojęs į kovą su okupantais siekia vienintelio tikslo - Lietuvos nepriklausomybės. Kalpoką pažinojo visi, tačiau vado atvirumas, nors kėlė susižavėjimą, vertė nerimauti.

-Negalvoji apie savo gyvybę, vade,-perspėjo jį vyrai ramią poilsio minutę. - Kuo daugiau žmonių tave pažins, tuo lengviau bus išdavikui susekti.

- Mane seniai visi pažįsta. Juk buvau mokytojas, o kas nežino kaimo „liktarnos“.

- Taip, bet... ar reikėjo paleisti šituos užsipeistus sribynėje, buvusius jūsq mokyklos auklėtinius, aiškai patsdavusius komunis-tams?

Vienas partizanų delikačiai užsiminė apie Karolį Jašiūną, kurį po kautynių su sribais Kalpokas tardė ir paleido.

- Jam bus gera pamoka,- atsakė vadas.

- O aš manau, kad yra žmonių, kurie visą gyvenimą žiūrėdami į knygą, špygą tematys. Anas iš tokių...

Partizanai neapsiriko: vėliau teisme Karolis Jasiūnas, kurio Kalpokas pasigailėjo, nors visiems buvo aišku, jog šis ne atsitiktinai tarp enkavedistų atsirado, - apšmeižė buvusį Čedasų mokytoją, prime-luodamas tokių dalykų, ko nei Kalpokas, nei jo vyrai niekada nebuvo padarę. Gal išdavikas norėjo įsiteikti okupantams, gal žmogelis dėl savo gyvybės drebėjo, tačiau šmeiždamas mokytoją pasitarnavo, kad mirties baismės Kalpokas neišvengtų. Enkavedistų smurtas, kankinimai ir pasėta baimė taip paveikė žmones, jog nebeliko vietos širdyje nei sąžinei, nei kovotojams už laisvę.

Patylėjo vadas tuokart ir atsakė:

- Gal tu ir teirus, broliuk. Ir aš po kautynių susimąstau: kokią prasmę turi dabar ar turės ateityje mūsų vyrų žūtis. Ar gali turėti prasmę jaunų, sveikų, mylinčių savo žemę ir namus vyrų mirtis? Arba gailėtis tiems, kurie mus žudo, išduoda, tremia iš gimtinės? Mes žūstame, o į mūsų vietą plūsta tūkstančiai okupantų. Jie plėšia, užima mūsų namus, miestus, jie po mūsų mirties čia šeimininkaus ir valdys, nurodinės, kaip gyventi. Dažnai apie tai mąstau, vyrai, ir klausiu: ar mūsų kova turės prasmę po šimto metų? Ar priartins mažos tautos teisę būti laisvai? Štai apie ką galvoju kiekvieną kartą užbėręs žemėmis kritusio partizano kūną. Kiek mūsų išliks? Kiek išlikusių gyvų žmonės užmirš, kas jie buvo ir dėl ko kovojo? Kiek nutautės, kiek mūsų merginų ištėkės už okupantų, kiek vaikinų parves į namus rusę žmoną? Mažai tautai - tai didelis žingsnis į išnykimą. Gal jūs man atsakysit, ar turi prasmę mūsų kančia? Kūnus kaustanti bunkerio drėgmė kasdien ardo sveikatą, aplink viešpatauja prievarta ir melas, artimų žmonių mirtys gimdo nusivylimą. Gal kitaip reikėjo kovoti, bet aš kitaip nemokėjau, vyrai. Man kito kelio nebuvo. Ne savo žūties bijau. Baisu, kad tie, kurie po mūsų mirties išliks gyvi,

nepavirstų paklusnia banda okupantų rankose, kad tauta nepriprastų prie nelaisvės, kaip vergas prie grandinių, bijau, kad neužmirštų to, kas mano kartos žmonėms buvo šventa - teisės į laisvę. Todėl prašau jūsų pavojaus akimirką nesaugokit manęs, aš jau kaip nors... Ginkit save, nes jums, jaunesniems, dar reikės gyventi. Ko tyli, studente? Juk dar sugrįši į savo šventovę studijuoti po visų karų.

- Aš pasirinkau tokį kelią neverčiamas. Savo dvasia ir valia esu ir būsiu laisvas.

- Optimizmas tragedijos akivaizdoje. Tu man labai patinki, studente, gaila, kad tiek mažai laiko lieka pasikalbėti.

- Vade, - išdrįso dar vienas vyrų jam priminti, - mes visi esame čia pat, gyvi ar mirę. O jūs namuose senokai buvote. Gal palydėti, apsaugoti kelią į namus?

- Reikėtų, - atsiduso vadas ir sukluso, - ką nors žinai? Nelaimė namuose?

- Nee... Visko tenka nugirsti. Verčiau nueikit pats.

Lyg nujausdamas, jog gali būti suimtas, Kalpokas žmoną išsiuntė gyventi į Vilnių, kur ją globojo artistai Ramanauskai. Kai pasimatęs atsisveikino su žmona, pajuto, kad tai paskutinis jų susitikimas.

- Dar daugiau - jautė, kad žmona jam kažko nesako, jaudinasi. Atsitiko bėda, ko jis nežinojo, tačiau žmona įtarimą paneigė:

- Viskas gerai, tu save saugok... Labai saugok.

Atsisveikino. Tikrai visam laikui...

Nebuvo kada vadui ilsėtis, jis ėjo karštomis enkavedistų pėdomis, kaskart per mūšius prarasdamas vis daugiau vyrų, tik jį patį kulka aplenkdamo. Jau ir ankstyvas ruduo atėjo, po galingais ažuolais krito gilių derlius. Su paskutinėmis žiniomis iš štabo, su viltimi, jog dar ne viskas užgniaužta, dar ruošiamasi lemtingam Lietuvos partizanų žygiui, grįžo vadas į stovyklavietę. Studentas susikaupęs rašė, pasidėjęs ant kelių sulankstytus keturkampius lapelius.

- Eiles rašai, studente? - paklausė. - Būtų gerai, kad jokio popierėlio prie savęs neturėtumėt, vyrai. Rašyk, rašyk, tik neužmiršk, ką parašęs, slėpk ne kišenėse. Tai ką sukūrei?

- Testamentą, - šyptelėjo studentas.

Pateko vaikinai į būrį tokio žingsnio nė neplanavęs. Iškvietė saugumiečiai iš universiteto auditorijos ir paklausė: „Kur brolis?“ Vaikinas neatsargiai sumelavo: „Kaip tai kur? Prieš savaitę laišką gavau: armijoje tarnauja, netoli Maskvos.“ Patikėjo, paleido ir liepė kitą

dieną ateiti su laišku. Tačiau tą patį vakarą studento ir pėdos išgaravo. Jo brolis jau seniai kartu su kitais samanų kapeliuose vidury miškų gulėjo, okupantų kulkos pakirstas. Išgirdo vaikiną apie partizanauti išėjusį savo krašto mokytoją ir suradęs jo būrį pasiliko. Tik vadas suko galvą, kaip studentą slapta legalizuoti - juk mirti per jaunas.

- Sakai, testamentą? Daug turto turi?

- Daug. Rašau tiems, kurie po mūsų pasidalins pergalės arba išdavystės vaisius. Rašau saviems, kurie plėšia tuščius tremtinių namus, kol šeimos iš jų išvežtos. Tik jiems, vade, nei mano testamentas, nei to, ką paliksiu, nereikia. Vis tiek rašau.

- Bijai mirti?

- Juokingas klausimas. Dieve, aš nenoriu mirti. Aš dar nė negyvenau, nieko nenuveikiau. Juk žūsime visi, vade, - nepasidavė studentas.

- Nešnekėk, išliksim, - sutramdė jį kiti.

- Žinau, negi visus nužudys... Bet... vade, - vėl klausė studentas,

- kaip jums po šitiek įnirtingų kautynių pasisekė išlikti gyvam? Man tai - mįslė.

- Žinau seną rytiečių paslaptį, - šypsojosi vadas.

- Kokią?

- Karys privalo pažinti savo ginklą, savo priešininką ir savo širdį.

- Tik tiek, vade?

- Tik tiek... Ir labai daug. O tu ko mokysies likęs gyventi?

- Istorijos.

- Puiku.

- Noriu suprasti, kur karų ir žmonijos agresyvumo pradžia. Sudrumstė mintis paskutinės kautynės. Drąsūs stribeliai, kai plėšikauja mūsų ūkiuose, kol okupantų kareiviai juos saugo. O likę vieni išlaksto kaip zuikiai.

- Išlaksto... Bet jie dar sugriš. Su kariuomene ir labai greit sugriš. Per anksti džiaugtis, studente. Kylam, vyrai, paliekam stovyklą. Per naktį nežinomais miško keliais teks nukeliauti trisdešimt kilometrų, kad iki ryto būtume toli nuo šios vietos. Ruoškitės.

- Vade, - pašaukė sargybinis. - Čia mūsų ryšininkė atskubėjo. Dominyka. Studento ieško.

- Tetulyte, - nudžiugo vaikiną apkabinęs žilagalvę moterį.

- Matai į ką aš, buvusi ūkininkė, panaši? Elgetą vaidinu, keliau-

ju per kaimus su terbele. Bet, man regis, greit visi su terbelėmis Sibiran iškeliausim.

- Kas nutiko, - sunerimo vadas.

- Niekas, tik kariuomenės kad privažiavo, visi keliai į miškus apgulti. Ir Petriuko pasiilgom, namiškiai nori žinoti, ar gyvas, ar sveikas, nesužeistas?

- Gyvas ir sveikas, tetulyt. Jam teks legalizuotis, gaila protingos galvelės, per jaunas žūti.

- Taigi, jaunas. Ir Julytė prašė pasakyti, kad lauks tavęs, visą gyvenimą lauks, net jei negrįžtum, neužmirš. Judviem reikėtų susituokti. Juk laukiasi... Su kunigu jau susitariau - sutuoksime.

- Ką pridarei, nevidone, - sukluso vadas. - Juk liks jauna našlė. O jei katorgon su kūdikiu? Ar neišpėjau - meilė po karo. Pasiskubinai. Ko tyli?

Studentas tylėjo, o Dominyka atkakliai laukė atsakymo.

- Pasakyk, kad išeis iš būrio ir tuojau pat. Viską padarysim, kad slapta legalizuotųsi. Gausim dokumentus. Kai saugumiečiai sužinos, jog brolis žuvęs, gal studento nebeieškos, jei nesipainios jiems po akimis.

- Tą ir pasakyk, tetulyte... - studentas net savo balso nepažino, taip tyliai sušneko. Dominyka puolė jį ginti:

- Vade, jūs, vyrai, daug ko nesuprantat: džiaugtis reikia, nauja gyvybė ateis, gal karys Lietuvai užaugs.

- Taip, jis privalės atiduoti ginklą ir palikti būrį. - Patylėjęs pridūrė: - Šis sprendimas bus teisingiausias. Dorų žmonių dar prireiks Lietuvai. O tavimi aš tikiu, studente.

Dominyka atsisveikino, ją palydėjo iš stovyklos sargybinis, o vyrai per tą laiką pakilo kelionei. Dominyka tik patvirtino vado jau turėtas žinias, jog enkavedistų smogikų daliniai ruošiasi didžiausiai miškų valymo akcijai.

Per vargus, kančias ir kautynių metus vadas ėjo į paskutinę savo dieną, apie kurią niekas nežino ir galbūt niekada nesužinos, kur ir kaip pasitiko Kalpoką mirtis. Ir didžiausia pergalė vieną dieną turi peržengti pralaimėjimų slenkstį.

Ėjo 1945-ųjų gruodis. Per vienas paskutiniųjų kautynių su okupantų kariuomene Kalpokas buvo sužeistas. Jį išgelbėjo ir slaugė pažįstami ūkininkai. Kiek atsigavęs slapstėsi Rygoje. Apie šį jo gyvenimo ir kovų laikotarpį archyvų dokumentuose žinių beveik nėra.

Šiek tiek daugiau apie Kalpoko ir jo šeimos likimą žinojo Zita Gimbutienė: „Vienas po kitų be jokio atokvėpio ar poilsio partizanams teko atlaikyti daug kautynių su rusų kariuomene. Dauguma Kalpoko ir kitų būrių vyrų žuvo. 1945 metų rudenį žuvo jo bičiuliai ir bendražygiai Kostas Kaminskas ir Ernestas Valentėlis. Tik Kazimieras Kalpokas, kovojęs įvairiuose būriuose, dalyvavęs daugelyje kautynių, išliko gyvas, tačiau vienas. Vadas be drąsiausių būrio vyrų. Vieni jau buvo žuvę, kiti - suimti, beveik visų šeimos ištremtos į Sibirą. Kurį laiką Kazimieras gyveno nelegaliai, padirbtais dokumentais - Juozo Žemaituko, Alfonso Jakučio, Rabačiausko pavardėmis. Biržų apskrityje, Geidžiūnų kaime, jį slėpė ūkininkas Povilas Kaziūnas, vėliau slapstėsi Zastaučių kaime, pas Liną Vaitiekonį. Tame pačiame kaime svetima pavarde slapstėsi ir jo žmona Uršulė Kalpokienė. Saugumiečiai jo ieškojo, sekė, į būrius ir pas gimines pasikalbėti vis dažniau ateidavo įtartini žmonės - provokatoriai. Persekiojamas enkavedistų Kazimieras išvyko į Rygą. Ten gyveno Jekabpilio gatvėje, kur jį globojo latvė Regina. Pirmą kartą suimtas 1950 metų kovo 8 dieną, vežamas į Vilnių šoko iš traukinio ir pabėgo. Antrą kartą buvo suimtas 1951 metais gruodžio 7 dieną. Teistas Šiauliuose 1952 metų birželio 9 dieną. Karinis Pabaltijo tribunolas nuteisė jį mirties bausme. Nuosprendį pasirašė justicijos papulkininkis Konstandenko.

Kol Kazimieras slapstėsi Rygoje, mano šeima buvo ištremta į Sibirą. Ištrėmė mus už tai, kad mano tėvas dalyvavo 1941 metų sukilime Rokiškyje. Tėvą enkavedistai suėmė ir nukankino.

Tremtyje mes esame gavę iš Kazimiero keletą laiškų, siųstų iš Rygos, aišku, svetima pavarde ir netiksliu adresu. Gaila, kad tie laiskai neišliko. Skaudu pagalvojus apie tragišką Kalpoko sūnų dvynukų likimą. Berniukai gimė septynių mėnesių, augo silpnos sveikatos. Eugenijų išvežė į Sibirą kartu su mano šeima kaip „bandito“ sūnų. Liūdna, užaugęs gražus vaikinasis Eugenijus niekur nepritapo, buvo niekinamas, apšauktas „bandito“ sūnumi, nerado vietos nei Sibire, nei sugrįžęs namo. Bėgdamas nuo paniekos tėvynėje sugrįžo atgal į Sibirą. Paskutinė žinutė apie jį mus pasiekė iš Rusijos - vienintelis neapykantos bolševizmui laiškelis. Jo likimo nežinome. Ne geriau sekėsi ir antrajam sūnui Antanui, gyvenusiam pas gimines Lietuvoje. Vaikystėje patirta trauma dėl tėvo netekties, psichologinis saugumiečių spaudimas, panieka palaužė jo dvasią. Nelengva ir dukrų

Teresės ir Audronės dalia.

Kalpokas buvo išduotas: žmonės įvairiai kalbėjo, svarstė, ar nebus išdavęs vienos iš dukrų vyras, turėjęs ryšių su MGB. Tačiau tai tik kalbos, nieko tikra nežinome. Motina Uršulė tas kalbas paneigė, nes iš tiesų Kalpokas jau seniai buvo sekamas. Nesvarbu, kas ką ir kaip kalbėtų apie jį ir jo šeimą. Žmonės, kurie pažinojo Kazimierą Kalpoką, kovojo drauge su juo, prisimena vadą kaip gerą organizatorių, visapusiškai išsilavinusį žmogų: jis sugebėjo reikalui esant gydyti sužeistuosius, jautė kiekvieno širdgėlą ir stengėsi padėti. Iš kautynių į kautynes jį vijo kario pašaukimas, neužgijęs skausmas dėl smogikų nukankinto brolio ir karštas kovotojo už laisvę temperamentas. Kitaip gyventi, slėptis už bendražygių nugarų jis nemokėjo, visada veržėsi į pačią kautynių ugnį. Vos gavęs žinią apie sribų ar enkavedistų siautėjimus kaimuose, jis bematant ten pribūdavo, viesulu pralėkdavo. Jo bijojo sribai, Kalpoko pavardę žinojo kiekvienas enkavedistas. Jo kova buvo pernelyg atvira, nors vadas privalo labiau saugoti save, kautynėse jis visada būdavo priekyje. Tokį jį prisiminė mano mama...”

Skaudžiausios tiesos verčia pamąstyti, kas mes, lietuviai, esame, ypač tada, kai surandi enkavedistų ranka su dideliu kruopštumu užrašytus kaltinimus vadui. Neužteko išdavikams išvardyti Kalpoko būrio partizanus, bet ir juodžiausią melą skleisti. Nesigėdijo meluoti apie Čedasų mokytoją Karolis Jasiūnas, kurio Kalpokas pasigailėjo. Gal norėdamas įsiteikti okupantamas, gal save gelbėdamas, Karolis Jasiūnas prišnekėjo, ko nė vienas partizanas nebuvo padaręs. Išdavystė -juodžiausias sielos veidrodis, per metų metus išugdęs lietuvių tautoje nepasitikėjimą.

Teisme prieš Kalpoką liudijo: Antanas Rinkevičius, Ona Meiluvienė, Skribelis, Skrodis, Babachina, Matriona Avsejeva, Anfisa Rinkevičiūtė, Palivonas, Panfilas Turkovas, Emeljanas Turkovas, Elena Mironienė. Liudininkai kaltino Kalpoką, kad jis organizavo pasipriešinimo valdžiai ginkluotus būrius, įrodinėjo esą pats Kalpokas juos suėmęs ir 1941 metais tardęs. Aršiausi šmeižikai Kalpoko byloje, pasirodo, buvo atklydę iš Rusijos, bėgliai nuo bado, ėję paskui okupantų armiją geresnio gyvenimo ieškoti, bei vietiniai rusai ar mišrių šeimų nariai. Su kai kuriais Kalpokas nė nebuvo susitikęs, tačiau daugiausia liudininkų surinkta būtent iš šio socialinio sluoksnio žmonių.

Ne viską saugumiečiai buvo suinteresuoti įrašyti tardymo byloje ir protokoluose. Suprantama, jog okupacinė Lietuvos administracija taip pat nenorėjo, kad pasklistų žinia apie didžiulį masinį tautos pasipriešinimą netoli Lietuvos-Latvijos sienos. Tačiau liudininkų, dalyvavusių ar mačiusių Panemunio miestelio puolimą 1944 metais, teigimu - vadovaujant Kazimierui Kalpokui miestelį puolė jungtinis būrys, kuriame buvo trys šimtai partizanų. Dokumentuose paminėta tik devyniolika kovotojų: Kazimieras Kalpokas (iš Jokūbiškio vienkiemio), Kazys Krišūnas, Petras Šakys (iš Eidžionių kaimo), Jonas Šakys, Albinas Šiaučiūnas, Alfonsas Šiaučiūnas, Jonas Kautietis, Jurgis Kazlauskas, Jonas Kazlauskas-Rabinas, Romas Rasiavičius (iš Raikėnų kaimo), Petras Rasiavičius, Adolfas Kaulpelis, Stasys Klukys, Alfonsas Styra (iš Buivėnų kaimo), Bronius Baltušis, Povilas Baltušis, Kazys Samulėnas (iš Eidžionių kaimo), Juozas Zoluba (iš Raikėnų kaimo), Jonas Šaltis (iš Radžiūnėlių kaimo).

Tai pavardės partizanų, kurie tapo tragiškos pasipriešinimo okupacijai istorijos didvyriais. Jie, paprasti kaimo berneliai, artojai - nepavejamos laiko strėlės legenda.

Apie Čedasų mokytojo, partizanų vado Kazimiero Kalpoko paskutines gyvenimo dienas saugumo protokoluose nėra nė pėdsako. Nėra didvyrio kapo, niekas nesistengė jo artimiesiems pranešti, kur užkastas nuteistojo mirti kūnas. Niekas neišsiminė, neužrašė paskutinių jo pokalbių, nebėra netgi tų, kurie nors valandėlę pabuvę bendroje kameroje išsimintų ir perduotų gyviesiems jo priešmirtinius žodžius ir priesakus. Viso to nėra. Galiu tik įsivaizduoti, koks paskutinis enkavedistų pokalbis su suimtuuju galėjo būti. Jeigu tik būtų leista, vos suėmę Kazimierą Kalpoką, smogikai vietoje jį būtų nukankinę - per daug sveikatos karinei okupacinei vyresnybei jis pagadino.

- Suskaičiavai, kiek mūsų nužudei? - smogikų grupės eilinis vos tvardėsi. O gal ir davė valią kumščiams, gal vado veidas jau po pirmojo klausimo paplūdo krauju? Niekas to nežino...

- Kiek? Kiek mūsų nušovei? - keikė jau saugumo būstinėje kitas tardytojas.

- Neskaičiavau.

- Neskaičiavai? Jis mat neskaičiavo! - pylėsi smūgiai vienas po kito.

- Kodėl neskaičiavai? - vėl klausė, atgaivinę netekusį sąmonės kibiru ledinio vandens. - Kodėl neskaičiavai? Per daug užmuštų buvo?

- Neliko laiko skaičiuoti, ponas viršininke.

- Pridėk jam dar už „poną“, - liepė vyriausiasis, stebėjęs tardymo egzekuciją.

- Kvaily, verčiau prašytum pasigailėti.

- Iš okupanto išmaldos neprašysiu.

- Prakeiktasis, kuo save laikai?

- Aš - karys, ne nusikaltėlis ir ne šventasis, kai man trenkia per veidą, antro žando neatsuku. Aš - karys, ir nenušoviau nė vieno žmogaus, kuris nesikėsino į Lietuvos laisvę.

- Greit tavo Lietuvoje lietuvių neliks, - mėgavosi tardytojas.

- Žinau. Jūs pradėjot žudynes, jūs ir pabaigsit. Karas - įteisintos žudynės. Bet aš karo nepradėjau. Mes gynėmės. Visa mano tauta gynėsi, kaip galėjo. Ir nesiteisinu - aš jus kaltinu.

- Švietėjiškos fantazijos, - tarė tas, kuris pats nekankindavo suimtųjų. Jis tik duodavo įsakymus kankinti ir pridūrė: - Fantazijos, buvęs mokytojas. Buvęs, dabar beveik negyvėlis, tačiau šį tą sužinoti niekada nevėlu: čia visada buvo Rusijos gubernija. Ir bus!

- Pabuvęs karceryje, Vilniuje, viršininke, jis kalbės kitaip, - talkino enkavedistui vertėjas.

- Ar jūsų ne per daug vienam kaliniui ir dar su antrankiais? - mokytojas drįso šypsotis.

- Tylėt! - staugė vienas smogikų. - Kur slapstosi tavo gaujos likučiai?

- Jūs jau visus mano vyrus nužudėt, nukankinot, mūsų šeimas į Sibirą ištremėt. Likau vienas.

- O kas tave Rygoje slėpė?

Tyla.

- Nesupratai klausimo? Pas ką slapsteisi Rygoje?

Smūgis. Enkavedistas atsakymo nesulaukė. Po smūgio vadas jau nepakilo.

Nepakėlė galvos ir neprašeko daugiau nė žodžio, nors labai norėjo jiems pasakyti, jog kiekvienam žmogui, kiekvienai tautai skirtas savas laikas ir sava kova. Tik jis, Kazimieras Kalpokas, partizanų vadas, niekada nesigėdys ir nesigailės viesulu pralėkęs paskui savojo laiko strėlę ir net paskutinę gyvenimo akimirką išdrįs priminti trėmi-

mus į Sibirą, kankinimus ir „tautų vaduotojus“ pavadins tikruoju - okupantų - vardu. Tiesa bus atskleista, nes niekas negali sustabdyti amžinojo laiko strėlės skrydžio ir niekam niekada nepavyks prievarta nužudyti žmogaus laisvės troškimo.

Kazimiero Kalpoko bendraminčiai ir likę gyvi artimieji žino tik tiek, jog mirties bausmė buvo įvykdyta 1952 metais. Žinant enkavedistų neribotą valdžią, žiaurumo ir kankinimo priemones, neabejojama, kad jis galėjo būti nukankintas. Pasipriešinimo kovų vadamams žūti akimirksniu nebuvo leista.

Nebandau žuvusio didvyrio dienų ir žygių gretinti su mūsų neseniai atkurtos nepriklausomybės dienomis ir jaunų žmonių idealais. Kol kas tai nelyginama, nes mano tautos laiko strėlė dabar lekia paskui pinigus ir turtą, ir nežinia, kiek laiko dar lėks ir kada praskries šią juodą bedvasę laiko atkarpą. Gal po šimtmečio? Tada, kai ne žodžiais - širdimi ir išmintimi įvertinsim tuos, kurie žuvo gindami laisvę.

Ką gi... palauksiu drauge su jumis, kol manoji laiko strėlė dar nesustojo.

□ Paminklas 1941 m. Obelių sukilėliams prieš bolševikų okupaciją

Kostui Jasinevičiui tėvynė ir jos laisvė buvo jo gyvenimo esmė ir tikslas. Pasitempęs, kaip ir dera Lietuvos inteligentui, santūriai pasakoja apie tai, ko mums nebuvo leista žinoti penkiasdešimt metų. Vaisina kava, sumuštiniais ir labai ramiai kalba apie didelius ir gražius, baisius ir šurpiančius klausytoją dalykus. Tik susitikus su gyvais pirmųjų okupacijos metų liudininkais pradėti suvokti, ko būta iš tikrųjų, kokia baidė saugumo mašina, toji valstybė valstybėje, veikė ir, nesuklysiu pasakydama, - tebeveikia Lietuvoje. Tik tada atvirai, o dabar - pagrindyje.

Tačiau pasakojimas ne apie tai...

Kai jį suėmė 1946-ųjų lapkričio 2 dieną Rokiškio saugumo šnipinėjimo padalinio viršininkas kapitonas Popovas ir tardė leitenantas Kuznecovas, Kostas buvo Tumo-Vaižganto gimnazijos septintos klasės gimnazistas. Pasakyti - suėmė ir tardė - ne tie žodžiai. Tai buvo kankinimas, toks žiaurus, kad ir prisiminti nesinori. Juk pasekmė liko visam gyvenimui.

Komunizmo statytojai mokėjo kankinti.

- Buvau kaltinamas pagrindžio veikla, nukreipta prieš tarybų valdžią. O mes, tos pačios klasės gimnazistai, buvome tik pradėję veikti: Jonas Kublickas iš Rokiškio, Bronius Zauka iš Latvijos pasienio, Onušio dvarelis, Laimutis Baltakis iš Kamajų, Jonas Šedys iš Lukštų parapijos ir aš, Kostas iš Misiūniškio kaimo. Įkūrėme pagrindžio organizaciją, pavadinome gal kiek vaikiškai - „Laisvės trokštantieji“. Mūsų tikslas buvo nuteikti gimnazistus prieš komunistinę santvarką ir komjaunimą. Per Joną Šedį palaikėme ryšius su partizanais, nes jo brolis buvo partizanas. Per Joną perduodavome šaud-

□ Konstantinas-Kostas Jasinevičius.
Dvariščia, Kazačinsko rj., Krasnojarsko kraštas

menis, kuriuos pavykdavo „sumedžioti“, gaudavome iš partizanų užduotis išžvalgyti apylinkes, sužinoti, kur sustoję sovietų kariuomenės daliniai. Turėjom ir savo asmeninius ginklus. Jonas Kublickas mums vadovavo. Man teko pavaduotojo pareigos, - prisimena Kostas Jasinevičius. - Beje, gimnazijoje veikė ir kita grupė, kurioje buvo trylika gimnazistų. Jie susibūrė 1945-ųjų pavasarį. Tų pačių metų liepos 16 dieną juos suėmė. Tai grupei vadovavo Vytautas Grižas. Jie netgi savo leidinį turėjo, spausdino šapirografu. Dabar suaugusio žvilgsniu žvelgiant į gimnazisto dienas ir mūsų veiklą galima būtų pasakyti, jog elgėmės vaikiškai ir labai neatsargiai. Tačiau tuo buvo gyvos mano kartos jaunos širdys. Deja, buvome per jauni, kad suprastume, su koku pavojingu priešu susidūrėme.

Platino gimnazistai savo leidinėlių po aplinkinius kaimus. Išveždavo paslėpę dviračio rėmuose. Netgi saugumiečiai šią mūsų bylą pavadino „pūgžlyno byla“. Tačiau atkentėjo moksleiviai visai ne kaip vaikai...

Štai ką apie tai rašė Vytautas Grižas savo prisiminimuose: „1945-ųjų liepos 15 dieną vaikščiojau po kiemą ir niūniavau dainą:

*Užtemo saulė giedrą liepos dieną
Ir ūkanos pasklido po laukus,
Ir užgulė sunki ledinė siena,
Ant tavo, mūsų Lietuva, vaikų...*

Į butą įėjo pusiau kariškai apsirengęs žmogus, su juo dar keli ir pradėjo kratą. Pasiėmė radijo aparatą, fotografijas. Auštant Vytautas Kligys, Juozas Diržys, Juozas Kabiastavičius, Rimas Balaišis, Eugenijus Žėkas, Albinas Galvanauskas, Albertas Žilys ir dar keli gimnazistai buvome suimti. Iškaninę, išsityčioję išblaškė mus po Sibiro platybes kentėti badą ir pažeminimą. Bet... likome gyvi.“

Sunkiau už badą buvo iškęsti pažeminimą ir nužmoginimą, užtrukusį taip ilgai, kad gerokai atbukinta tarybinė karta to pradėjo netgi nebejausti.

Tais pačiais metais buvo suimta ir trečia grupė, vadovaujama Tumo-Vaižganto gimnazijos kapeliono Jono Buliausko. Šioje grupėje buvo nemažai mergaičių - iš viso apie septyniasdešimt jaunuolių, kurie veikė net keliuose rajonuose.

- Buvome jauni, neturėjome rezistencinės kovos žinių, o saugu-

mo sistema jau turėjo gerai parengtus specialistus ir patirtį paver-
giant tautas, net specialią kankinimais ir baime pagrįstą metodiką
siekiant nutautinti okupuotų šalių žmones. Kaip buvo, gali suprasti
tik tie, kas išgyveno šį baisų laikotarpį. Buvome jaunatviškai drąsūs
ir, žinoma, neatsargūs...

Suradome vokiečių paslėptus šaudmenis ir stengėmės juos per-
duoti partizanams. Pamenu, taip skubėjom ištuštinti atrastą ginklų
sandėlį, kad ir prieš pamokas ir po pamokų nešėm pilnas kuprines
šaudmenų. Einu kartą su šovininiais pro mokyklą, o mano nešulys
sunkus, portfelis senas, slysta iš rankų, žiojasi. Pamatė mane gimna-
zistas iš kitos klasės ir sako: „Neši, tai nešk, tik... kad nesimatytų...“
Tačiau išdavė mus ne „nusikaltimo vietoje mutvėręs mokinys“. Į mūsų
grupę buvo infiltruotas parankinis saugumo agentas Povilas Jakub-
ka. Vėliau ramiai ūkininkavo Šilutėje. Gal ir gailėjosi to, ką padarė,
o gal?.. Nesvarbu, tai jo nuodėmė, jo sąžinės sąskaita. Na, o mūsų
grupės lyderis Kublickas pasirodė neižvalgas. Nors aš labai suabe-
jojau Jakubkos draugiškumu ir perspėjau Kublicką, jog mūsų nau-
jokas įtartinas, tačiau buvo per vėlu. Kublickas jau pradėjęs nau-
joką agituoti į mūsų pagrindžio grupę, netgi supažindinęs su grupės
tikslais, parodė, kur laiko paslėpęs naganą. Rugsėjo mėnesį visai
atvirai su juo pasišnekėjo, o spalio viduryje jau buvo saugumo suim-
tas. Saugumiečiai jį taip žiauriai kankino, sumušė per tardymus,
nurovė plaukus, kad aptemus sąmonei, vaikinas visus išvardino. Be
patirtų fizinių kančių, Kublickas dar labiau kentėjo dėl to, kad
neišlaikęs kankinimų, išdavė draugus. Tik Jonas Šedys, kažką nege-
ro pajutęs, spėjo pasitraukti iš Rokiškio. Tačiau ir jį jau sekė, suėmė
gruodžio mėnesį mieste. Mes visi stengėmės namuose nieko nelaiky-
ti, kas galėtų išduoti, ir saugumiečiai, darę kratas, nieko nerado.
Taigi įrodymų, net mažiausių įkalčių jie neturėjo. Tačiau Šedį kankin-
dami sugebėjo įtikinti, jog mes visi viską prisipažinom ir jam nėra
reikalo slėptis. Šedys išsidavė. Beje, prieš suimant mūsų gimnazis-
tišką pasipriešinimo okupacijai grupę, buvo sulaikytas mokinys Pe-
tras Oleškevičius. Jis nujautė, kad gimnazijoje egzistuoja tokia grupė,
bet jai nepriklausė ir nieko konkretaus nežinojo. Palaikė jį penkias
dienas, kankino, grasino ir... užverbavo. Nieko konkretaus
nežinodamas, Petras Oleškevičius apie mane pasakė, jog mokyk-
loje pasislėpęs už eglių rūkiau ir dar... vieną kartą matęs, kaip man
iš kišenės pistoletas TT iškritęs. Už tą pistoletą man ir kliuvo: rei-

kalavo atiduoti. Neprisipažinau, kad turėjau ginklą ir neatidaviau, nes pistoletas jau buvo pas partizaną Juozą Kurkietį, mano pusėsės vyro brolį...

Devynis mėnesius gimnazistą Kostą Jasinevičių išlaikė Panevėžio kalėjime. Tardymams ir kankinimams veždavo į Rokiškį: gal Rokiškio saugumas daugiau sužvėrėjusių kaulų laužytojų turėjo, kas žino? Tardydamo naktimis, neleisdavo užmigti ir kiekvieną kartą sumušdavo iki sąmonės netekimo. Saugume buvo speciali patalpa kankiniam, vadinama „rūtų darželiu“: ten, ant cementinių grindų nutrenkdavo pusgyvius tardomuosius, o jei kuris dar laikėsi ant kojų, versdavo stovėti kampe.

Kostas atkakliai neigė priklausęs grupei, nes įkalčių enkavedistai neturėjo, o suvesti akistaton su užverbuotu Povilu Jakubka irgi negalėjo, nes slėpė savo agentą ateičiai. Todėl kankino Kostą ne kartą, kol atvedė į „rūtų darželį“. Pastatė kampe ir budinčiam stribui įsakė sergėti, kad šis neleistų kaliniui nei į sieną atsiremti, nei sukniubti. Liepė stovėti iki ryto, iki sekančio tardymo. Dvi savaites be vandens ir maisto išlaikė. Toks ir stovėjimas ant savo kojų galėjo būti...

- Prisiglaudžiau prie sienos ir žiūriu į stribą, o jis į mane. Ruselis buvo ne vietinis. Nors keikėsi, kaip rusams įprasta - triaukščiais, tačiau šiek tiek padorumo dar turėjo. „Ei, ty!“ - šūktelėjo. - „Ložys!“ Leido gultis ir pasakė pats sau: „Tegul pats Kuznecovas į tave žiūri!“ Tardytojas Kuznecovas buvo pagarsėjęs galvažudys, tačiau šį kartą net savus nustebino: neišlaikė mane pamatęs stribas. Leidęs atsigulti nusisuko ir pasitraukė toliau. Matyt, nebegalėjo žiūrėti į kraujuojantį žmogų. O gal vardan pasaulinio komunizmo jam dar nebuvo paskutinis žmogiškumo lašas išmuštas. Kai atsigavau, vėl buvau nuvestas tardyti. Lydėjo koridoriumi tas pats rusas. Pamatęs mane kruviną, jis tik paklausė: „Ar tėvai žino, kur tu?“ Sakau: „Ne...“ Padavė pieštuką ir liepė: „Greit parašyk kelis žodžius.“ Nulaužiau jam nematant pieštuko galiuką ir paslėpiau po nagu, o jam pasakiau: „Nulūžo.“ Nudrožė pieštuką ir vėl padaršino: „Nebijok, perduosiu taviškiams...“ Parašiau kelis žodžius apie save ir kur esu. Žodį rusas išlaikė, perdavė tėvams žinią per savo merginą, pas kurią lankydavosi tame pačiame kaime, kur gyveno mano tėvai. Gavę laiškėlį tėvai jau sekančią dieną atvežė maisto ir atsigerti. Tačiau tardytojas Kuznecovas įsakė maistą grąžinti, pasimatyti su tėvais neleido...

Kankintojai pajuto jaunuolio dvasios jėgą ir stiprybę, ištikimybę Lietuvai, todėl padarė viską, kad nepaisant įkalčių trūkumo, gimnazistas būtų ištremtas iš Lietuvos ir... nesugrižtų atgal. Jiems reikėjo išdavikų, bevalių vergų, o šitas užsispyrėlis tiko tik vario rūdos kasykloms...

Minutė romantikos tarp kalėjimo sienų?

Būta ir šito. Panevėžio kalėjime Kostas Jasinevičius susipažino su savo būsima žmona Aldona Petrylaite, kilusia iš Verksnionių kaimo, Kamajų valsčiaus. Ji buvo suimta už ryšius su partizanais. Merginos brolių Bronių Petrylą nušovė stribai. Kai Bronių suėmė, uždarė į pirtį prie Salų ežero. Laikinai, kol galės į saugumą nuvežti. Bronius buvo geras plaukikas: išlupo pirties langelį, išlindo, šoko į ežerą ir perplaukė į kitą krantą. Tačiau ir ten buvo sustojęs stribų ir kareivių būrys ir jį nušovė. Palaidotas Verksnionių kaime. Aldona buvo suimta už brolių ir ryšius su partizanais, nors konkrečių įrodymų saugumiečiai neturėjo. Merginas laikė trečiame aukšte.

- Kameroje ryšius su tardomaisiais Morzės abėcėle palaikė Gandras iš Biržų. Tik slapyvardį to žmogaus ir sužinojau. Kadangi jis turėjo būti greit nuteistas ir išvežtas, tai ryšininko pareigas perdavė man. Per tris dienas turėjau išmokyti Morzės rašto. Kai pirmą kartą stuksenau, iš manęs žinias priėmė Aldona, tai ji man ir išpoškino: „Kali kaip boba, o dar vadiniesi Aras.“ Tokį slapyvardį gavau kalėjime perimdamas ryšį.

Taip jiedu susipažino. Greit Aldona įsitikino, kad jos naujasis pažįstamas - mielas ir doras vaikinys, pataręs, ką ir kaip kalbėti, kad iš kalėjimo greičiau ištrūktų stribų sulaikytas jos tėvas. Saugumiečiai merginos tėvą, beraštį žmogų, kaltino, jog šis nepranešęs, kad pas juos buvo užėję partizanai. Kostas pamokė: per tardymą sakyti, kad tėvo tuo metu nebuvo namuose ir jis nežinojo apie „banditų“ apsilankymą. Tėvą ištardę paleido. Ką iš beraščio peši? O dukterį Aldoną teisė, jai teko sunkūs tremties metai. Taip ir prasidėjo draugystė su dora lietuviška šeima. Na, o busimasis uošvis Kostui į Sibirą netgi siuntinuką atsiuntė. Tik su Aldona jiedu susitiko ne greit, po dvylikos metų.

TEISMAS

Kalbėti apie okupantų teismą ir teisingumą - tuščias reikalas.

Kuris tik pasipriešino žodžiu ar veiksmu, tam ir sukurpė byla, įrodymų nereikėjo. Teismo procesas - tik forma, kurios irgi galėjo nebūti. Ne kartą Kosto Jasinevičiaus byla buvo gražinta pertardymui dėl įkalčių stokos, daug kartų apklausinėti pedagogai ir gimnazistai, bandyta jį patį užverbuoti, o nieko nepešus, byla nusižsta į Maskvą. MGB, tos valstybės valstybėje struktūros, pasigviešę pavergti pasaulį komunistai, jau buvo sukūrę „Osoboje soveščanije“ - Ypatingą pasitarimą. Kokio tai saugumo valdomo sraigtelio būta, niekas ir dabar paaiškinti neįstengia, tačiau dalijo lietuviams lagerių ir kalėjimų metus laiko neskaičiuodami. Juk kažkam reikėjo, kol bolševikai smurtu „statė komunizmą“, kasti rūdą, statyti miestus ir naujus ginklų fabrikus Sibire.

□ Kosto Jasinevičiaus žmona Aldona Petrylaitė

Komunistai patys knisti žemės nesiruošė. Jie buvo pašaukti valdyti - negi gailėsi nelaisvės metų lageriuose priešiškausiems?

- Nei teismo regėjau, nei žinau, kokie žmonės mane teisė: iškviatė iš kameros ir paskaitė nuosprendį: „Nuteistas penkeriems metams lagerio!“ O tardytojas Kuznecovas (neabejoju, jog jam už tai medaliais buvo nukarstyti visi atlapai) pasakė: „Ty, svoloč! Nepripažinai? Vis tiek nukišim ten, iš kur nesugrįši!“ Ne tik bausmė ir metelius padalino - mus penkis gimnazistus išskirstė po atskirus lagerius. Kalėjimų ir lagerių bolševikams netrūko.

- Vežė mane Stolypino vagonuose nuo kalėjimo iki kalėjimo. Kol nuvežė į vietą, keturiolikoje kalėjimų teko pabuvoti.

Kuznecovas numatė Kosto-Aro pasišventimą tėvynei, nepalengiamą valią, dvasios polėkį ir tvarkė viską taip, kad atimtų visas žmogiškąsias teises. Kiti jauni kaliniai turėjo teisę mokytis. Penkiems gimnazistams ši teisė buvo atimta. Dveji metai pralėkė Džez-

kazgane, kur numiršta viltis...

Garsėjo vergų miestas savo ypatingojo režimo lageriais vario kasyklose. Patekai ten ir tapo aišku: gyvas neišeisi, o jei ir išeisi, tai pats gyventi nebenorėsi. Kostas Jasinevičius į Džezkazganą buvo išvežtas 1949 metais. Iš penkių tūkstančių kalinių, čia atgabentų dar 1945-aisiais iš visų Sovietų sąjungos okupuotų valstybių, tebuvo likę gyvi vos keli šimtai. Kažin ar tie išlikusieji jautėsi esą gyvi? Tai buvo žmonių šešėliai. Dirbo kalinys po žeme dvylika valandų per parą: klūpodamas ant kelių vandenyje privalėjo iškasti ir vagonėliu išvežti vienuolika tonų rūdos. Neišpildai normos - gauni sumažintą davinį maisto, nors toji duonos norma buvo tokio dydžio, kad lietuviškas katinas per pusryčius daugiau suėda. Po šešerių mėnesių išsunkiančio sveikatą darbo Kostą Jasinevičių, kaip nebetinkamą rūdai kasti, iškėlė iš šachtos ant žemės. Pateko į „nurašytųjų“ brigadą. Tačiau ir „nurašytiems iš gyvenimo“ reikėjo dirbti - pakrauti ir iškrauti vagonėlius. Visaip žmonės kentė vergiją: vieni tarsį išganymo laukę mirties, kiti pamažu geso nieko nelaukdami. Kosto akyse vis tiek galėjai įžvelgti nebylų protesto šauksmą: „Sielos nužudyti nepavyks!“ Sargybiniams nepavyko užmušti laisvės polėkio, nors Kosto žmogumi čia jau nebelaikė. Jis tebuvo CF-646 numeris, kažkas, neturintis nei vardo, nei pavardės. Apsiriko komunizmo statytojai: šis numeris turėjo žmogaus širdį, o joje - Lietuvą...

-1951 m. lapkričio 22 d. baigėsi bausmės laikas. Tačiau kai mane iškviatė pokalbiui, liepė pasirašyti dokumentą, jog esu ištremtas visam laikui. Jau atlikusį bausmę, mane vežė kartu su kitais kaliniais į Krasnojarsko kalėjimą. Mat buvo toks visuomenei neskelbiamas „didžiojo tautų tėvo“ įsakymas: nepatikimus bausti taip, kad gyvų neliktų. Būdamas Krasnojarsko kalėjime parašiau vietinei valdžiai pareiškimą, jog mano tėvai ištremti 1948 m. gegužės 22 d. dėl manęs kaip nacionalisto. Tėvai gyveno Kazačensko rajone, o tame rajone buvo laikomasi įsako, išleisto dėl šeimų, ištremtų į Sibirą, susijungimo. Prašiau, kad mane išleistų pas šeimą. Neleido. Išsiuntė į Abano rajoną kirsti miško. Ten būdamas vėl kas mėnesį rašiau prašymus į Maskvą, primindamas minėtą įsakymą. Pagaliau po septynerių mėnesių susirašinėjimo gavau atsakymą, kad būsiu išsiųstas pas tėvus. Ir vėl mane su atlikusiais bausmę kaliniais vežė atgal į Krasnojarsko kalėjimą, neleido pačiam nusigauti iki tėvų. Rūpinosi „nepatikimais“, oi kaip rūpinosi, labiau nei savo motino-

mis... Kai atsidūriau vos per dvidešimt kilometrų nuo tėvų, net ir iš ten milicija vieno neišleido. Sėdėjo vietinės valdžios „dievukas“ krėslė, toks pareigūnas žydelis Starkus, krapštė galvą ir tylėdamas žiūrėjo į mane. Ilgai tylėjo, o paskui tarė: „Vieno išleisti neturiu teisės. Negaliu. Bet čia netoli tavo ištremta sesuo gyvena. Galėsi su ja susitikti. Pranešiau, kad atvyktų. Ar nori seserį pamatyti?“

Galima įvairiai nužudyti žmogų, šitokiu „gerumu“ - taip pat. Tačiau žydelis Starkus nemelavo. Netrukus į kabinetą atėjo Kosto Jasinevičiaus sesuo ir paklausė: „Kam iškviėt?“ O Starkus tylėjo ir žiūrėjo į mus, beteisius, pavargusius kalinius.

- Maryte, - neišlaikė Kostas tylos, - ar jau manęs nepažįsti? Įsižiūrėk, tai aš...

Sesuo apsipylė ašaromis ir puolė broliui ant kaklo. Už „mirtiną“ Kosto Jasinevičiaus nuodėmę - pasipriešinimą okupantams po grindžio laikraščio - buvo ištremti abu tėvai, sesuo Marija, brolis Vladas ir netgi drauge su šeima gyvenęs dėdė Juozas Augulis. Jis neatlaikęs kančių liko gulėti Sibiro žemėje...

Rovė komunizmo statytojai nepaklusnumą su visomis šaknimis, kad net vaikų vaikai užmirštų laisvės pojūtį ir savo tėvynės vardą.

- Pasimatyti su seserimi leido, - pasakojo Kostas, - o laisvai vykti pas tėvus - ne. Plukdė kaip kalinį kateriu iki Šidlos, Piskunovkos. Vežė per vietas, nuklotas beženkliais tremtinių kapais, per Sibiro miestus, pastatytus pavergtų žmonių rankomis. Atvykus į vietą informavo telefonu vietinę valdžią ir iškviėtė brolių.

Motina tuo metu jau sunkiai sirgo širdies liga ir broliai susitarė iš anksto paruošti mamą susitikimui. Juk ir iš džiaugsmo plyšta motinų širdys...

Susitiko Dvoriščioje, kur buvo ištremta šeima. Džiaugsmo ir skausmo ašaros ritosi motinos veidu: jas matė susirinkę į susitikimą visi Dvoriščios lietuviai. O po trumpų susitikimo akimirų - vėl sunkus darbas. Plukdė Kostas medžius, išmoko vairuoti mašiną ir tik 1954-aisiais jį amnestavo. Gavo pasą, tačiau tėvams išvykti neleido. Negavo leidimo išvažiuoti ir sesuo. Sibirui reikėjo vergų. Tad ir Kostui teko pasilikti „komunizmo statybose“. 1957-aisiais vėl kreipėsi į valdžią, šį kartą jau į savąją, lietuviškąją, prašydamas leidimo grįžti į tėvynę. 1958-aisiais birželio mėn. jau buvo leista išvykti į Lietuvą. Tačiau čia niekas jo nelaukė, vietiniai socializmo šulai uždraudė gimtuose namuose gyventi. Niekas nenorėjo priimti į darbą. Bijojo

dėl savo kailio? Kažin... Savi, dabar jau „tarybų Lietuvos patriotai“, privalėjo pribaihti buvusį gimnazistą, padaryti tai, ko nebaigė saugumas. Negavo Kostas darbo, kol nesutiko kalėjimo draugo, grįžusio anksčiau. Jis padėjo įsidarbinti MSV šaltkalviu, vėliau automechaniku.

Grįžęs iš tremties Kostas susitiko su Aldona. Susipažino, susidraugavo. Tuo metu ji dirbo medicinos sesele Rokiškio ligoninėje. Baigti medicinos instituto jai nebuvo leista - mandatinė komisija uždraudė. Nepatikima, pažymėta tremtinės dokumentu. Pamilo Kostas savo likimo draugę ir jiedu susituokė. Kartu išgyveno dešimt metų, augino dukrą.

Aldona jau tremtyje nuo sunkių gyvenimo sąlygų susirgo skrandžio opa, paskui - dar baisesnė liga. Neilgai truko graži bičiulystė ir gyvenimas kartu. Liko Kostas našlys su septynerių metų dukrele. Pats užaugino. Ir paliko mamos neįgyvendinta svajonę tarytum priesakas dukrai - motinos atminimui ji baigė Kauno medicinos institutą.

Ką Kostas Jasinevičius veikia dabar?

□ Konstantinas-Kostas Jasinevičius po Šaulių Sąjungos Garbės šaulio vardo suteikimo 1998 m.

- Dirbu į visus šonus, kiek leidžia likusios jėgos. Renkame žinias apie Rokiškio pagrindžio veiklą, partizanus, stengiamės įamžinti tas vietas, kur buvo nužudyti ir palaidoti partizanai. Esu ir Šaulių sąjungos Rokiškio rinktinės būrio vado pavaduotojas, LPKTS tarybos narys. Užtenka veiklos sričių, tik sveikatos nebėra. Gaila, baigiasi mūsų Lietuvos kovotojų už laisvę, jėgos, o jaunųjų - kiti gyvenimo tikslai. Atvirai suabejoju, ar Lietuva nemirė? Ar atgims tauta? Ir išgirstu atsakymą: „Lietuva yra ir bus. Neabejokit“.

Nuovargio nepaisantis kovotojas, kitaip jo nepavadinsi, skuba užrašyti, ką suradęs Lietuvos istorijai, pats rašo į „Tremtinį“ ir „Trimtą“, o kai parodo nuotraukas iš atrastų kankinių kapaviečių, kai akivaizdžiai pamatai, ką su mumis darė Lietuvos genocido vykdytojai, pasidaro baisu. Žiūrime į palaikų, surastų prie seno vėjinio malūno Pandėlyje, nuotrauką: žmogaus kaukolė perpjauta pjūklų. Taip saugumo budeliai kankino nelaisvėn patekusius partizanus. Tačiau skaudžiausia, kad kartu su okupantais žudė lietuvius ir savi išdavikai...

Nedėjuoja, nesiskundžia Kostas Jasinevičius, neskaičiuoja ir savo iškentėtų kančių. Jis tik labai nori jauniems pasakyti, kad jie Lietuvą mylėtų ne kaip egzistavimo ir pasipelnymo vietą, o kaip tėvynę. Vienintelę. Daugybę kartų žudytą ir vis dar gyvą.

Atsisveikiname, dėkoju už pokalbį, o Kostas Jasinevičius dar pakartoja:

- Tikėkite, tas bedvasis laikas praeis, tik labai noriu, kad Lietuvos dvasia greičiau atgimtų, bet ką daryti, kad tai įvyktų - nežinau. Ką daryti, kaip gyventi, kad Vinco Kudirkos laisvės varpas skambėtų kiekvieno lietuvių širdyje?

Ar suskambės laisvės varpas - pasakys tik laikas, o aš atsisveikindama dar paklausiau:

- Kaip sekėsi kitiems pagrindžio grupės gimnazistams?
- Aš likau vienintelis gyvas. Beje, Jonui Kublickui kažkaip pavyko nuo saugumo sargybinių pabėgti. Partizanavo Margirio rinktinėje. Žuvo Audros būryje per susišaudymą su okupantų kariuomene ir sribais; netoli Dusetų buvo sunkiai sužeistas ir gyvas nepasidavė...

Pasipriešinusiujų okupacijai likimai panašūs. Užminsi netyčia jų karšto kraujo pėdele, susigėrusią žemėn, praeisi pro kryžių kalnelyje ir pajusi partizano sielą, išgirsi Kudirkos varpo gaudesį, jeigu tik moki klausytis tylos, žmogau...

□ Feliksas Mažeikis 2001 07

AR ĮAMŽINSIME JŲ VARDUS?

Visais laikais didžiausio turto įvaizdis buvo auksas. Lietuva jo neturi ar bent dar neatrado aukso luitų savo žemės gelmėse, tad auksu pavadino gintarą, tautos turtu - žemės lopinėlių prie Baltijos, kuris per amžius labai rūpėjo artimiems ir tolimiems mūsų kaimynams. Tačiau tik tragiškią tautai išbandymų metais suvokiame, kad Lietuvos turtas yra jos laisvę mylintys žmonės: proto šviesuoliai ir paprasti kaimo bei miesto berneliai, tie amžinieji kariai, išsaugoję tė-

vynės nepriklausomybės viltį, žuvę dėl laisvės, neišdavę tautos. Ir įeigu ateis diena, kai mummyse nebeliks šio dvasinio turto - ryžto už laisvės idealus atiduoti gyvybę, jei per stebuklą atgavę nepriklausomybę ir pagrobę materialines vertybes neišsaugosim dvasios turtų, tai tą dieną Lietuva žus.

Apie tai ir kalbuosi su buvusiu partizanų, Lietuvos kariuomenės Pirmojo Gedimino pulko kariu Feliksu Mažeikiu.

1939-ųjų spalio 10 dieną pasirašyta Lietuvos - Sovietų sąjungos pagalbos sutartis. Spalio 28 dieną, sugrąžinus lenkų užgrobtą Vilnių, Lietuvoje jau šeiminkavo tūkstančiai raudonarmiečių. Žmonės pritilo, tik nenuilstantis Pupų Dėdė dainavo: „Vilnius mūsų, o mes - rusų!”

Tautai teko susitaikyti su amžina tiesa: kieno jėga, to ir teisė. Jėga buvo dviejų grobuonių - Vokietijos ir Sovietų sąjungos rankose: slapto Molotovo-Ribentropo pakto viskas iš anksto numatyta, suplanuota, pasidalinta, kas ką ir kiek užtūps, kur kieno kareiviškas batas įžengs.

Žvelgiant pro istorijos šimtmečius į praeitį, vis dėlto skirtumą tarp savo laiku garsėjusių pasaulio užkariautojų ir sukėlusių Antrąją pasaulinę karą galima pastebėti.

Istorinis pabaisa, prieš kurį drebėjo Europa ir Azija, krauju savo

vardą įrašęs užgrobtose žemėse Čingis Chanas dar buvo pusėtinai doras: plėšiko tikslų nedangstė, politinėmis įmantrybėmis valdovo „plunksnų“ nepuošė - koks buvo, tokį save ir rodė pasauliui - „Drebėkit, Čingis Chanas ateina!“

Rusija, „vardan liaudies gerovės“ nužudžiusi savo carus, prisidengusi ypatinga meile liaudžiai, kur kas greičiau nei Čingis Chanas kolonijomis pavertė ištisas valstybes. Visa tai matė, suprato ir galin goji Amerika, kuriai mes iki šiol žemai lenkiames, tačiau tylėjo, laukė: saugant savo „auksinę vilną“ galima paaukoti silpnesniųjų kailiukus ir ne tik kailiukus. Ir metė mus, nedideles tautas, į nepasotinamą komunistų ryklę, tarytum duoklę raudonajam čingis chanui.

Kaip atrodė prievartinėmis tarpusavio pagalbos sutartimis pažymėtas laikas, gerai atsimena Feliksas Mažeikis, pačioje karo aušroje tarnavęs Nepriklausomos Lietuvos kariuomenėje.

- Vos įžengė rusų daliniai, atvykę teikti neprašytos pagalbos, tuo jau buvo suimta, ištremta, sušaudyta 500 karininkų, 6000 puskarininkų, kareivių bei kitų specialistų, tarnavusių Lietuvos kariuomenėje. Na, o mums, eiliniams kareivėliams, atsiuntė politruką ir ėmė aiškinti tai, ką mes ir be žodžių supratome. Jau pirmomis dienomis buvome atskirti nuo Lietuvos vyriausybės ir savo kariuomenės vadų. „Proto apšvietimui“ paskyrė mums visišką beraštį „komunizmo saliamoną“ - ruselį Morozovą. Melavo politrukas ir galų nesuvedė. Aiškino mums, kaip Lietuvoje blogai gyvename, kenčiame žeminėse, druskos nematę, kokie esame tamsūs ir beraščiai. Šypsojomės jam į akis žiūrėdami, tik kažin, ar jis suprato kreivas kareivielių šypsenas. Taip giliai jam buvo įkaltos pakaušin komunizmo fantazijos, kad savų alkanų ir apdriskusių kareivielių nei sužvėrėjusių saugumiečių jau neįstengė matyti. Beje, mes turėjome išsilavinusį kuopos vadą Stasį Balčiūną. Jis gaudavo tikslias žinias, kur kas vyksta ir ko galima laukti. Žinojom, kad karas neišvengiamas ir tam ruošėmės. Slėpėme ginklus, kiek kas turėjome, kad prireikus pasiimtume. 1941 metais, prasidėjus karui, kai rusai skubinosi bėgti nuo vokiečių, mes atimdavome iš jų ginklus, kai kurie ir patys atiduodavo arba išmainydavo į duoną.

Ne su gerais ketinimais ir vokiečiai į Lietuvą įžengė, nors daugelis iš jų tikėjosi elementaraus teisingumo. Ir vokiečiai su Lietuvos karininkais elgėsi panašiai: klasta, melas, išdavystė ir prievarta tapo realia kasdienybe. Lietuviai kareiviai ir jauni darbininkai prievarta

buvo siunčiami į Vokietiją darbams arba į frontą kariauti su Sovietų sąjunga. Mums beliko vienintelė išeitis - slapstytis. Aišku, kiek įmanoma neapleidžiant darbų ūkyje. Bendraminčiai mano krašto vyrai rinkdavomės miške, mums vadovavo Petras Gudas. Ką reiškė lietuviui slapstytis ir vogčiomis, kad niekas nematytų, dirbti būtinus darbus ūkyje, žino tik tas, kas išgyveno sunkų dviejų okupacijų laikotarpį.

1944-ųjų liepos pabaigoje Tumasonių kaimo miške susirinko dvidešimt trys vyrai, kuriems vadovavau aš pats. Mat tik mudu su broliu Stasiu buvome tarnavę kariuomenėje, todėl teko pamokyti vyrus, kaip elgtis su ginklu, naudotis granatomis. Pratyboms rinkdavomės miške.

Išdavė mus, dar nespėjusius nieko nuveikti, pusbrolio sūnus Juozas Pipikas. Pipikų šeima turėjo 30 ha žemės ir labai išsigando, kad jų nepalaikytų buožėmis, tai ir susidėjo vaikinai su sribais. Tiek to protelio ir turėjo... Mes kaip tik tą dieną laukėme ateinant jaunimo - būsimų partizanų irėjome pasitikti. Tačiau susitikome su Pipiko atvestais sribais. Supratome, jog esame išduoti. Įvyko susišaudymas. Toks buvo pirmasis mūsų būrio kovinis krikštas - būrys atsisėdė sėkmingai. Mirtinai sužeidė sribai atsitiktinai tuo momentu pamiškeėjusį kaimo siuvėją, kuris mirė ligoninėje. Stribams pavyko sučiupti mano brolių. Jį nuteisė dešimčiai metų katorgos.

Po susišaudymo būrys pasiskirstė kur kam patogiau: dalis vyrų nuėjo į Petro Gudo būrį, jau veikusį Garbalių miškuose, o aš su likusiais išėjome Latvijon į Simono Struopo būrį.

Dažnai pamąstau: jeigu visos Baltijos šalys būtų susivienijusios partizaniniam karui, tikrai mūsų nebūtų tiek daug žuvę, nebūtų ir tokios ilgos tautą nudvasinusios sovietų okupacijos.

Jau rugsėjo mėnesį mūsų latviškajam būriui teko kautis su sovietų kariuomene. Buvome sovietų kareivių apsupti. Mane sunkiai sužeidė, kliudė okupantų kulkos ir partizaną Petrą Dambrauską. Susišaudymo metu žuvo Simonas Struopas ir dar du partizanai - Latvijos lietuviai. Jų pavardžių nepamenu. Dabar, po sunkių kovų patirties, mes jau matome savo klaidas. Buvom labai neatsargūs, visais pasitikėjom, nesuvokėm, kokią didžiulę verbavimo ir išdavysčių patirtį turėjo saugumas, kaip klasingai veikėjų apmokyti informatoriai, agentai provokatoriai.

Mane sužeistą išgelbėjo ir nuvežė į Gediškių kaimą, Obelių vals-

čiuje, Petras Deksnys. Gydė, suteikė būtiną pagalbą kaime felčeris Mykolas Gaudzė. Nežinau, ar buvo kitas toks pasiaukojęs tėvynei ir jos žmonėms medikas. Mykolas Gaudzė yra išgelbėjęs daugybę sužeistųjų, tad partizanai bet kada galėjo juo pasitikėti ir šauktis. Net labai sunkiomis aplinkybėmis iš jo sužeistieji sulaukdavo pagalbos. Jei prirėkdavo sudėtingesnės operacijos ar gydymo ligoninėje, jis veždavo mus pas savo bičiulį Kazimierą Lasinską. Neišvengiau po sužeidimo ligoninės ir aš. Per Mykolą Gaudžę patekau į Rokiškio ligoninę, kur gydžiausi svetima Būtėno pavarde. Su giliausia pagarba prisimenu Rokiškio medikus: jie visi žinojo mano tikrąją pavardę, kas esu ir kaip buvau sužeistas, bet nė vienas neišdavė saugumui. Kas tuos gydytojus pagerbs, kas prisimins, kai nebeliks paskutiniųjų partizanų? Ar įamžins kada nors Lietuva šių medikų - kovotojų be ginklo vardus mūsų enciklopedijose? Juk likau gyvas tik todėl, kad Rokiškio ligoninėje nebuvo nė vieno „raudono“ gydytojo, nė vieno mediko išdaviko. Dažnai prisimenu mūsų medikus: jie gelbėjo partizanus rizikuodami gyvybe, darbu ir šeima.

Motiniškai jautri sužeistiesiems partizanams buvo visų gerbiama gailestingoji seselė Stasė Zaborskaitė. Gelbėjo mus kuo galėdama: parūpindavo vaistų, palaikė mūsų laisvės viltį, sumaniai talkino organizuojant sveikstančių partizanų pabėgimus iš ligoninės, kai tik juos imdavo stebėti saugumiečiai.

Kai buvau besveikstąs, pavyko iš ligoninės pabėgti vienam partizanui iš Svėdasų. Visas ligoninės palatas, visus užkampėlius, net pastogę išlandžiojo milicininkas Jonas Alasevičius. Jis ir mane pažino pastebėjęs iš tolo, nors stengiausi neatkreipti jo dėmesio. Atvedė sribus į palatą ir pasakė jiems mano tikrąją pavardę. Netrukus prie mūsų palatos buvo pastatyti sargybiniai. Niekam neleido prie mūsų prieiti, medicinos seserims uždraudė su manimi šnekėtis. Tuo metu mane gydė chirurgas Barkauskas. Jis žinojo, kad jau rengiamas ligonių partizanų pabėgimas ir rado būdą mane išpėti. Ruošėsi mūsų tardymui ir saugumiečiai. Į palatą buvo atsiųstas tariamas ligonis - šnipas Stočkus iš Bučiūnų kaimo. Saugumiečiai vylėsi, kad mes pasitikėsime Stočkumi ir nieko apie jį nežinodami išsiduosim. Tačiau chirurgas žinojo, dėl ko palaton įkurdintas Stočkus, ir mus išpėjo. Pabėgimo dieną mūsų gerosios slaugės nuviliojo žemyn sargybinius. Apsiaavę šlepetėmis, kad niekam nekristume į akis, išėjome pro tarnybines duris. Pasislėpti padėjo medicinos sesuo Alma Kranka-

lyte. Mes ją vadinome slaptyvardžiu Rūta, ji buvo kilusi iš Gediškių kaimo. Mergina viską matė: ligoninės kieme, mažiau pastebimoje vietoje, atplėšė tvoros lentą, kad mums nereikėtų eiti pro vartus. Paruošė vietą netoli Rokiškio, kur pasislėpėm. Su manimi iš ligoninės pabėgo partizanai Juozas Musteikis ir Virbickas. Prieš pabėgimą Rūta vaistais užmigdė mūsų palatos šnipelį. Pabėgėliai nieko vienas apie kitą nežinojome ir nesistengėme sužinoti, kad neišduotume, jei būsim sugauti ir kankinami. Nežinojom, kur kuris eisime pabėgti, kur slėpsimės, į kokį būrį grįšime pasveikę. Pabėgome 1944-ųjų lapkričio 23 dieną. Mane priglaudė Bajorų kaimo ūkininkas Savickas. Netrukus atėjo ginkluoti kovos draugai, atnešė rūbų, ginklą. Ir vėl išėjau partizanauti...

Gyventa lyg ant durklo ašmenų, okupantų ginklo taikiny, sėlinant mirčiai ir tiek mažai išpasakota. Tik šypneli partizanas atsakydamas: romantikos ten nebuvo... Nemoka gražbyliauti mūsų laisvės kariai - tai buvo jų audringų, sunkių dienų tikrovė ir ilgas metus širdyje nešiota partizanų paslaptis, ilgai slėpti iki skausmo brangūs prisiminimai. Neužmiršta praeitis: rūstūs kruvini susirėmimai, kulkų ugnis, šventos bendražygių netektys ir kasdien tykojanti mirtis... O per stebuklą išlikusieji nieko nereikalauja, tik vienintelės tiesos, kurią turi žinoti pasaulis, kad būtų nuplauta gėdinga istorijos dėmė, esą mes patys su džiaugsmu puolėme į komunistų glėbį Sovietų sąjungai po skvernu. Jie, mūsų laisvės didvyriai, paniekinti, iškentę MGB saugumo kameroje ir tremtyje, nori tik vieno - prašnekti pasauliui apie tai, kaip priešinosi ir kovojo Lietuva, ką pralaimėjo ir ką laimėjo. Kuo mus nuvylė svetimas didelis pasaulis, ką supratome ir kuo dar galime didžiulis.

Atsigavęs ir sustiprėjęs po sužeidimo, 1944-ųjų gruodyje Feliksas Mažeikis vėl buvo Petro Gudo būryje, dalyvavo ne vienose kautynėse su sovietų kareiviais ir sribais. Tuo metu Lietuvos jaunimas masiškai vienijosi į būrius partizaninei kovai. Garbalių miške buvo įrengti keli bunkeriai ir slėptuvės. Būrys palaikė ryšį per gailestingąją seserį Almą Krankalytę-Rūtą. Nėdidukė, juodaplaukė, niekada neprarandanti geros nuotaikos, nestokojanti išdidžios drąsos, ji tapo gyvuoju partizanų ryšiu su parklupdyta Lietuva. Kartą užpustytais miško keliukais slapstydamasi nuo pašalinių žvilgsnių ji į mišką atitempė kulkosvaidį. Susmukusi iš nuovargio prisipažino: „Labai sunkus... Nenusimink, - paguodė Feliksą, - yra ir šovinių... Daug...

Užkasiau pamiškėje. Nepajėgiau per pusnis atnešti.“

Partizanavo ir jos brolis, toks pat linksmuolis Alfredas. Šeimos tėvas Rudolfas Krankalis buvo partizanų tiekėjas ir ryšininkas: aprūpindavo drabužiais, kepė duoną, gaudavo būtiniausių reikmenų, rinko ir perduodavo reikalingas žinias. Tai buvo atsidavusi Lietuvai dora latvių šeima.

- Okupantų armija sutelkė jėgas, ruošėsi masiniam partizanų naikinimui. Tai buvo 1945-ųjų sausio 5-oji diena. Mūsų drausolė Alma Krankalytė pranešė, kad prie Gediškių malūno išlaipintos penkios mašinos rusų kareivių. Jiems vadovauja majoras Kostas Redeckas. Kaip greit tapo majoru šis politrukas - Tumasonių kaimo komunistėlis... Vidurnaktį per sniego pusnis atbridusi, nespėjusi pailsėti, mūsų ryšininkė išskubėjo atgal. Sausio 6-ąją, dar neprašvitus, mes skubiai pasitraukėme į Paduobio mišką. Iš ryšininkų sužinojome, kad ir Juodupėje išlaipinti keli sovietų kariuomenės daliniai. Supratome, kad esame apsupti iš visų pusių ir prasiveržti bus sunku. Sausio 7-ąją, prieš aušrą, mus apsupo sovietų kariuomenė. Prasidėjo sunkios kautynės. Negaliu tiksliai pasakyti, kiek vyrų tada prasiveržė ir kiek žuvo. Atsišaudydami traukėme per kruviną sniegą. Pasibaigus kulkosvaidžio šoviniams pirmasis žuvo leitenantas Petras Gudas. Tą dieną buvo nukauta daug partizanų iš Jūžintų, Ragelių ir kitų aplinkinių kaimų. Prasiveržė Adolfo Žukausko būrys. Sėkmingai atsišaudydami pasitraukė iš apsupties Juozo Kuveikio vyrai ir nusigavo į Armonų mišką. Likę gyvi mūsų būrio vyrai po kautynių pasitraukė į Latviją, į Rempelio miškus. Mus išvedė latvis Šilinis, vadintas tėvu. Tai buvo ramus, atsargus žmogus, žvitriomis akimis ir nedidele barzdele, gerai pažinojo pasienio miškus ir apylinkes, raistus ir daubas, kur galėjo praeiti tik vietiniai gyventojai. Jis daugybę kartų padėjo mūsų partizanams. Šilinis buvo tikrasis Latvijos didvyris. Skaudžiai nudiegė širdį, kai sužinojau, jog ir jis tais pačiais metais žuvo nuo okupantų kulų.

Baisus buvo šis masinis partizanų naikinimas - tautos žudymas. Kas likome gyvi, išnaudoję visus sprogmenis ir šovinius išsiskirstėme po vieną ar kelis - ruošėmės peržiemoti, apgydyti žaizdas, atsigausti iki pavasarinį polaidžių.

Feliksas Mažeikis su kitais būrio vyrais žiemojo pas Rudolfą Krankalį. Enkavedistai jau seniai įtarinėjo Krankalį padedant partizanams, dažnai visu pulku įsiverždavo į namus. Ne kartą įsibrovę

naktį ar paryčiais darė kratą, pagrobę maistą ir vertingesnius daiktus grasino vėl apsilankyti. Ateidavo po kelis ar visas būrys netikėtai, šniukštinėdavo, rausdavosi namuose, tačiau partizanų slėptuvės nesurado. Mat įlisdavo vyrai slėptuvėn pro krosnį. Priekrosnyje visada būdavo padėta malkų krūvelė: kai tik šuo aplodavo ateinančius sribus ir kareivius, šeimininkė užkurdavo krosnį. Ugnis uždengdavo įėjimo į slėptuvę angą.

- Po Paduobio kautynių susitikome su Juozo Kuveikio vyrais ir likusiais gyvais kitų būrių partizanais. Sužinojome, kad saugumiečiai žiauriai nukankino partizaną Igną Kundelį. Per Plinkbalių kautynes žuvo ir pats Kuveikis...

1947-aisiais daug mano bendražygių partizanų buvo žuvę, jų šeimos ištremtos į Sibirą, namai sudeginti, išgrobstyti arba išvežti ir pastatyti kitame rajone. Čia paprastai apsigyvendavo sribai. Man pavyko gauti suklastotus dokumentus. Nutariau pasitraukti į Latviją, apsigyventi Rygoje. Ten turėjau pažįstamų. Deja, buvau sulaikytas Skrybėlių stotyje, pakeliui į Rygą. Suėmė ir išvežė tardyti į Rokiškį. Supratau, jog būta išdavystės. Paskui sužinojau, kad Petras Krasauskas, buvęs partizanas iš Skiemonių kaimo, 1945 metais buvo užverbuotas. Gal kankinant, gal grasinant jis buvo priverstas tarnauti okupantui. Tik jis vienas žino... Tačiau jis ramiai legalizavosi, dirbo vairuotoju, niekas jo nepersekiojo, matyt, vyras labai uoliai tarnavo saugumui. Ką gi, ne kiekvienas pajėgia pasirinkti mirtį už laisvę ir nepriklausomybę... Petru Krasausku daugelis pasitikėjo, jis žinojo daug ir galėjo išduoti ne vieno partizanų būrio bunkerius ir ryšininkus. Labai greitai buvo areštuota Krankalių šeima ir išvežta į lagerius sunkiausiems darbams mirtį nešančiose rūdų kasyklose. Ką jiems teko išgyventi, kas liko ir ar liko gyvi, - nesužinojau. Žinau tik, kad Alma Krankalytė mirė Jelgavoje 1992 metais. Nebeteko su ja pasimatyti...

Mielosios mūsų, gerosios mūsų gailestingosios medicinos seserys, ar prisimins Lietuva jūsų vardus? Jūsų tylų žygdarbį. Sugrįžęs iš katorgos aš norėjau tik vieno: susitikti su medicinos seserimi Stase Zaborskaite ir pabučiuoti jos kojas. Ne aš pavėlavau ją pagerbti ir padėkoti už išsaugotą gyvybę, ne aš pavėlavau... Mirtis paskubėjo ją pasiimti...

Mūsų medicinos seserų vardai liko partizanų krauju užrašyti Lietuvos žemėje. Kada tuos vardus prisimins tauta, kada jie bus įrašyti

į Lietuvos pasipriešinimo kovų istoriją, to galiu tik paklausti.

Daug svarbių žinių mums perduodavo seselė Stasytė Nemčin-skienė. Viską apie mus žinojo ši moteris ir labai daug padėjo: gydė, slaugė, maitino, slėpė. Jos rankos plovė ir rišo mūsų žaizdas, jos sumanumo dėka ne vienam pavyko pabėgti nuo saugumo seklių, nors partizanų palatos būdavo akylai sekamos.

Lenkiu galvą Lietuvos medikams, sutiktiems partizanavimo metais Rokiškio ligoninėje. Be jų nebūtume išgyvenę, nebūtume atsigavę po sužeidimų. Jie suprato mūsų siekius ir tautos vargą, mirtinų pavojus, tykojančius kasdien. Jie buvo tylūs mūsų bendražygiai, laisvės vilties kariai be ginklo. Vargu ar galėčiau pasakyti dar gražesnius žodžius medikams, tegaliu pridurti, jog ir vienas žmogus, mylintis tėvynę, gali labai daug, kai išmuša tautai lemtinga valanda.

Tolesnis Felikso Mažeikio gyvenimas ir likimas buvo panašus į daugelio partizanų. Rokiškyje praėjęs visus tardytojų kabinetus ir jau iš pirmų saugumiečių žodžių supratęs, kad apie jį jie nieko konkretaus nežino, kategoriškai neigė visus kaltinimus. Išsidavė pats saugumo viršininkas neatsargiai pasveikinęs: „Sveikas, Čiužai, pagaliau susitikom.“ Feliksas suprato, kad jie jį palaikė kitu žmogumi, o jei turėjo žinių, tai ne per daug. Taip jau atsitiko, kad liudininkų nebuvo, įkalčių - taip pat, tad ką nors įrodyti saugumiečiams nepavyko. Su ciniko pasimėgavimu jį tardė rusas Cigankovas, o atsakymus vertė nepažįstamas mokinukas, prastai mokėjęs rusų kalbą. Paskui atsirado kita vertėja žydaitė, bet ir ji ne kažin ką išmanė kalbų mokslė. Nieko nepešę išvežė partizaną į Panevėžį. O ten teisė karo tribunolas: atseikėjo dešimt metų kalėjimo ir penkerius tremties be jokių pilietinių teisių. Išvežė į Krasnojarską, vėliau - į Norilską, kur sparčiai buvo statomos karinės gamyklos, kur kasdien nualinti bado ir sunkaus darbo mirė žmonės. Ne tik Norilskas mirties šlove garsus - visa Rusija nuklota politinių kalinių kūnais.

- Varydavo į darbą ir skaičiuodavo mus, jų akimis - jau ne žmones, o numerius. Ir vis plaktuko smūgiu per pečius. Su dideliu pasimėgavimu taip elgėsi, juk jie tebuvo jėgą ir valdžią įgavusios padugnės. Norilске dalyvavau 1953 metų politinių kalinių sukilime. Kaliniai, iškankinti nežmoniškų darbo sąlygų, kasdieninio tyčiojimosi, pasirinko mirtį: kas bus - tebūnie! Pirmiausia sukilo šachtininkai, vieną dieną negrįžę iš darbo. Nepakilo į žemės paviršių įkalinę šachtoje nedidelį būrelį savo prižiūrėtojų. Prie jų prisidėjo visi kiti kaliniai.

Mūsų laukė mirtis, tad kuo greičiau - tuo geriau. Politinis kalinys net laiškų negalėjo į namus rašyti, neturėjo teisės: artimiesiems galėjome tik du kartus per metus žinutę pasiųsti. Iš namų laiškus irgi gaudavome cenzoriaus subraukytus. Rašyti leido tik rusų kalba. Visuose Lenino sumanytuose ir sukurtuose lageriuose buvo tokia pati tvarka: pažeminimas, nužmoginimas, pasmerkimas mirti. Teko padirbėti ir baisiose Vodorodnės karinio fabriko statybose, ir prie ledinuotojo vandenyno, kur karštingiškai skubant buvo statomi gigantiškų karinių gamyklų kompleksai. Sovietų sąjungai žmogus nerūpėjo. Sovietai kalė ginklus. Politiniais kaliniais iš Baltijos kraštų, Ukrainos, Kaukazo ypač nepasitikėjo, todėl greit buvau iš Krasnojarsko išvežtas į Norilską. Vos atvežė ir čia prasidėjo sukilimas. Sukilėliai reikalavo pagerinti maistą, gyvenimo sąlygas, atsiųsti komisiją iš Maskvos. Kai kaliniai, nepaisydami valdžios grasinimų išsilaikė požemyje dvi dienas, atvažiavo maskviškė komisija, nors... ir šie buvo tokie pat budeliai. Jeigu nepaglostė lagerio viršininko, tai tik už tai, kad leido įvykti sukilimui. Tiesa, po to mes jau dažniau galėjome rašyti laiškus į namus. Net grotas nuo langų nuėmė. Nei maistas pagerėjo, nei mūsų butis. Kada gi sovietai buvo sotūs, turėdami derlingiausias žemes? Kada gi buvo turtingi, nors užgrobė ištisas tautas? Tik tiek ir sugebėjo sovietiniai valdininkai - vogti...

Vogė ir lagerio viršininkai - nuo žemiausio iki aukščiausio. Niekas nepasikeitė ir po sukilimo: budeliai liko tie patys. Beje, mūsų lageris nukentėjo mažiausiai, bet šachtininkų žuvo labai daug... Nors proletariškai Maskvos ponai leido rašyti laiškus, tačiau praktiškai laišškai pasiekdavo artimuosius tik per civilius žmones, kurie jau buvo atlikę atlikę bausmės laiką ir dirbo tremtyje. Po Stalino mirties buvo organizuota komisija politinių kalinių byloms peržiūrėti. Kam pavyko atlaikyti saugumo kankinimus, kas nieko neišdavė ir byloje trūko įrodymų, tų nuteistųjų bylos pirmiausia buvo atiduotos peržiūrėjimui. Į tą grupę patekau ir aš. 1956 metais buvau perteistas be teisės gyventi tėvynėje. Išvažiavau į Latviją, į Jelgavą...

O dabar leiskite pažvelgti iš šalies, kaip atrodo konkretūs komunistų darbai saugant ir ginant Lietuvą, kuo pastaruoju metu jie ypač bando didžiuotis. Didelei mūsų tautiškai nusiteikusių komunistų gėdai tenka priminti, jog tik Lietuvoje, vienintelėje iš Baltijos respublikų, veikė įstatymas, draudžiantis lietuviams, atikusiems bausmę ir išbuvusiems tremtyje, sugrįžti į savo namus, gyventi gimtajame

kaime ar mieste. Tai buvo „tiek daug nuveikusių“ Lietuvai komunistų sumanymas. Maskva šio įstatymo nepadiktavo. Mylėti tėvynę suomiškose pirtelėse ir ištaingiuose medžioklės nameliuose - to mūsų partiniai lyderiai išmoko vėliau - tai tik viena medalio pusė. Ir visai kita - savo pačių iniciatyva neįleisti tautiečių į gimtuosius namus. Ne tik Maskvos saugumas šokdino Lietuvos valdžios vyrus per virvelę - labai uoliai jie šokinėjo ir neraginami, neverčiami, lyg sotūs vergai paklusę slapčiausiam okupanto norui. Kokie panašūs į lietuvišką Brisiu tie sovietmečio vadai: matė, suprato, kodėl ir kaip žudoma tauta ir... laižė šeimininkui batus. Nė vienas net slapta nedrįso padėti buvusiam partizanui, sugrįžusiam iš lagerio ar tremties. O juk galėjo... Greičiau jau koks po „išlaisvinimo“ Lietuvoje pasilikęs „išvaduotojas“, dirbantis milicijoje, už kelis šimtus rublių ir degtinės butelį priregistruodavo sugrįžusį tremtinį ar politinį kalinį, tik ne savi...

Bėgo metai, kiti vėjai ėmė pūsti ir Maskvoje, o mūsų komunistai vis dar tylėjo, net nebandė prisiminti tremtinių, išblaškytų po Sovietų sąjungą.

- Tik 1990 metais mane visiškai reabilitavo. Grįžau į Rokiškį. Butą man paskyrė iš tremtinių paramos fondo. Pagaliau gyvenu tėvynėje. Ir nesvarbu, kiek gyvensiu, kur kas svarbiau - kaip.

Taigi kaip?

Sugrįžo partizanas namo ir namų neberado: sribų nugriauti, pagrobti ir išvežti. Pradėk, žmogau, savo saulėlydį nuo įmintos gimtinėje pėdos. Pradėjo. Su paskutiniais jėgų ir optimizmo likučiais, su viltimi, nenužudyta per kalėjimų metus, su sąžine, trypta ir nesutrypta lagerio prižiūrėtojų, su laisvės troškimu, saugumo budelių nenukankintu.

Nuvilnijus Atgimimui buvo Sąjūdžio aktyvistų būryje, dainuoja buvusių tremtinių chore partizaniškas dainas, dirba ieškant ir įamžinant partizanų prisiminimus, relikvijas. Gyvena pilnakraujį gyvenimą nesiskųsdamas, kaip skundžiasi daugelis už jį turtingesnių. Vėl gyvena viltimi - Lietuva nepriklausomybę išsaugos.

□ Povilas Mateikis tremtyje Jagodos mieste 1954 m.

KUR SUPASI ŽEMĖ IR ŠLAMA ŠIMTAMETĖS LIEPOS

Vasarą čia žydi senos galingos liepos ir mezga vaisius drevėtos obelys. Tik niekas jų nenuskina... Buvusios sodybos vietoje stovi didžiulis akmuo su paminkline lenta: joje žuvusių šio kaimo vyrų ir sudegintų gyvų vaikų pavardės. Šalia, tarytum amžiams sustingęs kaimo skausmas, rymo medinis kryžius. Jį padirbo, meniškai išraižė ir pastatė Povilas Mateikis, sušaudyto tėvo Juozo Mateikio ir penkių sudegintų sodybų atminimui. Prie kryžiaus veda vos pastebimas tankioje žolėje takelis, nes lanko šią vietą nedaugelis, tik tie, kurie išliko

gyvi po siaubingos 1945-ųjų liepos 14-osios ir grįžo po tremties.

Dažniausiai čia ateina Povilas Mateikis, regėjęs, kaip vietiniai sribai ir sovietų kareiviai siautėjo kaime, degino sodybas ir šaudė žmones. Negailestingai ir Povilui kas pavasarį senose tėviškės liepose gegutė skaičiuoja metus ir kas žino, ar toli diena, kai niekam iš likusių gyvųjų nebegalės papasakoti apie Kurkliečių kaimo tragediją.

Tad išgirskime liepų raudą ir santūrius Povilo Mateikio žodžius.

Rokiškio apskrities Kamajų valsčiaus Kurkliečių kaimo jauni vyrai pirmosiomis okupacijos dienomis pajutę didžiausią pavojų Tėvynės laisvei, patyrę, kuo kvepia okupantų žadamas rojus, išėjo į partizanus ar pavieniui tyliai slapstėsi nuo verbuotojų į sovietinę armiją. Kaimas vyrus rėmė, laimino išeinančius laisvės parnešti, maitino, rengė, o sušildę ar žaizdas aprišę žegnodavo išeinančius tolyn į mišką, į nežinią.

Nudundėję karo šūviai, viena po kitos sekusios okupacijos kažkaip pakeitė kaimą. Žmonės jautė, jog kartu su okupantais atėjo visus kaustantis jausmas, kuriam nerado pavadinimo ir vis dar nesuprato - kas tai? Juk buvo kaimas kaip visi Lietuvos kaimeliai: gal ir

turėjo savo kvailelį ar išminčių, o gal ir savą, linksmesnę už kitas moterytę, pas kurią paguodos ieškotojai prietemoje užeidavo širdgėlos numalšinti. Gyveno kaimas savomis bėdomis ir šventiniais džiaugsmiais, o jei ir būta šio to, ko galėtų ir nebūti, vis tiek niekas negalėjo pakeisti protėvių tradicijų, garbės ir žmogiškojo supratimo. Tačiau po 1945-ųjų okupacijos, be visa to, kas buvo matoma ir girdima, atsėlino nematomas ir nepažįstamas jausmas - išdavystės baimė. Sakytum, ant viso kaimo būtų užtemptas juodas voratinklis, kurio nematai ir negirdi, tik jauti tarsi nuolat sėlinančią iš paskos nelaimę. To kaimo žmogaus siela dar nebuvo patyrusi. Nelyginant juoda migla aptemdė protus, nutildė sąžinės balsą. Ir nors visi juto, jog ne į kiekvieną sodybą nusidriekė juodojo voratinklio gijos, niekas nežinojo, ką jos jau spėjo apraizgyti. Tas nežinojimas kaimui tapo tragedija.

Atmintiną 1945-ųjų liepos 14-osios rytą kažkas iš vietinių komunistėlių ar jiems prijaučiančių paskundė saugumui, jog kaime lankosi partizanai. Iš tiesų jie neretai užeidavo: savi, pavargę, bet dar nepraradę laisvės vilčių. Ir tą atmintiną rytą sustojo vyrai netoli miškelio. Tačiau nespėjo susitikti su savaisiais, nes ankstų rytą sovietų įgulos kareiviai su Rokiškio sribais apsupo miškelį ir užkirto visus kelius į kaimą. Netrukus prasidėjo iki pietų užtrukęs susišaudymas. Partizanai, bandę prasiveržti iš apsupties ir bėgę kaimo link, susišaudžius grįžo atgal į mišką. Keli pasislėpė kviečių lauke, kur buvo apsupti. Netrukus pasigirdo sprogimas. Nenorėdami pakliūti enkavedistams susisprogdino penki partizanai: du broliai Baltuškos, du broliai Budreikos ir Albinas Meginis. Štai tada ir prasidėjo tikroji genocido akcija - tą ir dabar dar stengiamasi vadinti įvairiausiais vardais, tik ne tikroju. Tačiau tiksliausias žodis nusakyti tai, kas vyko Kurkliečių kaime, yra genocidas. Matyt, kai kas dar fanatiškai bijo šio žodžio: vieni, tikėdamiesi pridengti savo kaltes ir klaidas nieko nenori prisiminti, kiti - bijodami sulaukti dar baisesnio genocido, nes kam dar be mūsų pačių gali rūpėti Lietuvos laisvė. Tik tie, kurie visa tai iškentėjo, kuriems nedaug beliko gegutės skaičiuojamų metų gyventi - tiesos nebijo. Kur kas baisiau širdį akmeniui paversti, tylesniu už žemę pavirsti, savo gyvybės šaknų - tėvynės nebejausti.

Povilas Mateikis gimtųjų namų dvasią, tėvynės ilgesį išsivežė su žemės grumsteliu, su dirvos akmenėliu, su liepsnojančio Kurkliečių

kaimo vaizdais. Išsivežė į Sibiro žemę, iš kur ne visiems buvo lemta sugrįžti. Daug ką galėjo okupantai suprasti, tik vieno dalyko nesuvokė, jog visada Lietuvoje buvo ir bus žmonių, kurie verčiau pasirinks mirtį nei vergo dalią ir išdavystę. Penki partizanai pasirinko mirtį, kai sovietų kareiviai buvo vos už keliolikos žingsnių nuo jų. Akimirksniu juodojo voratinklio tarnai nusprendė: norit mirti - mirkit! Visi!

Ir pasuko į kaimą ginkluota bedvasė enkavedistų orda. Juos vedė vietiniai sribai, įkaušę ir įtūžę, žinojo, kur veda ir kas bus, tačiau vedė - žudyti savųjų. Akimirksniu užsiliepsnojo kaimas. Pirmiausia buvo padegtos dvi partizanų rėmėjų Mateikių sodybos. Sudegė iki pat pamatų akmenėlių.

Paskendo liepsnose Albino Zolubo ir Petro Pajarsko sodybos. Likimas lėmė, kad šeimininkas Albinas Zolubas tuo metu dirbo laukuose ir prasidėjus genocido akcijai pasislėpė nukritęs ant dirvos. Išliko gyvas, bet be savų namų...

Kaimo pakraštyje, dūminėje pirkelėje, gyveno senukai - Ulionas Vaičius su žmona Ona. Vaičiui buvo sukakę devyniasdešimt metų, o jo žmonai - kiek mažiau. Kol buvo jaunesnis, Vaičius visam kaimui siūdavęs vienodo kirpimo ir dydžio kelnes, mat kitaip nemokėjo. O, koks pavojingas priešas pasirodė sovietų kariams šis devyniasdešimtmetis senukas... Nušovė net į akis nepažvelgę ir įmetė į degančią pirkelę. Senoji puolė iš ugnies traukti vyro kūną - norėjo garbingai palaidoti. Ištempė, bet pripuolę kareiviai savo auką vėl įmetė į ugnį. Senoji verkė, puldinėjo nuo vieno kareivio prie kito beviltiškai klausdama: „Už ką nužudėt mano žmogų?“ Kareivių kreivos šypsenos ir nuogas cinizmas nebuvo tik juodų darbų priedanga. Okupantai stengėsi visiems mirtiną baimę įvaryti: vaikams, kurie dar nejaučia, kas yra mirtis, ir seniems, kurie jos jau nebebijo.

Neišvengė tragiško likimo ir Povilo Mateikio pusbrolis su šeima. Kaip tik tomis dienomis pas juos slapstėsi žmonos brolis Balys Lašas, nes nepriklausomoje Lietuvoje policijoje tarnavęs. Nušovė genocido akcijos vykdytojai Balį Lašą, sušaudė Petro Mateikio motiną Teresę Mateikienę. Du mažus klykiančius iš baimės vaikus - trijų metų Algiuką ir ketverių Nijolytę - gyvus įmetė į liepsnas. Raudančiai senajai Vaičiuvienei kareiviai šaltakraujiškai paaiškino: „Kam palikti vaikus gyvus, juk tėvai nušauti.“ O tėvai tuo metu dar buvo gyvi, toli nuo namų ir apie vaikų žūtį nežinojo...

Petras Mateikis, dirbęs prie miško, pasislėpė bulvių duobėje po linais ir išliko gyvas. Bet ir jį sribai vėliau sugavę išsivarė į Svėdasus. Grįžo sumuštas, praradęs sveikatą. Nebuvo tuo metu kaime vaikų motinos. Sužinojusi, kas nutiko, apraudojusi suanglėjusius vaikų kūnelius neteko proto...

Jeigu Lietuvos moterys būtų galėjusios pasauliui parodyti, kaip atrodė okupanto rankos, per gyvenimą tik tiek ir teišmokusios - laikyti degtinės stiklinę ir žudyti - jos būtų parodžiusios, tik ar pasauliui rūpėjo Lietuvos moterų skausmas...

Sudegė ir Petro Pajarsko sodyba, o jį patį, išbėgusį iš namo, ka-reiviai nušovė ir kūną įmetė į ugnį. Sūnų Praną Pajarską sušaudė, drauge su kitų žuvusių partizanų kūnais išvežė ir numetė Svėdasuose ant grindinio. Kaime buvo dvidešimt keturios sodybos, sudegė tik kaimo centras. Toliau esančių sodybų žmonės išgirdę šūvius spėjo pasitraukti ir pasislėpti.

Pasakoja Povilas Mateikis kaimo tragediją ir susimąsto:

- Nežinau, ar galima tikėti sapnais, bet prieš tą siaubingą rytą sapnavau klaikų spalvotą sapną: pjaunam, rodos, mudu su tėvu žolę

□ Politinių kalinių-tremtinių būrelis 1956 m., išlydėjus pirmąją laidą į Lietuvą. Pirmas iš dešinės Povilas Mateikis, šalia Monika Rudzikaitė-Mateikienė

lankoje ir užpuola mus didelis rudas šuo. Aš apsigyniau, o tėvui perkando ranką. Nubudau, gi tėvas mane už peties judina: „Kelk, eisim šienauti.“ Išėjom į laukus. Žiūriu, atveda tėvas kaip tik į tą vietą, kurią sapnavau. Tada ir papasakojau jam savo sapną, o tėvas tik ranka mostelėjo: „Nei tikėk, nei aiškinkis sapną. Pjaunam žolę.“ Baigiant šienauti, atbėgo kaimynė Jane Baronaitė ir pranešė, kad Ažugojų miškelis apsuptas. Tėvas dalgi ant pečių ir eina, o man liepia: „Slėpkis ir nesirodyk. Eisiu namo vienas.“ Sakiau, eisiu kartu su juo, tik nusiprausiu, bet tėvas pakartojo: „Greičiau slėpkis!“

Malaišos upelis viliojo mane skaidria vėsa. Besiprausiant atbėgo seserys Janina ir Irena su mama. Liepė mudviem nesirodyti namuose. Sustabdė beeinantį tėvą, tačiau jo neįtikino, nesulaukė. Jam rūpėjo namai, juk užgriuvę sribai viską iš namų šluote iššluodavo, drabužius geresnius susirinkdavo, kiaules nušovę išveždavo. Mums prie upelio besišnekant ir vėl atlėkė Jane Baronaitė manęs ieškodama. Sakė, jog namai kaime jau apsupti, sovietai visus vyrus iš eilės šaudė, įspėjo, kad neičiau namo. Gal senųjų ir moterų nelies? Jie dar tikėjosi iš okupantų gailestingumo...

Kiek leido jaunos jėgos, nubėgo Povilas į gretimą Gudonių kaimą, pas pažįstamus - reikėjo įspėti ir to kaimo vyrus.

- Vakarejant, kai aprimo šūviai, o iš namų beliko tik svilėsiai, sugrižau į savo kaimą. Dar rūko ir degė kai kurie trobesiai, žviegė apsvilę gyvuliai, kurių sovietai neišsivarė, prie degėsių rinkosi likę gyvi žmonės. Kieme, prie tvarto, gulėjo nušautas sukniubęs tėvas. Apdegusi nugara, matyt, jis dar spėjo išbėgti iš degančių namų. Nušovė bėgantį. Veide - trijų, krūtinėje - keturių kulų žymės. Sudegė ne tik namai: visas turtas ir sesers kraičio skrynios, naujam namui statyti sukaupta mediena, tvarte uždarytas arklys, paršingos kiaulės, avys, telyčia...

Sekmadienį su mama ir seserimis laidojom tėvą ir kitus aštuonis nužudytus kaimo žmones. Mama po laidotuvių nakvojo pirtyje. Toli ganykloje liko dvi mūsų karvės. Reikėjo jas anksti ryte pamelžti. Motina norėjo tuoj pat nubėgti pas karves, bet pabūgo, nes visose sodybose kaimo pakrašty dar slankiojo sribai. Bijojom jiems pasirodyti. Paskui sužinojom, kad mus įskundė Feliksas Zovė iš Kuniškių. Jo sūnus buvo sribas. Šeima garsėjo girtuoklystėmis ir tinginyse, Nežinia, kur po to kruvinojo šeštadienio dingo Zovė, gal patys enkavedistai su juo susidorojo, kai buvo nebereikalingas... Ne

vienas jų tarnas panašaus likimo susilaukė. Nelinksmi mano prisiminimai, kaip ir daugelio, kurių jaunystė praėjo tais metais...

Povilas Mateikis namų nebeturėjo, todėl su motina kurį laiką gyveno išlikusioje pirtelėje, rudenįjant glaudėsi pas pažįstamus, toliau nuo Kurkliečių kaimo. Povilui, kaip ir kitiems kaimo vyrams, buvo likęs vienintelis kelias - pas partizanus. Žinojo, kad jo vis tiek nepaliks ramybėje. Susitikus su partizanais būrio vadas Vytautas Vilutis patarė Povilui kaip jauniausiam registruotis ir gyventi legaliai. Įtikino: „Būdamas ryšininku, mums labiau padėsi.“

Dar metus Povilas arė tėvų žemę, dirbo laukuose, statytis naujo namo valdžia neleido. Prisiglaudė Povilas pas Gudonių kaimo senelį Paršuką. Kartą netoliese miške kažkas šaudė, gal sovietai su partizanais susitiko - visai spėliojo žmonės, nors po to negirdėjo, kad kas nors būtų nušautas ar sužeistas. Vis tiek sugužėjo sribai su kareiviais į Gudonių kaimą: suėmė Povilą Mateikį ir dar septynis jaunus vyrus. Nors jokių įkalčių nei įrodymų apie ryšius su partizanais neturėjo, suimtuosius teisė kaip „tarybų valdžios priešus“: visi buvo pasmerkti septyneriems metams katorgos. Juos žvėriškai mušė, daužė, kol prarasdavo sąmonę, reikalavo pasakyti, pas ką kaime užaina partizanai, kas iš vietinių vyrų dar gyvi miške. Tylėjo vyrai, ne visi ir turėjo ryšius su laisvės kovotojais, o Povilas Mateikis, trumpai tepabuvęs ryšininku nei norėjo, nei galėjo, ką nors pasakyti.

- Kankino mane ir kalėjime pranašingi sapnai. Nežinau, kaip visa tai paaiškinti. Sapnavau, kad esu savo namuose, ant suolo guli partizanų vadas Vytautas Vilutis, o aš žadinu jį, jaučiu pavojų, šaukiu vardu, keliu ir neprikeliu. Guli lyg negyvas... O po savaitės mane pasiekė žinia, jog būtent tą dieną Vilutį nušovė sovietų kariai. Tuo pačiu metu žuvo ir partizanai - broliai Taraldžiai. Manau, kad juos visus išdavė vadinęs save partizanu Vaclovas Čepukonis. Nežinau, kaip ir kodėl jis tapo išdaviku: gal buvo saugumo siūstas šnipinėti. Išdavė jis daugybę vyrų. Pražudė visus, su kuriais tik susipažino. Tuoj po karo niekas iš jį pažinojusių žmonių gimtosiose vietose jo nebuvę matę, net nežinojo, ar jis gyvas. Tačiau 1956 metais, kai jau daugelis partizanų buvo žuvę, o jų artimieji sušaudyti ar ištremti, ateidavo Vaclovas Čepukonis atvirai, dienos metu į kaimo sodybas. Apsirengęs Lietuvos kario uniforma, vadinosi Tigro slapyvardžiu ir vis pareikšdavo: „Mes dar gyvi!“ Partizanai niekada taip nesielgdavo, todėl kai kam kilo įtarimas. Daugelis net paklausdavo, kaip jis išliko gyvas,

jei nė vieno jo bendražygio nebėra. Atsakydavo Čepukonis-Tigras esą prasiveržęs iš apsuptyties, į jį šaudę, bet nepataikę... Tačiau žmonės, girdėję tokias šnekas, dar labiau nepasitikėjo. Vis tiek Judo darbas jis jau buvo padaręs. Negaliu ir dabar suprasti, kaip žmogus tampa išdaviku? Kodėl? Nejaugi nesuvokia išdavystės esmės? Juk vieną dieną ateina praregėjimas ir tada žmogus baisisi savo darbais, o pasibaisėjęs turėtų gyventi ir elgtis kitaip. Negi išduodama tik dėl pinigų? Ar kvailumo? Sakykit, kada išdavikui kas nors mokėjo savo rankomis uždirbtus pinigus? Juk jiems mokėjo aukų skausmu ir ašaromis, iš dorų žmonių atimtomis gėrybėmis. Kažin, ar krauju aplaistyti turtai kam nors atnešė ramybę? Abejoju...

Povilas Mateikis norėtų amžiną išdavystės paslaptį atskleisti, pamąstyti apie savus ir svetimus, okupantų siųstus išdavikus. Kokia jėga per šimtmečius palaiko išdavystę? Išdavikui nebėra kelio atgal, o jei pasuksi atgal - pats žūsi, bevali žmogau, tave sunaikins tie, kurie nupirko. Gyvybės instinktas galingas ir tu, žmogeli, kartą suklydęs, žengsi tik tuo pačiu keliu. Nebodami mirties grėsmės, tik stiprios dvasios, supratę pirmąją klaidą, pasuka atgal prie savo tautos, tačiau taip atsitinka ne dažnai.

- Lageryje mus irgi stengėsi išblaškyti, kad tik nesusiburtų keli lietuviai draugėn. Vos šešiolika dienų pabuvęs keturioliktame Mordovijos lageryje, buvau išsiųstas į dvidešimt pirmąjį lagerį Potmoje. Atsigavęs klausinėjau kalinių, ar čia nėra daugiau lietuvių. Tačiau ir kiti buvo neseniai atvežti nieko nežinojo. Buvo labai liūdna vienam. Pamenu šiltą vasaros dieną: einu lagerio taku ir matau iš valgyklos išeina nedidukas senelis. Kailinukai kiaurai nutrinti, virve sujuosti, rankoje lazda, kitoje - kibirėlis ir konservų dėžutė, kurion įpilta lagerio sriubos. Apsiavęs iš automašinos padangų pasidarytomis vyžomis. Aš dar neseniai gyvenau šiame lageryje, dar nešiojau savo apynaujį švarkelį, kurį vilkėdamas buvau išvežtas iš Lietuvos. Jis mane nužvelgė ir praėjęs sustojo. Atsisuko. Žiūrim vienas į kitą ir tylim: eiti savais keliais ar prašnekti? Staiga jis sako: „Palauk, iš kur atvažiavai?“ Pasisakiau esąs lietuvis. „Žinau, žinau, - nudžiugo, - atpažįstu saviškius.“ Susipažinom. Tai buvo Stasys Šilingas, buvęs nepriklausomos Lietuvos Teisingumo ministras. Puolėm vienas kitam į glėbį, apsikabinom, o paskui jis mane nusivedė į savo baraką. Ten ir daugiau saviškių sutikau, didžiai gerbiamų žmonių. Mus pasitiko Juozas Tonkūnas ir buvęs Lietuvos diplomatas Jonas Aukš-

tuolis. Jie mane priėmė ir globojo kaip vaiką, neleido liūdėti, mokė didžiosios išminties: kaip išlikti žmogumi komunistų lagerio pragare. „Vaikei,- sakydavo Šilingas, matysi badą, būsi alkanas, bet nesižemink, nieko iš jų nelauk. Pavalgei ir šauk iš valgyklos.“ Ir žadėdavo; „Sugrįšim į Lietuvą, pasimatysim. Visi susibėgsim.“

Nesusitikom daugiau... Lagerių sunkumus galėjo atlaikyti tik labai jauni, sveiki ir stiprūs žmonės...

Vėliau buvau sutikęs poetą Antaną Miškinį, jau kitame lageryje, į kurį mane išvežė dar sunkesniems darbams. Bendravau su Miškiniu visą vasarą. Poetas paliko linksmo, įdomaus žmogaus išpūdį. Yra prasitaręs, jog žino, kas jį įskundė, tačiau viską palieka skundiko sąžinės teismui. Poetas buvo labai draugiškas ir jautrus kito žmogaus skausmui. Gaila, mūsų draugystė buvo trumpa: mane, dar jauną ir sveiką, galintį dirbti sunkiausius darbus, vėl išvežė: šį kartą į Magadaną. Iškentėjau be kaltės priteistus metus, nekalbėsiu apie tai: visiems politiniams kaliniams lagerio kasdienybė vienoda - nepakeliamai sunkus darbas, badas ir begalinis tėviškės ilgesys. Išgirdavau lietuvišką dainą - ašaros upeliais tekėdavo, pasisukdavo pietvakarių vėjas - svajodavau: gal nuo mano gimtinės pučia... Kai sugrįžau į Lietuvą, atvažiavau į tėviškę, atsiguliau ant žemės ir man atrodė, kad Žemė supasi...

Suposi mano tėviškės žemė, tarytum atsiprašydama, glamonėdama ir klausdama, kodėl jos vaikai ją paliko? Sugrįžimo džiaugsmą temdė slogūs prisiminimai: vos gaunu darbo, mėnesį padirbu ir atleidžia: „bandito vaikas.“ Ilgai mus lydėjo „bandito“ vardas, suteiktas okupanto. Ar verta klausti, kodėl? Ir neklausiau, tik buvo labai skaudu: okupantai mus trėmė ir teisė be kaltės. Šaldami, badaudami mes statėme Sibiro miestus.

Ant tremtinių ir politinių kalinių pastatyti Sibire namai, gamyklų, nutiesti keliai ir geležinkeliai... O kai sugrįžome namo tuščiomis rankomis ir pašlijusia sveikata - savi nepriėmė. Nesuprantu ir dabar, kas mūsų žmonėms pasidarė. Tapo įbauginti, nudvasinti mankurtai. Sugrįžusio namo, manęs laukė toks gilus nusivylimas, kad žodžių nerandu tam jausmui nusakyti. Tačiau noriu tikėti, jog viską įveiksim, nes Lietuva dar gyva.

Atsisveikinau su gražiu, tvirtos dvasios žmogumi. Vaikščiojau Povilo Mateikio tėviškės laukais širdyje linkėdama: “Tegul gegutė kas pavasarį iškukuoja jums ilgus ir gražius gyvenimo metus.”

Nė nesapnavo ji, jauna medicinos sesuo, kad toli nuo tėvynės teks statyti požemio miestą Čiunkoje. Mirties miestą, kurio paskirtis bus laikoma paslaptį, nors didžiausios paslaptys paprastai būna aiškos visiems.

Basi ir alkani mūsų „išvaduotojai“, taip daug nuveikę vardan darbo liaudies, ruošėsi vaduoti dar „neišvaduotus“: argi tokio tikslo neturint reikėtų po žeme statyti didžiules karines gamyklas užkariautų kraštų pavergtų žmonių rankomis? Tiesą sakant, požemio miesto paslaptis nebuvo saugoma, nes niekas netikėjo, kad bado išsekinti kaliniai išliks gyvi, o jei kuris ir išliks, tai kažin ar ateis tokia diena, kai galės atvirai pasakyti, kur buvo ir ką matė...

Tokia diena atėjo...

Nedaug liko medicinos seseriai vaikščioti gimtinės takais: jos sveikata ir jaunystė liko paslaptingojo miesto po žeme statybose - Čiunkoje. Ji - buvusi Rokiškio ligoninės chirurginio skyriaus medicinos sesuo - be kaltės nuteista, be vilties sugrįžti į Lietuvą išvežta. Kalbuosi su Anele Varnaite-Paškevičiene, buvusia partizanų ryšininke, ir bandau jos žodžiais atkurti gimtojo Jočeliškių kaimo Rokiškio rajone vaizdus. Tvarkingas namelis netoli miško, vidur miško - durpynas, vadinamas Sachara, pakraščiais apaugęs berželiais ir krūmokšniais, kas vasarą viliojantis uogautojus svyrančiomis aviečių ir gervuogių kekėmis. Anelė augo darbščioje šeimoje - duonos netrūko. Buvo linksma, gera ir jauku jaunosios sesers Elenos ir dvynių brolių Kazimiero ir Jono draugijoje. Jų vaikystė prabėgo tarsi tėvų Onos ir Antano padovanota pasaka. Gaila, labai trumpa. Prasidėjus karui, po to sekusiai okupacijai, brolis Jonas gyveno Vilniuje, o Kazimieras su tėvu įrengė bunkerį, kur paslėpdavo kaimynus, jaunus vyrus, vengiančius rusų armijos, vėliau čia slėpėsi sužeisti partizanai.

- Nedaug apie pas mus užėjusius partizanus galiu pasakyti, mat brolis laikėsi griežtos konspiracijos ir mes nieko apie tuos, kurie gydėsi ar slėpėsi pas mus bunkeryje, nežinojom. Taip reikėjo. Jeigu suimtų ir kankintų, kad neišduotume. Galiu šį tą daugiau pasakyti tik apie tuos žmones, kuriuos pažinojau asmeniškai. Dažnai ateidavo partizanas Katelė - energingas, linksmas, pajuokavęs su manimi užsidarydavo bunkeryje ir aptardavo su broliu tik jiems žinomus

reikalus. Brolis dažnai važiuodavo į Rygą partizanų pavedimu šį tą nupirkti. Aš jiems tik medikamentus ir tvarsčius parūpindavau. Užeidavo mokytojas Bulavas nuo Pandėlio - išsilavinęs, gyva žinių enciklopedija, labai mandagus žmogus. Kiekvieną kartą atnešdavo partizanams literatūros. Palikdavo man, o aš perduodavau broliams. Brolio Kazimiero paprašyta ir pamokyta, kaip ir ko saugotis, eidavau ir aš į mišką susitikti ir perduoti skubių žinių bei maisto partizanams. Tačiau pavardžių ir iš kur kilę mano sutikti miške vyrai, kuriems palikdavau maistą ir medikamentus, aš nežinojau. Brolis mane griežtai saugojo nuo nereikalingo smalsumo. O štai mūsų draugą, Lietuvos rusą Klemensą Gladkiną, man teko ilgai slaugyti ir gydyti. Jis buvo vedęs lietuvaitę, mūsų krašte gimęs ir jautė pareigą būti su lietuviais, kartu kovoti prieš okupaciją. Vieno susišaudymo su sribais metu jis buvo sunkiai sužeistas ir mes su broliu jį slapstėme nuo sribų ir sovietų kareivių, slaugėme, kol pasveiko. Pasveikęs vėl išėjo į mišką.

Atsimenu vieną šiltą, gražų vakarą miške. Prikasėm šviežių bulvių, pašutinom, pagardinom spirgučiais, susėdom visi miške aplink didžiulį puodą. Partizanai, jų artimieji, seserys ir merginos, vyresni broliai, kurie buvo likę ūkiuose šeimininkauti, šnekėjom prie laužo per visą trumpą vasaros naktį, svajojom apie ateitį, kada būsime laisvi...

Kuklios buvo jų svajonės, nė vienas neketino kopti į valdžią ar siekti naudos sau, kai būsime nepriklausomi, - jie tenorėjo grįžti į tėvų ūkį ir dirbti žemę. Tai buvo dar tas metas, kai sribai vengė eiti gilyn į mišką, bijojo su partizanais susiremti akis į akį. Tačiau labai greit sovietų kareiviai pradėjo masiškai žudyti visus, pasipriešinusius okupacijai. Prasidėjo „miškų valymas“ padedant sribams, tarytum okupantai čia nieko dėti... Reikėjo pavaizduoti, jog mes patys vienas kitą žudome. Sribai tam labai pasitarnavo. Tas melas, paskleistas pasaulio mastu, tebegyvas iki dabar...

Nedaug ramių vakarų teko Anelei, pralėkė vaikystė ir jaunystė lyg trumpos vasaros sapnas, liko neįgyvendintos svajonės. Kartais jai atrodo, jog viskas, kas būta brangaus ir gražaus, būta taip seniai ir trumpai, švystelėta tarsi stebuklo, o paskui...

- Įsirėžė atmintin visai kiti vaizdai. Atsimenu, kaip sribai, grąsindami sušaudyti visus, prirėmė prie sienos tėvą atstatę automata... Kartą pas mus dienos metu užėjo partizanas maisto pasiimti, pa-

sišnekėti. Nustebo tėvas ir pasakė: „Ko tu, vaikeli, toks neatsargus? Pats vidudienis - dar kas nors pastebės.“ O šis atsakęs: „Žinau... Turėjau labai svarbią žinią kai kam perduoti, reikėjo į kaimą ateiti...“ Staiga tėvas pažvelgė pro langą ir pamatė toli, pamiškės keliuku, ateinančius sovietų kareivius. Partizanas šoko pro langą į alyvas ir pabėgo. Kareiviai iš pradžių jo nepastebėjo. Pamatė tik tada, kai jis jau buvo toli laukuose. Tada jie ir pasuko į mūsų sodybą, nes mes arčiausiai miško gyvenome. Įgriuvo su keiksmiais, kankino tėvą, tardė.

Nieko neprasitarė tėvas, nė žodelio iš jo neišspaudė. Neišsidavė ir brolis Kazimieras. Jis buvo ypač atsargus, mokėjo ramiai, įtikinančiai kalbėti, atsakinėjo trumpai ir kategoriškai. Gal dėl ypatingo atsargumo tėvas ir broliai išvengė tremties. Sunkiausi išbandymai teko Anei.

- Dirbant ligoninėje man dažnai tekdavo partizanams padėti, o juk buvome akylai stebimos. Atveždavo sužeistus, iškankintus, sąmonę praradusius vyrus ir laukdavo, pastatę prie durų sargybinius: gal atsigavę prašeks, pasakys nors žodį medicinos seseriai. Dienų dienas jie laukė, kol partizanas sustiprės, kad galėtų jį kankinti ir tardyti. Neleisdavo medicinos personalui su saugumiečių atvežtais ligoniais kalbėtis, nė žodelio ištarti. Įeinu, būdavo, į palatą, o sargybinis - iš paskos: spokso, kol aptvarstau sužeistąjį, suleidžiu vaistus. Bet... ir iš ligoninės partizanams yra pavykę pabėgti padedant artimiesiems. Kartą sėkmingai pabėgus partizanui, ligoninė buvo apsupta būrio kareivių: visas slauges, medicinos seseris tardė, grasino Sibiru. Tuokart man tardymo pavyko išvengti: buvau smulkutė, liekana, tad pasislėpiau spintoje, prigrūstoje baltų chalato ir patalynės. Per kratą atidarė spintą, bet manęs nepastebėjo. Tačiau mes visos jau buvom akylai sekamos. Įtarėme saugumui dirbant neseniai ligoninėje nežinia iš kur atsiradusią slaugę. Nežinojom, nei iš kur ji atvyko, nei kas tokia, tik buvom atsargiai perspėtos jos saugotis. Pastebėjom, kad ji vis keliom dienoms pranyksta iš ligoninės, o paklausta, kodėl nebuvo darbe, atsako, kad ją į saugumą kvietė paaiškinti dėl ligonio, kurį slaugė. Ne be reikalo mums kilo įtarimas, jog ji tikrai buvo saugumo siūsta šnipė, dirbo svetima pavarde ir turėjo slapyvardį Vanda. Kartą ji manęs prašė, kad palydėčiau pas partizanų, į mišką. Atsisakiau pareiškusi, kad jokių ryšių su „miškais“ neturiu ir nenoriu turėti. Ji mane vis tiek bandė įtikinti, jog pati ketina

pasitraukti į būrį. Tikriausiai ji per greitai išsidavė, nes tuojau po to dingo ir niekas iš ligoninės darbuotojų nesužinojo, kur ji išvyko ir iš kur buvo atsibasčiusi.

Dvejus su puse metų dirbau ligoninėje. Bendravau su sesele Ona Čepelyte, kuri padėdavo partizanams kuo tik galėdavo. Per ją esu gavusi būrio vadui Kazimierui Jurevičiui gipso, kai jis buvo sunkiai sužeistas ir gydėsi. Dažnai pavykdavo medikamentus perduoti per ligonių lankytojus. Gyvenom kaip ant ugnikalnio: jautėm, jog nuo ryto iki vakaro esam sekamos, darėsi vis sunkiau padėti saviesiems.

Mane suėmė 1949 metais vasario 11 dieną, anksti rytą. Vos spėjau ateiti į darbą, persirengti, o jie jau čia laukė... Tą dieną buvo suimta daug partizanų, kurie legalizavosi. Visus iki vieno surinko, štai tau ir pažadai: „Leisim laisvai gyventi...“ Mane irgi kažkas įskundė arba įtarė, jog perduodu partizanams vaistus. Sekė mane jau seniai, tačiau nebuvo su vaistais ar tvarsčiais sugavę, neturėjo jokių įrodymų. Suėmė ir tardė pats Rokiškio saugumo viršininkas Bepalovas. Kankino, tyčiojosi, visko buvo...

Kas tas „viskas“, žino tik jos, perėjusios saugumo pragarus, patyrusios enkavedistų brutalumą. Atpažintų medicinos sesuo savo budelių veidus ir šiandien sutikusi, nors pavardžių kankintojai nepasisakė. Tardė tai rusų, tai lietuvių kalba su aiškiai girdimu rusišku akcentu. O kol kankino ir tardė, niekas iš šeimos nežinojo, kur įkalinta dukra.

- Vieną rytą, kai visą naktį praleidau kamantinėjama tardytojo kambarėje, išgirdau už durų mamos balsą: ji teiravosi sargybinio, kur aš esu, verkdamą prašė perduoti maisto. Iš visų jėgų šūktelėjau: „Mama, aš čia!“ Prišokęs saugumietis užėmė man burną ir pažadėjo: „Dar kartą cypėtelsi - užmušiu!“

Mamos atneštą maistą jie paėmė ir patys suvalgė. Man net vandens gailėjo. Tardo mane pasistatę grafiną vandens, mato, kad alpstu, o atsigerti neduoda. Kartą tardytojas uždegė cigaretę, o pats užsirūkė kitą. Apsvaigau nuo degančios cigaretės dūmų, manau, jis to ir siekė, tik neįvertino mano jėgų: aš apsvaigau tiek, jog praradau sąmonę. Paskui atgaivinę išvežė mane į Panevėžio kalėjimą, kur ir vėl tardė, reikalavo, kad geruoju pasirašyčiau kažkokius popierius. Nepasirašiau nė vieno. Žinau, kad partizanams padėjau labai atsargiai, buvau brolio pamokyta, kaip saugotis, ką kalbėti ir ko nesakyti tardant, o įkalčių saugumiečiai tikrai neturėjo. Nebent kieno nors

skundą, bet apie tai jie nutylėjo. Vis tiek mane teisė, kaip buvo įprasta „už akių“, teisiamajam nedalyvaujant. Nuteisė dešimčiai metų katorgos. Vėliau iš artimųjų sužinojau, kad ir namuose darant kratą nieko įtartina saugumiečiai nerado. Mano brolis buvo tiesiog gyva paslaptis - nė žodelio nepagalvojęs nepasakys, tik jo ypatingo atsargumo dėka broliams dvyniams ir tėvams pavyko išvengti tremties ir kankinimų.

Patekau į Irkutsko sritį, Taišeto punktą, o iš ten - į Novočiunkos lagerį. Greitai mus atvežė į baisiausią lagerį - Čiunką. Statėme slaptą miestą po žeme: kaliniai kalbėjo, jog čia būsiančios didžiulės karinės gamyklos.

Neužtektų dienų ir naktų, kiek jų dar liko gyventi drąsiai medicinos seselei, kad galėtų išpasakoti viską, ką iškentėjo, pamatė ir nesugrąžinamai prarado.

Komunistai rengėsi pasauliui „laisvę atnešti“, vergų kūnais grįsdami karinius požemių miestus. Netikiu, kad kada nors komunistai atsisakytų savo utopinės „pasaulio valdovų“ misijos. Netikiu, ir tiek. Juokinga, tačiau dabar, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, išgirsti nusižeminusių optimistų balsus, kurie dar tiki ir laukia komunistų atgailos dėl jų kruvinų darbų. Jei žemėje kada nors liktų vienas vienintelis komunistas, ir tas svajotų apie viešpatavimą visoje planetoje. Tačiau jums, nuskintos Lietuvos gėlės, išplėstos iš tėvų namų dukros, jaunos moterys, atidavusios Čiunkos karo pabaisai po žeme savo sveikatą ir gyvybę, tokios mintys neateidavo... Jūs tik ilgėjotės tėviškės, artimųjų ir krikščioniškai atsidasdavot sunkią akimirką: „Atleisk jiems, Viešpatie, nes jie nežino, ką daro.“ O jie labai gerai žinojo, ką darė ir kodėl. Vardan pasaulio komunizmo dėl priemonių nelaužė sau galvos. Štai taip, geroji sesele... Turėjo praeiti penkiasdešimt melo metų, kad tai suprastų visi. Štai kodėl tau iki mirties plėšys širdį kankinantys lagerio prisiminimai. Nesipriešino pasaulis pusę Žemės rutulio apraizgiusiam melui, nes pasaulio galingieji bijojo netekti savo gerbūvio; jie gyveno, klestėjo ir pelnėsi iš kitų nelaimių. Džiaugėsi laisve ir laukė, kol blogis pats save sunaikins.

Ką Lietuvai atnešė tas pusės amžiaus laukimas, jau pamatėme.

- Čiunkoje per porą mėnesių alinančio darbo iš mūsų liko skeletai. Aš jau po mėnesio negalėjau paeiti. Kaip tik tuo metu į lagerį atsiuntė naują karo gydytoją. Pamačiusi mane, ji pasikvietė į sanitarinę patalpą. Sakė, jog karo metu jai teko keliauti per Lietuvą ir

susipažinti su lietuviais, kurie maitino alkanus, išvargusius kareivius duona ir sriuba. Ji, toji rusė gydytoja, išgelbėjo nuo bado mirties, davė vaistų. Pareikalavo man lengvesnio darbo, kol pagerės sveikata, „iškėlė“ iš požemio. Daug nekalbėjo su manimi, bet labai atsargiai stengėsi padėti: supratau, jog ir ji turi ko bijoti.

Čiunkos požemiuose vyto nuvyto gražiausios Lietuvos gėlės - mūsų merginų jaunystė. Čiunkos mieste, po žeme, reikėjo palaidoti viltį sugrįžti į tėvų namus. Ten, geroji sesele, buvai priversta kasdien matyti beprasmišką kančią vardan būsimo mirties miesto, ten privalėjai užmiršti, jog esi moteris, jog buvai graži ir sveika. Iš tavęs, gailestingoji sesele, atėmė viską, tik atbukinti, paversti panašia į tuos, kuriems vergavai, jiems nepavyko.

- Kai buvau nusiūsta dirbti į mišką, kad šiek tiek atsigaučiau nuo gryno oro, vienas senas rusas, buvęs kariškis, kurį kalinės meiliai vadino tėvu, kartą pasakė: „Žinau, jūs visos esate nekaltos, bet aš nieko negaliu pakeisti.“ Nežinau, ar mus guodė taip sakydamas, ar pats save ramino, nebegalėdamas žiūrėti į apdriskusias, praradusias žmogaus pavidalą būtybes. Normos, kiek skirta išpjauti ir ant savo pečių išvilkti iš miško medžių, buvo didžiulės, o duonos pietums gaudavome sulig degtukų dėžute. Žeidė kareivių, prižiūrėtojų keiksmi, patyčios varant į darbą, pažeminimas. Taip galėjo atrodyti tik giliausias pragaro dugnas, nes labiau niekinti moters neįmanoma. Kartą einant iš darbo tarpusavyje sušneko dvi merginos, o kalbėtis mums buvo griežtai draudžiama. Karininkas tuojau pat liepė iš mūsų būrio ištraukti kalbėjusias kalines ir sušaudyti. Kareivėliai puolė vykdyti įsakymo. O mes susikibom rankomis, susimetėm į kamuolį, savo kūnais pridengėm „nusikaltusias“ merginas, neleidom iš rikiuotės ištraukti. Tada karininkas įsakė paleisti mums į kojas kulų seriją. Kareiviai pakluso: jie buvo dar didesni vergai nei mes, nes buvo priversti šaudyti į beginkles moteris. Smarkiai sužeidė vieną kalinę, o kitai kulka nubrodino koją. Sužeistąją mes paėmėm ant rankų ir ilgą kelią iki mūsų būsto kraujuojančią nešėm. Neleidom nušauti. Tokia buvo tvarka: prižiūrėtojas turėjo teisę šauti į bėgles ir nepaklusnias kalines. Už menką nieką sušaudydavo ir pranešdavo vyresnybei, jog kalinė bandė bėgti. Mat už nušautą bėglę prižiūrėtojai gaudavo atostogų... Tai ir šaudė dėl atostogų.

Pagaliau juk sakoma, kad nuvaryti arkliai nušaunami. Reikėjo atsikratyti tomis, kurios jau nepajėgė dirbti po žeme, vilkti ant nuga-

ros medžius. Reikėjo ir gyvų liudininkų atsikratyti, kad niekas niekur nešnipšteltų apie požemines komunizmo statybas.

Ar ne angelai sargai Jums, Anele, atsiuntė žmogiškumo neprarusią rusę gydytoją, kurią lietuviai vaišino rugine duona. Juk jei ne ji - būtum nesugrįžusi. Tikriausiai ir ji kažko labai bijojo, paslapčiomis tave globodama, nes pasitaikius progai išsiuntė kuo toliau nuo Čiunkos paslapčių, iš kur niekas negrįždavo į namus.

- Griūdamas medis miške sužeidė jauną merginą, neseniai atvežtą į lagerį ir ją reikėjo palydėti į toliau esančio Ciukšos miesto ligoninę. Gydytojos nurodymu, aš turėjau lydėti sužeistąją. Išvažiuojant ji skubiai man įdavė siuntimą į tuberkuliozės ligoninę ir pasakė: „Gydysies ir tu...“ Tuo metu jau labai sirgau - alinantis darbas, badas greit sunaikino jėgas ir jaunystę.

Tuberkuliozinėje ligoninėje išbuvau visą mėnesį. Tačiau vis dar buvau labai silpna. Vietinė gydytoja pagailėjusi manęs pasiėmė dirbti pas save į skyrių. Bet ir vėl, laimei ar nelaimei, susirgau gelta. Teko net keturis mėnesius gydytis infekciniame skyriuje.

Gydytoja buvo nejauna žydė, nežinau jos vardo nei pavardės, bet esu ir būsiu jai dėkinga visą gyvenimą. Buvo gera, gailestinga moteris. Ji man kelis kartus atnešė duonos ir netgi bandelę.

Kartais vietinės mergaitės, ukrainietės, man atnešdavo cukraus gabalėlį ar džiovintų bulvių. Ukrainietės labai gražiai siuvinėjo, o karininkų žmonos joms vis šį tą už siuvinius pametėdavo. Pačios būdamos belaisvės, jos dalijosi gardesnių kąšniu su manimi. O aš tyliai mąstydavau: šventa Ukrainos žemė, išauginusi tokias geras dukteris. Kai pasveikau tiek, kad jau galėjau pati paeiti, mane vėl pasiėmė į savo skyrių dirbti geraširdė gydytoja žydė. Atgimė viltis sugrįžti į tėvynę, pamatyti artimuosius.

Netoli ligoninės buvo vyrų lageris: juos atvesdavo į mūsų skyrių peršviesti plaučius, Taip susipažinau su dviem lietuviais politiniais kaliniais - Kazimieru Paulausku ir Dionizu Velička.

Mieloji sesele, net būdama šalyje, kur tave už parodytą gailestingumą beteisiui galėjo kiekvieną akimirką sušaudyti, tu neužmiršai esanti moteris, pašaukta užjausti ir mylėti žmogų.

- Per tuos naujus pažįstamus aš perduodavau kitiems lietuviams į lagerį vaistų paketėlius: nuo širdies, nuo skausmo ar mažinančių temperatūrą. Jei tik atsirasdavo galimybė sutaupyti keletą tablečių, tuojau pat atiduodavau vyrams. O jie parnešdavo į lagerį tam, ku-

riam tuo momentu buvo dar sunkiau. Sugrįžau 1955 metų kovo 31 dieną. Parvažiavau į Lietuvą invalidė. Susitikau su mama, o ji mane vos atpažino... Sugrįžusią ir vėl mane terorizavo saugumiečiai - klausinėjo ką su kuo kalbu, sekė. Privalėjau kas savaitę, vėliau - kas mėnesį registruotis, pasirodyti saugumo viršininkams. Visą gyvenimą lydėjo „banditės“ vardas. Už ką? Nieko pati nesu sužeidusi, nei šovusi į žmogų, aš tik gydžiau sužeistuosius. Grįžusi daugiau sirgau nei dirbau. Silpo širdis ir plaučiai, neatlaikę Čiunkos požemių oro, nuo darbų skaudėjo visus sąnarius. Tokios tai okupantų „dovanos“ Lietuvai... Daugybė kalinių Čiunkos požemiuose ir pasiliko, o jei vienas kitas sugrįžo į namus, vargu ar galėjo ir norėjo gyventi. Niekas jau nesuskaičiuos Čiunkos požemio aukų: ten kasdien mir-davo šimtai kalinių, atvežtų iš visų Sovietų sąjungos okupuotų kraštų statyti ginklų gamyklas po žeme.

Atsisveikinau su Anele Varnaite-Paškevičiene, atvėrusia didelę savo gyvenimo tragediją ir tyliausią skausmą, kurį galėjau tik nuspėti. Todėl ir klausiu jaunesnės kartos lietuvių, kuriuos aplenkė „lagerių dovanos“, kurie apie tai sužino tik iš spaudos puslapių: ar neatrodo, jog mes neskubame kovotojams už Lietuvos laisvę pareikšti giliausią pagarbą, pasakyti gerą žodį, kad nors paskutinieji saulėlydžiai gimtinėje jiems būtų šilti?

Ir jei tau, skaitytojau, nepralėkė medicinos sesers pasakyti žodžiai pro šalį, neužkliudę širdies, pamąstyk apie Čiunkos lagerio aukas ir atiduok tylią pagarbą, nusilenk gražiausioms Lietuvos gėlėms - mūsų moterims, savo jaunystę sumokėjusioms už partizanui aprištą žaizdą.

Karštą 1993-ųjų vasarą važiuojame į Juodupę tikėdamiesi susitikti su partizanų ryšininkais bei jų artimaisiais, jei tik pavyks juos rasti pagal turimus adresus. Buvęs Balio Vaičėno būrio partizanas Andrius Dručkus, „Valsietiečių laikraščio“ žurnalistas, šviesios atminties Algirdas Čekys ir aš taupydami laiką pasidalijome temas - kuris apie ką šnekėsime. Andrius, tų vietų ir partizanų kovų liudininkas, konsultavo mus ir rinko medžiagą savo busimajam muziejui. Algirdui teko vyriški reikalai - analizuoti partizanų susidūrimus su okupacine kariuomene ir sribais. Mano tikslas - sukurti moterų ryšininkių, žvalgų paveikslus, pajusti jų išgyvenimus, skausmą ir viltį. Deja... Laikas ir likimas viską tvarko ne pagal mūsų norus. Liūdna, Algirdas išėjo į Amžinybę nespėjęs parašyti to, ką planavo, o aš tada, atsisveikindama su partizanų ryšininke Brone Pupeikyte-Šinkūniene, nė nepagalvojau, kad mūsų bendrai pradėtą darbą teks įveikti vienai...

Liko atminty žydinčios karštos vasaros vizija ir iki skausmo gražus atsisveikinimas: nejauna, pavargusi moteris skubiai padėkojusi, kad ją vienišą prisiminėm, ėmė atsiprašinėti: „Neturiu duonos, jau visą savaite mūsų parduotuvėn neatvežė, negaliu jūsų pavaišinti, bet... jei dar palauktumėt, blynelių prakepčiau...“

Už ką dėkojo išlydėdama mus, už ką atsiprašė, - mes tik dirbom pasirinktą darbą, negalėjom likti abejingi savo tėvų kartos idealams, sunkių išgyvenimų metams, atvertiems ir ištiestiems prieš mus, tarytum baltos drobės vasaros saulėje. Kol kalbėjaisi su Brone Pupeikyte, Algirdas žavėjosi mažu moterišku rankdarbiu, tikru stebuklu

□ Bronė Pupeikytė-Birutė, Vyties kuopos partizanė. Juodupė, 1958 m.

- tremtyje išsiuvinėta servetėlė, o paskui pasakė: „Juk tai eksponatas muziejui, vertybė.“

Mes skubėjome. Ar ne per dažnai skubame praeidami pro įdomiausius žmones ir įvykius, nespėdami net gerų žodžių pasakyti už visa tai, ką mums duoda nepakartojamų susitikimų akimirkos. Tik Algirdas susivokė, kaip derėtų atsisveikinti: pašoko prie mašinos, išėmė didelį kepalą juodos duonos, paimtos mūsų trumpos kelionės pietums ir atnešęs padavė moteriai. Iki svaigulio kvepėjo vyšniom ir įkaitusia duona. Gal prakaitą, gal ašarą nubraukė moteris paimdama duoną. Perbraukė kaktą nosine ir Algirdas: trumpa maldynė Juodosios upės vandeny neilgam mus atgaivino. Jaučiausi paskui kalta, juo tuokart jam tik mintyse padėkojau už žmogišką šilumą ir subtilų atsisveikinimą, už tai, ką suprato tik jis, geriau nei kiti pažinojęs kaimo žmogaus buitį.

Mes pamojom rankomis išvažiuodami, o moteris stovėjo prie vartelių, šypsojosi, laikė rankose duoną ir ilgai akimis sekė mus nutolstančius.

Važiuojame dulkėtu keliu, mašinoje buvo karšta lyg konservų dėžutėje, Algirdas vis griebėsi tabletės nuo kraujo spaudimo ir dar kartą man priminė: „Atkreipk dėmesį ir būtinai parašyk apie baltą kaip pienas rūką... Koks palyginimas, kokie žodžiai...“ Pabandysiu, nors turėjau apie tai rašyti ne viena...

Bronė Pupeikytė buvo brolio, Lietuvos karininko Balio Pupeikio-Tauro vadovaujamo Birutės partizanų būrio ryšininkė ir sanitarė. Jos ir slapyvardis buvo Birutė. Balio Pupeikio būrys veikė Antazavės šile, Ilgašilio miškuose, Obelių ir Kriaunų apylinkėse. Dažnai susitikdavo su Juozo Streikaus partizana, išsirengusiais bunkerius Latvijoje. Partizanai priešinosi okupantų kariuomenės terorui, skatino žmones boikotuoti sovietų vykdomą žemės reformą, gynė ir saugojo valstiečių nuosavybę, kurią grobė sovietų kariškiai ir vietiniai aktyvistai sribai. Tačiau kautynių bei susišaudymų su okupacine kariuomene neišvengė. Sunkių kautynių dienas mena ir ryšininkė Bronė-Birutė.

Jauna, linksma, balsinga, su didžiuliu kraičiu neišdainuotų dainų, su šventa priesaika širdyje: nieko neišduoti, jei prireiks - numirti ginant savo įsitikinimus, gimtus namus ir Lietuvą. Tokią ją pažino partizanai.

1946-aisiais ją nuteisė okupantų teismas „už išdavystę“, nes mūsų

tėvynė, sovietų supratimu, galėjo būti tik Sovietų sąjunga - okupantą privalėjome sutikti nusižeminę ir su gėlėmis. Bronė Pupeikytė turėjo vieną tėvynę - Lietuvą, jai buvo davusi partizanės priesaiką.

Nuteisė partizanų ryšininkę dešimčiai metų nelaisvės Intos lageryje ir dar penkeriems atėmė teisę gyventi Lietuvoje. Apverkę Bronė tėvo ir brolio, sesers Valerijos žūtį nenusižeminusi, nenulenkusi galvos, nepamynusi moteriško išdidumo, iškentėjo beteisės vergės metus Intos lageryje, nepravirko ir 1956-aisiais paleista iš įkalinimo vietos. Rauda pratrūko, kai Lietuvos Atgimimo metais gavo iš valdžios vyrų reabilitacijos pažymą: nekaltai nukentėjusi, apgailestaujame... Jie apgailestauja, tie patys, kurie teisė ir trėmė savus... O ji, netekusi artimųjų, bendraamžių ir bičiulių, liko vienužė su savo skausmu visam gyvenimui ir išsaugota, ploniausia adatėle pačios išsiuvinėta partizanų ryšininkės priesaika: „Tėvyne, laisvę tau atnešiu ant savo kruvinų pečių.“

Jos pečiai buvo kruvini ne kartą ne tik nuo smūgių ir sunkių darbų lageryje. Jaunai partizanų sanitarei tekdavo padėti sužeistiesiems, palydėti juos į saugią vietą, nešti sunkius nešulius.

- Vyrai sakė, aš taikliai šaudžiau, bet... Ačiū Dievui, man neteko net į okupantą šauti, - kalba Bronė Pupeikytė. Prabyla ne tik moteriška prigimtis, verčianti tokius žodžius pasakyti, bet ir krikščioniškas nuolankumas, kuriuo taip didžiuojasi lietuviai ir ko aš niekaip negaliu suprasti. Tačiau taip kalba tragiško likimo moteris, akis išverkusi dėl žvėriškai stribų išniekintos ir nužudytos sesers, dėl pusbrolio Antano Tumėno ir savo bendražygių žūties. Ji net žudikams atleido sakydama: „Tegul juos teisia Dievas“, ji tik pamiršti negali visų, nužudytų saugumo kameroje, nušautų, nukankintų. Ir mes būtume labiau už okupantus kalti, jei paliktume tuščius Lietuvos partizanų kovų istorijos puslapius. Teprabyla atmintis moters lūpomis.

- Latvijoje, Ilūkstės rajone, netoli Eglainės, Paduobio miške, buvo Juozo Streikaus bunkeriai, kur dažnai sustodavo pailsėti ir Birutės būrys. 1945-aisiais birželio mėnesį, po Joninių, Latvijos miškuose, prie Eglainės, įvyko partizanų ir sovietų kariuomenės kautynės. Tada partizanų būriai buvo gausūs, jų giliau į mišką vyti ne tik stribai, bet ir rusų kariškiai privengė.

Kautynės truko ilgai, susišaudymo metu žuvo mūsų žvalgai Piestinis ir Stundžia. Kai atlaikė rusų puolimą, kol pribuvo dar gau-

sesnė okupantų kariuomenė pagalbon, partizanams reikėjo skubiai iš Latvijos miškų pasitraukti.

Vaičeno vyrai tuoj po kautynių dėl saugumo atsiskyrė ir nuėjo savais keliais. Mus nepavojingomis vietomis, kur nebuvo sovietų kariuomenės dalinių, iki Liesišio kaimo išvedė Jonas Subata.

Neužmirštama 1945-ųjų šv.Petro naktis. Mes jau dvi paras buvome iškentę Latvijos balose ir kai birželio 28-ąją, šv.Petro naktį, patraukėme į Lietuvą, užklupo baisiausia liūtis, tarytum dangus plyšo - mus kiaurai permerkė šaltos čiurkšlės. Netikėtai priėjome tuščią negyvenamą sodybą miške, kur prisiglaudėm. Mirtinai nuvargusi susisupau į išgręžtą aplotą ir užsnūdau. Neilgai ilsėjaisi. Brolis Balys jėga pakėlė: „Greit išsidžiovink, susirgsi [...]“. Žiūriu, jau dega laužas, vyrai džiovina rūbus, šildosi. Nežinau, ką jaučia jaunoji karta žiūrėdama į liepsnojančią laužą. Man laužo ugnelė - šventa kaip gyvybė...

Šokinėja prisiminimai lyg tolimo laužo liepsnelės iš praeities dartin, nuo vieno įvykio prie kito, o aš vis stengiuosi savo pašnekovę sugrąžinti į šv.Petro naktį, į dienas, nulėmusias jaunos merginos likimą.

- Taigi sušilom, išdžiūvom, o duonos - nė trupinėlio... Gyvybę palaikė šaltinėlių vanduo. Liūtis baigėsi, vėjas nurimo, tik alkis kankino. Vorele po vieną traukėmės į Obelių šilą, į savo gimtąsias vietas, kur visada atsirasdavo kas pamaitina. Ten turėjome susitikti su Balio Vaičeno-Liubarto ir Vinco Pupelio-Seniūno vyrais. Mūsų buvo gal apie šimtas vyrų ir viena sanitarė - aš...

Sėkmingai pasiekėm Obelių šilą, partizanai susitiko su artimaisiais. Ten pagyvenome dvi savaites ramiai: aš viriau valgyti, gydžiau nutrintas vyrų kojas, o jie lopė rūbus, taisė batus, budėjo sargyboje, planavo savo darbus. Stovyklą įrengėme Lapių kalne, pastatėme palapines. Aikštelėje, kiek toliau, buvo bunkeris, aplink stovyklą - apkasai. Tiesa, dar ne viskas buvo baigta, nes būriai pasipildė ir visiems neužteko saugių, kovotojus dengiančių pozicijų. Kai mes atėjome, čia jau buvo įsikūrusi Vaičeno kuopa. Vyrai dar ilgino, kasė griovius aplink stovyklą ir bunkerį.

Amžinai įstrigęs atmintin vaizdas - partizanų dainos prie laužo, rytinė malda, atsisukus į saulę. Šilti rytai sudarė ramybės įspūdį, nors žinojome - ramybė ne ilgam.

Klausomės ryšininkės žodžių ir tarytum atsiduriame aname laike,

legendų apsuptame krašte, kurį trypė ir niokojo svetimi. Kai karas su vokiečiais baigėsi, Lietuvos kelius užtvindė rusų kariuomenė. Pavargę, alkani kareiviai vežė iš Vokietijos gamyklų prisiplėštą turtą - įrengimus, mašinas, varėsi atimtus iš ūkininkų gyvulius tolyn į Rusiją, į begaliniai turtingą, didelę ir amžinai alkaną žemę. Sustodavo kareivių ešelonai ir Obelių geležinkelio stotyje. Traukiančios iš Vokietijos rusų kariuomenės paslaugomis dažnai pasinaudodavo vietinio dalinio kareiviai bei sribai. Tomis dienomis, kurias atmena Bronė Pupeikytė, kaip tik taip ir atsitiko. Iš Balio Vaičėno patikėtinio Andriaus Dručkaus turimų dokumentų bei išlikusių dienoraščio puslapių sužinoje, jog būtent 1945 metų liepos 13 dieną, gerokai prieš Obelių šilo kautynes, atėjęs pamiškės žvalgas Rokunda Vaičėnui pranešė, jog pasekęs dvi čekistų mašinas: kareiviai važiavo Obelių link, sustojo netoli Obelių ežero ir pasislėpė miškelyje. Kažko laukia.

Tai patvirtina ir gyvi Bronės prisiminimai:

- Mes jutome, jog jau kelinta diena esame sekami. Vėliau įtarimas pasitvirtino. Tikriausiai vietinis rusų kariuomenės dalinys ir pulkelis sribų tokio didelio partizanų būrio nedrįso pulti. Laukė pastiprinimo. Kaupė jėgas ir mūsų vyrai. Būryje buvo jaunas vokieitis. Jį, rusų sužeistą, partizanai rado miške, slaugė, o paskui jis liko su mumis. Į visus žygius drauge ėjo ir liko ištikimas partizanų kovai. Nelemtą minutę mūsų vokieitis ir keli partizanai sumanė pasiuogauti. Atsargus buvo vokieitikas, tačiau vietinių miškų nepažino ir per toli nuklydo nuo sargybos posto. Pateko į sribų pasalą. Jau tada, kai žvalgai pastebėjo rusų kareivius prie ežero, buvo aišku, jog kautynės neišvengiamos: Vaičėnas įsakė visiems ruoštis. Kaip tik tada pasigedome mūsų vokiečio. Obelių sribai, pridaužę vokiečių, kartu su vietinio dalinio kareiviais bei atskubėjusiu pastiprinimu iš grįžtančios rusų kariuomenės privertė jį vesti pas partizanus, parodyti bunkerius. Tačiau vokieitis juos nuvedė tiesiai, kur stovėjo mūsų sargyba, neišdavė partizanų. Sargybiniai davė pavojaus signalą. Išgirdęs įspėjamuosius šūvius Vaičėnas įsakė gintis, skubiai sunaikinti, kas nereikalinga, paslėpti dokumentus bunkerio slaptavietėje. Įvyko žūtbutinės kautynės. Mūsų birutėnai kulkosvaidžiais neleido pralaužti gynybos pozicijų.

Buvau bunkeryje, girdėjau svaidomų granatų sprogimus. Kautynės truko dvi, gal daugiau valandų, bet man atrodė - amžinybė prabėgo. Partizanai sėkmingai atrėmė sribų ir rusų kariuomenės

puolimą. Paskui sužinojome, kad šių kautynių metu nukautas vienas sovietų pulkininkas ir septyni įgulos kareiviai. Buvo sužeistų rusų kareivių ir dalinio štabe, į kurį pataikė partizanų paleista mina. Sako, jog minos sprogimas sukėlė didelį sąmyšį tarp sovietų. Jie labai greitai spruko viską palikę. Be to, kankinamas vokiečiai buvo „pranešęs“, jog miškuose susirinkę per du tūkstančius partizanų. Na, o mūsų vokiečiai prasidėjus kautynėms metėsi į partizanų pusę ir sėkmingai iš nelaisvės ištrūko.

Gerokai vėliau, kai mane suėmė, tai už tą nukautą pulkininką kankino, kol patys pavargo. Tardė, grasino, reikalavo pasakyti, kas nušovė pulkininką. Bet... tai buvo vėliau. Tuokart rusai su stribais atsitraukė. Kai kautynės baigėsi, Balys Vaičėnas pasakė: „Mūšis laimėtas, bet kova dar nebaigta.“ Vyrai džiūgavo. Buvo gal trečia ar ketvirta valanda dienos, saulė dar aukštai, tačiau reikėjo trauktis, nes ramybė Obelių šile baigėsi. Gerai žinojome, kad rusai, papildę gretas, vedini vietinių stribų, dar sugrįš. Ir vėl puls. Nenorėjo vyrai rizikuoti, reikėjo saugoti kiekvieną gyvybę. Nesulaukę tamsos ryžosi trauktis į Dusetų girią. Žvalgai surado patogų slėnį, drėgną, priaugusį vešlių paparčių: čia turėjome sulaukti nakties. Sulindom į šlapią papartyną. Įsakyta visiems gulėti: nė žodelio, nė judesio, vyrams - nerūkyti. Nedaug laiko praėjo, gulėdami po paparčiais matom: netoliese esančiame miško takelyje kareiviški batai kilnojasi. Taip tyliai, atsargiai žengia, nė šakelė netrakšteli. Gulėdami veidų nematėm, tik batus pažėmė judančius. Visai šalia pražygiavo. Tai traukė jau naujai surinktas rusų kariuomenės būrys ką tik įvykusių kautynių vietos link. Mūsų nepastebėjo, praėjo pro šalį. Gulėjome alsavimą sulaikę. Laimė, per kautynes mūsų nė vienas nežuvo, o sužeistų buvo nedaug. Vienas kitam kulka tik odą nubraukė, o du partizanus teko rimtai slaugyti: Stasiui Klīgiui peršovė petį, o Algiui Makutėnui kulka į kulną pataikė. Žaizda nepavojinga, tačiau eiti jam buvo labai sunku, tai aš nešiau jo kulkosvaidį. Ant pečių sunkus kulkosvaidis, rankoje krepšys su vaistais ir tvarsčiais. Nežinau, kas man suteikė jėgų, net vyrai stebėjosi; „Iš kur ta mergaičiukė turi tiek stiprybės?“ Kas žino, iš kur ta stiprybė ėmėsi, bet šios baisios, žūtbutinės 1945-ųjų liepos 13-osios kautynių dienos nepamiršau.

Sulaukėm papartyne nakties, kiekvienas su savo mintimis ir viltimi gyviems išlikti. Su tamsa vėl išsirikiavom vorele ir-į naują vietą. Po mūsų visi būriai išsiskyrė sutarę kur susitikti.

Priėjome vieškelį, peršliaužėm. Paskui, pamenu, ėjom vis žemyn ir žemyn į krūmokšniais apaugusią daubą, o žemumoje - bala: vandens iki kelių, tačiau kuo tolyn, tuo labiau į pelkėtą klampią balą smengi, vanduo jau ir juosmenį siekia, o pelkės pabaigos nematyt. Maniau, tikrai neišsikapstysim, lenkė žemėn alinantis nuovargis. Tačiau tomis silpnumo minutėmis tarsi netyčia vis šalia atsirasdavo brolis Balys. Ramino mane: „Nesijaudink, eik su paskutiniaisiais paskui vyrus, bus lengviau...“ Vyrui sakė, jog per pelkę mes ėjome tik tris valandas, man rodėsi, kad laikas sustojo: judame, bet nė kiek į priekį. Pagaliau išėjome į Dusetų girią. Sukritom kur kas. Aš atsišliejau į šiltą, storą liepos kamieną ir pro miglą mačiau, kaip vyrai tarėsi susėdę ratu, svarstė, kaip ir kur eisime toliau. Kritau į gilų miegą, mane apsupo baltas rūkas. Nepamenu, kiek laiko miegojau atsirėmusi į liepą, tokią patogią ir šiltą... Pabudino brolis atsargiai palietęs petį. Šalia stovėjo siuvėjas Antanas Ragaišis iš Dusetų. Geras meistras buvo, mandagus ir kultūringas vyrukas, visų gerbiamas šaulys. Jis atnešė partizanams pieno ir nustebo mane pamatęs: „Dievuliau, ir mergaitė su jumis... Išgerk pieno, atsigausi...“ Ir pakėlė man prie lūpų ąsotį: „Gerk, mažyte, gerk...“ Jis laikė ąsotį, o aš gėriau ir atsigerti negalėjau. Aušo stebuklingas gražus rytas: tvyrojo tirštas rūkas, baltas baltas lyg pienas. Ir man rodės, aš ne pieną, o minkštą vėsų ryto rūką geriu... Manau, jog nieko skanesnio už tą rūko pieną nesu gėrusi per visą gyvenimą. Ir jau niekada neužmiršiu siuvėjo Ragaišio rankų, laikančių pieno ąsotį.

Išaušo nauja diena, kurią reikėjo praleisti tyliai, pasislėpus brūzgynuose, o naktį vėl iškelti tolyn. Atsigėrusi pieno pamačiau, kad ir Vaičėno vyrai jau susirinkę, tariausi, kur kas išsiskirstys dieną praleisti. Mūsų būrio partizanai Jonas ir Pranas Pranckūnai iš Vaineikių kalbėjosi šalia manęs, sutarė nueiti iki Duokiškio, Kamajų valsčiuje, susitikti su savaisiais, parnešti žinių. Kiti nakties laukėme girioje. Atėjom į labai gražų beržyną. Vos sugulėm, girdžiu, kažkas sušnypštė. Pamojau ranka vyrams. Gal mus vėl supa? Ogi žiūrim, miško takeliu iškėlusį galvą didelę gyvatę šliaužia ir šnypščia. Bet mes jai netrukdėm, ji mus irgi aplenkė. Sėdim beržyne, snūduriuojam visi, kuriems nereikia sargyboje budėti. Pervargę, alkani - kiek tuo pieno gurkšneliu jėgas atgausi, ne visiems jo ir teko. Vyrui saugojo mane, mat tuo momentu buvau vienintelė sanitarė būryje.

Alkaną liepos rytą žmonės neužmiršo partizanų: netrukus atėjo

trys vietinės merginos, ratukuose po žabaraus paslėpusios didelį puodą su viralu. Išbadėjusiems vyrams buvo karališka puota, pakvi-
po lyg dvaro virtuvėje. Dvi merginos, pamaitinusios mus, buvo sese-
rys Elena ir Aldutė Pakštaitės, o trečiosios nei vardo, nei pavardės
nežinojau. Ir šiandien tariau joms ačiū žuvusių bendražygių vardu už
atneštą duonos riekę, už paprastą kaimišką viralą, už drąsą, moti-
nišką meilę, visus saugančią, gyvybę palaikančią meilę.

Bronė Pupeikytė patyli, nukreipia žvilgsnį į jai nežinomus praeities
toliuos ir vėl atsiprašo:

- Sunku dabar viską prisiminti, juk ir pavardės dėl konspiracijos
ne visų žinojom, ir nereikėjo žinoti... Tik pamenu, jog per Obelių
šilo kautynes buvo visi trys būriai: Balio Vaičėno, Juozo Streikaus ir
mano brolio Balio Pupeikio. Gal kas nors buvo ir iš kitų būrių, tik-
sliai negaliu pasakyti. Juk tada mūsų buvo labai daug ir visi dar gyvi.
O vėliau... Kas buvo vėliau, verčiau užmiršti: mane išaiškino, suėmė,
tardė. Klykė, spjaudė į veidą ir rusai, ir savi - sovietiniai stribai.
„Buvai Obelių šile? Buvai! Šaudei? Šaudei. Taip ir sakyk! Ten mūsų
pulkininkas žuvo, juk žinai nuo kieno rankos žuvo? Ir tu žudei!“
Rėkė, trankėsi, sprogdino akis į mane, grasino pakarti, o to pul-
kininko pavardės taip ir nepasakė. Kuo tik manęs tada neišvadino...
Žeidė, žemino nešvankūs, grubūs jų žodžiai, nors nedvelkė tiesa...

Grįžusi iš lagerio - pavargusi, palaužta, dešimt metų iškentėjusi
alinantį darbą, panieką ir patyčias - ji ilgai ieškojo savo žuvusių
bendražygių kapelių. Nesurado...

Nesiskundžia, kad gyvena viena, tik parodo mums lyg ant pieno
rūko išsiuvinėtą lageryje savo gyvenimo trumpą dienoraštį: 1946
metais nuteista, 1956 - išleista iš lagerio. Šalia atmintinų partizanų
sanitarei datų išsiuvinėtas Lietuvos himno posmelis ir priesaikos
žodžiai apie laisvę ant kruvinų pečių...

Taip moterys įamžino savo skausmą, netektį ir viltį. Tremtinės,
politinės kalinės, kurioms nebuvo leista rašyti laiško į Tėvynę, savo
protestą, savo meilę gimtinei įausdavo į margaspalves juostas, slėpė
tarp išsiuvinėto žiedo spalvų. Servetėlė su išradingai paslėptu siu-
vinyje tekstu, kurį ir žinantis lietuvių kalbą ne iš karto pastebės, tary-
tum talismanas lydėjo Bronę Pupeikytę lagerių keliais.

Atsiveikiname ir liūdesys smigteli širdin, ir žodžių pristinga, tik
Algirdas nepasimeta: padavęs kepalą juodos kvepiančios duonos
žemai nusilenkia prie sugrubusių nuo lagerio darbų moters rankų.

□ Adolfas Žukauskas ir Elena Mockutė-Eglė

LAUMĖS JUOSTĄ MAŽYLIUI JDĖJO...

- Mes nieko nežinom apie Vytuko likimą. Ničnieko. Kai grįžom iš tremties, iš lagerių, žinoma, kuris sugrįžo, susiradom vieni kitus. Ir apie Vytuką atsargiai visų patikimų žmonių klausinėjome. Tikslių žinių koks jo likimas, neteko išgirsti. Nežinojome, ar gyvas tebėra, kas jį užaugino, - nesulaikydama verksmo pasakoja Antanina Masteikienė, žuvusios partizanų ryšininkės Elenos Mockutės pusseserė.

Jei esi motina ir turi nors lašą švelnumo, kurį kiekvienai moteriai suteikė gamta, neišlaikysi

nenubraukusi ašaros, nors ir nebuvai baisaus įvykio dalyvė, tik klausaisi liūdno moters pasakojimo.

- Aš ilgus metus tylėjau ir dabar negaliu paaiškinti, kaip galėjau padaryti tokį juodą darbą...

Moteris jau verkia nesusilaikydama.

- Juk jis, mūsų mažulis, ir šiandien nežino, kas jo tėvai, kodėl paliko jį miegantį ir bejėgį. Paliko nežinodami, kas jį priglaus, kokie žmonės pasigailės. Ar pasigailės? Gal ši mintis nuodija jo gyvenimą, gal jis tyliai smerkia tėvus, o gal skausmingai ieško pateisinimo ir neranda, nes nieko nežino apie motiną ir tėvą. Gal vargo alkanas vaikų namuose, kur trūko visko, tik nestigo sovietinės propagandos. Gal užaugo gražus ir geras žmogus, o gal iš pat vaikystės suvešėjo neviltis jo mažoje širdelėje, pyktis visam pasauliui ir jis niekada negalės mums atleisti...

Ir vis dėlto norėčiau jį pamatyti, atsiprašyti parkritus, kad tik jis atleistų man ir žuvusiai savo motinai. Jeigu ir neatleistų, norėčiau, kad išklaustų, kas buvo jo tėvai ir kaip gyveno, kas juos nužudė pačioje jaunystėje.

Nerandu ir aš tokią akimirką paguodos žodžių, gal jų iš viso nėra,

tačiau pažadu: pasistengsiu parašyti tiesą. Gal ir Vytukas, dabar jau Vytautas Žukauskas - jeigu jam buvo palikta tėvų duoti pavardė ir vardas - paskaitys šias eilutes. Paskaitys ir susimąstys, jei išliko gyvas...

O išlikti galėjo, nes Bažnyčią visais, net ir juodžiausio smurto laikais supo šventa vilties aureolė. Vilties aureolė gaubė ir Laukesų bažnyčią, prie kurios dvi moterys paliko miegantį kūdikį.

Suprantu beviltišką moterų padėtį, žuvusios ir išlikusios gyventi, suprantu jų skausmą, tik vieno negaliu suprasti, kodėl užkluptos baisios grėsmės - saugumo apsupties, neturėdamos jokios išeities, nes tik palikdamos kūdikį galėjo tikėtis jį išgelbėti - moterys kaltino... save?

Argi mūsų nežemina vergiškas nuolankumas okupantui? Negi mums buvo per maža tremčių, žudynių ir prievartos, kad vis dar nedrįstame žudiko pavadinti žudiku? Kas iškels tą bylą, kas pradės viešą komunistų teismą, kad nužmoginti, sugniuždyti okupantų žmonės išsitiestų ir išsakytų kaltinimą pasaulio akivaizdoje? Nereikia keršto ir kraujo, pernelyg daug kraujo ir žudynių atnešė okupacija, tačiau tiesą turi žinoti visi.

Ar pasakys pasauliui tiesos žodžius jaunoji karta, gimusi laisvėje? Ar užmirš, kur gimė, kokia žemė juos užaugino?

Glostau Antaninos ranką, raminu kaip sugebu, stengiuosi sugrąžinti į tas dienas, kai bėgdamos nuo saugumiečių paliko kūdikį, prašau prisiminti, kada ir kaip žuvo budelių kankinama Elena Mocutė, partizanų ryšininkė. Antaninai kalbant gaudyte gaudau kiekvieną žodelį apie atsisveikinimo su kūdikiu akimirkas.

Jaunos motinos gyvenimas pernelyg trumpas ir tragiškas, o džiaugsmas - kūdikis, kurį ji buvo priversta palikti... Kaip brangų vėrinį suversiu džiaugsmo ir skausmo minutes, lydėjusias jauną moterį į žūtį. Ji žinojo, kad jai kito kelio nėra. Ir negalėjo būti...

Partizanų ryšininkės dalia ryški lyg vaivorykštė, nutiesusi kelią į motinystės laimę ir akimirksniu išnykusi, leidusi pažinti pavojų ir nugalėti mirties baimę. Nežinau, kaip ir kada Elenutės širdyje gimė jos didžioji meilė, kurios gal ir pati sau prisipažinti nedrįso. Pamiusių vienas kitą jaunų žmonių likimas jau buvo nulemtas. Elenutė žinojo, kad jos meilė - be ateities. Žuvo artimieji ir draugai, išėję į partizanus, išdraskyti gimtieji namai, išblaškyti tremtyje, Sibire, giminės, o saugumiečiai jau sekė ir jos pėdomis. Tikra buvo tik pačios

žūtis - ji žinojo tik viena - gyva nepasiduos. Štai tada ir atėjo didžioji meilė. Jos rezultatas - mėlynakis kūdikis, tapęs jaunos moters džiaugsmu ir nelaime. Žinojo - jam teks augti be tėvų.

Įsivaizduoju, stengiuosi pajusti, ką tu išgyvenai - mažutė, smulikutė lyg mokinukė busimoji motina, bandanti susirasti laikiną prieglobstį. O kūdikis „skubėjo“ ateiti į pasaulį per vargą, baimę ir slapstymąsi.

Neprakeikei savo gyvenimo ir vaikelio, kaip pasakų Eglė, nors ir nešiojai Eglės slapyvardį, niekam nesiguodei dėl savo nedalios, tik visomis jėgomis bandei jį, kūdikį, išsaugoti, išnešioti. Patarė, oi patarė vyresnės moterys, kaip jį, dar negimusį, pražudyti, nes kur ir kaip tu jį, mamyte, užauginsi? Galgi po sribų šautuvais ar drėgname bunkeryje vystyklus skalbsi? Gal manai, kad saugumiečiai nusiramino partizano Vinco Pupelio būrio vyrus sušaudę, nukankinę? Gal manai, kad tavo, partizanų ryšininkės, vardą, pavardę užmiršo, o gal tikiesi, jog, tavęs ir kūdikio kitokie pyragai laukia?.. O vaikelis jau buvo gyvas, jis kalbėjo tau nemigo naktimis apie gyvenimą ir gyvybę, tu jau buvai jo nelaisvėje ir nežinia, ko laukimo dienomis būta daugiau: baimės - kur judu dėsitės ar džiaugsmo, kad jis greitai ateis ir tu jį pamatysi? Paimsi vaikelį ant rankų tokiu neramiu, tokiu baisiu laiku, o jis pirmuoju klyksmu sveikins Žemę, nežinodamas apie pavergtus, sudegintus tėvų namus. Tu gyvenai nerimu ir baime, motinos džiaugsmu ir viltimi - gal kaip nors išlik-sime?

Vyties kuopos ryšininkės Elenos Mockutės-Eglės jau ieškojo saugumo pėdsekiai: per gimines, artimuosius. Pažįstamus ir nepažįstamus. Vieną naktį virpėjo vienintelė žvakelė ant altoriaus mažoje bažnytelėje, kur slapta Adolfą Žukauską ir Eleną Mockutę sutuokė Subatės kunigas. Perdavei žinutę Antaninai per patikimus žmones, prašei, kad ateitų pasimatyti, nors ir šeima jau buvo ištremta, o ji pati slapstėsi Latvijoje, Daugpilyje, kur ją priglaudė išnuomavusi kambarėlį geraširdė Ana Murans.

Atskubėjo Antanina, tavo pussesserė. Ji vienintelė iš visų dar buvo likusi laisvėje ir suprato tave. Jeigu jau šaukėsi kažkas pagalbos iš miško, visi žinojo, ne be reikalo šaukiasi - tik didelė nelaimė prispyrė. Priglaudė jus abu - tave ir dar negimusį sūnelį - geroji latvė Ana Murans, nujautusi tiesą, nors nieko nežinojo ir neklausė. Svetima pavarde prisidengusi Daugpilio ligoninėje pagimdei savo mėlynakį

berniuką, per Laumės juostą danguje atėjusį pas tave. Tačiau ir pas gerąją Aną Murans negalėjai ilgai užsibūti: tavęs uoliai ieškojo enkavedistai. Nieko nežinojai apie vaiko tėvą - gyvas, suimtas ar nukankintas. Tik nelaime jutai. Jo, tau skirtojo, jau nebuvo tarp gyvųjų: Adolfas Žukauskas žuvo 1948 metų spalio 13 dieną. Sužeistas, suimtas, tardomas ir kankinamas jis puolė sargybinių ir šis jį nušovė...

Tarsi nujausdamas tavo vargus, mažylis augo linksmas ir ramus, sveikas ir stiprus, net neverkdavo naktimis. Tris mėnesius gyvenote ramiai - aplinkiniams sakei, jog sesers vaikelį augini. Beje, niekas nieko ir neklausinėjo: toks buvo metas, kai geriausia nieko nežinoti. Sūnelis šypsotis pradėjo. Vytuku pavadinai, slapta pakrikštijai Latvijoje, Dominės valsčiuje. Kai pas Aną Murans jau buvo pavojinga slapstytis, kai ir ją vis dažniau pradėjo klausinėti saugumiečiai, geraširdės Anos pažįstamas ūkininkas Gasparas judu su sūneliu priglaudė Šenbergo dvare. Mažyliui sukako du mėnesiai. Motina iškentė tuos du mėnesius nuolatinės baimės ir virpulio jau ne dėl savęs, dėl kūdikio - ar nesusekė, ar nepasibels ginkluoti rusų kareiviai su stribais, ar nereikės vaikelį palikus bėgti tiesiai į okupanto švį, kad tik nesuimtų gyvos. Iškankinta baimės ir nerimo širdis nebūtų pakėlusį saugumiečių kankinimų, o išduoti savųjų neturėjai teisės, Eglužė, ir jau nieko apie juos nežinojai. Prabėgo dar mėnuo, kupinas motiniško nerimo ir džiaugsmo. Sulaukei žinios - tai ten, tai kitur tavo bendražygiai nužudyti, išrengti, numesti gatvėje. Sužinojai, kad enkavedistai ir tavo pėdas aptiko. Dar diena, kita - ir ateis... Gal sudegins namus gerų žmonių, priglaidusių tave, gal tavo mažylį gyvą į ugnį įmes, versdami išduoti likusius laisvės kovotojus? Nei tėvų, nei namų, nei artimųjų... Kurie liko gyvi, išvengė tremties, tie slapstėsi svetimose pastogėse. O tau pranešė: jie, raudonieji saugumiečiai, jau visus namus aplinkiniuose kaimuose iškrėtė, čia ateina...

Reikėjo bėgti nelaukiant nė minutės. Kiekviena uždelsta akimirka grėsė pražūtimi abiem - tau ir sūneliui.

- Man pritarus... padarėm tą juodą juodžiausią darbą, - sukūkčioja Antanina. - Aš tylėjau, visą gyvenimą tylėjau, niekam nė žodelio nešnipštelėjau... Kodėl dabar jums tai sakau? Nežinau... Matyt, toji mano nuodėmė visą gyvenimą nedavė ramybės, privalėjau kam nors išsakyti. Nebuvo kur mudviem dėtis: saugumiečiai jau tardė kaimynus - mes buvome jų taikiny.

Ir vėl mane stebina lietuvių sąžinės balsas: Antanina smerkia save tarytum ji būtų gera valia, kaip sakosi, tikrai juodą darbą padariusi. Skausmu nutvilko mūsų moterų slepiama gėda, tarytum už padarytą „niekšybę“ tik jos vienos turėtų atsakyti, o ne okupantai. Tai jie turi gėdytis žudę mūsų moteris ir mažus vaikus, prievartavę motinas vaikų akivaizdoje, persekioję bejėgius. Tai jie turi kiaurai žemę prasmegti. Jie turi būti teisiami pasaulio akivaizdoje, net po mirties teisiami, nes ir mirtis nepajėgia aukų kraujo nuplauti. Tačiau pasaulis tyli, o moterys kantriai slepia savo skausmą ir „juodus darbus“, nors dėl to nebuvo kaltos. Kas kaltininkus nuteis? Kas, pagaliau, vieną dieną supras moterį ir motinystę. Aš tegaliu papasakoti tik tolimesnius įvykius...

Sužinojusios, kad saugumas jų jau ieško, naktį susiruošė bėgti. Gasparo dukra pavėžėjo penkiolika kilometrų nuo namų Elenutę su sūneliu ir Antaniną. Ana Murans žegnojo kelią ir linkėjo sėkmingai į tėviškę sugrįžti, nors jautė, kad tėviškės tikriausiai nepamatysit... Vystei sūnų į antklodėlę, įsupai laiškelių su vaiko vardu ir pavarde - Vytautas Žukauskas - ir kartojai, jau kelintą kartą sakei Antaninai: „Jei išliksi gyva, žinok, sūnaus tėvas - Adolfas Žukauskas. Jei mane suims, jei žūsiu - suraskit mažylį, paimkit, padėkit užauginti...“ Antanina linksėjo galva ir braukė ašaras, negalėjo žodžio ištarti. Kodėl Elena Mockutė net keletą kartų pakartojo vaiko tėvo, savo vyro vardą ir pavardę? Gal jautė, kad bus tardoma... Beje, iš saugumo archyvuose esamų Elenos Mockutės tardymo dokumentų galima spręsti, jog jos vyras buvo Petras Pupelis. Elenutė tuo metu buvo Vinco Pupelio būrio ryšininkė. Tuo metu, kai ją suimtą tardė, Petras Pupelis jau buvo žuvęs. Jis žuvo 1947 metais Latvijos miškuose, kautynėse su rusų kareiviais. Elena, stengdamasi apsaugoti Adolfo Žukausko artimuosius, o gal ir jį patį, melavo tardytojui. Apie savo vyro žūtį tuo metu dar nežinojo. Dažnai suimtieji, bijodami išduoti dar gyvus savo artimuosius, visais įmanomais būdais nusišlėpdavo tiesą. Taip elgėsi ir Elena-Eglė, slėpdama savo tragišką meilę, bijodama, kad jos kūdikio nesurastų tie, kurie galėjo net motinystės ar tėvystės jausmus panaudoti niekšybei, priversti prašnekti apie kovos bendražygius, ryšius su artimaisiais. Ją tardė saugumo jaunesnysis leitenantas Lesinskis. Byla pradėta rašyti 1950 metais, rugsėjo 7 dieną. Minima, jog būdama miške Elenutė turėjo „mauzerį“. Tik tiek...

Sugrįžkime į šiltą 1949-ųjų vasaros rytą. Pabandykime suprasti ryšininkės tragediją ne iš saugumo byloje esančių šykščių įrašų. Stiprios, tačiau bejėgės pasipriešinti okupantų žiaurumui, verkė dvi lietuvės moterys vystydamos trijų mėnesių Vytuką į baltą antklodėlę. Tai buvo atsisveikinimas be žodžių visam laikui...

Prasidėjo šilta ir lietinga 1949-ųjų vasara. Miškuose buvo žudomi jau negausiai likę partizanai, jų artimieji jau vargo Taišeto ar Vorkutos lageriuose, tremtyje... Tą vasarą plyšo tavo širdis - tą akimirką, kai atitraukei nuo savo krūtinės kūdikį, tu jau buvai mirusi ir buvo visai nesvarbu, kas atsitiks tau, kad tik jis, sūnus, liktų gyvas, kad tik jo pasigailėtų praeivis, kuriam bus lemta surasti stropiai suvyniotą ir paliktą prie bažnyčios vaikelių. Paliktą ten, kur niekada nemiršta paskutinioji viltis. Tu jau buvai mirusi, Elenute, kai padėjai kūdikį šventoriuje, paskutinį kartą jį pabučiavusi. Tu jau buvai nebegyva, kai neatsisukdama bėgai tolyn...

Antanina prisimena, lyg tai būtų įvykę tik vakar:

- Skaistų saulėtą rytą mes ėjom tylėdamos ir akylai stebėjome, ar niekas mūsų neseka. Elenutė per ašaras kelio nematė, tik bučiavo bučiavo sūnelį. O jis miegojo lyg niekur nieko, visai nejausdamas savo lemties. Man ašaros upeliu tekėjo. Elenutė žengė tai tyliai verkdamas, tai lyg suakmenėjusi - man atrodė, kad ji nieko nejautė, tiesiog jos jau nebebuvo su manimi ir vaiku, kai priėjom Laukesų bažnyčią už Daugpilio. Ankstyvas rytas, žmonių aplink nėra, o ji, Elenutė, vis delsia, negali atsiplėšti nuo kūdikio. Atrodo, jau jau padės jį ir vėl apsikabina, vėl bučiuoja. Suklykė paukštis medyje, gal pajuto kažką, o gal mudvi pamatęs šaukė... Tik nuo paukščio klyktelėjimo Elenutė krūptelėjo, padėjo kūdikį užuovėjoj, prieš saulę, ir mes nuskubėjom... Ėjom ir ėjom kelio nematydamos, kol atsirađom prie Dauguvos. Nusiprausėm užtinusias akis. Elenutė garsiai mąstė: „Kas jį suras? Kam atiduos? O gal jau surado? Kas užaugins? Juk užaugs nežinodamas, kas jo tėvas ir motina. Gal keiks mane, gal norės sužinoti tiesą, bet kas gi jam pasakys? Jei išliksi gyva, surask, papasakok jam apie mane, pasakyk, kad jo tėvas kovojo už Lietuvos laisvę, kad ir aš, jo motina, nenorėjau pasiduoti okupantui. Tu išlik, sese, būtinai išlik gyva, kad surastum jį, kad pasakytum apie mūsų atsisveikinimo rytą... Aš jaučiu, sese, neišgyvensiu, jie susidoros su manimi... Jie jau netoli...“ Mes išsiskyrėme, būti drauge darėsi pavojinga. Daugiau jos nebemačiau.

Elenutė atsisveikinusi su sūneliu visą kelią tarsi maldą kartojo žodžius: „Atleisk man, sūnau, kad suteikiau tau gyvybę, kai tiek daug mirties aplink. Atleisk, kad neturėsi tėvų ir senolių namų, atleisk, kad palikau tave gyventi vieną, akis į akį grumtis su gyvenimu tokį bejėgį ir silpną. Aš tau atidaviau savo beviltišką meilę, tačiau apie tai tu niekada nesužinosi. Atleisk...“

Kas perduos motinos žodžius Vytukui, jei tik jis išliko gyvas? Kas pakuždės paskutinį motinos prašymą prieš mirtį: „Vytuk, sūnau, užauk doras žmogus ir niekam niekada nenusilenk, nevergauk atėjūnams...“ Kas sušildė našlaičio pamestinuko dienas ir kas žino, ar dar gyvas trečios Vytauto apygardos penktos Lokio rinktinės Vyties kuopos partizanų ryšininkės Elenos Mockutės-Eglės sūnus?

Liudininkų, kurie padėjo slapstytis Elenai Mockutei, žiniomis, ji sugrįžo į mišką, į partizanų būrį 1950-ųjų ankstyvą pavasarį. O prieš tai dar kurį laiką ją slėpė Laurų vaikų namuose Antanas Kviliūnas, kuris tuo metu ten dirbo auklėtoju. Jau tada ji bandė sužinoti, kas surado ir priglaudė sūnų. Svajojo jį susigražinti, jeigu tik pavyks nepakliūti saugumiečiams. Jai taip pat padėjo slapstytis ir seserys Monika, Anelė ir Genė Kęstutytės, gyvenusios Vilniuje. Tačiau jų kaimynas, Vilniaus radiofono direktorius žydas Liubeckis, kartą pastebėjęs pas seseris Kęstutytės nepažįstamą viešnią, paklausė, kas ji. Teko paaiškinti, kad Elenutė slapstosi nuo tremties. Liubeckis pažadėjo seserims jos neišduoti. Gal ir neišdavė, tik paprašė, kad Elenutė nesirodytų žmonėms. Neišdavė, bet... ir nepadėjo.

O manoji atmintis kužda, kiek daug žydų vaikų išgelbėjo Lietuvos moterys, rizikuodamos savo ir artimųjų gyvybe per vokiečių okupaciją. Nei lietuvių moterų, nei jų vaikų, tremiamų į Sibirą, saugumiečių persekiojamų, nebuvo kam gelbėti.

Pajutusi, kad sostinėje dar pavojingiau nei miške, supratusi, kad dar negalės pasiimti sūnaus, Obelių krašto dukra grįžo pas partizanus.

Elenutę saugumiečiai suėmė gyvą. Kankino, marino badu, prievartavo. Ji nieko neišdavė. Nežinia, kaip gavusi skalbimo priemonių nusinuodijo kalėjime, Latvijoje. Adolfas Žukauskas žuvo nespėjęs sužinoti, kad sulaukė sūnaus.

Nevykėliai pasaulio pertvarkytojai, o ir šių dienų politikai ypač mėgsta fotografuotis su vaikais. Demonstruoti meilę lengviau negu mylėti. Ir vaikai jiems šypsosi. Tarp visų fotografijų, kurios liko is-

torijai po kruvinų monstrų mirties, būtinai atsiras bent viena, kur juokiasi vaikai... Juk vaikai dar nežino, kam skiria savo giedras šypsenas, vaikai dar neatskiria apgaulės ir klastos.

Kažkam svetimam šypsojosi ar verkė ir Elenutės sūnus, kai jo motiną tardė ir kankino saugumiečiai. Šiurpią Elenutės mirtį saugumo bylos dokumentuose slepia trumpas įrašas: Elena Mockutė mirė apsinuodijusi 1952 metų sausio 4 dieną.

Po Elenutės mirties giminės ir bendražygiai, dešimtmečius išbuvę tremtyje, sugrįžo į Lietuvą ir bandė ieškoti Vytuko. Sužinojo tik tiek, jog kažkoks praeivis vaikelį surado ir atidavė jį vaikų namus. Tuo metu vaikų namuose nuo prasto maisto ir užkrečiamų ligų mirė daug vaikų, spėjama, jog neišgyveno ir Vytukas. Bet tai tik spėliotės...

Mes ilgai tylėjom apie savo tautos skausmą, prievartą ir pažeminimą, sovietmečio kartos vaikai ir vaikaičiai okupanto jau nevadina okupantu. Dažnas nė nenori žinoti, kas ir ko būta praeityje. Net tautos likimas jų nejaudina.

Atsekusi ir papasakojusi ne vieno buvusio rezistentu, partizanu, pasipriešinusio okupacijai, kovos kelią ir likimą, dar kartą klausiu: skurdas ir kančia išmokė lietuvius išlikti, bet kas išmokys nebūti amžiniais vergais? Netapti išdavystės, pinigų, niekšybės ar tuštybės vergais dabar, kai į mus nebešauda.

□ Bronė Kaselienė-Našlaitė

RYŠININKĖ

Ji bėgo klupdama per pažliugusį purviną sniegą: skaudėjo kruvinai nutrintas kojas, norėjo atsigerti nors gurkšnį karštos arbatos, tačiau negalėjo sustoti, nerizikavo pasibelsti į pamiškės sodybų duris, kur ją tikriausiai būtų priėmę ir sušildę. Ji bijojo, ji abejojo, ar kaimas neapsuptas rusų, ar pasibeldusi į namus, kur tikėjosi šilumos, nepaklius į pasalą. Skubėjo iš visų jėgų, nes žinojo - jei nespės laiku pasiekti partizanų bunkerį, jie neišliks gyvi. Žus per neišvengiamas kautynes su gausia raudonarmiečių kariuomene, atvesta sribų, o kartu su kitais Salako valsčiaus

vyras gali žūti ir jos brolis Kazimieras Bubulis.

Merginai atrodė, jog voš pražydusi jos jaunystė virto nuolatinio bėgimu, ėjimu dieną ir naktį, vasarą ir žiemą per aplinkinius kaimus ir miškus skubant nunešti nelinksmas naujienas, perduoti naujus slaptažodžius, palydėti į būrį ar išvesti iš jo partizaną, turėdama teisę žinoti tik slapyvardį.

Kai 1944-aisiais sugrižę raudonieji ėmė uoliai persekioti buvusius Nepriklausomos Lietuvos šaulius, Ažvinčių girioje būrėsi partizanai, kuriems dienos ir metai virto kova, o jai, ryšininkei, nuolatinio slapstymusi, bėgimu nuo enkavedistų.

Kalbuosi su Brone Bubulyte-Kaseliene, partizanų vado Leono Račkausko, vėliau, jam žuvus, Kaladinsko-Erškėčio būrio ryšininke. Prisimename jos pirmuosius susidūrimus su rusų kareiviais, baisiausius okupacijos metus, kai ginkluotas enkavedistas nebaudžiamas galėjo grasinti mirtimi ir sušaudyti už nieką prieš nieką neatsakydamas. Pakliuvai ir neieškok jų ledinėse akyse gailėsčio ar sąžinės atšvaitų.

Dabar, po ilgų tylėjimo metų, mirties baimės ir išgyventų kančių,

jie, skaudžiausiai nukentėjęs karo kartos jaunimas, šiandien jau žilagalviai senukai, pasverdami kiekvieną žodį sako: „Atleidom okupantams skriaudas, tik... negalim užmiršti...“ Jei žmogiškoji atmintis neleidžia užmiršti patirtų kančių, nemanau, jog lengva atleisti, juo labiau nesitikint, kad kaltieji bus nubausti.

Kur prabėgo tavoji našlaitės jaunystė, ryšininke, kur pražydo gražiausi metai, paženklinti kasdienių pavojų?

- Mes gyvenome Zarasų apskrityje, Salako valsčiuje, Trakų kaime. Dabar tai Ignalinos rajonas. Vos prasidėjo antroji okupacija, tuoj pat pakėlė galvas ir vietiniai rusai, prijautę bolševikams. Kaimuose prasidėjo vyrų medžioklė į sovietų armiją. Ypač buvo persekiojami Nepriklausomos Lietuvos šauliai. Mano brolis Kazimieras, kaip ir daugelis vaikų, priklausė šaulių organizacijai. Jo suimti atėjo anks-
tų rytą. Buvau išvedusi karves ganyklon, o brolis ruošėsi įprastiems ūkio darbams. Pririšusi karves grįžtu namo ir sutinku išrengtą iki apatinių kareivių vedamą mūsų kaimyną Adolfą Barkauską. „Brone, - sako jis, - mane jau varosi...“ Nespėjo vaikinai nė žodžio daugiau pasakyti. Kareiviai privedę prie namo liepė laukti. Paliko sargybinių, o patys sulindo į namus. Aš puoliau jiems iš paskos. Brolienė kambaryje sėdėjo išbalusi, apsikabinusi mažametį sūnelį ir dukrą. Ji laukėsi trečio kūdikio. Kareiviai į nieką neatsižvelgė, grubiausiai keikdamiesi pradėjo mus tardyti. Pasakiau, kad nesuprantu rusiškai. Tada ir pažadėjo: „Sušaudysim, jei nežinai, kur brolis. „Šaudykit“, - pasakiau. Priėjau prie šventųjų paveikslų ir ėmiau melstis: „Tavo valia, Dieve...“ Tada vienas kareivis trenkė man šautuvo buože per pečius ir įsakė, kad rytoj brolis būtų namie. Išlandžiojo klėtį, kamara, pasiėmė skilandį ir išvažiavo. Išsivežė ir suimtą kaimyną. Tuo metu sovietai į mišką eiti dar nedrįso. Brolis tai žinojo - vos pamatęs kareivius nuskuodė pakluonėmis į mišką. Nuo tos dienos brolis namuose negyveno. Prasidėjo klajonės, slapstymasis. Į mišką išėjo ir kiti aplinkinių kaimų vyrai.

Dvi savaites brolis dirbo toliau nuo namų, pas pažįstamą Šileikį. Padėjo jam remontuoti namą. Ten jį ir areštavo. Pamatęs dirbantį, įskundė vietinis rusas. Tuoju pat atlėkė kareiviai ir brolių išsivedė. Išgirdusi apie Kazimiero areštą nuėjau į Dūkštą. Sužinojau, kad areštinėje yra ir daugiau sugautų vaikų iš kaimo. Prisitaikiusi, kai sargybinis nematė, ėmečiau pro areštinės langelį popieriaus ir pieštuką. Brolis parašė, kad įstojo „savanoriu į raudonąją armiją. Supratau,

kad išsisukti nuo tarnavimo sovietų kariuomenėje nepavyko. Ne-trukus vėl vakarą mūsų sodyboje, prie klojimo, pamačiau Kazimierą. Sugrįžo! Sumuštas - raudonai mėlynomis dėmėmis nusėtas. Papasakojo, jog jį tardė Zarasuose, tačiau sumušė ne Zarasų enkavedistai. Jį paleido, tačiau vos išėjus patykojo vietiniai rusai: tyčiojosi, spardė. Brolis suprato, kad iš rusų rankų ir armijos jis neištruks, ir užsirašė savanoriu. Sutikus tarnauti vienai dienai jį paleido namo, paskui jis kartu su kitais sugaudytais vyrais - „savanoriais“ privalėjo traukiniu išvažiuoti į Vilnių. Brolis važiavo su kitais iki Švenčionėlių ir iššokęs iš važiuojančio traukinio parbėgo namo. Kiek apsigydęs sumušimus, 1944 metų rudenį Kazimieras Bubulis išėjo pas partizanus.

Šeimai prasidėjo sunkios dienos: enkavedistai vis kviesdavo tardymui, reikalavo pasakyti, kur brolis. Aš rodžiau jo rašytą laiškėlį, kuriame pranešė, kad užsirašė savanoriu ir tvirtindavau:

- Brolis armijoje. Juk patys jį išvežėt į Vilnių.

Tuo metu Salake, Vykdomajame komitete, dirbo labai uolus komunistų talkininkas Stasys Barkauskas, kilęs iš Garbšių kaimo. Vieną dieną apklausinęjęs mane ir nesulaukęs pageidaujamo atsakymo jis išrėkė:

- Meluoji, mergele, akis dumi! Neseniai tavo brolis buvo Garbšių kaime, kartu samagoną gėrėm! Ir tave namuose lankė. Žinau!

- Jeigu su juo kartu gėrei, pas tave buvo, tai gal tu žinai, - atsakiau, - o aš brolio jau seniai nemačiau. Mes vis dar laukiame nuo jo žinios iš kariuomenės. Verčiau pasakytum, kur jį išvežėt?

Išsigyniau, kad buvau mačiusi brolių, o pati nusprendžiau ieškoti Kazimiero. Žinojau brolio pažiūras ir nuotaiką, negalėjau patikėti, kad jis būtų kartu su bolševikų statytiniais samagoną gėręs. Juo labiau kad Kazimieras nebuvo išgertuvių nei lėbavimų mėgėjas. Grįžusi namo parašiau broliui laiškėlį ir nunešiau į mudviejų iš anksto sutartą vietą - slaptavietę miške. Po kelių dienų nuėjau patikrinti: laiškėlis nepaimtas. Pasidarė neramu, ir aš išėjau į didesnius miškus ieškoti brolio. Jau buvo pašalę, iškrito pirmasis sniegas.

Brolis buvo sakęs, jog išeis partizanauti, bet kur vyrai galėjo įsirengti bunkerį, aš nežinojau. Ėjau mišku gilyn ir dairiausi, ar kur dūmelio rūkstant nepamatysiu. Ilgokai klaidžiojusi suradau juos ir iškart ėmiau brolių barti:

- Ko, - sakau, - jūs pas tą komunistą Stasį Barkauską jo namuose, Garbšiuose, buvot? Ar protas pasimaišė? Ir čia! Ugnį kūrenat, rūkot, bet koks enkavedistas dūmus pajutęs jus suras.

Pykstu ant brolio ir vėl apkabinu, baruosi, kad žinutės slaptavietėje nepalikto, o vadas Leonas Račkauskas priėjo, pasiklausė ir sako:

- Prisipažinai, kad mateisi su broliu?

- Ne.

- Tai ir tylėk. Ir niekada ateityje jais netikėk. Tave norėjo išprovokuoti, kad netyčia prasitartum. Nebuvom mes Garbšiuose ir ne lėbauti į mišką pasitraukėm, sesute.

Aš tylėjau, o jis padėkojo už tai, kad buvau drąsi ir neišsidaviau mačiusi brolių. Taip ir prasidėjo mano brolelio - partizano dienos. Nuo tada ir aš tapau brolio ir jo būrio ryšininke. Netrukus daviau priesaiką ir gavau Liepos slapyvardį, vėliau turėjau ir kitą slapyvardį - Našlaitė.

Na, o mūsiškis Salako aktyvistas nenurimo, labai jam magėjo sugaudyti aplinkinių kaimų vyrus, išvengusius sovietinės armijos. Paskelbė, kad jo tėviškėje bus šokiai ir prisakė merginoms būtinai ateiti. Primygtinai, varyte varė. Kad ir kaip norėjom pasišokti, susitikti su vaikinais, juk buvom jaunos, bet... varu varomos į vakarėlį nusprendėm neiti. Stribeliai šokiuose merginų nesulaukė, tad patys jų ėmė po namus ieškoti. Užkluptos namuose, merginos teisinosi, kad adventas, negalima linksmintis. Vis tiek priverstė rengtis ir eiti. O merginos, paėjusios iki miškelio, pasuko miško keliuku ir vaikščiojo, kol visai sutemo.

Matyt, mes labai stribelius supykėm atsisakiusios šokti. Kitą dieną visos, kurios nenuėjome į vakarėlį, gavom raštelius, kad pasiruoštume trims dienoms maisto, nes teks išvažiuoti nežinoma kryptimi. Nusprendėm: gąsdina. Tačiau tada iš okupantų visko galėjai tikėtis ir mes dėl viso pikto pradėjom slapstyti. Vos pamatom stribus, sukančius į sodybas, pasislepiam - namuose lieka tik seni tėvai ir maži vaikai.

Visoms moterims padaugėjo darbų, nes jauni vyrai išėjo į miškus. Be to, mes jau organizavomės: rinkome vyrams maistą, gaminom, nešėm į mišką, o iš jų parsinešdavom nešvarius skalbinius. Žinojom, kad visos sodybos yra stebimos. O mūsų namuose jau vyrų nebuvo: pamatytų stribai džiūstant vyriškus baltinius kieme ir

ištemptų į stribynę tardymui. Būdavo, išskalbiu viską ir nešu džiovinti pas dėdę Justiną Bubulį, kuris tuo metu labai sirgo. Jeigu ir pastebėtų, turėčiau kaip pasiteisinti. Išdžiovinu pas dėdę skalbinius ir pritemus gabenu miškan, sutarton vieton. Tapau nuolatine vado Leono Račkausko patikėtine. Drausmingas vyras buvo vadas: nei pats girtavo, nei kitiems leido užsimiršti, įvedė būryje tvarką, sustiprino drausmę, palaikė pastovius ryšius su kitais būriais. Dažnai perduodavau jam iš kitų ryšininkų gautus būrių slaptažodžius, jų judėjimo vietas, pranešdavau, kur ir kiek rusų kareivių sustojo, kas vyksta aplinkiniuose kaimuose.

Sunkias dienas gyveno kaimas: nei suprasti, nei įsivaizduoti nemačiusiam, negyvenusiam tuo laiku. Garsėjo žiaurumu ir kruvinais darbais Ažvinčių kaimo stribas Bronius Nevedomskas. Kiek jis žmonių prikankino, kiek sužalojo! Pažinojo visus aplinkinių kaimų jaunus vyrukus, kurie galėjo išeiti į partizanus ar pavieniui tykiauti nuo armijos slapstėsi. Tai ir kankino ilgiausiais tardymais jų artimuosius, versdamas motinas ir seseris prisipažinti, kur pradingęs sūnus, brolis ar vyras? Varydavo miškan jų ieškoti. Žadėjo sušaudyti, jei grįš nesuradusios. Nesistebėjom: Nevedomsko rankos jau buvo kruvinai kruvinos. Ne vieną partizaną pats buvo nušovęs. Jis ir mūsų būrio vadą Leoną Račkauską nušovė.

Atsitiko taip... Pasibaisėjo žmonės Nevedomsko žiaurumais, pavargo kentėti ir nuteisė jį partizanų karo lauko teismas mirti. Pasiskirstė vyrai grupėmis ir išėjo Nevedomsko likviduoti sužinoję, kuriuose kaimuose jis su stribais siautėja. Ne mažesnis galvažudys buvo ir jo bendras Stasys Barkauskas: kiek šis žmonių apiplėšė, be duonos kąsnio paliko, gal nė pats neprisiminė. Plėšdavo visus, pas ką tik užsukdavo, nežiūrėjo, ar namuose senų ligotų yra, ar likusios tik moterys su mažais vaikais. Visus galėjo palikti be maisto ir be geresnio drabužio ar batų. Kas patiko, ką geresnio suradęs paimdavo prigrasinęs tylėti. Reikėjo vieną kartą plėšikaujančius stribus sustabdyti.

Patykojo juos vyrai ir įvyko susišaudymas. Per kautynes buvo nušautas valstčiaus aktyvistas Stasys Barkauskas, Nevedomsko likviduoti nepavyko: jam talkino kareiviai. Tai jis, Bronius Nevedomskas, nušovė mūsų vadą Leoną Račkauską. Keli partizanai buvo sužeisti. Po kautynių tuojau pat prasidėjo miškų „valymas“. Apie vado žūtį sužinojau vėliau.

Išgirdusi apie rengiamą miškų „valymo“ akciją, nuskubėjau į Avižinčių girią, kur buvo Vilniaus bunkeriai, įspėti partizanų. Mūsų kaimas jau buvo supamas okupantų kariuomenės.

Suspėjau nubėgti iki bunkerių ir pranešti, kad artinasi atėjūnų dalinys. Vyrai skubiai pasitraukė, o aš bėgau pirmyn: reikėjo išbėgti iš miško, kol kareiviai dar neapsupo pamiškės. Spėjau pasislėpti, o vyrai irgi išvengė pražūties. Nei bunkerių, nei partizanų kareiviai neaptiko ir prašukavę miškus išvažiavo. Naktį pas mus užėjo keli pavargę, apsnigti būrio vyrai ir pasakė, jog keliai į Kauno bunkerius, esančius gerokai toliau. Papasakojo apie vado žūtį ir paprašė, kad aš kinkychiau arklį ir juos palydėjusi užvažinėčiau keliuose į mišką paliktus pėdsakus.

Išėjo ryšininkė kinkyti arklio, susiruošė kelionėn, o kojos dar neužgijusios, kruvinai nutrintos nuo bėgimo apledijusiais miško takeliais, į jokus batus neįspraudžiamos. Ir išvažiavo mergina apsiavusi tik kojineėmis ir guminiiais kaliošiukais. Gal nesusals, ramino save, gal spės užlyginti partizanų atsitraukimo pėdsakus. Partizanai kiek užvalgė ir apšilę nuo išgertos arbatos skubiai iškeliavo. Ji su arkliais - iš paskos. Šalo. Skaudėjo nutrintas kojas. Ji nieko nebijojo, tik jautė, lyg nematomas šešėlis iš paskos sėlina grėsmė, jaudinosi ar suspės vyrai pasitraukti. Ar nepasodins okupantai į valdžios kėdę vietoj nukauto plėšikavusio aktyvisto dar aršesnę. Ar pamatys ji savo brolių sveiką ir gyvą. Vijo mergina negeras mintis akyrai dairydama, ar jos nesiveja, ar pati neužšoks ant pasalos. Palengvėjo tik tada, kai vyrai pasiekė Kauno bunkerių vietas pradingo girios tankmėje, o ji užvažinėjo visus pėdsakus. Tik tada širdį užliejo neapsakomas lengvumas: dar viena mažutė sėkmė! Partizanai saugūs, liks gyvi. Dar kartą ji buvo jiems labai reikalinga ir galėjo pagelbėti. Kiek drąsos ir ryžto reikėjo paprastai kaimo merginai, neturinčiai patirties ir reikalingų konspiracijos žinių, tapti kovotoja. Apie tai ji nei svajojo, nei sapnavo. Ji tik mylėjo savo kaimą ir žmones, suprato jų laisvės troškimą ir nebūtų galėjusi kitaip pasielgti. Praeis daug metų, bus iškentėti vargai be namų, tik vienvėję ir tyloje ryšininkė prisimins savo žygius į mišką skubant perduoti svarbias žinias. Ir tylės, ilguos metus tylės apie viską, kas patirta, matyta, išgyventa ir... neužmiršta.

Ateis ir kitas laikas - visų išsvajota laisvė. Atgimimas - ryšininkė vėl bus tarp tų, kurie beginkliai išdrįs savo kūnais ginti atkūrusios

nepriklausomybę tėvynės parlamentą. Ji niekam nepasakos savo rizikingų žygių partizanų takais, nesigirs ir neieškos jokių lengvatų ar atlyginimo: ne dėl to gyveno ir padėjo išėjusiems į nelygią kovą tėvynainiams. Tik štai jų, jos bendražygių, bičiulių, beveik nebėra: žuvo, išėjo iš gyvenimo palikę laisvės viltį jauniems saugoti.

- Kas atsitiko tada, tą šiltą vakarą, kai dar skaudėjo nutrintas kojas? Ar žygis baigėsi sėkmingai?

- Partizanams - taip. Jie pasitraukė ir grupelėmis išsiskirstė žiemoti. O aš įkliuvau. Užvažinėjusi paskutinį kelią į mišką pamaciau, jog nuo Kauno bunkerių pusės artinasi nutįsusi okupantų kariuomenės vora. Paraginau arklį, o jie mane iš tolo pamatę šaukia: „Stoj! Banditka!“ Kas prie miško prisiartindavo, tas jiems ir banditas. Nužiūrėjau važiuodama, kad šalia kelio guli malkų krūva, todėl, kai jie mane apsupo, pasakiau: „Malkų važiuoju. Pritrūkau. Namai nekūrenti.“ Areštavo mane kareivių dalinys. Sovietų parankiniai sribai nepasidrovėjo mušti visiems matant. Daužo kumščiais ir rėkia: „Kur partizanai?“ Maniau - užmuš. Tada ir aš pradėjau iš visų jėgų klykti. Išgirdęs riksmą atėjo aukštesnio rango karininkas rusas ir įsakė sribams manęs nebemušti. Paskui išsivežė į Salaką paaiškinęs: „Ten pasikalbėsime...“ Važiuodama matau, jog kareivių voroje, kuri atėjo nuo Kauno bunkerių, varomi suimti partizanų ryšininkai Adomas Ivanauskas ir Petras Laurinavičius. Abu sumušti, veidai sutinę, vos pažinau. Kai sustojome, nieko negalėjau jiems nei pasakyti, nei paklausti. Tik akimis susižvalgėm. Vėliau sužinojau, kad vyrai jau anksčiau buvo suimti, ilgai ir žiauriai kankinti. Kai jiems išsukinėjo pirštus, sulaužė šonkaulius, vyrai neišlaikė: nuvedė kareivius ir parodė jiems Kauno bunkerius. Tačiau partizanai jau žinojo apie ryšininkų suėmimą ir laiku pasitraukė. Kai kareiviai atėjo prie bunkerių, nieko juose nerado. Tada, žinoma, sučiupę ėmė tardyti mane. Kadangi toje vietoje, pamiškėje, kur mane pamatė, buvo ūkininkų sukrautos malkų krūvos, man buvo lengviau išsisukti. Išardę, pagrasinę visi nuskubėjo į Ažvinčių kaimo gyventojų Noreikio sodybą. Noreikienei buvo įsakyta ruošti valgyti, o kareiviai pasinešė į kaimą, kas kur - plėšikauti. Pirmą prie stalo susėdo dalinio vyresnybė. Išskleidė ant stalo žemėlapi ir mane šalia pasisodino. Matau, kad žemėlapyje kryžiuuku pažymėtos tik tos vietos, kur būta kelių Kauno bunkerių. Vadinasi, visų neaptiko. Tačiau jiems ne žemėlapis rūpėjo, kai ant stalo atsirado lašinių. Gausaus valgio neužteko: paklup-

dė senuką Noreikį vidury gryčios ir pareikalavo samagono. Senukas ginasi, dievagojasi neturįs. Ir aš neiškenčiau, pasakiau: „Samagono reikia eiti į kaimą. Šitas senas ligotas žmogus tikrai jo neturi. Jei labai norit, aš atnešiu, paieškosiu...“

- Gerai, - sako vienas. - Eik, bet atnešk. Nedrįsk bėgti! Vis tiek sučiupsim, o tada... pati žinai...

„Nejaugi išleis mane?“ - nustebau mintyse. Išleido. Neatsispyrė prieš degtinę. Išėjau į lauką, žiūriu, - nėra mano arkliuko. Gaila. Įsitikinusi, kad paskui mane niekas neseka, ėmiau bėgti. Jau ir Blažiūnų namas arti, o manęs vis dar niekas neseka. Vos priartėjau prie sodybos, iš namo išėjo Blažiūnaitė ir ranka pamojo rodydama ženklą eiti toliau. Supratau, kad troboje - okupantai. Išsigandau. Bėgu toliau, nuo vieno namo prie kito, paskui - į pamiškę. Pagaliau išbėgau į Minčios mišką. Tai bėgu uždususi, pervargusi, tai slenku mišku - tik pavakary pajutau, jog esu visiškai sušalusi. O Minčioje - nei savų, nei pažįstamų. Priėjusi mažą gryčiutę netoli Utenykščio ežero ryžausi pasibelsti į duris, nes visai netekau jėgų. Išėjo sena močiutė.

- Ar čia nėra rusų? - paklausiau.

- Ne, - sako ir žiūri į mane. Jai iš paskos išėjo sūnus.

- Mama, - sako, - taigi čia Kazio sesutė.

Pakvietė vidun. Tai buvo Vladas Kavaliauskas. Mudu pasikalbėjom. Jis bendravo su mano broliu, suprato, kad esu bėdon patekusi. Pailsėjau pas juos, atsigavau, sušilau. Jis man davė didelius batus, motulė atnešė naujas šiltas kojines. Apsirišau nutrintas kojas. Padėkojusi už pagalbą paprašiau, kad niekam nesakytų, kad mane matė, ir išėjau. Pakeliui dar užėjau pas Praną Masevičių, jis taip pat nuramino, nes aplinkui svetimų nesimatė, tad patraukiau į mišką.

Žinojau, kad būsiu gaudoma ir ieškoma. Reikėjo būtinai susitikti su partizanais. Laimė, miške sutikau irgi pasalos išvengusį Joną Cičelį. Jis jau buvo informuotas apie mano pabėgimą. Susitikom, o jis juokauja: „Tai ką, miške sribams samagono ieškai?“ Mane nuramino: „Nebijok, išsisklaidėm grupelėmis, bet visi dar gyvi.“

Papasakojau jam, kad kelius į Vilniaus bunkerius irgi suspėjau užvažinėti ir jų enkavedistai tikriausiai dar nesurado. Dabar jau dviese pasukom Vilniaus bunkerį pusėn. Priėję artimiausią bunkerį įėjom vidun, radom ten arbatos ir senos duonos. Užkaitėm virdulį - kokia skani mums pasirodė arbata su duonos kriaukšle...

Sušilom, nurimom, aplink - nė garso. Atsiguliau ant gultų, bet miegas neįveikė, nors buvau pavargusi. Girdžiu - Jonas Čičelis užmigo, o aš vis dar budžiu. Netrukus pajutau, jog kažkas vaikšto virš bunkerio, tarsi užslaptintos įėjimo angos ieškotų. Pažadinau Joną. Klausomės abu. Jonas paruošė granatas ir automatą. Nusprendėm: jeigu mus apsupo - ginsimės, gyvi nepasiduosim. Po kiek laiko girdžiu apie bunkerio užmaskuotą angą krapšto. Įsiklausiau: kalba lietuviškai. Tikriausiai savi...

- Slaptažodį! - šuktelėjau.

- Tulpė, - išgirdau linksmą atsakymą.

Širdis atlėgo. Savi, tikrai savi, partizanai. Vyrai suėjo vidun. Jie jau žinojo, kaip aš pabėgau iš Ažvinčių. Prisiminė ir būrio vado Račkausko žūtį. Tačiau nuo dabar ir aš jau privalėjau slapstyti, nors pabėgimas buvo sėkmingas. Kiek laiko pagyvenau pas pusseserę Leonorą Čerikytę, vėliau - Kazitiškyje, pas Marijoną Žilinskaitę, kur susipažinau su keliaujančia per kaimus siuvėja. Daunoriuose mane priglaudė siuvėjos giminaitės, dvi senos močiutės. Su didžiausia meile globojo mane. Ten būdama akis į akį susitikau su tais, kurie partizanų vardu plėšikavo kaimuose.

Vieną vakarą, kai grįžau iš susitikimo su būrio vyrais perdavusi žinias ir buvau labai pavargusi, atsiguliau sušilti ant didelės plačios krosnies. Abi senutės dar triūsė virtuvėje, kai į duris pasibeldė ginkluotas vyriškis, paprašė duonos ir pasisakė esąs partizanas. Senutės jam atnešė duonos ir tada jis pradėjo priekaištauti: „Mes vargstam miškuose, o jūs šiltai sėdit ir laukiat. Neškit viską, ką turit: medžiagas, vilną, odas, lašinius - viską! Duonos kampą mes bet kur gausim!,,

Senutės suglumo, stovi išsigandusios, tyli. Jos pačios varganai vertėsi. Iš kur ims odų ar medžiagų? O aš už pečiaus užsiglaudusi stebiu, kas bus toliau. Atėjūnas visai nematytas, nei tarp sribų, nei tarp partizanų. Grasindamas šautuvu jis suklupdė senutes vidury pirkelės ir laukia. Kas bus - tas: tyliai nuslinkau nuo krosnies, stvėriau kočelą ir šuktelėjau jam: „Slaptažodį! Sakyk slaptažodį, jei esi partizanas.“ Iš netikėtumo jis strimagalviais išlėkė pro duris nė akių nepakeldamas. Turbūt pamanė, jog trobelėje esama ir daugiau žmonių, o gal pabūgo, kad jo neatpažinčiau. Plėšikas išbėgo, o senutės verkia: „Dabar sudegins mūsų gryčiutę, tikrai sudegins...“ Aš guodžiu: „Apsišaukėlis čia buvo. Plėšikas. Vagis. Pats tikriausiai ir sribų, ir partizanų bijo, tikrai negrįš, kad neišsiaiškintume, kas jis.“

Neužmigom visą naktį. Plėšikas nepasirodė. Vėliau sutikusi Sakalo būrio vyrus sužinojau, kad plėšikavo partizanų pasivadinęs vietinis rusas girtuoklėlis iš Šeimatės kaimo. Daug tokių, kaip jis, buvo. Kas dabar beatrinks?.. Ir sokolovininkai jau šlaistėsi po kaimus. Tie tai žudė žmones nė pavardės nepaklausę. Irgi ateidavo partizanais pasivadinę. Kurie su Sokolovo smogikais susitiko, tie neišliko gyvi.

Bėgo mano dienos be namų. Stoję vasaros pradžia, negalėjau ilgiau pas svetingas senutes užsibūti. Susitikau su broliu Kazimieru ir kitu jo būrio partizanų Povilu Butrimu, turėjusiu Vaidilos slapyvardį. Gavau užduotį nueiti už Kirdeikių kaimo, perimti žinias iš partizano Kalto, perduotas per kitą ryšininką. Po to iš sutartos vietos atvesti karininką į Erškėčio būrį. Karininko slapyvardis - Gailius, o kas jis ir iš kur, kokia jo tikroji pavardė - nežinojau.

Išėjau. Buvo šv. Trejybės atlaidai, toli sklido bažnytelės varpų skambesys. Labai norėjau užsukti bažnyčion, bet... negalima... Įsakyta niekuo neatkreipti į save dėmesio. Susitikau su Kaltu, jis pasakė ką perduoti broliui, įdavė raštelį su naujais būrių sargybos šaukiniais. Reikėjo juos įsiminti, o raštelį sunaikinti. Ir vėl keliauju pamiškėm kartodama šaukinius. Pusiaukelyje į Kirdeikius staiga iš miško išniro du paaugliai ir sako: „Ar į Kirdeikius eini?“

- Ne, - pasakiau, - pro šalį.

- Vis tiek užeikit į Kirdeikius ir pasakykit vyrams, kad miškus nuo Saldutiškio supa, greit kareiviai bus Kirdeikiuose, - išbėrė greitakalbe berniokai ir nėrė miškan. Nieko daugiau nespėjau paklausti. Pasileidau tekina. Netrukus išgirdau šaudant. Žinojau, kad ne vienas partizanų būrys yra sustojęs Ūdros bunkeriuose. Ten juos ir suradau: prigaudę žuvies, tvarkėsi drabužius ir virė žuvienę. Pranešiau jiems, kad jau supami Kirdeikiai, o man reikia būtent ten sutikti Gailių ir nuvesti jį miškais pas Kaladinsko-Erškėčio vyrus. Sužinojau iš vyrų, kad Gailius jau išėjęs į Kirdeikius, ir man beliko laukti, kol jis pareis. Laukiam visi. Naktį kruvinas, peršlapęs atsirado Gailius. Užkluptas kareivių, jis perplaukė ežerą. Partizanai aprišo žaizdą ir pranešė, kad aš jo laukiu. Pamatęs mane pervargusią, o ir pats sužeistas nekaip jautėsi, Gailius prašė manęs pranešti, jog į Kaladinsko būrį nueis vėliau. Partizanams liepė mane palydėti iš miško. Teko atsisveikinti. O, kiek kartų aš su jais, nepažįstamais ir artimais, jau esu atsisveikinusį. Liūdnai pamąščiau: „Ar teks kada nors vėl susitikti.“ Lydėjo mane partizanas, slapyvardžiu Katinas.

Pavardės nepasisakė. Tikrai ėjo kaip katinas: minkštai, net šakelė po kojomis nekrepštelė. Atvedė mane iki nurodytos trobelės, kur gavau nakvynę. Ir vėl atsisveikinom... Kur tavo, vaikine, nuves lengvos lyg katinėlio kojos, ar sugrįši į savo namus?..

Pernakvojusi nurodytoje sodyboje, atgavusi jėgas, iš ankstyvo ryto išėjau Erškėčio vyrų ieškoti. Atėjau į sutartą vietą, o jų nė ženklo nematyti, jokio ženklo nepalikta. Einu gilyn į mišką, apsidairau ir pamatau palapinę. Sėdi sargybinis, civiliais drabužiais apsirengęs: žinok, kad nori - savi čia ar stribas sargyboje snaudžia? Kostelėjau, jis nubudo ir sako:

- Eik, eik ten, - mostelėjo man ranka. Supratau: kažkas negerai. Ką darysi, einu, kur nurodyta. O ten - vieni enkavedistai. Pakliuvau! Pati jiems tiesiai į nagus atslinkau. Ir jie į mane eina, ginklus atkišę. Tyliu ir žiūriu, kas bus. Jie, žinoma, atsakymo nesulaukę pradėjo keiktis ir mušti.

- Ko tyli? - rėkia. - Sušaudysim! Keiktis ir šaudyti jie mokėjo, gal ir sušaudys.

- Pas ką eini? - sumušę vėl klausia.

- Jūsų sargybinis liepė čia eiti, - sakau. Pasirodė ir jų vyresnysis, karininkas.

- Ko čia su ja terliotis, pasivesk toliau ir nupilk, - sako vienas. Jaučiu, mano veidas sumuštas jau tinsta.

- Nešaudykit, - liepė karininkas. - Atsitokės ir pasakys, ko ir kur bastosi.

Nusivarė mane toliau į šilą. Pasirodo, čia neseniai būta didelių kautynių. Ažvinčių miške, 21-ame kvartale, susišaudė okupantų kariuomenės dalinys su partizanais. Daug rusų kareivių tada buvo nukauta. Po kautynių enkavedistai suvarė aplinkinių kaimų ūkininkus išvežti sužeistuosius ir žuvusius iš miško. Kartu su kitais ūkininkais buvo atvarytas ir mano dėdė su arklių kinkiniu. Praeinant pro šalį jis mane pažino, bet aš spėjau duoti ženklą, kad tylėtų. Enkavedistai mane nusivarė per mišką į Sabališkių kaimą, iš ten - į Kazitiškį. Atvedė į rusų užimtą namą ir pradėjo tardyti: „Kas esi? Kur vaikiojiesi? Ko į mišką lendi?“

Verkiu, aiškinu, jog esu „mergos vaikas“, jokių giminių neturiu, einu padiene darbininke iš kaimo į kaimą - kur duoda darbo, ten ir būnu. Juk kaime vasarą darbų nestinga. Tardė vienas, patikė-

jo ar ne, nežinau, bet veda jau į kitą gryčią, pas kitą tardytoją. Čia matau - daug areštuotųjų suvaryta. Tarp jų pamačiau partizano Skunčiko motiną su dukrele Emilija. Ji man spėjo pašnibzdėti, kad Erškėčio vyrai visi gyvi. Aš jai irgi pasakiau, jog nė vieno neišdaviau: juk ji matė, kad esu mėlynėmis nusėta. Netrukus atėjo siauraakis enkavedistas ir išsivedė mane. Sakė: pas kitą tardytoją eisim. Niekio jis manęs neklausė, tik mušė. Skaudžiai - per nugarą, strėnas, galvą. Iš pradžių nepakenčiamai skaudėjo. Paskui ėmiau laukti mirties ir nualpau. Įmetė sumuštą į rūšį. Matyt, jie nežinojo, ko manęs klausinėti - jokio įkalčio, jokio popierėlio, net duonos kriaukšlio kišenėje nerado. Išlaikė rūsyje per naktį, o išaušus rytui nepažįstamas vietinis stribas vėl veda tardyti ir pažiūrėjęs į mane pataria:

- Pasakytum teisybę, mergele, ir jie tavęs nedaužytų.
- Verčiau nušaukit, - sakau pro ašaras, - ir man, ir jums bus geriau.

Vėl tardo. Kitame kambaryje, už sienos, - klyksmas: kažką kankina. Pasivadinau Janina Barkauskaite. Tokios nė viename kaime nebuvo. Beje, tardytojas kitas, nematytas. Klausinėja, ko ėjau miškan, ką miške buvau sutikusi. Kur partizanų bunkeriai? Pasakiau, kad pati bijau partizanų, o ėjau į kaimą už miško. Sutikusi prie miško kelis vyrus paklausiau, kuris kelias trumpesnis. Man ir parodė kelią miške, o ten sutikau rusų kareivius. Ir tie pasirodė ne geresni, nes iš karto pradėjo mušti. Sis rytinis tardytojas švelniau su manimi kalbėjo, net valgyti pasiūlė. Atsisakiau - skauda sumuštą galvą, nieko nenoriu. O jis manęs klausia: „Kodėl iš pradžių nesakei, kad sutikai pamiškėje vyrus ir kelio klausei? Būtume juos suėmę.“ Atnešė ginklų, sudėjo ant stalo ir liepia pasakyti, kokius ginklus turėjo mano sutikti vyrai. Prisipažinau, kad ginklų nemačiau ir nežinau, kokie būna. Paklausinėjęs tardytojas liepė pasirašyti pasižadėjimą, jog sutinku kelias dienas po visą Vaišnoriškės mišką vaikščioti ir jiems pranešti, ką ir kur pamačiau. Supratau, kad nepasirašiusi to susitarimo iš čia neištrūksiu. Pasirašiau. Išleido ir įsakė po trijų dienų sugrįžti į enkavedistų būstinę pasikalbėti.

Paleido mane, tikriausiai stebėjo, kur eisiu, o gal ir sekė. Eidama sustojau prie Kazitiškio bažnytelės, persižegnojau, padėkojau Dievui, kad esu gyva, ir nuėjau.

Vėl kelyje. Negi mano klajonės niekada nesibaigs?..

Tardoma bijojau tik vieno, kad kas nors gerai mane pažįstantis neužimtų ar nebūtų atyestas tardyti. Pernakvojau jau Ažvinčių kaime pas savo pusseseres Šuminaites. Trys seserys: Veronika, Teofilė ir Uršulė - buvo partizanų ryšininkės. Pailsėjusi, apsigydydžiusi mėlynės ant veido, išėjau į Želmeniškių kaimą ir sustojau Kaladinskių sodyboje. Susitikau su partizanu Milašium ir kitu, atėjusiu su juo, man nepažįstamu. Papasakojau, kas nutiko Gailiui, pasakiau, kad jis susitikęs su būriu, kai tik baigsis miško ir kaimų apsuptis. Žinoma, po trijų dienų aš nenuėjau į enkavedistų būstinę, o jie spėjo išsiaiškinti, kas aš esu, sužinoti, kad už mano galvą buvo paskirta išdavikui 40 tūkstančių červonų. Kažin, ar viską apie mane sužinoję dar laukė ateinančios.

Pasimačiau su savo būrio partizanais, prisipažinau, jog pasirašiau sutinkanti šnipinėti, ieškoti miške partizanų, nes kitos galimybės ištrūkti neturėjau. Vyresnysis brolis pabučiavo mane, padėkojo, kad neišdaviau bunkerio. Aš jau buvau pakankamai įbauginta saugumiečių, todėl paprašiau: „Jeigu dar kartą įkliūsiu - nepalikit manęs gyvos. Nušaukit. Kitą kartą manimi jau nepatikės, o ir aš galiu neišlaikyti kankinimų. Patys suprantat...“ Atsigavau, pailsėjau Gražiapušio kaime, pas partizanų artimuosius.

Jau buvo likviduotas ir žiaurusis Nevedomskas. Kai jį nušovė, keliuose kaimuose pasidarė ramiau. Aš vis dar padėdavau partizanams perduoti žinias kitiems būriams. Tapau atsargesnė, dažnai keičiau nakvynės vietą. Dvi savaites gyvenau Mozūriškėse, pas partizanų rėmėjus. Ilgiau mane globojo ištėkėjusi sesuo Adelė Kliukienė. Ji dėl manęs irgi dažnai buvo šaukiama apklausoms.

Nuolatiniai pavojai, gyvenimas be namų palaužė sveikatą. Sveikau sunkiai. Reikėjo ramybės ir rimtesnio gydymo. Kadangi mano galvelė jau buvo įvertinta červoncais, vyrai patarė legalizuotis, kol dar nesusgavo, pamokė, ką ir kaip kalbėti.

1946 metų balandžio 22 dieną sesuo palydėjo mane į Salaką. Priėmė rusas leitenantas Ruža. Pažiūrėjo įdėmiai į mane ir sako: „Graži mergaitė. Negalvojai, kad galėtum ištekti ir ramiai gyventi, dirbti. Kodėl slapsteisi? Kur tavo brolis?“ Atsakiau, kad seniai ieškau darbo, o enkavedistų buvau nekaltai apkaltinta atsitiktinai atsidūrusi miške ieškodama trumpesnio kelio į kaimą, kur ūkininkams reikėjo darbininkų. Tik dėl to buvau suimta ir sumušta. O paskui bijojau pasirodyti dar kartą ir slapsčiausi. Papasakojau, jog brolių buvau su-

tikusi tik vieną kartą, prašiau jo legalizuotis, bet jis nepaklausė. Išėjo ir... daugiau neteko jo matyti. Šį kartą labai drąsiai kalbėjau, nes žinojau, kad Nevedomskas ir jo parankinis Barkauskas jau nukauti, o niekas kitas apie mane nieko nežino.

Ruža manimi patikėjo ar pasigailėjo, jo akimis, - jaunos ir kvailos. Gavau pasą, o tada - duok Dieve, kojas!

Išvažiavau į Antavilius ir gyvenau ten iki 1949 metų. 1950-uosius sutikau Vilniuje. Antaviliuose dirbau mergaičių namų ūkio techniku virėja. Kai technikumasis su visa jo vadovybe persikėlė į Vilnių, ir aš apsigyvenau sostinėje. Ištekėjau, pakeičiau pavardę, tačiau mane vis dar sekė saugumiečiai.

1954 metais atėjo šaukimas prisistatyti į saugumą. Nuėjau. Įvedė mane į kamerą, uždarė. Matau, kameros sienos išraižytos pavardėmis ir paskutiniaisiais kankinių atsisveikinimais. Išrėžiau ir aš plaukų segtukų ženklą, jog čia buvau. Palaikė kameroje ir pašaukė apklausai.

Vėl girdėtas klausimas: „Kur brolis?“ Aiškinau, jog visus tuos metus dirbau ir gyvenau toli nuo tėviškės, todėl nei aš apie jį, nei jis apie mane nieko nežino. Tada akylai stebėdami mano reakciją pasakė: „Tavo brolis, banditas, užmuštas.“ Tylėjau, nes skausmas jau buvo atlėgęs, apie brolio mirtį žinojau...

Kazimieras Bubulis žuvo 1947 metų lapkričio 15 dieną Puziniškyje, kai Kaladinsko būrys pateko į okupantų kareivių pasalą. Kada partizanai pastebėjo, jog yra apsupti, įvyko mūšis, prasiveržti gilyn į mišką jiems nepasisekė. Juos išdavė vakarienei pakvietęs žmogus, kuris, be abejonės, buvo saugumo užverbuotas. Brolis atsisaudydamas iš kulkosvaidžio bėgo į mišką. Prie pat miško jam pašovė abi kojas. Šūktelėjęs „Sudie, Tėvyne!“ garbingai pats nutraukė gyvybės siūlą... Gyvas nepasidavė... Šių kautynių metu žuvo mano pažįstami partizanai Antanas Skuncikas-Kaltas, Kazimieras Kaladinskas-Erškėtis. Kazimieras Milašius-Pušaitis ir kiti, su kuriais susitikti neteko. Žuvusius sribai nuvežė iš Puziniškio į Ginučius ir liepė užkasti netoli kapinių. Po trijų dienų juos vėl atkasė ir išvežė į Saldutiškį. Už šventoriaus partizanų kūnus pririšo prie lentų, susatė ir fotografavo. Savaitę išlaikė žuvusius prie bažnyčios: laukė, kas iš artimųjų naktį ateis jų paaimti. Tik po savaitės liepė juos užkasti už Saldutiškio kapinių.

Dėl begalinio žiaurumo, iškrypėliško tyčiojimosi iš partizanų

palaikų okupantai visiems laikams pralaimėjo dvasinę kovą prieš pavergtų tautų žmones. Baigėsi užtrukęs lietuvių karas, tačiau dvasios kova prieš komunizmo idėjas tęsėsi.

- Sunkūs buvo metai, - susimąsčiusi sako Bronė Bubulytė-Kaseliene, - tačiau išlikę gyvi džiaugiamės Nepriklausoma Lietuva. Nežinau, ar pasaulis kada nors taps širdingesnis ir protingesnis, ar nepasikartos pasaulio dalybos ir Lietuvos vargai? - klausia ji, bet už pasaulį atsakyti abi nedrįstame.

Gyvena buvusi ryšininkė kukliai, niekam nesiskundžia ir neprašo jokių priedų už rezistentės veiklą. Sąžinė neleidžia: kaip galėtų reikauti išskirtinio dėmesio, kai daugelis Lietuvos žmonių vos išgyvena. Deja, mūsų vyriausybės dėl to sąžinė negraužia.

Išlydėjo mane nepalūžusi po visų negandų ryšininkė. Atsisveikino. Ir liko atmintyje, lyg spalvingame paveiksle, gilus kaip Ignalinos ežerai moters žvilgsnis.

MUMS REIKIA SUSITIKTI

Jiems už žmogaus gyvybę teko kovoti rizikuojant savo gyvenimu. Kažin ar buvo gydytojui kada nors sunkiau išlikti ištikimu Hipokrato priesaikai negu okupacijos metais. Apie karo kartos medikus, kiekvieną jų darbo dieną turėtume rašyti tik didžiosiomis raidėmis, nes to meto kasdienybė netilpo į jokias gyvenimo taisykles. Gaila, apie juos žinome labai mažai. Jų pasiaukojimas liko šviesių žmonių atmintyje, o mūsų dienas pasiekė tik ryškios nuotrupos.

- Tada, kai žodis „komunistas“ tapo prievartos ir nusikaltimų simboliu, gydytojui buvo

sunku ne tik beprotišką darbo dieną ištverti, bet ir nepalūžti, likti ištikimu savo profesijai. Aš tokį žmogų buvau sutikusi, - sako Alma Poškaitė-Kubilienė, medicinos sesuo, okupacijos metais dirbusi Telšių ligoninėje.

Almai ėjo devyniolikti, kai neteko savo gražių erdvių namų tėviškėje. Tėvas Aleksas Poška buvo stambus ūkininkas, dirbo eigučiu, nevengė sunkių darbų, todėl nieko namuose netrūko. Karo pabaigoje, traukiantis vokiečiams per Kėdainių apskrities Grinkiškio valsčiaus Geručių kaimą, smarkiai susišaudė vokiečių ir rusų kariuomenės daliniai. Sudegė eigučio sodyba ir šeima liko be pastogės. Tėvas tada parsivežė seną mažą trobelę iš motinos tėviškės ir pastatė sudegusios sodybos vietoje. Gyvenimą teko pradėti iš naujo. Tačiau buožių sąrašų okupantai neužmiršo. Atsibeldė ištremti į Sibirą ir Poškų šeimą. Dairėsi po kiemą trėmimo vykdytojas rusas ir stebėjosi: „Pažiūrėk, kokia griuvena... O mums sakė, kad čia turtingi buožės gyvena. Kur tie turtai? Namelis sukriošęs ir nieko daugiau nėra...“ Apžiūrėjo pirkelės vidų - gėrybių nė kvapo. Pagaliau nusprendė: „Tiek to, matyt, apsiriko. Gyvenkit...“ Paliko, neištrėmė Sibirą. Ko-

□ Alma Poškaitė 1952 m.

munistinio rytojaus pranašams sunkiausia buvo suvokti, kad lietuviams turtus ne aitvarai sunėša. Juk sunaikinti lengviau nei pastatyti...

-Taip mes ir likom Lietuvoje, nors galimybė pamatyti Sibirą buvo. Su liūdesiu pamenu 1948-ųjų gegužės 22 dieną, kai į Grinkiškio gimnaziją atėjo būrys sribų ir vietinis komsorgas. Rašėme lietuvių kalbos egzamino rašomąjį darbą. Mokiniai suakmenėjo: kurį iš klasės suims ir išveš, neleis net rašinio baigti. Ir vis dar netikėjom: nejaugi išvežtų tiesiai iš mokyklos? Pakvietė dvi mergaites ir išsivedė. Ant suolo liko nebaigti egzaminų rašiniai. Eidama namo pamačiau vieškeliu važiuojant kelis vežimus, prikrautus ryšulių, ant kurių sėdėjo gretimo kaimo žmonės ir keli mūsų gimnazistai. Apsupę juos lydėjo ginkluoti kareiviai. Supratau: lietuvius jau išveža iš Tėvynės. Grįžusi namo, parašiau į dienoraštį: „Veža į Sibirą“. Mama pamatė ir liepė kuo giliau paslėpti. Beslapstant dingo mano trumpų pastabų dienoraštis. Netrukus sesuo Bronė tapo partizanų ryšininke. Brolis Vytautas iš pradžių slapstėsi, vengė kariuomenės. Į mūsų namus dažnai užsukdavo sribai ir enkavedistai: tardė ir kamantinėjo mamą, reikalaudami pasakyti, kur sūnus. Mama labai jaudinosi, dėl nuolatinės įtampos pašlijo sveikata, o brolis jos gailėdamas išėjo tarnauti į okupantų kariuomenę.

Alma buvo jauniausia šeimoje, sesės Aldona, Bronė ir brolis Vytautas - vyresni, o sesutė Birutė vos dvejis metais vyresnė už Almą. Dėl šeimos ramybės, motinos ir seserų ateities pasiaukėjo brolis, nors buvo nutaręs išeiti pas partizanus. Galbūt jo sprendimas padėjo ir Almai įstoti į Šiaulių medicinos mokyklą. 1951 metais gavusi medicinos sesers diplomą, ji buvo paskirta dirbti į Telšių ligoninę.

- Mane pasitiko nuoširdus medikų kolektyvas, dirbti chirurginiame skyriuje pasiūlė nuostabiausias iš mano sutiktų žmonių chirurgas Ipolitas Čiburas. Jo pasakyti žodžiai visada reiškė kur kas daugiau nei pastaba, padėka ar prašymas. Greit išmokau suprasti jo nutylėtas, neišsakytas mintis. Man tada suėjo devyniolika metų, neturėjau darbo patirties, aišku, jog pasitikėjimas jauna, iš kito krašto atvykusia mergina negalėjo atsirasti iš karto. Pastebėjau, kad ligoninės medikai chirurgą suprasdavo net iš jo žvilgsnio ir netiesioginių užuominų. Vos pradėjusi dirbti pajutau, kad čia virte verda sudėtingas gyvenimas, o aš dėl savo jaunystės galėjau būti tik tyli

stebėtoja. Atėjo 1952-ieji metai, baisiausias laikas medikams. Tada Telšius supo didžiuliai miškų masyvai, dar veikė partizanų būriai, ir genocido akcijas prieš lietuvius tęsė specialūs enkavedistų daliniai, visa tai pavadinę „miškų šukavimu“. Kažin ar šiandien jauni gydytojai pajėgtų išsivaizduoti sudėtingiausią operaciją, kai chirurgui už nugaros stovi ginkluoti enkavedistai, įsibrovę į operacinę su automatais, nudrengtais kareiviškais batais apsiavę. Grubūs beraščiai antžmogiai, grasinantys mirtimi chirurgui, gelbstinčiam sužeistojo gyvybę...

Alma, kuriai per tokias operacijas tekdavo asistuoti chirurgui, buvo giliai sukrėsta, atrodė neišlaikys įtampos. Tik gilus gydytojo žvilgsnis, rankos prisilietimas ruošiantis operacijai padėdavo susikaupti. Chirurgas Čiburas buvo tikintis žmogus, prieš sudėtingas operacijas persižegno davo, patylėdavo. Tai trukdavo gal tik pusę minutės ir tikriausiai padėdavo jam ištverti žodžiais nenusakomą būseną, okupantų panieką chirurgo darbui ir bukaprotiškumą tų, kurių rankose buvo valdžia ir jėga.

- Nuo 1952-ųjų gruodžio mėnesio per visą žiemą, kasdien

□ Alma Poškaitė ir chirurgas Ipolitas Čiburas 1952 m.

atveždavo labai daug sužeistų. Partizanus visada atlydėdavo enkavedistų sargybiniai. Dirbome kaip karo laiko ligoninėje. Gruodžio 23-iosios naktį rusų kareiviai su gausia enkavedistų palyda atvežė labai sunkiai sužeistą vyrą. Jis vilkėjo kariška lietuviška uniforma, buvo smarkiai nukraujavęs, peršauta krūtine, ypač pavojingi buvo galvos sužeidimai. Kareiviai įsakė jį tuoj pat vežti į operacinę ir patys lydėjo sužeistąjį. Chirurgas Ciburas bandė prieš juos užverti operacinės duris, tačiau vienas enkavedistų šautuvo buože jį grubiai nustūmė. Būrys triukšmingai įsiriogolino į operacinę. Man, jaunai, atrodė, kad jie pamišėliai, jėga įsiveržė į šventovę, kur niekam nevalia įžengti tada, kai vyksta sunkiausia kova - kova už žmogaus gyvybę. Chirurgas nepratarė nė žodžio, padaršino mane žvilgsniu ir ... operacija prasidėjo. Trumpa susikaupimo akimirka, bežodė malda, - negalėjau nepamatyti iškreipto arčiausiai stovėjusio saugumiečio šypsni. Man teko duoti sužeistajam narkozę, stebėti operaciją ir ligonį. Stengiausi įsibrovėlių nematyti, negirdėti. Jėgų suteikė ramūs chirurgo klausimai ir pastabos dėl ligonio būklės. O jie, ginkluoti smogikai, jau nužudę daugybę žmonių, vienas po kito alpo išvydę negailestingai žudikų kulų sumaitotą kūną. Nualpusius tuoj pat pakeisdavo kiti, kurie irgi neilgai trukus krisdavo nualpę. Kažin ar jie pagalvojo tada, kokia šventa žmogaus gyvybė ir kaip lengva ją atimti. Bet mes irgi buvome kariai, tik kitoje fronto pusėje ir be ginklo. Mes išlaikėm tylią dvikovą už žmogiškumą. Supratau, jog operavome ne eilinį partizaną. Tik vėliau sužinojau, kad mums atvežė Šatrijos rinktinės partizanų vadą Liudą Rekašių. Pasibaigus operacijai enkavedistai vis dar nepaleido mūsų iš akių. Paklausiau chirurgo: „Ar išgyvens ligonis?“ Chirurgas enkavedistams girdint garsiai atsakė: „Remiantis medicinos žiniomis - ne. Mes jo neišgelbėsime, bet... Dar yra dangus ir Dievas.“ Girdėjau, kaip kažkuris iš sargybinių rusams išvertė chirurgo atsakymą. Kaip šis dvasingas žmogus pakėlė didžiulę įtampą, smogikų buvimą operacinėje, net dabar, daug gyvenime mačiusi, nesuprantu. Jis išliko ramus ir tada, kai į mus naikintojai smogikai žiūrėjo lyg į priešus, žmonėmis nebelaikė.

Negaliu jiems atleisti už kreivas šypsenas mirties akivaizdoje, už purvinus kareiviškus batus baltoje operacinėje, už atsuktus automatus chirurgui į nugarą. Šių akimirkų neviltį supras tik tas, kuris visa tai išgyveno. O mums tuomet visos dienos ir naktys buvo panašios. Kai išvežėme mūsų partizaną ir paguldėme vienutėje, tuoj pat palatą

apstojo ginkluota sargyba. Saugojo ligonį pasikeisdami dieną ir naktį. Šaltakraujiškai stebėjo mus, varstė akimis vos kvėpuojantį, jų nužudytą karį. Į palatą įeidavau tik lydima saugumiečio. Geibėjom su chirurgu Žemaitijos partizanų vadą, o patys galvojom, ar ne geriau būtų jam išeiti iš gyvenimo ir kas bus, jei išgyvens... Ar išgelbėję gyvybę, mes nepasmerksim jo dar baisesnėms kančioms? Po pusvalandžio Liudas Rekašius užgeso ant mano rankų. Neištaraš nė žodžio. Ramino ir guodė mintis: gal išėjęs į kitą pasaulį jis išvengė nepakeliamų kančių, išdavysčių ir nusivylimo...

Taip atrodė mūsų dienos per žūtbutinį lietuvių karą, per baisųjį „miškų šukavimo“ laiką. Vežė ir vežė sužeistuosius ir nespėjusius atsigauti po operacijų, subintuotus, dar su žaizdų siūlėmis juos tuoj pat išsiveždavo smogikai - tardymui ir kankinimams. Vos įžengę į palatą, saugumiečiai sekiodavo mus kaip vanagai auką. Mums buvo draudžiama ligonį klausinėti ar jam žodį pasakyti.

Nespėjo Alma atsipeikėti po partizanų vado mirties, kai į ligoninę atvežė sužeistą merginą. Tuomet Alma nežinojo, jog tai buvo Žemaitijos partizanų pagrindinio laikraščelio „Malda girioje“ redaktorė Monika Alūzaitė-Aldona. Ji leido partizanų laikraštėlį, tvarkė būrių dokumentaciją ir buvo itin svarbi saugumiečiams. Jos brolis Bronius Alūza-Bedalis buvo Žemaitijos apygardos partizanų vado Vlodo Montvydo adjutantas. Sužeistą merginą, kaip ir kitus, atlydėjo ginkluotas būrys enkavedistų.

- Mes susižvalgėm su gydytoju supratę, kad pasikartos visa tai, ką jau matėme. Chirurgas, ką tik atlikęs sunkią operaciją, turėjo skubiai operuoti atvežtą merginą. Ji buvo be sąmonės, kruvinu sužalotu veidu, kulka perėjusi per nosį ir kiaurai išlindusi pro galvą. Vėl daviau narkozę, vėl mums už nugarų kaip žvakės sustingo enkavedistai. Operacijai pasibaigus paklausiau: „Ar ji atsigaus, daktare?“ Chirurgas paaiškino: „Išgyvens, nors neteko daug kraujo. Žaizda ne mirtina, bet... kliudytos smegenys. Neaišku, kokios bus pasekmės - ar matys, ar ką nors atsimins?“ Pajutau, jog šią pastabą jis sakė ne tiek man, kiek stebėjusiems operaciją. Paguldėm ją į vietutę. Enkavedistai iš paskos: du sustojo prie ligonės galvos, du - prie kojų. Medicinos seseris įspėjo: „Jokių šnekų su ligone!“ Pasiilikau prie merginos budėti. Išgirdau, kaip vienas smogikas paklausė kito, matyt, vietinio ruselio, apie ką mes kalbėjomės operacinėje su

gydytoju. Šis paaiškino chirurgo atsakymą, jog merginai sužeistos smegenys ir ji gali nieko neprisiminti. „Tai dar pažiūrėsime...“ - tikriausiai enkavedistų vyresniajam nepatiko atsakymas.

Atgavusi sąmonę ir pamačiusi palatoje ginkluotus vyrus, ligonė bandė užsidengti veidą. Prišokęs sargybinis nutraukė paklodę ir įsakė veido nedengti. Matyt bijojo, kad mergina ko nors pati sau nepasidarytų, nebandytų žudyti. Po poros dienų atėjusi į palatą suleidau merginai vaistus ir labai lėtai tvarkydama žaizdą, rišdama naują tvarstį mėginau pasikalbėti. Tą dieną sargybiniai buvo tik rusakaliai, lietuviškai nė žodžio nesuprato. Pasisakiau savo vardą: „Aš - Alma. Slaugysiu ir padėsiu tau.“ Ji atsakė: „Aš - Aldona. Norėčiau knygos ir pieštuko.“ Sargybinis nugirdęs mūsų tylų pokalbį riktelėjo: „Tylėt! Apie ką kalbatės?“

- Ligonė skundžiasi, kad jai labai skauda, nešūkaukit, - pabandžiau jį nuraminti.

Mergina greit sveiko. Sargybiniai keitėsi kasdien, o kai jiems atsibodo dykinėti, atsinešė į palatą kortas. Pradėję lošti kurį laiką užmiršdavo ligonę. Tuo metu man pavyko perduoti neįtartiną meilės romaną ir pieštuką. Monika norėjo įsitikinti, ar mato raides. Gaila, ji nieko nematė kairiaja akimi, o vėliau paaiškėjo, kad kliudytas akies nervas. Galvos žaizda pastebimai gijo. Vieną dieną ji man atidavė knygą ir pasakė: „Mane greit išves tardymui. Kai ką tau parašiau... knygoje.“ Namuose stropiai praverčiau romano puslapius ir radau trumpą įrašą tarp eilučių: „Almute, mes kovojom ne veltui. Lietuva bus laisva. Pasimelsk už mano vėlę.“ Pravirkau - Aldona žinojo, kad jos laukia kančios, bet nesupratau, kad ji ruošiasi nusižudyti.

Kai vėl atėjau budėti per naktį, man pasakė: „Tavo Aldonos nebėra. Enkavedistai išsivežė...“ Sužinojau: vakarienei ligonei atnešė manų košės ir ji slaugei nematant paslėpė šaukštelį. Košės nevalgė, šaukštelį nulaužė, užsidengė galvą ir prakrapščiusi tvarsčius dūrė į žaizdą šaukštelio kotu. Iš skausmo nualpo. Kai enkavedistai pakėlė galvas nuo kortų pajuto, kad ligonė guli nekrustelėdama ir skubiai pašaukė seselę. Atbėgo ir gydytojas. Budinti medicinos sesuo apsiverkė: „Ką tu padarei, mergaite...“ Žaizda ligonei buvo skubiai išvalyta ir sutvarstyta, o enkavedistų vyresnysis įsakė Aldoną kuo skubiau išvežti į Šiaulių kalėjimą, iš ten - į Vilnių.

Ilgus metus Alma nieko nežinojo apie Moniką-Aldoną, nors nuolat prisimindavo nepaprastai drąsią, valingą ligonę. Nežinojo,

ar išliko gyva, nes akylai stebint saugumiečiams nespėjo daugiau su ja pasikalbėti, paklausti, kur jos giminės. Nuo tų dienų prabėgo keturiasdešimt metų, bet sužeistos partizanės veidas iš atminties neišnyko. Pagalvodavo apie ją, prisimindavo, nors nežinojo jos tikrosios pavardės.

Netikėtai 1991 m. birželio 16 dieną, per televizijos laidą, kurios metu buvo rodomas H.Šablevičiaus filmas „Už Tėvynę Lietuvą“, Alma išgirdo savo ligonės balsą, pamatė ją ir atpažino. Parašė laidos rengėjams ir gavo jos adresą: Monika Alūzaitė-Kuličauskienė gyvena Užventyje, Želvių kaime. Pasiuntė jai trumpą žinutę: „Mums reikia susitikti...“ Jos susitiko šiltą, saulėtą 1992-ųjų birželį.

-Tu gyva! Gyva, Aldona!

- Gyva, aš vis dar gyva... Ir vėl vadinuosi savo vardu - Monika.

Moterys verkė iš džiaugsmo, kol Monikos vyras išėjęs į kiemą jas nuramino:

- Užteks. Gana ašarų. Kviesk viešnią į namus.

Naktis buvo per trumpa moterims išsiverkti ir išpasakoti, kas išgyventa.

- Tada ir sužinojau Monikos likimą. Ji buvo santūri, negreit ir ne visiems atverdavo sielą. Sakyčiau - jautė žmogų vos į jį įdėmiau pažvelgusi. Be galo tvirtos valios moteris. Išvežę į Vilnių okupantų budeliai ją žiauriai kankino, vertė sėdėti ant kėdės briaunos, spaudė pirštus tarp durų, neleido miegoti. Tačiau ir pasveikusi mergina labai greit nualpdavo, galbūt tai ją ir išgelbėjo. Padėjo nieko neišduoti. Jos sužeista neregė akis liko graži, net veidas be randų - juk mūsų chirurgas auksines rankas turėjo. Moniką nuteisė aštuonerius metus kalėti. Išlaikė, iškentėjo beteisės kalinės dienas guosdama save tuo, kad visiems nelengva, nes jau pusė Lietuvos kalėjimuose. Išliko. Ji labai norėjo būti žurnalistė, deja, universiteto studijos buvo ne jai. Neleista net dokumentų priimti. Grįžusi į Lietuvą pradėjo dirbti sanitarė, vėliau įstojo į Klaipėdos medicinos mokyklos neakivaizdinį skyrių. Baigusi visą laiką gyveno savo tėviškėje, dirbo medicinos sesers darbą, tapo visų kaimo žmonių mylima ir gerbiama. Ji ištekėjo, pagimdė du sūnus ir dukrą, priėmė į savo šeimą ir ketvirtą vaiką - našlaitį berniuką. Sugrįžusi iš lagerių, Monika norėjo surasti chirurgą, kuris ją operavo, tačiau jai nieko nepavyko sužinoti. Papasakojau jai apie chirurgą Čiburą, pasakiau, kad operacija buvusi labai sunki: chirurgas išrankiojo kaulų skeveldrėles, susiuvo

smegenų apvalką, atkalė aštrius kaukolės kraštus, o kai siuvo žaizdą, jo chalatas buvo šlapias nuo prakaito. Jam padėjo operuoti medicinos sesuo Ada Kairytė. Po operacijos jai kas tris valandas leidom peniciliną ir chirurgas pats budėjo, kol ligonė atsigavo. Tikras stebuklas, kad ji išgyveno.

Monika Alūzaitė partizanauti išėjo negavusi atestato. Partizanės priesaiką davė Telšių apskrities Luokės valsčiaus Barvydžių kaimo partizanų bunkeryje. Švietė žibalinė spingsulė, merginos priesaiką priėmė Žemaičių apygardos vadas Vladas Montvydas ir jo vyrai. Tada ji gavo Aldonos slapyvardį. Štabo bunkeryje Monika klausydavosi žinių per vokiečių radijo laidas, versdavo jas į lietuvių kalbą ir perduodavo partizanų laikraščiai „Rūpintojėlis“. Netrukus ir pati ėmėsi redaguoti ir leisti Šatrijos rinktinės laikraštėlį „Malda girioje“. Pogrindyje Monika išleido kunigo surinktas partizanų maldas už žuvusiuosius, už laisvės kovotojų motinas. Kai kurių maldų nuotaika labai atitinka ir šių dienų tautos lūkesčius, nuoskaudas, nerimą.

Monika ketino parašyti apie savo patirtį leidžiant partizanų laikraštėlius, pasidalinti išpūdžiais apie pogrindžio spaudos vieningą galią. Gaila, nespėjo... Susirgusi plaučių uždegimu, ji staiga mirė. Kas ją, pažinojo niekada neužmirš drąsios partizanų laikraščio redaktorės.

- Kai viešėjau pas Moniką, ji man padovanojo vieno leidinio kopiją. Išėjo ji Anapilin labai netikėtai, palikusi amžiną šviesesnio laisvo gyvenimo viltį gyviesiems, - pasakoja Alma Kubilienė. - Ji man atvėrė ilgai nuo visų slėptą tiesą: Monika du kartus norėjo atimti sau gyvybę. Pasakė apie tai visai ramiai, tarsi metraščio kroniką rašytų apie nuėjusį praeitin, tačiau neužmirštą skausmą. „Buvome bunkeryje, - pasakojo Monika, - kai įbėgęs partizanas pranešė, kad mus supa kareiviai. Puoliau deginti visus popierius, laikraščio tekstus, paslėpiau rašomąją mašinėlę, užkasiau slėptuvėje vadų įsakymus. Vyrai, kurie mane dengė ir gynė, žuvo. Bunkeryje baigė degti dokumentai, išbėgti nespėjau. Nepasidaviau, atsisaukčiau, kol beliko vieninga kulką. Per akimirksnį nusprendžiau žūti: apžiojau pistoleto vamzdį, bet ranka nusprūdo ir aš tik... susižeidžiau. Kaip matote, nebuvau nei stipri, nei didvyrė. Tik bijojau kančios, maniau, neišlaikysiu enkavedistų kankinimų ir prasitarsiu. Taip ir patekau pas jus į ligoninę. Mane jie paėmė iš bunkerio jau netekusią sąmonės...

Antrą kartą norėjau nusižudyti ligoninėje šaukšteliu smeigdamą į žaidimą. Tada jau tikrai žinojau, kad iš okupantų neištrūksiu. Tačiau... Tokia lemtis, teko išgyventi, nors tuomet gyva išlikti nesitikėjau. Tik viską iškentėjusi supratau: gyventi visada yra prasmė. Kovoti už laisvę - taip pat. Niekas nesigailiu. Pažinau daug gerų žmonių, kurie mane gelbėjo, padėjo išlikti ir nepalūžti. Tik su viena realybe man buvo sunku susitaikyti: partizanai taip ilgai tikėjo, laukė, kad amerikiečiai neleis mūsų sovietams užtūpti. Niekas negalvojo, kad Lietuvos okupacija užtruks taip ilgai... Niekam maža tauta nerūpi, tačiau kada mes visi šitą tiesą suprasim?

Taip ir liko atminty jauna žavi stipri sužeista mergaitė Aldona palatoje ir kančių kančias patyrusi moteris Monika, kuri visada gyveno skubėdama ir net į savo klausimus nespėjo atsakyti. Jai, kūrybingai jautriai asmenybei, gyvenimas tikrai buvo per trumpas. Ir aš dar daug ko nespėjau Monikai pasakyti, užmiršusi, kad laikas nestovi, tikėdama, jog mes dar ne kartą susitiksim. Klausinėdama apie jos gyvenimą, klausydamasi jos žodžių nespėjau pasakyti, kokiomis nuotakomis gyveno ligoninės medikai. Jeigu tada, kai Monika bandė mirtinai susižeisti, būtų budėjusi kita sanitarė, mums visiems būtų buvę blogai. Jei sanitarė, kuri atnešė sveikstančią Moniką manų košę ir nepastebėjo, kad ligonė pasiėmė šaukštelį, būtų buvusi ne komjaunuolė, ne enkavedistų patikėtinė, visus medikus būtų išstampe po nesibaigiančius tardymus. Tik dėl savo patikėtinės klaidos enkavedistai tada nekliudė nei gydytojų, nei medicinos seserų. Jaunos partizanės Monikos gyvenimas vertas didelės spalvingos knygos, tačiau ji nemėgo pasakoti apie save, netgi fotografuotis vengė. Ir liko apie ją žinių nedaug.

Gailestingoji seselė Alma ilgai tyli ir vėl mintimis grįžta į okupacijos metų medikų dienas Telšių ligoninėje:

- Mes žinojom, kas iš mūsų medikų buvo komunistų palaikomi, prie ko neatsargu drąsiau kalbėti. Dirbo tuo metu ligoninėje ir kita chirurgė, žydė Blatienė, nors ji pati niekada neoperuodavo ir kaip specialistė buvo prasta, tačiau visus mus stebėjo, viską matydavo ir įsidėmėdavo. Gal ne tam, kad gydytų sergančius, ir buvo ligoninėn įdarbinta. Žinau, kad ji nėra padėjusi gelbstint gyvybę partizanams. Laimė, kad man teko sutikti žymiai daugiau medikų, kuriems žmogaus gyvybė buvo šventa. Gyvybė ir lietuvių karas už laisvę.

Alma pagarbiai prisimena Telšių ligoninės medicinos seserį Stasę

Nemajūniene, kuri sužeistus partizanus nuoširdžiai globodavo, tarėsi būtų jų sesuo. Ypatingai saugomus sužeistuosius enkavedistai patys atveždavo ir būtinai liepdavo į ligonio kortelę įrašyti vienintelį žodį „nežinomas“, nors, manau, kad jie žinojo arba greit išsiaiškindavo sužeistojo pavardę. Kai ligonis atsigaudavo, kartais pavykdavo su juo pasikalbėti. O vienas sunkiai sužeistas partizanas taip ir liko nežinomas medicinos sesers Staselės dėka.

- Jį, kaip ir kitus, gydė vienutėje, saugojo sargybiniai. Kai vis dar niekam „nežinomas“ vyras pradėjo po operacijos sveikti, Staselė atnešė į palatą gydytojo chalata ir kepurę, o jam sugebėjo tyliai pasakyti: „Tave sutiks už lauko durų. Rūbai spintelėje. Lauk nakties.“ Naktį, per budėjimą, ji atėjo į palatą ir atnešė sargybiniams spirito, užkandos. Žinoma, gėrė su jais ir pati, kol enkavedistai vienas po kito visiškai apgirto. Jau ir dainą užtraukti bandė... Seselė juos tildė, juokavo, o ligonis tuo metu apsilvilkęs gydytojo chalata nepastebėtas išėjo iš vienutės. Kai sargyba išsiblaivė ir susigriebė, kad pražiopsojo partizaną, jo jau ir pėdos atšalo. Sargybiniai puolė ieškoti kaltų, skambinti savo viršininkams, reikalauti budėjusios naktį medicinos sesers, bet... mūsų šaunioji Staselė kartu su pasveikusių partizanų dingo visiems iš akiračio, net atsisveikinti nespėjo. Vėliau sužinojau, kad ji išėjo pas partizanus. Apie ją man papasakojo chirurgas Čiburas. Kai jis manimi pradėjo pasitikėti, visada leisdavo suprasti, kuris ligonis tikrai silpnas ir kurį jis dar užlaiko ilgiau palatoje, nors jis jau pajėgus vaikščioti. Tačiau sargybiniams pademonstruodavo, kad ligonis yra kur kas silpnesnis nei atrodo. Galbūt laukė, kol bus galimybė sužeistajam pabėgti. „Miškų valymo“ dienomis mes eidavome į ligoninę kaip į frontą. Nežinojom, kiek bus atvežta sužeistų, kiek jų teks operuoti stebint ligoninę apsupusiems enkavedistams. Jei ligonis, kurio nei tikro vardo, nei pavardės medicinos seserys nespėdavom sužinoti, pabėgdavo, - tada atėję kiti enkavedistai būtinai suimdavo ir budėjusius sargybinius. O medicinos personalą grasindami sušaudyti tardydavo, ir ne kartą. Vieną naktį, siaučiant pūgai, teko budėti kartu su chirurgu. Nejučia pasakiau: „Gera naktis. Neturim sargybos.“ Tada Čiburas ir išsineko: „Pūga už lango man primena kitą panašią naktį. Gulėjo palatoje sužeistas partizanas: labai nusilpęs, nežinia iš kur atvežtas ir enkavedistų ypatingai saugomas. Vos atsigavo po operacijos ir bandė atsistoti, naktį atvažiavo sunkvežimis, išlipo uniformuoti aukšto rango rusų kari-

ninkai. Vienas jų rusų kalba griežtai įsakė sargybai eiti namo poilsio, paaiškinęs, kad ligonį išveža į Klaipėdą, į saugumo kaulėjimą tardymui. Sargybiniai išsiskirstė, mašina su kareiviais ir ligoniu išvažiavo. Rytą kilo didžiausias skandalas: enkavedistais persirengę ligonį išvežė partizanai... Daug paslapčių žinojo gydytojas Čiburas. Taurus žmogus, kuriuo besąlygiškai pasitikėjo visi ligoniai. Jam tada suėjo penkiasdešimt dveji metai. Jis turėjo didžiulę chirurgo darbo patirtį ir tik jam visada tekdavo operuoti labai sunkiai sužeistus, išiminti pavojingose kūno vietose įstrigusias kulkas. Žinau, kad jis netikėtai išvykdavo į Liepaulę, pas kunigą, su kuriuo bendravo. O kur vykdavo iš ten - nežinia. Manau, kad jam tekdavo gelbstinti gyvybę operuoti sužeistus kovotojus ir namuose. Tačiau ta veikla liko paslaptis. Kai atveždavo daug sužeistųjų, jis kelias paras neišeidavo iš ligoninės, o padėti tekdavo man. Po operacijos būtinai padėkodavo, poilsio minutėmis šnekėdavomės apie Lietuvos likimą. Lietuvos ateitį matė realiai, sakydavo, jog mums teks iškentėti ilgus okupacijos metus. Tai buvo doras auksinių rankų ir mylinčios širdies žmogus. Jį gaubė paslaptis, o mes nesistengėm visko sužinoti apie garbingą chirurgo veiklą, tik jaučiam — jis su tais, kurie išdrįso pasipriešinti okupacijai. Gaila, jo nebėra gyvųjų pasaulyje ir aš negaliu jam kaip Monikai parašyti: „Mums reikia susitikti...“

Gaila ir autorei, kad pasakojimas apie talentingą chirurgą, gelbėjusį kovotojų už laisvę gyvybes, toks trumpas. Dėl didžiulės konspiracijos jo žygdarbiai be ginklo taip ir liks paslaptimi. Tad pabaigai dar keli žodžiai apie medicinos seserį Almą Poškaitę-Kubilienę. Kai partizanų kova buvo nuslopinta, ji apsigyveno Kaune ir iki 1999-ųjų dirbo Romainių sanatorijoje.

□ Alma Poškaitė-Kubilienė Romainių TBC sanatorijoje 1991 m.

KALVIO SŪNUS

Tėvas jiems sakydavo: „Išmokęs amato, be duonos nebūsi.“ Todėl mokė vaikus kalvystės: to, ką pats gerai išmanė. Ir išmokė savo sūnus visokių kalvio gudrybių: jų rankose atgydavo sugedusi mašina ar labai reikalinga detalė. Tik vieno tada tėvas nežinojo, kad vaikų sumanumo ir auksinių rankų prireiks darbui, apie kurį ilgus metus niekas nieko nežinos.

Kalė vaikinai pasagas arkliams, noragus žemei arti, ratlankius, linges - viską, ko tik ūkininkui prireikė. Netgi juos amato išmokęs tėvas ne viską žinojo, nors nujautė, ką sūnūs skubiai

□ Česlovas Kazakevičius

slepia gelžgalių krūvoje, jei į sodybą užsuka svetimas žmogus ar kalvėn užbėga sesės. Nuo ankstyvo ryto iki vakaro degė žaizdras kalvėje, ir tik namiškiams suprantamu amšėjimu šuo Liūtas pirmasis pranešdavo broliams, kas artinasi: savas ar sribas su kareiviais. Išgirdę įtartiną Liūto lojimą, broliai skubiai slėpdavo nebaigtą taisyti ginklą tarp gelžgalių ir čiupdavo kaustyti atvestą arklį ar kalti akėčių virbą. Dabar įpusėjęs aštuntą dešimtį ginklų meistras Česlovas Kazakevičius gyvena Kaune su žmona Gražina, sūnumi Ramūnu ir vaikaite Agne. Jaučiasi kaip ir daugelis, sutikdamas savo gyvenimo rudenį, tik akys silpsta: nors dar ne visiška tamsa, tačiau svarbiausiu jo ryšiu su pasauliu tapo radijas. Kalvis išklauso visų radijo stočių žinias, džiaugiasi, kai Agnė ar sūnus paskaito laikraštį, knygą.

Kalbuosi su kovotoju už laisvę, kuriam neteko šauti į okupantą. Jis net nežinojo, kuriam partizanui tekdavo jo suremontuotas ginklas. Dėl griežtos konspiracijos, kasdieninio atsargumo ir partizanų ištikimybės priesaikai jo niekas neišdavė, nesusekė: kalvis išvengė lagerių ir kankinimų. Nors matė vargo, nenusivylė nei gyvenimu, nei sutiktais kovos bičiuliais. Gera mintis pabūti šaltkalvio tėviškėje:

susipažinti su gausia jo šeima, tėvais ir žmonėmis, kurie atnešdavo taisyti ginklus. Česlovui atrodo, kad jo gyvenimas niekuo nelypatingas: žmogus tik dirbo tai, ką mokėjo, ir tarsi žaizdro ugnelę išsaugojo pareigą Tėvynei, visada buvo su tais, kuriems brangi laisvė. Vis tiek manau, jog apie tylus nematomus kovos lauke kovotojus turėtume žinoti ir juos prisiminti.

Marijos ir Juozo šeima turėjo 17ha ūkį Alytaus rajone, Juociškių kaime, ir augino devynis vaikus. Šeši broliai ir trys seserys augo darnioje, darbščioje šeimoje. Tėvas buvo savamokslis kalvis ir šio amato mokė visus savo vaikus. Motina tvarkė, rikiavo, skirstė kiekvienam šeimos nariui dienos darbus ūkyje, rūpinosi gausia šeimyna. Visi paklusdavo jos nurodymams.

Kada ir kaip Česlovas pradėjo slapta veikti ir bendrauti su partizanais?

- Sunku pasakyti, nuo kada rimtai susidomėjau ginklais. Kokio berniūkščio nedomina šautuvas? O mes dar buvome paaugliai, kai prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Atsimenu, kaip iš Alytaus apylinkių skubiai bėgo rusai, palikę ar sudeginę viską, ką nespėjo paimti. Netoli Alytaus, pakeliui į Pivašiūnus, buvo rusų kariuomenės ginklų sandėlis, ką gerai žinojo visų apylinkės kaimų pusberniai. 1941 metais bėgdami nuo vokiečių rusai sandėlį padegė, tačiau ne viskas žuvo per gaisrą. Liko labai daug sprogstamosios medžiagos, šaudmenų ir netgi ginklų. Visų netoliese esančių kaimų vyrai pirmieji išnaršė sandėlio vietą, surinko šovinius ir ginklus. Nors tėvai mums draudė apie tą vietą sukinėtis, tačiau mes su broliu ten nusliūkindavom ir radinius tempėm į namus dar nežinodami, kad jų prireiks. O kai prasidėjo partizaninis karas, šoviniais ir ginklais kaimo vyrai jau buvo apsirūpinę.

Antrosios sovietų okupacijos pradžioje mūsų name buvo įkurta mokykla: klasei paskirtas vienas didelis kambarys ir kitame namo gale mažesnis kambarėlis mokytojai. Čia dirbo jauna graži mokytoja Bronė Dzenkauskaitė, kilusi iš Panemunykų kaimo. Žinau, kad pas ją dažnai užeidavo partizanai. Ar ji buvo ryšininkė, ar tik su kuo nors artimiau draugavo, mes nežinojome, o tėvai auklėjo taip, kad nekištume nosies, kur nederą. Mums mokytoja buvo miela ir draugiška, tačiau jos reikalų nesistengėm aiškintis. Be to, tai buvo metas, kai geriausia būdavo nieko nematyti ir nežinoti, juo labiau - paaugliams.

Mane kalvystės mokė tėvas, o vyresnysis brolis Petras jau spėjo baigti ir amatų mokyklą. Kai Petras sugrįžo namo, mudu jau sugebėjom drauge gana sudėtingus darbus dirbti. Kaimo kalvis privalėjo viską mokėti, o mudu darbo nesibaidėme. Kaustėm arklius, taisėm akėčias, noragus, net prakiurusius puodus šeiminkėms užlydydavom. Už darbą sumokėdavo kas kuo ir kiek galėdamas. Neturėjo pinigų - atnešdavo sūrio ar kiaušinių, o jei bėda žmogų prispaudė, tai ir veltui padirbdavom. Atvirai kalbant, jau nuo vaikystės padėjom tėvams duoną uždirbti, o paaugę tapom šeimos parama.

Vieną vakarą užėjo pas mus į kalvę partizanas Juozas Šarkus, pasivadinęs slapyvardžiu Vaitkus, ir padejavo, kad jo siuvamoji mašina sugedusi, sudilusi detalė, nebesiuva. Paprašė, gal mums pavyktų sutaisyti. Kaip nesutiksi, juk ir patiems įdomu, ar sugebėsime. Dirbom kartu su broliu, nukalėm naują detalę pagal senosios modelį, išbandėme mašiną - siuva! Štai tada partizanai ir atkreipė į mus dėmesį. Kitą kartą atėję paklausė, ar galėtume jiems pataisyti ginklus. Rimtai apie viską pasišnekėjom. Žinojom, kas laukia, jei būsim neatsargūs ir kas nors sužinos apie slaptą mūsų veiklą. Suprantama, jog buvo malonu, kad mudviejų sugebėjimus vertina ir pasitiki. Šventai sutarėme dirbti su broliu dviese ir saugoti paslaptį. Daugiau niekas apie tai neturėjo žinoti ir jokių būdu neužklupti taisančių ginklų: nei jaunesni broliai ar seserys, nei draugai. Davėm partizano priesaiką saugoti vienas kitą. Taip prasidėjo mūsų slaptas darbas. Dažniausiai dirbdavome dieną, tačiau retkarčiais tekdavo ir iki vėlumos padirbėti. Dieną būdavo saugiau ir patogiau. Jei kalvėje meistraudavau aš, tai brolis budėdavo, sekė, ar neateina iš toli svetimas arba kaimynas. Vos išvydus ką sukant mūsų sodybos link, slėpdavau savo gaminį didelėje gelžgalių krūvoje ir imdavausi visiems matomo darbo. Prie kalvės beveik kasdien kas nors atvesdavo arklių pakaustyti arba kokį padargą sutaisyti. Darbo netrūko. Kitą dieną dirbdavo brolis, o aš atsisėdęs ant didelės akmenų krūvos budėdavau. Pavojaus ženklas - sutartas dainos posmas ar švilptelėjimas. Taip ir tvarkėmės. Dažniausiai tekdavo taisyti partizanams valterius, mauzerius, naganus ir rusiškus automatų. Šie ypač greit gesdavo: lūždavo surūdijusios spyruoklės, neretai detales tekdavo iškalti ar išpjauti. Automatų ir kulkosvaidžių taisėme nuolat. Partizanai gyveno drėgnuose bunkeriuose, ne visada turėdavo kur išsidžiovinti

drabužius, išvalyti ginklus po kautynių. Nuolatinė drėgmė pagraudavo ne tik ginklus. Pašliję ne vieno galingo vyro sveikata. Mes nors ir nebuvoime saugūs, tačiau gyvenom šilumoje, patogiai išsimiegodavome, o jiems būdavo labai sunku, tačiau nė vieno negirdėjau skundžiantis.

- Kas atnešdavo ginklus? Ryšininkai, partizanai ar kiekvieną kartą vis kiti?

- Visada atnešdavo ir paimdavo sutaisytus ginklus Adolfas Ramanauskas-Vanagas su Juozu Šarkum. Kartais su jais drauge atedavo dar vienas kitas partizanas, tačiau nei pavardžių, nei slapyvardžių mes nežinojome. Kartą visi išgyvenom lemtingas minutes.

Atėjo jie žiemą keturiese - Vanagas, Vaitkus, Žaibas ir Ažuolas. Žaibo ir Ažuolo nepažinojau, o jie pavardėmis neprisistatė. Tuokart atnešė labai daug ginklų sutaisyti. Paprastai jie vengdavo ilgiau užsibūti, nors kiekvieną kartą užsukdavo pas mokytoją Bronę. Išgerdavo arbatos, pailsėdavo. O kaip gražiai keturiese jie tą vakarą dainavo - sutartinai, tyliai, jausmingai... Atrodė, lyg daina atsisveikintų visam laikui. Vanagas nešiojo plačią barzdą, Žaibas puikavosi smailia barzdele, o kiti - bebarzdžiai. Tokius juos ir atmenu, kaip tą vakarą: galingus, balsingus. Buvo 1945-1946 metų žiema, jau po naujametinių švenčių. Jie atidavė sugedusius automatus ir prisėdo. Buvo labai pavargę ir norėjo kiek ilgiau apšilti, pailsėti iki ryto. Besišnekučiuojant staiga kieme įnirtingai ėmė loti Liūtas. Šuo ant partizanų šitaip niekada nelodavo. Sunerimęs išėjau pasižvalgyti. Buvo labai šviesi mėnesiena. Iškart nieko įtartina nepastebėjau, bet išžiūrėjęs miško pusėn pamačiau, kad ateina būrys vyrų, užsimaskavusių baltais apsiaustais. Jie slinko nuo pamiškės tiesiai mūsų namų kryptimi. Perspėjau vyrus. Partizanai pasiruošę gintis, pasitraukti nebūtų spėję. Vanagas su automatu nuėjo į mokyklos klasę, kiti pasiskirstė prie langų, prieangyje. Sustingome visi. Draskėsi, plėšėsi nuo grandinės šuo. Kareivių būrys ėjo takučiu pro mūsų namus. Laukėme: užsuks ar neužsuks? Tada tėvas ryžtingai - šūktelėjo kareiviams: „Tik nelieskite mūsų sargo šuns, jis pririštas.“ Tėvas norėjo nukreipti dėmesį nuo namų ir jam pavyko. Jis šiek tiek mokėjo rusų kalbos ir prašneko į kareivius. Man tada tėvas pasirodė labai drąsus, ir iš tiesų, kol rusai praslinko pro mūsų namus, perėjo kiemą ir nuėjo tolyn pro kito, netoliese gyvenančio kaimyno

sodybą, visi sustingę, įsitempę laukėm, ar neprasidės susišaudymas. Žūtų partizanai, nes keturiese neatsilaikytų prieš būrį kareivių. Aišku, po to būtų nukentėjusi ne tik mūsų šeima, bet ir kaimynai, būtų nukankinta daug žmonių už ryšius su partizanais. Visus išpylė šaltas prakaitas, Matyt, kareiviai turėjo kokią slaptą užduotį ir labai skubėjo, nesėjo ne plačiu vieškeliu, bet brido šunkeliais, aplenkdami didesnius kelius. Gal paryčiais jie ketino apsupti mišką ar gretimą kaimą. Nesustodami kažką pasakė tėvui, nuramino dėl šuns ir nuėjo tolyn. Jiems nutolus partizanai pasiėmė sutaisytus ginklus ir prieš aušrą išėjo. Tada juos visus drauge mačiau paskutinį kartą.

Sutvarkę ginklus mes su broliu arba aš vienas eidavome išbandyti, ar gerai sutaisėme. Šaudydavom kuo giliau įbridę į miško tankmę. Šovinių turėjom pakankamai prisirinkę iš įgulos sandėlio. Taip ir gyvenome: darbu ir viltimi. Mūsų su broliu paslapties niekas neatskleidė, neišdavė.

1946 metų vasarą gavau šaukimą į sovietų armiją. Iškilo klausimas: tarnauti okupanto kariuomenėje ar išeiti į mišką, pas partizanus. Tėvas pasitarė su Lietuvos karininku kapitonu Dominyku Jėčiumi, kuris tuo metu vadovavo Dainavos apygardos partizanams. Jėčys patarė atlikti privalomą tarnybą. Partizanams aš atrodžiau per jaunas, be to, nepatyręs ir būčiau greitai žuvęs. Partizanai norėjo jauniausius kaimo vyrus išsaugoti gyvus. Galbūt tada jie jau žinojo, kad visi žus miškuose, nes išsilaikyti prieš galingą okupantų kariuomenę buvo neįmanoma. Kovotojai, kuriuos man teko sutikti ankstyvoje jaunystėje, buvo verti didžiausios pagarbos ir amžino atminimo. Jie, pasirinkę beviltišką kovą, mąstė ir apie Lietuvos išlikimą. Tik laikas jiems buvo neteisingas.

1947 metų birželį, kai mes su broliu jau tarnavome sovietų kariuomenėje, atvažiavo enkavedistai išvežti mūsų šeimos į Sibirą. Liepė motinai skubiai susirinkti būtiniausius daiktus ir ruoštis su vaikais į tremtį.

Motiną aš visada prisimenu valdingą, stiprią moterį, kuriai net tėvas negalėdavo nepaklusti. Tai ir enkavedistus ji „atšaldė“ kategoriškai pareiškusi, kad jai nėra reikalo skubėti. „Sugrąžinkit mano vaikus iš armijos, kur jie dabar tarnauja, ir tada važiuosim visi. Be vyresniųjų sūnų niekur nevažiuosiu, galit vietoj sušaudyti“, - pasakė ji, dar pažadėjusi pasiskusti kur reikia. Enkavedistai ir vietiniai sribai suglumo. Sunku patikėti, bet jie išėjo pasakę:

„Pažiūrėsim...“ Nors tuokart jie paliko mūsų namus, tačiau negalėjom tikėtis, jog šeima nebus ištremta per kitą trėmimo akciją. Todėl šeimai pasitarus vaikai pasklido kas kur - vieni į darbus rajonuose, kiti - miestuose. Visa šeima pradėjome slapstyti: broliai ir seserys nuolat kėlėsi iš vienos vietos į kitą. Grįžęs iš tarnybos armijoje, pradėjau dirbti Alytuje. Jau sugebėjau remontuoti kariškas mašinas, sunkvežimius, tad darbo netrūko. Mūsų gausi šeima išsklido, ilgėjomės vieni kitų. Susirinkdavom tik per tradicines šventes. Daugelis šeimų buvo išdraskytos, silpnėjo artimesni ryšiai tarp giminių ir kaimynų, artimų žmonių. Gaila. Manau, jog Lietuvoje nuo tremčių prasidėjo stiprios šeimos irimas.

- Kaip žiūrite į dabartį, kokią matote Lietuvos ateitį? - klausiu ginklų meistro, nors optimistinio atsakymo sunku tikėtis.

- Ateitimi reikia tikėti, tik mano karta jos jau nesulauks. Būtina tikėti sveiko proto pergale jau vien todėl, kad už mūsų laisvę žuvo tiek daug žmonių.

Česlovas Kazakevičius niekada neskaičiavo, kiek ginklų sutaisė partizanams ir kiek tai kainavo, nereikalavo atlyginti, gal todėl jam taip sunku suprasti mūsų dienų „herojus“, kurie sugeba išreikalausiti atlygį net už sužlugdytus darbus. Kas ir kada tą karo kartą supras? Gal tik istorija ir laikas, kuris jiems buvo labai negailestingas.

Deja, didvyrius gimdo ne praeitis ir ne ateitis, o tik ši diena, kuria gyvename. Tikėkim, gal mūsų laikas, mūsų dienos išaugins savus didvyrius, kovotojus už tiesą. Gal...

Atsisveikinu su ginklų meistru. Visada skaudu po susitikimo su žmonėmis, kurie nieko nereikalaudami rizikavo savo gyvenimu, per pavojų kupinas dienas neišdavė Tėvynės ir laisvės idėjos, tačiau liko pamiršti, netgi nežinomi...

KUO GYVENO LAGERIŲ IMPERIJA

Zenono Liutkaus gimtasis miestas Kaunas. Pogrindinė aštuoniolikamečio jaunuolio veikla prasidėjo 1944 m. spalio mėnesį. Vaikinas tarnavo gen. P. Plechavičiaus Vietinėje rinktinėje. Juo pasitikėjo vadai, gerbė už drąsą, žinias ir sportinę ištvermę. Kai Vietinė rinktinė buvo paleista, Kaune jau veikė LLA organizacija, kuriai vadovavo Česlovas Kovalskis, pakvietęs pagrindžio darbui ir Zenoną.

- Buvome jauni ir labai drąsūs, - sako Zenonas. - Išforma-

□ Zenonas Liutkus. 1958 m.

vus rinktinę, nuėjau dirbti į Kauno laivininkystės tarnybą, mechanikų skyrių, kur darbavosi mano tėvas Vincas Liutkus. Okupavus Lietuvą bolševikams, jaunus vyrukus tuojau pradėta gaudyti į rusų armiją. Dirbdamas laivininkystės tarnyboje galėjau kurį laiką gyventi nekliudomas, be to, turėjau leidimą laisvai vaikščioti bet kuriuo paros metu. Česlovas Kovalskis pasiūlė dirbti propagandos skyriuje. Dirbome penketuko principu. Turėjom rotatorius, spausdinom pagrindinius laikraščius, atsišaukimus, lapelius. Spaudą slėpėme Kovalskio bute, po grindimis įrengtoje slėptuvėje. Net ant milicijos įstaigų durų prilipdydavome atsišaukimus. Gaila, neilgai dirbome, neišliko nė vienas mūsų leidinukas. Enkavedistai greit susivokė, jog pagrindžio leidiniai spausdinami netoliese, nes į kiekvieną įvykį būdavo žaibiškai reaguojama, žmonės informuojami apie saugumiečių ruošiamas akcijas. Su pirmaisiais okupantų žingsniais iškart pradėjo veikti platus saugumiečių tinklas. Jie netruko išaiškinti ir LLA propagandos skyrių Kaune. Netikėtai buvo apsuptas Česlovo Kovalskio namas. Česlovas su bendražygiu Vytautu Sinkevičium pamatė atvažiuojančius kareivius ir spėjo pasislėpti. Kovalskio motina skubiai užmaskavo įėjimą į slėptuvę po grindimis: patiesė kilimą, užstūmė stalą. Rusai kambariuose viską apšniukštinėjo, tačiau

nieko įtartino neaptiko. Vis tiek laikė apsupę namą tris paras. Laimė, kad vyrai slėptuvėje turėjo vandens. Ištūnojo kaip pelytės nejudėdami, be maisto.

- Kai rusai išvažiavo ir apsuptis baigėsi, man ir Česlovo broliui Broniui Kovalskiui buvo pranešta, jog reikia skubiai išvežti rotatorių į saugesnę vietą. Gavę slaptažodį, viską iš anksto suderinę, nugabenom rotatorių iki Nemuno. Ties Napoleono kalnu valtele persikėlėm į kitą pusę, o ten mus pasitiko du vyrai: su vienu iš jų - Anupru Pukinsku susipažinau tik vėliau - kalėjime. Vyriškiai skubiai paėmė rotatorių, o mes sugrįžome valtele atgal. Tuo metu mūsų niekas nepastebėjo. Česlovas Kovalskis pradėjo slapstytis, namuose liko gyventi tik motina ir sesuo, tėvas buvo suimtas. Vėliau mirė kalėjime. Mes supratom, jog esam enkavedistų išaiškinti, nes tuo pačiu metu buvo suimti net trijų penketukų vyrai. Įtarėme, jog būta labai didelės išdavystės. Greit suėmė Kovalską ir Sinkevičių: juos pamatėme tik teisme, o su kitų penketukų vyrais susitikom jau Kauno kalėjime...

Prasidėjo tai, ko vaikinai nesitikėjo, ko nei žodžiais nenusakysi, nei praeiksmu nenusivalysi. Žmogaus atmintis tuo ir stebuklinga, kad stengiasi ištrinti okupantų suplanuotą dvasinę mirtį - asmenybės nužmoginimą. Tai pakėlė ne visi, nes lengviau buvo žūti kovojant.

Kiek vėliau suėmė penketuko ryšininkes Onutę ir Danutę Zarembaitės. Onutė dar suspėjo Zenonui pranešti, kad bėgtų iš Kauno. Gaila, vaikinui pritrūko kelių valandų. Pasibaigė jo paso galiojimo laikas ir Zenonas nuskubėjo į darbovietę pasiimti naujų, jau išrašytų dokumentų, tačiau ten jo nuo ankstyvo ryto laukė du enkavedistai.

- Buvau nusprendęs išeiti pas partizanus, į brolio Vinco būrį, - pasakoja Zenonas. - Brolio slapyvardis - Lokys. Jis ir buvo panašus į lokį: stipruolis, aukštas, stambus, ištvermingas. Žinau, kad būriui vadovavo vietinis vyras Alfonsas Aliukevičius, slapyvardžiu Saulė. Nespėjau išeiti į brolio partizano būrį -1945 m. sausio 9 dieną mane suėmė. Pasiekęs brolio būrį gal būčiau žuvęs kartu su juo, tačiau dabar negalėčiau pasakyti, kas geriau? Likau gyvas. Žinau tik vieną - žūtis partizanų būryje, kautynėse, būtų buvusi lengvesnė nei kančios lageriuose. Mano brolis Vincas buvo nukautas per susišaudymą su rusų kareiviais keliolika kilometrų už Kauno, prie Piliunos. Sun-

kiai sužeistas, jis pasislėpė krūmais apaugusiame šlaite. Brolių ir kitą jo būrio partizaną Markevičių-Beržą surado vietinis gyventojas jau mirusius. Užkasė abu vienoje duobėje Piliuonos šlaite. Tik po atgimimo mitingų Piliuonoje gyvenanti senutė parodė, kur užkasti brolio palaikai, ir mes juos perlaidojom į Garliavos kapines. Ilgai žmonės kaustė baimę: iki šių dienų mus lydi...

Prievarta visada gimdo neapykantą. Okupantai tą žinojo ir stengėsi sunaikinti tautą anksčiau nei prasiverš jos neapykanta. Klausantis buvusio laisvės kovotojo ir kalinio šnekos, netgi visa tai, kas atrodo antžmogiška, tampa tik paprastais žodžiais, slepiančiais gilius išgyvenimus. Ir nepajusi to skausmo, jei pats nesi patyręs, o jeigu esi likimo draugas ir išgyvenai tą siaubą - irgi iš visų jėgų stengsies užmiršti. Kaliniai norėjo užmiršti, išbraukti iš gyvenimo kiekvieną iškentėtą valandą revoliucijos monstrų pragare. Norėjo pamiršti ir... nepajėgė. Juoda, skausminga patirtis lydės juos iki kapo duobės, nes niekas jiems nesugrąžins pavogtos jaunystės, neištrins patirto pažeminimo.

- Kaip suėmė mane kadrų skyriuje, taip ir nebepaleido. Iškratė, apstumdė, atvarė į Vytauto parke esantį privatų namą, kur buvo rusų kontržvalgybos SMERŠ būstinė. Vos pradėjo tardyti, supratau, kad jiems jau viskas žinoma: mūsų pavardės, gyvenamoji vieta, veiklos pobūdis, šeima. Tuo metu Česlovas ir Vytautas dar slapstėsi. Niekas, net jų šeimos nariai nežinojo, kur jie yra. Kažin ar nebūtume kuris nors iš suimtųjų prasitarę, neišlaikę kankinimų? Tardė labai žiauriai. Mušė, kol netekdavom sąmonės, kol pasrūdavom krauju. Ir vis šaukė: "Pasakyk, kur jie?!" "Vienas rusas karininkas buvo ypač žiaurus, matyt, tik tokiam "darbui" gimęs, žmogus be sielos. Pulkininkas tardė, o karininkas-budelis stovėjo kaliniui už nugaros ir trenkdavo, jei nepatikdavo atsakymas. Buvo ir vertėjas, kalbėjęs lietuviškai. Ir jo pareigos ne švaresnės... Po tardymo mane ištempdavo į kiemą ir tvirtai įvyniodavo į kilimą, kad atsigavęs neatsikelčiau ir nepabėgčiau. Kai nieko iš manęs neišpešė, po tardymų Vydūno alėja veždavo į saugumo būstinę Vytauto prospekte. Vežamas per miestą kiekvieną kartą laukdavau: dabar sušaudys. Per jaunas buvau mirti, per jaunas, kad žinočiau, jog pamatysiu realybę, baisesnę už mirtį. Jie buvo nužmogėję išsigimėliai. Baisiausi kankinimai prasidėjo po to, kai suėmė Anuprą Pukinską. Jis irgi priklausė LLA organizacijai, bet mes nebuvo me pažįstami, slaptų ryšių nepalaikėm.

Enkavedistai sugavo jį besislapstantį ir liepė parodyti, kur spausdinami leidiniai. Pukinskas tikėjosi pabėgti ir pasakė, kad viskas paslėpta miške. Pažadėjo parodyti. Atsitiko taip, kad vežant, sankryžoje ties Alytaus-Marijampolės keliu juos pasitiko partizanai. Įvyko susišaudymas. Partizanai nukovė apsaugos kareivius ir pulkininką Utkiną. Į ranką buvo sužeistas Pukinskas. Slapstydamasis jis atbėgo į namus subintuoti žaizdos, tačiau kareivių dalinys iš Marijampolės ir Prienų jau buvo išsiųstas jo ieškoti, apsupti visi takeliai į namus. Žaizda smarkiai kraujavo. Pėdsakų paslėpti nepavyko. Pakeliui Pukinską sugavo.

Kaip tik tuo metu mane vedė į tardymo kambarį apklausai. Išgirdau mašinų ūžesį kieme, o įėjęs kareivis pasakė enkavedistams, kad partizanai nukovė pulkininką Utkiną. Na, ir prasidėjo!.. Kruviniausios egzekucijos. Po to aš okupantų nebegalėjau vadinti žmonėmis. Tie, kurie mus kankino ir žudė - nieko neturėjo: nei Motinos, nei Tėvynės, nei Dievo, nei mylimo žmogaus. Jie buvo niekas, gyvavo tik kankindami kitus.

Kai po kankinimų šlapias, apipiltas vandeniu atgavau sąmonę, mane vėl susuko į kilimą ir išvežė atgal į kalėjimą Mickevičiaus gatvėje. Sutinusį, žaizdotą tardė naktimis. Kameroje daugybė suimtų, nėra kur atsigulti ir atsisėsti. Greitai į mūsų kambarą tokį pat žiauriai sumuštą įmetė Pukinską. Tada ir susipažinom. Sužinojau, kad ir jis priklausė LLA organizacijai. Pukinskas kameroje sunkiai susirgo: pakilo temperatūra, kliedėjo, supūliavo sužeista ranka, nes niekas nesuteikė jokios medicininės pagalbos. Net vandens nuplauti pūvančiai žaizdai nedavė. Mus visus kankino troškuliu - gaudavome po stiklinę vandens parai. Tada visi lietuviai sutarėm duoti po gurkšnį vandens žaizdai nuplauti. Gal vanduo, gal mūsų dėmesys padėjo, nes ranka pradėjo gyti.

Sulaukėm teismo. Atvedė mus į kalėjimo salę, atėjo karinio tribunolo atstovai ir paskaitė teismo nuosprendį: "Už tėvynės išdavimą"... ilgi kalėjimo metai. Mane dar teisė už ginkluotą pasipriešinimą, nes padarė kratą namuose rado ginklą. Tą pačią dieną buvo teisiami ir du broliai - Vaclovas ir Aleksandras Abišalos. Vaclovas neišlaikęs sušuko: "Neturit teisės mūsų bausti! Jūs neteisėtai mus okupavote. Žinau, kad mes neišliksim, bet ateis kitos kartos ir tada jie jus teis". Jam buvo įsakyta tylėti. Pirmiausia paskelbė nuosprendį: mirties bausmė Česlovui Kovalskiui ir Vytautui Sinkevičiui.

Uždėjo antrankius ir išvedė. Su jais niekam nei prieš teisimą, nei po teismo pakalbėti neleido. Jų jau neteko pamatyti... Visiems likusiems padalino po dešimt metų lagerio ir penkerius be teisių. Tik seserims Zarembaitėms skyrė po penkerius metus lagerio, nes nė vienas išvyru nepripažino, kad jas pažįsta, o enkavedistams, matyt, trūko svarių įrodymų nuteisti seseris ilgesnėms kančioms. Uždėjo antrankius mus išvedė iš “teisingiausio” komunistų teismo. Nuo tardymų atsikvėpėme, bet ateitis nedžiugino.

Kiekviena ginklu užgrobusi valdžią vyriausybė kruvinus darbus dirba svetimomis rankomis. Suimtieji greitai pajuto, kad okupantų kalėjimuose ir lageriuose didžiausias viršininkas - kriminalinis nusikaltėlis. Kaune tuomet kaip tik siautėjo “Juodosios katės” gauja. Su jos nariais vyrai susipažino po teismo kalėjime. Recidyvistai čia buvo labai gerbiami: kalėjimo prižiūrėtojai sąmoningai nematė, kuo šie užsiima kameroje ir kaip tvarkosi. Kalėjimų vyresnybė neprilipdė jiems net banditų vardo: banditais, fašistais buvo pavadinti visi, pasipriešinę okupacijai. Ilgus metus toks požiūris buvo kalamas į jaunimo galveles.

Zenonas Liutkus komunistų valdžią ir jų ramstį - recidyvistų savi-valę pamatė iš labai arti. Ir kai jis sako, jog Sovietų sąjunga be vergų darbo ir neregėto pasaulyje žiaurumo nebūtų išsilaikiusi - negali abejoti buvusio politinio kalinio žodžiais.

Suimtuosius ruošė išvežti į lagerius. Suvarė visus į didžiulę, žmonių kimšte prikimštą kamerą tame pačiame kalėjime.

- Apie šimtą būsimų lagerio vergų sugrūdo, - prisimena Zenonas.
- Ankšta, tamsu. Vos įleido į kamerą, susipažinom su “Juodosios katės” gauja. Kalėjime laisvų kamerų netrūko, bet mes buvome “labiausiai nusikalte” okupantams, todėl ir uždarė su galvažudžiais. Jie mus apspito ratu ir pradėjo šokti aplink džiūgaudami: “Sestra prijechala!” (“Sesuo atvažiavo!”) Tatuiruoti, randuoti vyrai, pabuvę vos ne visuose sovietų Rusijos kalėjimuose, iš tiesų džiaugėsi mus pamatę. Mat tarp “sunkiai prasikaltusių” pateko ir ūkininkai, kurie rėmė partizanus. O iš kaimiečių jau buvo viskas atimta: maistas, geresni drabužiai, batai. Vagys tikėjosi ir mus apiplėšti. Apsidairėm: kameros viduryje - stalas, prie lango - gultai. Susispietėm kampu-tyje pasitarti. Ūkininkai pasakė: “Iš lietuvių jie viską atima, ką tik gauna iš namų. Tik džiiovintų sūrių neima. Matyt, nebeturi kuo kram-

tyti - dantys išmušti, išgedę...” Tuo tarpu prie mūsų priėjo du ruse-
liai, gal po devyniolika metų: jauni, tik randai veide ir nesenos muš-
tynių žymės rodė turint nemažą plėšikų patirtį. Jie pradėjo kraustyti
mūsų mantą. Bandėme susitarti gražiuoju: “Valgykit, sakom, jei al-
kani, bet pasiimti neduosim”. Mūsiškis Vaclovas Abišala buvo labai
stiprus vyras, bet jie ir jį išdrįso pastumti. Stipruolis tyliai pasakė
mums: “Kausimės, vyrai”. Surinkom iš ūkininkų sudžiovintus į kaulą
sūrius, sudėjom į kojinę, apsiginklavome. Kai kurie kaimiečiai bandė
mus raminti: “Nereikia, vaikinai. Papjaus ir nieko jiems už tai ne-
bus. Kriminaliniai nebaudžiami”. Abišala davė komandą kautis, kai
“Juodosios katės” gauja jau taikėsi į mūsų maišelius. Pasirodo, kad
kietai džiovintas sūris kojinėje - nuostabus ginklas. Kam kliuvo, tam
didokas guzas iškilo. Puolėm vieningai ir netrukus recidyvistai buvo
užspeisti kampe. Prasidėjo rimtas mūšis. Pamačiau, kaip du vagys
užpuolė Praną Simonavičių, o tas jau neturėjo kuo gintis. Šokau
jam padėti, bet iš kojinės iškrito sūris ir likau be ginklo. Pripuolęs
nuplėšiau nuo lango keturkampę orlaidę ir trenkiau taip, kad ji
užsimovė gaujos vadui ant kaklo. Vyrai tuo metu jau buvo beįveikią
recidyvistus, tačiau šie pripuolę prie durų pradėjo klykti: “Sargyba!
Fašistai mus muša!” Nemanau, kad sargyba iki tol nematė nė ne-
girdėjo, kas vyksta kameroje. Durys atsidarė ir mūšis baigėsi. Tik
orlaidė, taip lengvai užsimovus atamanui ant galvos, nebeusimo-
vė, ir jį, sukrvintą, sargybiniai išsivedė. Sugrąžino rūpestingai su-
bintuotą. Koks abipusis sutarimas: vagys ir okupantai vienijosi prieš
“fašistus”. Sargybinis, atvedęs “nekaltai” nukentėjusį gaujos vadeivą,
liepė kaliniams pasakyti, kuris jį sumušęs. Net vagys atsakė nematė.
Gal nematė, o gal bijojo mūsų. Mes jau buvome atsiėmę užgrobtus
ūkininkų švarkus, kelnes, marškinius, maistą. Sudėjom ant stalo ir
liepėm kiekvienam pasiimti savo daiktus. Vagys žiūrėjo į mus, pa-
narinę siauras kaktas, ir tylėjo. Laukė savo valandos. Žinojo, kad jų
laikas dar ateis. Tikrai, netrukus išvedė stipriausią iš mūsų - Vaclo-
vą Abišalą ir dar keturis kalinius. Išvestieji buvo nubausti penkioms
paroms karcerio.

Kai vyrai sugrįžo iš karcerio, gaujos vado parankinis atnešė di-
džiulį kapšą tabako - rūkalus vagys ypač vertino, ir pasakė: “Teks
tam, kuris parodys, kas užmovė orlaidę vadui ant galvos”. Atamano
mėlynės jau spėjo pagelsti, bet įžeista savimeilė nenurimo. Aišku,
atsirado matęs mūsų sceną: vienas kalinys parodė į mane. Dabar

bendrabyliai kameroje ėmė mane saugoti, pasikeisdami budėjo naktimis. Pagaliau vienas iš recidyvistų neiškentė, priėjo ir nusikeikęs pažadėjo: “Bus etapas - paskersim!” O kai galvažudys pažada ką nors nudobti - tikrai žodį išlaiko. Todėl stengėmės laikytis arčiau vienas kito. Jeigu lietuviai mokėtų būti vieningi ir tada, kai pavojus toli, beveik nepastebimas artėja...

Ruošėmės etapui į Vorkutą: neužmiršom tipelio žmogžudžio veidu pažado, jautėm, kad jie visi laukia pjautynių ir savo valandos.

1945-ųjų birželio 9 dieną išvedė mus iš kameros į kalėjimo kiemą ir pradėjo rikiuoti. Stengėmės būti arčiau saviškių, kad patektume į vieną voros eilę. Vos sutramdomi enkavedistų šunys aplinkui, o mūsų prižiūrėtojai stebi, kas kokioje eilėje persigrupavo. Recidyvistų neliečia, šie daro, ką nori, o politinius kalinius stengiasi išsklaidyti. Ištraukia iš eilės ir pastato į kitą. Vedė ir vedė suimtuosius iš visų kamerų. Kai jau kieme netilpome, apsupę su šunimis, išvedė į Mickevičiaus gatvę. Brėško ankstyvas rytas. “Daugeliui gal paskutinis gimtajame mieste...” - pamąsčiau ir nuvijau negerą mintį. Okupantų pykčiui - iškentėsiu ir sugrįšiu!

Mano tylią priesaiką girdėjo dangus ir Dievas, daugiau nebuvo į ką kreiptis. Jau kelintą kartą pertvarkę eiles, iš naujo surikiavo koloną, išvarė mus į stotį. Laimė, visi lietuviai atsidūrėme vienoje eilėje. Geležinkelio stotyje mus vėl skaičiavo aplodydami šunimis ir trumpai paaiškino: į bėglius šaudys! Dievas mus saugojo: nė vienas recidyvistas nepateko į mūsų vagoną.

Traukinys pajudėjo - prasidėjo ilga kelionė. Vagonų durys užremtos, langai užkalti. Kas suspėjo priglusti prie plyšelių, tie paskutinį kartą pažvelgė į miestą ir tėviškės laukus.

Stojo nepakeliamai karštos dienos, o mus maitino sūdyta dvokiančia žuvimi. Atsirado vagone keli ruseliai, jau ne pirmą kartą vežami atlikti bausmę. Jie gerai žinojo etapo taisykles bei pavojus, todėl patarė sūrios žuvies nevalgyti: “Vandens neduos - mirsit”. Tikrai, po dešimties dienų žuvies užvalgęs mirė vienas žmogus, po savaitės - kitas, o vėliau žmonės jau krito kaip musės. Kartą per dieną atnešdavo į vagoną košės, kurios kiekvienam mažai tekdavo, bet lietuviai dar turėjo išsaugoję šiek tiek maisto, gauto iš namų, kuriems artimieji suskubo perduoti. Dalinomės. Kol mus vežė gyvenamomis vietovėmis, sargybiniai bijojo, kad pabėgsim, ir vandens

neduodavo. Prasidėjo šlykščiausias žmogaus pažeminimas, kokio lietuviai nebuvo patyrę.

Kelionėje mirusius išmesdavo čia pat, į griovį, už bėgių, ir tikrino, krėtė vagonus: kasdien, sustojus traukiniui, sargybiniai apeidavo ir apdaužydavo vagonų sienas, stebėdami ar kur nors lentelė neatplėšta, ar nesiruošiama pabėgimui. Paskui trys sargybiniai įeidavo į vagoną, suvarydavo visus į kampą ir skaičiuodavo tvodami plaktuku. Tai, ką jie vadino “plaktuku”, nebuvo panašu į tokį įrankį. Ant ilgo tvirto koto įtaisyta apvalia rąsto kalade sargybiniai tvodavo kaliniams per galvas, strėnas, nugarą. Saugodavom galvą apglėbę rankomis, tai tekdavo per rankas. Į sukruvintus niekas nekreipė dėmesio. Silpniesni ir senesni iškart po tokio smūgio “plaktuku” nukrisdavo. Stengdavomės prasmukti pro sargybinio rankas, kad išvengtume smūgio. Jis mūsų gudrybę pastebėjo ir sugrąžindavo atgal, kad dar skaudžiau tvotų. Mus pradėjo naikinti jau kelyje. Kai Lietuva liko toli, duodavo šiek tiek atsigerti. Išleisdavo iš vagono po vieną žmogų pasemti vandens iš pakelės griovio: vanduo tepaluotas, su geležinkelio teršalais ir uodų lervomis. Žmonės ėmė masiškai sirgti, viduriuoti. Tada jaunesni nutarėm, kol nepraradom sveikatos, prasi-veržti ir bėgti. Vyresni mus sutramdė: “Netoli nubėgsit. Jus pirmus nušaus, mus - po to”. Blaiviai pamąsčius, kaip pabėgsi, jei sargyba stovi prie kiekvieno vagono durų, o į bėglius įsakyta šaudyti.

Birželio 29 dienos rytą mus atgabeno į Vorkutą. Čia dar matėsi nenutirpusio sniego plotai, prieš akis lageris VMZ (Vorkutskij mechaničeskij zavod). Sargybiniai išnyko, į lagerio teritoriją įžengti paleido vienus. Slinkom klupdami, nes po varginančios kelionės buvo sunku atsigauti. Prie lagerio vartų - pirmas klausimas: vardas, pavardė, už ką teistas? Suleidę už vartų pasakė: “Ieškokitės vietos. Kur rasit laisvą kampą - ten ir gulkit”. Ankštame barake privalejo tilpti 150 kalinių. Sugrūdo mus ant gultų ir po gultais, net praėjimuose. Tada dar nežinojom, kad greit mūsų nė pusės nebeliks. Vėl atveš naujus kalinius, nes lageris plėtėsi, jau buvo numatytas žemės sklypas didesniems barakams statyti.

Rusijos revoliucionierių karta statė socializmą: visu greičiu pirmyn!

Nuteistųjų rankomis, recidyvistams vadovaujant, kuriam šviesią komunizmo rytdieną. Suskirstė darbo brigadas. Vadovavo kuris nors iš recidyvistų, paskirtas vyresniuoju brigadininku. Mes juk buvome

“fašistai”, o fašisto neskirsi brigadininku net barake. Maniškis viršininkas buvo kelis kartus teistas kriminalinis nusikaltėlis ir atvirai didžiavosi ne vieną žmogų užmušęs. Žudė, anot jo paties, kvalifikuotai. Paskui sužinojom, jog čia anksčiau ir būta specialaus lagerio įvykdžiusiems sunkius nusikaltimus.

Prasidėjo alinantis, sunkus darbas: statėme miestą, kasėme išalusioje žemėje tranšėjas, kankinomės prie pavojingų medžio apdorojimo darbų. Jau po savaitės žmonės į darbą slinko kaip šešėliai. Po nakties kiekvieną rytą keli vyrai nesikeldavo nuo gultų - buvo mirę. Išeidami į darbą, mes apie mirusius nepranešdavome, nes rytais dar gaudavome už juos duonos, kurią visi po kąsnelį pasidalindavome. Einant į darbą kelyje vėl nukrisdavo keli žmonės, o jei kuris nugriūdavo, tai ir nebeatsikeldavo. Pajutę, kad kaliniai pasidalina mirusių duoną, recidyvistai įvedė naują tvarką: įsakydavo išeiti į darbą “be paskutiniojo”. Vadinasi, išeiti ryte iš barako privalėjome visi. Suprantama, jog paskutinyasis būdavo silpniausias. Per savaitę du tris kartus surinkę nusilpusius kalinius, “nariadčikai” (darbų paskirstytojai), irgi visi recidyvistai, sergančius užmušdavo lazdomis. Per visą kalinimo laiką teko pabūti net keturiuose lageriuose, bet šitoks mano kančių kelyje pasitaikė vienintelis. Lagerio vyresnybė - čekistai - palaikydavo drausmę kriminalinių nusikaltėlių rankomis, žudė visus iš eilės, kas nebeturėjo jėgų dirbti ir apsiginti.

Kas trys mėnesiai vykdavo atranka: komisija, vadinama medicinine, nustatydavo, kas kokį darbą dar pajėgs dirbti. Po tokio formalus apžiūrėjimo nebuvau gavęs kitokio darbo, tik sunkų fizinį. Komisija buvo reikalinga dokumentui, nors nė vienas iš komunizmo statytojų nesitikėjo, kad jų nusikaltimai kada nors bus atskleisti. Viskas privalėjo likti po žeme - nė vienas gyvas negalėjo išeiti iš šio lagerio. Negavau lengvesnio darbo ir tada, kai jau sunkiaiėjau: prarasdavau sąmonę, netgi atmintį, neprisimindavau nei savo, nei tėvo ar motinos vardo...

Tik sapnuose Zenoną Liutką aplankydavo motina ar žuvęs brolis, bet... pasirodydavo jų veidas ir ištirpdavo tarsi rūke. Ir jis vėl buvo vienas su savo mintimis ir ilgesiu. Lietuva gyveno kančių kelyje: kas suspėjo - į Vakarus pasitraukė, kas nebėgo iš Tėvynės - tapo įtartini ar atsidūrė Šiaurėje, kiti liko kapuose ar Rusijos taigoje po velėna. Tėvynėje daugėjo tuščių sodybų, kurių nespėjo užtūpti okupantai...

□ Zenonas Liutkus - kalnakasys.
Vorkuta, 1955 m.

- Kai jau buvau bepavirstąs į šešėlį, sutikau 1940-ųjų karią Stasį Danisevičių, tarnavusį Nepriklausomos Lietuvos 9-ajame pėstininkų pulke Marijampolėje. Kariams traukiantis Vokietijos link, juos atkirto nuo saviškių rusų kariuomenės daliniai: apkaltintas Tėvynės išdavimu, Stasys buvo išsiųstas į Vorkutą. Jau per pirmąją okupaciją čia buvo atvežta daugybė nekaltų žmonių. Vorkuta - žemė, kur sklandė pragaro angelai, paniekinę net mirties šventumą. Jie - "didieji humanistai" negailėjo nei žmogaus, nei tautos, nei savų, nei svetimų. Stabai be sielos. Tik Danisevičius toje vergų ir skurdo valstybėje sugebėjo dar ir kitiems

padėti: jis pažinojo keletą padoresnių lagerio tarnautojų. Nuvedė mane pas pažįstamą gydytoją, pamokė ką sakyti ir po apžiūros buvau paguldytas į ligoninės baraką. Mane tyrė gydytojas lietuvis tremtinys, o tyrimą stebėjo "švarių rankų" Dzeržinskio enkavedistai. Jis patvirtino gydytojo sprendimą ir taip patekau į ligoninę. Išgelbėtas! Gaila, neilgam. Mat Danisevičius buvo mane pamokęs įtrinti termometrą, nes vos tik budintis pastebėdavo, kad ligoniui nukrito temperatūra, net nespėjusį atsigauti vėl išvarydavo į darbus. Mane sugavo ligoninės vyresnysis enkavedistas šildant termometrą prie krosnies. Riktelėjo "nušausiu" ir nulėkė pas gydytoją. Gerasis gydytojas tik galvą palingavo: man jis jau nebegalėjo padėti.

Būdamas ligoninėje, sutikau kunigą prelatą Pūkį iš Plungės, kūrenantį palatose krosnis. Kaip tik tuo metu buvo susirgęs jo padėjėjas-kūrikas, tai kunigas, sužinojęs mano bėdą, įtikino ligoninės valdžią, jog jam skubiai reikia žmogaus anglims atvežti. Buvau išgelbėtas nuo mirties dar kartą.

Pradėjau dirbti: parsivežame anglį, kūrename krosnis. Anksčiau siai ryte išvežame mirusius į patalpą prie ligoninės barako, o iš ten...

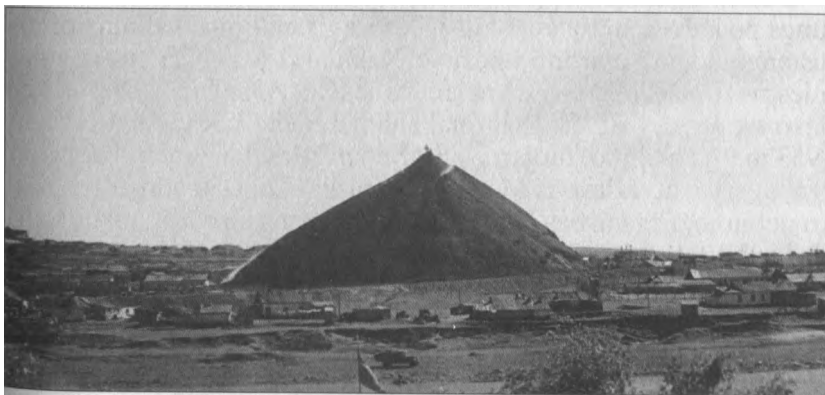
□ Prie 9-os šachtos "Južnaja". Vorkuta, 1956 m.

Tokių vaizdų niekam ir niekur pasaulyje neteko regėti. Nacizmas ir komunizmas - dvyniai: identiški, iš to paties lizdo. Paimti mirusių atvažiuodavo jau "laisvas" tremtinys, kuriam dar reikėjo kelis metus "be teisių" dirbti. Jis jau galėjo laisvai išeiti už zonos. Pakraudavo mirusių kūnus į roges ir išveždavo į specialią, tam skirtą pašiūrę. Prie zonos vartų jo laukdavo lagerio prižiūrėtojas - dešinioji čekistų ranka: jis suskaldydavo mirusiems galvas. Lagerio valdžia labai bijojo, kad kuris nors per klaidą neatsikeltų iš numirusių dar pasaulio pabaigos nesulaukęs. O gal jie baiminosi, kad bolševikų sukurti lageriai ir buvo pasaulio pabaigos slenkstis? Kūnus suskaldytais galvomis kraudavo didžiulėmis stirtomis į pašiūrę. Kai pašiūrė persipildydavo, tada apdorotus palaikus išgabenti toliau į taigą atvažiuodavo kaliniai iš gretimo lagerio su jaučių kinkiniu. Nuvežę kelis kilometrus už lagerio, aukų kūnus išversdavo ir palikdavo po atviru dangumi. Vilkai ir kiti žvėrys viską suėsdavo iki nuogų kaulelių. Pavasarį, kas dar po žvėrių būdavo likę, kaliniai subraukdavo šakėmis krūvon, atversdavo storą velėną ir pakišdavo po ja palaikus. Tūkstančiai kalinių ten liko gulėti, ir niekas niekada iš jų artimųjų nesužinos, kur ir kaip palaidoti jų tėvai, broliai ir seserys. Taip buvo

kuriama pažangiausia pasaulyje santvarka - socializmas. Aš tai mačiau, išgyvenau... O! Kaip gražiai jaunimui politrukai kalbėdavo apie ruso charakterį ir sielos platumas: rusai ir tik jie "humaniščiausia ir teisingiausia tauta", atvėrusi visiems kelią į saulę. Deja, literatūros klasikų herojai buvo labai toli nuo tų, su kuriais susitikau lageryje: nužmogėję enkavedistų padugnės labai "humanišškai" slėpė Stalino "teisingumo" pėdsakus po velėna. Gal per juos tauta prarado turėtas dvasines vertybes. Juk sakoma: kokia tauta, tokie ir jos vadai. O gal?... Kokie vadai, tokia tampa ir tauta, kuriai anksčiau ar vėliau tenka atsakyti už savo vadų darbelius.

- Ėjo 1950-ieji metai. Geroką sumaištį kalinių ir jų viršininkų galvose kėlė politiniai kaliniai, nes jau buvo pradėta politinius iš visų įkalinimo vietų rankioti į vieną lagerį. Gal tikėjosi, jog visus iš karto sunaikinti bus patogiau? Neliks istorijai įrodymų. Dirbau 40-osios Vorkutos šachtos statyboje. Atvežė mus ir apgyvendino tuščiam lageryje. Žmonės jau buvo išmirę, likusios tik blakės. Galybė parazitų! Kentėjom nuo jų dieną ir naktį, iki kraujo sukandžiodavo. Neišnaikinamos blakių lavinos užgriūdavo kalinių kūnus.

Mane paskyrė kasti šulinius. Vienas šulinys - pagalbinis, šalia - eksploatacinis, iškastai angliai į žemės paviršių iškelti. Darbas toks išsekinantis jėgas, kad kaliniui dirbti leisdavo tik keturias valandas. Nors dirbom sunkiomis, gyvybei pavojingomis sąlygomis, mums neduodavo jokių spec, drabužių. Kiekvienam reikėdavo prikasti po

□ Vorkutos 9-10 šachtos

pusantros - dvi tonas išsprogdinto uolos smiltainio. Tik antrą toną pakrovus, mus išveždavo į žemės paviršių. Išvažiavę iš kasyklos, į kaulą sušalę, slinkdavom į pirtį. Ten nugriūdavam be jėgų priešais krosnį ir tysodavome, kol atšildavam. Rankos kruvinos, smiltainio nuėstos, o mūsiškė vadinamoji gydykla nė nemanė padėti. Jeigu paliegėlio pasigailėdavo kuris nors iš vyresnybės, tai pasiūsdavo padirbėti prie cemento maišyklių. Tačiau ir ten nebūdavo lengviau. Svirduliuodami, vienas kitą prilaikydami, ėjo iš šachtų žmonės, XX amžiaus vergai, daugelis jau palaidoję svajones ir viltį sugrįžti gyviems namo. Tie, kurių viltys ir siela mirė anksčiau už kūną, nebesugrįžo...

Pagaliau šachtą pradėjo eksploatuoti, ir mus išsiuntė darbams jau į Vorkutos 4-ąją šachtą. Čia vilčių sugrįžti namo visiškai nebėliko.

Režimo viršininkai lageryje ir šachtos darbuose buvo saugumo karininkai: jie neslėpė, jog jų tikslas - mus sunaikinti. Saugumiečiai mums atvirai išrėkdavo: "Jūs - fašistai. Tokiems net kulų gaila. Nesitikėkit lengvai numirti: mes jūsų nešaudysim, padarysim taip, kad patys sau galo ieškotumėt". Dažnai primindavo tą tiesą, taip ir darė - naikino mus: po dienos darbų šachtose kasdien mirdavo žmonės.

Kai vėliau dar kartą netikėtai sutikau Danisevičių, jis man pasakė, jog lageryje, kur gyvenau ir dirbau anksčiau, jau nė vieno gyvo, atvežto su manimi, nebėlikę.

Dažnai susimąstau: juk be kruvino teroro sistemos Sovietų sąjunga po karo nebūtų išsilaikiusi. Teroras ir milijonai kalinių komunistams padėjo įsitvirtinti valdžioje. Kaliniai kasė anglį ir auksą, statė miestus ir geležinkelius už balandos lėkštę. Algas už darbą mokėdavo tik recidyvistams. Politiniai kaliniai nieko negaudavo. Tik po 1953 metų sukilimo, tuojau po Stalino mirties, kai ėmė protestuoti visi lageriai, atvažiavo iš Maskvos komisija. Lagerių vergai jau nieko nebijojo, nes mirties laukimas yra baisesnis už pačią mirtį. Kaliniai sukilo, nes jautė, kad šiandien ar rytoj nukris kelyje į šachtą arba šachtoje. Žinojo ir kas bus po to: kaip elgiamasi su mirusiais niekam nebuvo paslaptis. Kaliniai jau buvo taip išsekinti, jog nei apie gyvenimą, nei apie mirtį nebegalėjo mąstyti. Sukilo. Po spon-taniško sukilimo visuose lageriuose politinių kalinių gyvenimas kiek pagerėjo, pradėta šiek tiek mokėti už darbą.

Baigėsi ir mano "lagerinis" laikas, tačiau dar privalėjau penke-

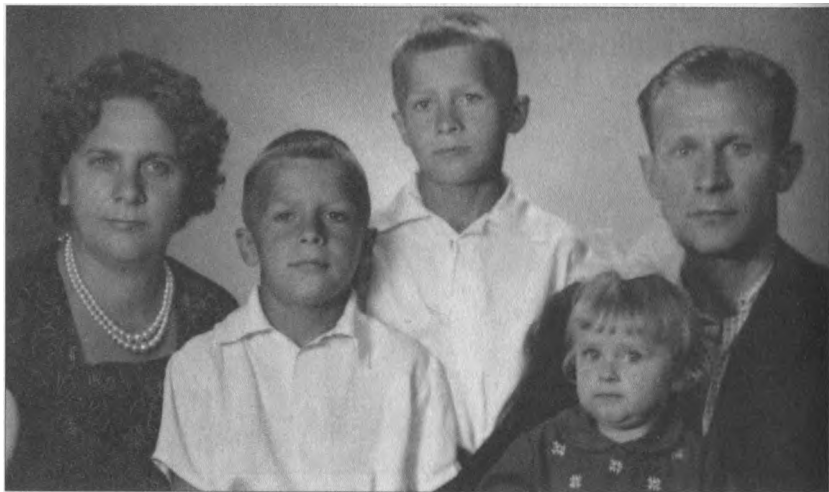
□ Zenonas Liutkus su būsima žmona. Vorkuta, 1955 m.

□ Vorkuta. Namas, atlikusiems bausmę, bet dar nelaisviems kaliniams

□ Zenonas Liutkus su sūnumis Rimu ir Liudu, g.1958 m.

□ Zenonas Liutkus, sugrįžęs į Lietuvą atostogų 1966 m. su žmona Aldo-
na, dvynukais Rimu ir Liudu, Rasa.

rius metus dirbti tremtyje be jokių pilietinių teisių. Išeinant iš lagerio, manimi pasirūpino kunigas Pranciškus Radžiūnas. Padavė raštelį ir pasakė: “Jei neturėsi kur nakvoti, eik nurodytu adresu, ten tave priglaus, kol savo kampą susirasi”.

Nudžiugau, nuvažiavau, įėjau vidun ir matau - prie stalo sėdi mano bendrabilė Danutė Zarembaitė. Ji jau buvo ištekėjusi už Liudo Žemaičio. Jauna šeima džiaugėsi ką tik gimusiu sūneliu ir gyveno viltimi, jog visi sugrįš į Lietuvą. Gyvenau pas juos tris dienas. Atsigavau, pradėjau dirbti, net bendrabutį gavau. Dirbau anglies kasi-mo šachtoje “Južnaja” elektriku. Grįžau į Lietuvą 1975 metais ba-landžio 4 dieną. Netilpo džiaugsmas krūtinėje: aš namuose!

Bet... Lietuvos administracija buvusių kalinių sugrįžimu nesi-džiaugė. Matyt, nesitikėjo, kad kada nors lietuviai bus vėl laisvi. Tik tremtiniai giliai širdyje puoselėjo svajonę laisvės sulaukti, nors gra-žiausios jų jaunystės dienos buvo paženklintos kalinio numeriu, siel-vartu, netektimis ir Tėvynės ilgesiu.

Tėvynė šaukė jiems per nuovargį ir speigą - išlikti! Tėvynė prašė artimųjų laiškeliais ir gimtų namų dvelksmu - sugrįžkit, broliai. Jūs dar tarsit savo žodį. Ir jie tikėjo: pasakys tiesą visiems ir apie viską, tačiau sugrįžus nebebuvo kam tos tiesos išgirsti.

Zenonas Liutkus užaugino du sūnus ir dukrą. Jauniausia Rasa dar mokosi. Senųjų Liutkų namuose netrūksta ir jaunosios kartos klegesio. Gyvenimo negandas padeda išgyventi šeimos viltis - vai-kaičiai: auga penki berniukai ir mergaitė.

Gyvenimas, netgi kančia, visada turi prasmę. Jau vien tik dėl šešių vaikaičių, kurie gyvens kitokiame, laisvėjančiame pasaulyje, Zenono Liutkaus kova už laisvę ir išlikimą buvo prasminga.

Vartau seną albumą, išsaugotą Sibiro lageriuose, o ji pasakoja, kalba - tarytum nė nebuvę sunkių nelaisvės metų: kalėjimo, vyro žūties, jaunos našlės dalios. Į mane iš nuotraukos žvelgia mergina su apdainuotu lino žiedu akyse ir vešliomis garbanomis, grakšti ir besišypsanti, tik šypsena skirta ne "žaidžiančių" vyrų auditorijai, renkančiai gražuolę, nors jaunystėje ji... būtų pralėnkus visas iki šiol matytas mūsiškes "mis", deja...

Matau, virpa Onutės rankos prisiminus jaunystę. Buvusios gražios rankos nuo Sibiro šalčių, kančių ir ne moteriai skirtų nepakeliamai sunkių darbų sugrubo, sustorėjo pirštų sąnariai, pašiurkštėjo oda. Gęsta cigaretės dūmas, o ji, slėpdama virpulį, sako: "Nesmerkit, įpratau rūkyti lageryje. Labai sunkiai dirbom, o pailsėti neleisdavo. Tik kai valgei ar rūkei, buvo galima stabtelėti ir atsikvėpti. Valgyti nebuvo ko, o tabako gaudavom..."

Štai kur liko tavo rankų švelnumas, Onute, svetimų kraštų toliuose prigeso lino žiedas akyse. Ar siuntė lino žvilgsnis kam nors prakeikimą? Ne? Betgi turėjo teisę prakeikti visą okupantų giminę.

Štai ir kita nuotrauka... Glaudžia Onutė, jauna mama, tris mažus vaikelius: pametinuks dukreles ir sūnų, lyg išdraskyto lizdo paukštė, dengdama juos savimi. Žavi akimirka įamžinta ar tik trumputis laimės džiaugsmas Intos lagerių prieglobstyje? Kodėl šventiškai aprenkti mažyliai papuošti juodais kaspinėliais?

- Kai vyrą šachtose atitrūkęs vagonas sužalojo prispaudęs... Jam stuburą sulaužė. Angliakasiai kalbėjo, kad tai buvo saugumo padaryta, nes Gediminas nieko nenutylėdavo. Rado jie paskui ir įrodymų, kad katastrofa neatsitiktinė, tačiau niekas netyrė. Nelaimė šachtoje ir tiek! Tokia išvada, o mes tik iš okupuotos šalies. Neturim teisės kaltų ieškoti.

Ir vėl cigaretės dūmelis, ir vėl atsiprašymas: "Negaliu nerūkyti".

Nežinau, Onute, kokiais žodžiais papasakoti apie tave, kad išliktų gyva tavoji siela negyvuose popieriaus lapuose, bet jaučiu, kad pirmasis mūsų susitikimas paliks giliausią įspūdį. Žinau, jog tau bus labai sunku dar kartą išgyventi visa tai, ko jau nenori prisiminti, bet pakentėk, tiek skausmo iškentėjusi, - prikelkim jaunystei Lietuvos laukų lino žiedą, sugrįžkim prietemos valandą į nepakeliamai sunkių išbandymų metus, likimo skirtus mėlynakei lietuvaitei iš Suvalki-

jos.

Atverkim širdis ramiais vakarais, kai prieblanda prieš saulės laidą nuteikia nuoširdžiausiai sielos išpažinčiai.

PIRMAS VAKARAS. SUSIPAŽINIMAS

Dar atmeni, dar atmeni, smilgele-sese, kaip gražiai skambėdavo dainos po rugiapjūtės laukuose, dar atmeni šiltus tėvų namus Igliaukoje... Tai buvo tavo vaikystės vakarai, tavo dienos, šaukiančios ateitin, tavieji auksiniai saulėtekliai.

Sakom, tėvų vargus pakartoja vaikai, ir kitaip būti negali. O!.. Jei tau būtų tekę tik tėvelių vargelius pakartoti, pasakytum, jog gimei po laimingą žvaigždę.

Septyni mažžemio valstiečio vaikai vienas paskui kitą išvažiavo į Ameriką uždarbiauti. Ir užsidirbo pakankamai, kad įsigytų žemės Lietuvoje, pasistatytų namus. Sugrįžo, tėviškės balso šaukiami, gegužės kukavimo sutikti. Vienas iš septynių buvo tavo tėvas Petras Akelaitis. Grįžęs į Lietuvą vedė ne mažiau vargo mačiusią našlaitę Juliją ir bendro gyvenimo pradžią dviem viens kitą mylintiems žmonėms neatrodė sunki. Jie buvo šviesūs, išprusę žmonės, patys mėgo knygas ir vaikus į mokslą leido.

Kas gali būti gražesnio, romantiškesnio už gimnazistės dienas ir pirmąją meilę? Kas labiau galėjo vilioti į nepažintą pasaulį, jei ne pirmieji laiškučiai nuo nepažįstamojo, rasti gimnazijos suole, kuriamė sėdėjai?

Jis laukė tavo atsakymo, vis rašė trumpus laiškėlius ir laukė. O tu tylėjai, smilgele, nedrįsdama jam atsakyti, kol vieną dieną neišlaikė tylos. Parašė: "Ateisiu po pamaldų bažnyčioje. Susitiksime sekmadienį".

Vakarinės pamaldos pasirodė ilgos. Meldeisi, o mintys vis lėkė nuo maldos jo link: koks jis? Ką man pasakys? Žinojai iš laiškėlio, kad bus apsivilkęs pilku apsiaustu, stovės šoninėje vyrų pusėje ir užkalbins tave pasakęs: "Labas vakaras. Ar galiu jus palydėti?"

Nustok spurdėti, kvaila širdele, juk tu nė nesidairai į tą šoninę vyrų nišą bažnyčioje, nieiškai akimis pilkojo apsiausto, tačiau jauti jį, nepažįstamąjį vaikina, visa esybe jauti stovintį netoliese. Baigėsi vakarinės pamaldos, praėjo pirmosios jaudulio minutės ir sutikai jį, savo Bronių Petrauską-Šarūną, bebaimį pagrindininką-partizaną.

□ Kazimieras Akelaitis-Vėtra, g.1944 m. Sužeistas kautynėse, mirė Kauno Raudonojo Kryžiaus ligoninėje 1948 01 25

Negalėtum pasakyti, kad judu tapote vienas kitam jaudinančiai artimi, reikalingi kaip šaltinis miškui. Gal taip atsitiko jau pirmąją pažinties akimirką, kai jis neatlaikė tavojo lino žiedo žvilgsnio? Ir pirmas pabučiavimas buvo netikėtas, svaiginantis, tik žodžiai sunkūs, kokie paprastai nesakomi per mylimųjų pasimatymus: "Atmink, mano švelnumas tau, mano pabučiavimas niekada nebus Judo pabučiavimu..." Tada sužinojai jo slapyvardį - Šarūnas ir tapai jo pagalbininke - Rūta. O paskui viskas buvo kaip ir turėjo būti: lipdėte ant stulpų atsišaukimus, platinote partizanų pagrindžio spaudą ir dažnai būdavote drauge, vienas kitą paremdami, dengdami.

Ne dėl jo, ne dėl šito ištvermingo, drąsaus jaunuolio pasukai sunkiausiu kovos už laisvę keliu. Tavo šeima jau buvo tų kovų dalyvė. Brolis Kazys Akelaitis-Vėtra buvo Geležinio Vilko rinktinės kuopos vadas. Į kovos už laisvę kelią atvedė vyravusi šeimoje nuostata - nevergauti okupantui. Ir judviejų pasivaikščiojimais vakarais nebuvė įsimylėjusių poilsis. Susipažinę jūs davėte šventą priesaiką, jog niekada neišduosite vienas kito, kad ir kas atsitiktų. Buvote labai atsargūs: Bronius tavęs nesupažindino nė su vienu grupės draugu, net tavo artimiausios draugės nežinojo apie jūsų pasivaikščiojimus vakarais. Toks buvo laikas: kuo mažiau žinoti, tuo didesnė tikimybė nepakliūti į saugumiečių nagus.

Artėjo Marijampolės gimnazistų išleistuvės. Vieną dieną tave aplankęs Šarūnas pasakė: "Ateičiau, jei išleistuvės būtų ne gimnazijoje... Dabar negalėsiu... Neįsivaizduoji, kaip norėčiau pašokti su tavimi išleistuvių vakare, bet negaliu". Pasakei, jog supranti, tik nedavė ramybės nuojauta: gal jis jau sekamas?

Po kurio laiko gavai trumpą laiškutį, jog įprastas pasimatymas neįvyks.

Suspaudė širdelę: senokai jo nebuvo mačiusi.

Vis tiek tą tylų jūsų pasimatymų vakarą nuėjai į bažnyčią. Besimeldžiant priėjo bendraklasis Antanas Kažemėkas ir atsargiai uždėjęs ranką ant peties pasakė: "Neatsisuk... Neišsigąsk. Verk, Onute... Išsiverk, tavęs čia niekas nematys... Tavo Bronius nušautas".

Sustojo širdelė tą akimirksnį, tik mintys nepriėmė nelemtos žinios. Jautei, tikėjai, kad jis gyvas, tikrai tebėra gyvas... Verkei sukniubusi bažnyčioje, kad niekas tavo ašarų nematytų, tamsiausiame kamputyje prisiglaudus išliejai skausmą, nors jautei - jis dar gyvas! Paskui sužinojai, kas įvyko.

1947 m. kovo pradžioje, pamokos metu į klasę atėjo gimnazijos direktorius Jonas Kirlys ir paprašė Bronių Petrauską paimti knygas ir išeiti. Klasėje visi suprato, jog Bronius bus suimtas. Jau pavakary pasklido šnekos, kad Bronius nušovęs tardytoją ir pabėgęs. Kiti kalbėjo, esą patį Bronių saugumietis nušovęs. Bet tau, smilgele, likimas buvo malonus ir leido dar kartą pamatyti pirmąją nedrąsą, tyrą meilę - Bronių Petrauską. Sekmadienį, įprastą prieblandos valandą, Bronius atėjo ir pats papasakojo, kas iš tiesų atsitiko.

Kai direktoriaus iškviestas iš pamokų Bronius su knygomis išėjo į koridorių, ten pamatė jo laukiantį saugumietį Greisą. Žydas Aronas Greisas buvo gimnazistų pabaisa: kadrinis saugumo darbuotojas rūpinosi jaunimo reikalais. Per jį ne viena gimnazisto šeima buvo ištremta į Sibirą.

"Mūsų susitikimas su Greisu kitaip negalėjo baigtis, - pasakė Bronius. - Būčiau nušovęs jį vietoje, bet man mokykla buvo šventa, taigi nuleidęs rankas išėjau jam iš paskos... Greisas manęs neapčiupinėjo. Gal jam buvo nepatogu prieš direktorių prie mokinių iškratyti gimnazisto kišenes, nors... manau, kad jis to nedarė dėl kitų priežasčių. Paprašiau jo, kad leistų man užėti į namus apsivilkti palatą, nes žinojau, kas manęs laukia ir kur galiu atsidurti. Saugumietis sutiko: jam norėjosi apsidairyti gimnazisto namuose. Gatvėje mūsų jau laukė sargyboje stovėjęs stribas Ivanovas. Mano kišenėje - užtaisytas pistoletas. Priėjus namus, stribas liko lauke, o Greisas įėjo su manimi į vidų.

Norėjau padėti knygas į spintą, bet Greisas neleido ir liepė viską palikti ant stalo. Supratau, jog stebimas kiekvienas mano judesys. Tada, imdamas iš spintos palatą, šiek tiek pasislėpiau už pravertų durų ir vikriai išsitraukiau iš kišenės pistoletą. Saugumietis pastebėjo mano judesį ir griebė mane į glėbį. Susikibome. Grumtynių metu aš jį ir nušoviau... keturiais, gal penkiais šūviais. Tada pažvelgiau pro langą ir pamačiau, kaip skuodžia stribas Ivanovas: arba išsigan- do, arba lėkė šauktis daugiau ginkluotos pagalbos. Tada apsilvilkau palatą, paėmiau nukautojo pistoletą ir išėjau. Žinojau, kad į namus jau negalėsiu grįžti. Šešupės ledu patraukiau į Šunskagirę. Mano namai dabar - miškas, - baigė pasakoti Bronius ir patylėjęs pridūrė: - Baisu šauti į žmogų, bet jie mums kito kelio nepaliko... Kovosiu iki pergalės arba mirties..."

Tau buvo taip sunku, jog atrodė širdis plyš: dėl neteisybės, nuos- kaudos, dėl išsiskyrimo su pirmąja gimnazistiška meile.

Po šio įvykio saugumiečiams jau buvo įsakyta suėmus įtariamąjį iš karto apieškoti, netgi mokyklos klasėje, jei prireiktų, o taburetės saugumo kabinetuose jau būdavo nejudamai pritvirtintos prie grindų. Saugumiečiai iš savo klaidų greit pasimokė.

Daugiau Broniaus nematei, smilgele... Po daugelio metų bandei surasti jo pėdsakus, deja, nedaug ką pavyko sužinoti. Išlikę gyvi jo pažįstami ir bičiuliai, kas išsislapstę po šio įvykio, kas iš tremties sugrįžę pasakojo, kad partizanas Šarūnas susišaudymo su rusų ka- riuomene metu buvo sunkiai sužeistas, nukraujavo. Dar neužgydęs žaizdų, susirgo plaučių uždegimu ir mirė. Niekas nežino, kur jo palaikai ilsisi, nes artimiausi jo bendražygiai partizanai irgi anksčiau ar vėliau žuvo.

Ne geriau susiklostė ir tavosios gimnazistų laidos likimas: buvo suimti visi dvidešimt penki abiturientai. Trys iš jų sušaudyti, du užkasti Kolymos lageryje bendroje duobėje, keturi išėjo pas parti- zanus ir žuvo miške kautynių metu nuo rusų kariuomenės kulų.

Tavęs, Onute, laukė ilgos Sibiro kančios. Bronius Petrauskas nie- ko neišdavė ir neišsidavė, nes tave suėmusių saugumiečių nedomi- no nei tavo, nei Broniaus pagrindinė vaikla. Suėmimo priežastis - vyriausias brolis partizanas Kazimieras Akelaitis-Vėtra. Nepaisant negandų, judu su broliu Petru jau buvote studentai. Petras mokėsi VDU medicinos fakultete, tave, smilgele, domino chemijos studij- jos. Šaltą 1948-ųjų naktį Geležinio Vilko partizanai: Vėtra, Jupi-

teris, Vytenis ir Audrūnas pateko į rusų enkavedistų ir stribų pasalą. Atsišaudydami traukėsi. Kazimieras Akelaitis-Vėtra, 54-osios kuopos vadas, buvo sunkiai sužeistas į pilvą. Jį partizanai nugabeno pas Sasnavos valsčiaus Žaliosios kaimo ūkininką Večerskį. Apie nelaimę draugai tučiuojau pranešė tau ir broliui Petru.

Petras tikėjosi kaip nors paguldyti brolių į ligoninę Kaune, supratu, kad be kvalifikuotų specialistų jis neišgyvens. Vežei kartu su broliu Petru sužeistąjį arkliais ir klauseisi partizano Vėtros atsisveikinimo žodžių: "Aš jaučiu, sesute, - neišgyvensiu. Tik tu laikykis ir mamą saugok... Žinau - mirsiu, bet aš gyniau Lietuvą ir nesigailiu savęs..." Klostei karščiuojantį pūkiniais patalais ir raminai: "Dar truputėlį, dar pakentėk... Išgelbės tave Kauno daktarai, išgelbės..."

Tiltas per Nemuną buvo sugriautas, ledas sueižėjęs, važiuoti arkliu pavojinga ir judu su broliu pernešėt sužeistąjį per lūžinėjantį ledą. Lengviau atsidusote pasiekę kitą upės krantą.

Sukūrėte legendą, jog šį nepažįstamą žmogų iš Veiverių kaimo radot peršautą ant plento ir atvežėt tikėdamiesi, kad jam bus suteikta pagalba. Brolis įkalbėjo gydytoją paguldyti sužeistąjį į ligoninę, nors atrodė, jog gydytojas viską suprato... Operavo partizaną Kazimierą Akelaitį pats profesorius Telesforas Šiurkus, tačiau išgelbėti jo nepavyko: žaizda buvo mirtina. Saugumas jau skuodė partizano pėdsakais. Vos spėję gauti leidimą palaidoti mirusį, abu su Petru išvežėt velionį į Eigulių kapines. Laidojot naktį, slapta, net verkti nebuvo laiko, negalėjot... Tik guodė mintis, kad brolio-partizano Vėtros kūnas jau žemėje ir jo niekas netampys po miestelių aikštes, nesityčios iš mirusio, neišniekins...

Kokia skaudi, kokia tamsi tamsiausia naktis užgulė: susitarėt su broliu Petru, jog tas, kuris pirmas įklius enkavedistams, prisipažins, jog pats vienas slapta palaidojo brolių.

Saugumiečiai budėjo, sekė jus. Už partizano teisėtą kovą ginant Tėvynę ir jos laisvę turėjo sumokėti visa šeima. Partizano gyvybės buvo per mažai...

Nedaug laiko prabėgo nuo tragiškos brolio žūties ir buvo susidorota su visa šeima.

1948 m. gegužės 28 d. per didįjį trėmimą išvežta Akelaičių šeima. Judviejų su broliu tada nerado namuose.

Suėmė abu tėvus, aštuoniolikametį brolių Julijų, aštuonerių metų Algimantą ir dvejų su puse metų Benediktėlį. Motinos sesuo Stasė,

atbėgusi paskui tremtin varomus į stotį, pasekė, į kurį vagoną buvo suvaryta šeima. Jai pavyko prisėlinti prie vagono ir pro nedidelį langelį ištraukti mažiausią iš brolių - Benediktėlį, kurį įsūnijo, kad niekas nesužinotų, jog jis - tremtinių vaikas, kad nors jo likimas būtų lengvesnis... Atrodė, šeimos gyvenime prošvaisčių neliko. Laukė vien tik juodas vargas.

Tu likai Lietuvoje ir tau reikėjo gyventi toliau, mergaite lino žiedo akimis: metei studijas universitete ir pradėjai mokytojauti Balbieriškyje. Reikėjo duoną užsidirbti.

Petras netrukus išėjo į sovietų armiją, tačiau nuo saugumo ir ten nepasislėpė: 1951 m. jį areštavo ir karinis tribunolas nuteisė dvidešimt penkeriems metams laisvės atėmimo už "antitarybinę veiklą". Išvežė į Norilską.

Partizaniškas laisvės nuotaikas okupantai rovė su šaknimis - eiline genocido auka tapo šeima.

Dabar, mergaite, atėjo ir tavo eilė sužinoti, kas yra saugumas okupuotoje šalyje. Žinotai, kad jei jau susekė brolių, nepaliks ir tavęs ramybėje. Suras... nors jau dirbai mokytoja Simne.

ANTRAS VAKARAS. SAUGUMO RŪMAI

Iš kur toji jaunystės stiprybė neprasmegti už laiko beprotybės ribos? Kas suteikė dvasinių jėgų, iš kur sėmeisi nežemiškos galios?

Klausausi nejaunos moters lino žiedo akimis ir stengiuosi suspėti jos minčių, jos kančių pėdomis, suprasti, kas ji, toji galinga meilė Tėvynei, vieniems padėjusi neįveikiamą įveikti, kitiems tebusi nieko nereiškiantys gražūs žodžiai.

Ne, tai jau nebuvo gyvenimas, nors abu su broliu pradėjote dirbti. Kiekvieną dieną laukei arešto, kiekvieną dieną pakelėse, miestų ir miestelių aikštėse mėtėsi nukautų partizanų kūnai. Praeinančius pro šalį akylai stebėjo sribai: ar motina nepasilenks ir nepaglostys žemėto sūnaus veido, ar nepravirks prie nukautojo sesuo? Ir moterys sulaikydavo ašaras. Iš motinų ašarų tomis dienomis šaltiniai būtų ištryškę, bet jos, į akmenį širdį suspaudusios, neverkė, neišsivadė.

Negi tos sulaikytos moterų ašaros nenukrito ant žudikų širdies? Tikriausiai ne, nes jie jautėsi esą labai galingi. Kruvinieji antžmogiai, kurių neslėgė sąžinė, negąsdino žudynės, netrikdė tremiamų vaikų

klyksmas...

Jie, juodieji enkavedistai, pasibeldė į tavo duris 1951-ųjų balandžio mėnesį. Įėję vyrai pasakė: "Jūs areštuojama". Atvedė liudininką, kaimyną, iškrėtė namus. Niekio nerado. "Mane išdavė žmogus, areštuotas prieš dvi dienas ir labai greit paleistas. Saugumiečiai sakė suvesią mudu akistaton ir priminė Simne išklijuotus atsišaukimus".

Jie kai ką žinojo. Prisiminei... Kaiėjai tamsiomis gatvėmis sudėjusi rankas už nugaros, pamąstei, jog viską aplinkui matai paskutinį kartą. Čia nebegrįši... Atvedė į Simno saugumą.

Kartėlis nusmelkė širdį. Nuriškai ašarą...

Įvedė į tamsų koridorių ir liepė laukti. Nepažįstama moteris, partrenkta ant grindų, prašė vandens, tačiau šalia stovėjęs sargybinis tau įsakė nejudėti. Nuo įtampos susverdėjai ir sargybinis leido atsiremti kakta į sieną. Pagailėjo...

Stovėjai, įsirėmusi kakta sienon, ir stengeisi negalvoti apie tai, kas tavęs laukia. Užsimerkei ir viskas aplinkui staiga išnyko: buki enkavedistų veidai, negyvi žvilgsniai, grubūs žodžiai. Matei tėviškę, jaunimo gegužines, namus, iškaišytus žolynais, kvapnią juodą duoną tėvo rankose...

Belaukiant kol pakvies tardymui, ėmė tirpti kojos.. Nenorėjai, kad tardytų lietuvius. Atsisakei, paprašiusi kito tardytojo. Net nesuvokei, smilgele, kaip paniekinai, įžeidei savo tautietį, net nenujauitei, jog už tai tau nebus dovanota... Išgirdai trumpą atsakymą, jog esi kalinė ir darysi, kas liepta!

Jau kalinė? Be teismo ir jau kalinė?

Tada pasakei: "Aš nekalbėsiu". Ir tarytum kas būtų surakinęs lūpas. Tylėjai. Dar vienas klausimas, kitas, o tu tylėjai. Pirmas tylos neišlaikė tardytojas ir kirto į veidą. Ir tada tylėjai. Iš nosies bėgo kraujas. Tardytojas pašoko iš užstalės, neilgai ištvėrė atsisdėjęs ir vėl trenkė - dabar jau pistoletu per galvą.

Žymė liko visam gyvenimui... Nubudai apsipylusi krauju. Tave ištempė koridoriais ir pasodino prie kitų durų, už kurių girdėjosi vyro dejonės ir šūksnis "mama!" Po to vėl tylą - spengianti, kraujo kvapu atsiduodanti tylą. Iš baisiojo kambario išėjo sušilęs petingas vyras, apsilvilkęs marškinėliais be rankovių ir pasakė lietuviškai: "Pasi-darbavau... " Gal mus ir reikia mušti, be gailesčio mušti, jeigu atsi-randa lietuvių, norinčių čia dirbti," - pamąstei. Tai buvo skaudžiausia, ką Simno saugume teko iškęsti ir suprasti. Tau, smilgele, sunku buvo

įsivaizduoti, kad lietuvis lietuvių galėtų kankinti? Bet juk matei, pati matei... Okupantą būtų galėjusi suprasti, bet šito savo tautiečio - niekada. Jam jutai tik panieką, sunkų, žmogų žeminantį jausmą.

Tą akimirką pati sau prisieki - daugiau lietuviui neatsakinėti. Kategoriškai paprašei tardytojo ruso. Jie nustebo ir tikrai nesuprato kodėl? Tačiau tavo norą patenkino ir nuvedė pas rusakalbį uniformotą saugumietį.

- Ką tu man pasakysi, mergaitė? - paklausė jis, tarsi nežinotų, kodėl tave čia atvežė.

- Nuo smūgių man ėmė labai skaudėti galvą. Svaigstu, viskas aplinkui sukasi, sienos plaukia...

Tu nemelavai. Jis nuramino:

- Nebijok, užmušti suimtųjų įstatymas neleidžia...

Tylėjai, vis dar tylėjai apie tai, kas jiems rūpėjo.

- Pasikalbėkim. Aš tavęs nemušiu... - pasakė, netgi vaistų davė nuo skausmo. - Išgerk, praeis...

Galvos skausmas vis didėjo. Aptemo akyse. Tardytojas leido atsisėsti ant senos sofos pasakęs, jog ir Sibire gyvena žmonės, pasisakė esąs sibirietis. Tabletė nepadėjo, paguodžiantys saugumiečio žodžiai - taip pat. Kodėl šitas gero, neagresyvaus veido žmogus dirba tokią baisų darbą? Neiškentei ir paklausei. Jis nieko neatsakė ir liepė išvesti į kamara poilsui, paprašęs gerai pagalvoti apie būsimą pokalbį.

Kas tai? Mandagus grasinimas?

Rytojaus dieną pokalbis pritrenkė, apstulbino: saugumietis papiiršo! Taip ir pasakė: "Patinki man. Ištekėsi už manęs - būsi laisva". Ką galėjo reikšti nejauno žmogaus pažadas suteikti laisvę? Žmogus, galėjęs tau tėvu būti, siūlė pagalbą, tačiau kokią!? Atsakei patylėjusi: "Atleiskit, kas aš jums būčiau, tardytojau? Jūs - rusas, valdžios žmogus, aš - kalinė, jūsų priešas. Jūs okupavot mano tėvynę. Ištekėti už saugumiečio būtų didžiausia išdavystė, visi nuo manęs nusigręžtų, pasmerktų. Nepagalvojot apie tai?" Jis ramiai, net neišsižeidęs, atsakė: "Kaip nori... Stengiausi tau padėti. Kitokios galiybės tave išgelbėti nuo kalėjimo neturiu".

Liko mįslė šitas pagyvenęs rusas, atkreipęs dėmesį į sumuštą mergaitę. Gal pakerėjo tavasis smilgelės liemuo ir vešlios garbanos, dangaus mėlis akyse?.. Ko ieškojo žilstelėjęs vyriškis Lietuvoje? Ko

tikėjosi iš žmonių, kuriuos užkariautojai jau spėjo išvyti iš gimtųjų namų, pavergti, įbauginti?

Tyla, matyt, abiem buvo sunki, nes pakartojai jam: "Gal jūs kitoks nei visi jūsiškiai, bet aš esu jūsų kalinė. Negi manote, jog tai galima lengvai užmiršti? Jūs gerai žinote, kad labai greit lietuviai bus daugiau kalėjime negu laisvėje..."

- Kartais verčiau patylėti, mergaite... Įsidėmėk.

Dabar jis nutilo. Ilgokai tylėjo, bet daugiau tavęs netardė ir nieko nebesiūlė. Tik davė įsakymą savo pavaldiniams išvežti į Kauną.

Vežė sunkvežimiu, surištomis už nugaros rankomis. Pravažiudama su širdgėla pažvelgei į mokyklą, kur liko tavo draugai, mokytojai ir mokiniai: spėjai juos visa širdimi pamilti. Nemanai tada, kad dar kartą teks pereiti mokyklos koridoriais. Nieko nesitikėjai iš būsimos tardymo Kaune ir ateities. Tik jie, tavo bičiuliai, suskubo suruošti maisto paketėlį ir, per sargybinių sužinoję, kada busi vežama, perdavė. "Ačiū jums, mielieji", - dėkojai mintyse. Tyliai ritosi ašaros skruostais...

Kauno saugume iškart vos tik atvežę pašaukė tardymui: klausinėjo apie Rygiškių gimnazijos mokinius - abiturientų laidą, tėvus ir brolius, Marijampolėje veikusias jaunimo antitarybines organizacijas. Tylėjai. Vis dar svaigo galva. Atsisakei maisto... Jutai, jog iš čia nebeišeisi. Pradėjo kamuoti garsinės haliucinacijos.

Tardė naktimis. Pagaliau pasakė, jog tavo byla baigta ir kad viską prisipažinai. Išsigandai, ar nebūsi galvos skausmo ir svaigulio metu prasitarusi, ko nereikėtų, ar prarasdama sąmonę neišdavei bendraminčių.

O jie tik stebėjosi tavo tylėjimu ir atkakliu badavimu. "Juodasis varnas" nubogino į kalėjimą, kur tave guodė, ramino dainomis rusė kalinė. Kalėjimas jai, matyt, buvo didžioji gyvenimo dalis, nesibaigianti kelionė, nes ir dainos - vis apie klajones iš vieno kalėjimo į kitą, apie kameros raktų žvangesį ir pažadą sugrįžti namo... Buvai dėkinga tai rusei kalinei-vagilei, nes jos dainos, raminanti melodija tau buvo vaistai.

Po kelių dienų vėl tardymas. Kada jie liausis?

Rūsysis, lyg betoninis karstas, ant gultų galima pailsėti tik naktį, tačiau naktimis tardo. Klausinėjo rusas Afanasjevas, rafinuotas sadistas, nors iš pažiūros atrodė padorus žmogus: juodas kostiumas,

pilki marškiniai... Pats nemušė. Mušti įeidavo kitas - Saladovnikovas. Eidavo aplinkui ir spardė į kojas, tąsė už plaukų, vadino banditų meiluže. Tu dar buvai mergelė ir tos patyčios tavęs neįžeidė, tik skatino dar didesnę panieką okupantui.

Po kankinimų įtempta atgal į kamara klausdavai šaltų sienų: "Ar ilgai dar jūs iš mūsų tyčiositės?" Vienas piršosi į vyrus, kitas spardė ir keikė, trečiasis laukė, kada pradėsi kalbėti, kada išduosi savus? Ar bent vienas jų buvo žmogus?

Badavai, žinojai, kad badaujančiam mažiau skauda, kai muša. Tačiau prasidėjo nesibaigiančios haliucinacijos. Regėjai tardomus, mušamus tėvus ir brolius, kiekvieno jų balsą atskyrei, netgi matei per sapną tarsi gyvus. Žinojai, jog tai nerealūs garsai ir balsai, nes tėvai jau buvo tremtyje Sibire, brolis žuvęs, palaidotas... Kasdien vis ryškiau, vis dažniau girdėjai artimųjų balsus ir laukei, laukei, kada toji beprotybė baigsis. Net saugumo sargybiniai nei tavęs, nei tavo kameros draugų jau nebegąsdino. Vienas gavo netgi "simpatijos" vardą. Vesdamas tave pas tardytojus guodė: "Tik laikykis, mergaite, nenusimink... Tu dar būsi laisva. Tu tokia graži. Kas tave čia įgrūdo ir už ką? Tu dar būsi laisva, patikėk..." Kažin ar pats, "pasikalbėjęs" su Saladovnikovu, dar kuo nors pajėgtų tikėti? Tyliai žvilgsniu jam padėkodavai už gerus žodžius irėjai savuoju erškėčių keliu. Antrasis sargybinis, kalinių pakrikštytas "velnio išperos" vardu, keikdamasis vilkdavo tave už rankos į viršų tardymui, kai pati jau sunkiai paėjai, ir šaukė: "Kvailė! Gadini nervus sau ir mums, vis tiek vieną kartą išsiplepėsi. Tavo Lietuvos nebėra, greit čia bus Rusija! Kvaile, tu kvaile".

Kitą dieną "velnio išpera" ir vėl šaukė: "Tu gi jau beprotė, ar nesupranti? Iškllok greičiau tardytojui, ką žinai! Iškllok, kol galvoje visišškai nepasimaišė!"

Tylėjai, badavai ir, atrodė, nebuvai savimi - tapai kita būtybe: be žado, be jausmų ir gyvybės. Tik gabalėlį cukraus sučiulpdavai, kurį tau duodavo kameros kalinės ir gėrei, gėrei vandenį, o jos klausdavo: "Ką tu padarei, kad jie tave šitaip?" Su tavimi kameroje buvo vagilės, joms tėvynė jau seniai buvo pavirtusi pinigais kišenėje. Ar joms suprasti? Tačiau jos, tos vagilės, praradusios savigarbą, dar neprarado moteriškumo ir stengėsi kaip išmanydamos sumažinti tavo kančią.

Jau nebesuvokei, kiek dienų, kiek savaitių prabėgo. Tik matei

savo vaizdiniuose Benediktėlį, girdėjai, kaip jis tavęs šaukiasi, išgirdai motinos raudą prie kameros durų... Beldei į kameros duris, prašėsi pas mamą, pas broliuką. Tada ateidavo sargybinis ir nuvesdavo pas tardytoją-egzekutorių. Sis liepdavo apžergti kėdę ir padėti smakrą ant atlošo. Tada trenkdavo plaštakos briauna per sprandą ir nualpdavai. Atgaivindavo aplieję vandeniu, o sugrįžus sąmonei, išgirdavai tą patį klausimą: "Kokiame banditų būryje brolis? Kur jis dabar?" Sakei jiems, kad brolis čia pat, tu matai jį, prašei, kad leistų atsisveikinti ir eidama ton pusėn, iš kur girdėjai balsus, atsitrenkei į sieną. Pagaliau ir jie, juodos saugumo pabaisos, šį tą suprato. Išgirdai, kaip "velnio išpera" pasakė tardytojui: "Na, jai jau viskas!.. Baigta!"

Jau kelintą kartą nualpai klausinėjama, o jie vis dar tikėjosi išpešti tai, ko nė pati nežinojai. Nubudai pajutusi, jog kažkas laiko tavo ranką ir čiuopia pulsą. Paskui grąžino į kamerą, vilkte nuvilko. Manei, jau viskas praeityje, jau baigėsi tardymai? Kurgi ne!.. Vienas tardytojų klausinėdamas vis atsisėdavo priešais, labai arti ir pasimėgaudamas suėmęs odą gnybdavo ir sukdavo. To nei skausmu nepavadinsi. Tam pojūčiui pavadinimo nėra. Tai buvo visiškas pažeminimas, išdidumo sutrypimas. Tavo kankintojas buvo kreivas neūžauga, išsigimėlis. Kito tokio sutikti nebeteko. Gal jis šitokiu būdu ne duonos riekei ir stiklinei degtinės užsidirbdavo, bet bėgo nuo savo nepilnavertiškumo? Gal ir jo siela buvo tokia pati neūžauga, o gal jis jos jau nebeturėjo?

Už ką tave kankino? "Už ką galima šitaip kankinti moterį?" - vieną kartą paklausei. Neūžauga nusijuokė: "Cha! Ji nežino! Nežino!"

Kentėjai už brolių partizaną, už tai, kad palaidojai jį, kaip derėjo pagal tautos papročius. Tavęs vis klausė ir klausė, kas padėjo išvežti brolių iš ligoninės? Kas? "Aš viena, pati viena", - kartodavai. Tačiau nuo kankinimų visai sutriko atmintis, net brolių vardų nebegalėjai atsiminti.

Tavęs, "kvailės", gailėjo kameros moterys, valgydino, kuo turėdamos, netgi jėga vieną dieną privertė kąsnelį nuryti. Buvai joms dėkinga, tačiau vis labiau smigai ten, kur prasideda visiškas žlugimas. Pasirinkai pamišėlės kankinės vaidmenį ir labai brangiai sumokėjai už savo tvirtybę. Baltomis sruogomis pražilo vešlios juodos garbanos, prigeso lino žiedo žvilgsnis, bet tu vis dar tylėjai.

Į kamerą atvedė jaunutę merginą, gimnazistę, kuri neišlaikiusi

grasinių, o gal saugumiečių pirmųjų smūgių, išdavė savo brolių ir jo draugus, Veterinarijos akademijos studentus, dalyvavusius pasipriešinimo okupantams pagrindinėje veikloje.

Tikriausiai merginai buvo pažadėta laisvė už tam tikras paslaugas. Ji patikėjo būsianti paleista, jei pabuvusi kameroje išduos saugumiečiams kas ir apie ką kalbasi. Kartą kalinės užpuolė mergaitę, versdamos prisipažinti ir grasindamos už ilgą liežuvį griežtai "paauklėti".

Tu viena, smilgele, gynei bejęgę, išsigandusią merginą. Juk ji buvo dar labai jauna ir nesuprato, kokią klaidą padarė išdavusi brolių...

Visai nusilpusią tave pagaliau iškvietė taip vadinamas "ypatin-gasis" teismas - be teisėjo, advokato ir viešos teisiamosios apklausos. Nuteisė dešimčiai metų laisvės atėmimo. Liepė pasirašyti protokolą. Atsisakei: "Nesijaučiu esanti kalta ir nieko nepasirašysiu!"

Niekam ir nereikėjo tavo parašo: netrukus jau buvai geležinkelio stotyje vedama į Stolyfino vagoną, prigrūstą beteisių kalinių - Lietuvos piliečių, be kaltės, be teismo tremiamų iš Tėvynės.

Į tą patį vagoną atvedė ir jaunutę kameros "šnipę" - merginą, išdavusią brolių. Jos tu gailėjai labiau nei kitų. Neturėdama gyvenimo patirties, ji susidūrė su saugumiečių apgaule, klasta ir žiaurumu. Mergaitė buvo smulkutė, pavargusi, maža, tik su lėlėmis žaisti, o ne katorgos blogybes matyti. Guodei ją, ramina, šluostei ašaras. Kaip tik tuomet pro jūsų vagoną, atskirtą grotomis nuo sargybinių, pravedė suimtą mergaitės brolių. "Broleli, aš čia! - šūktelėjo ji, - atleisk man!" "Išdavikė", - pasakė brolis. O tu jam šaukei pavymui: "Nereikėjo šito žodžio, nereikėjo! Jis visą gyvenimą skambės tavo sesės mintyse!" Jis atsigrėžė, pamatė tave. Tik akys išdavė skausmą. Negalėjai jos teisti, nepažįstamos, verkiančios mergaitės, nes pati buvai patyrusi, kas yra saugumo rūšiai ir kankinimo priemonės. Glaudei ją, raudančią, prie krūtinės, ramina, glostei jos galvelę, o ji nesulaikomai raudėjo...

Vilnių pasiekus, nuvarė į persiuntimo kalėjimą. Visus kalinius atvedė į kalėjimo kiemą. Niekas jau nedraudė kalbėtis vieniems su kitais, tačiau kalbėti nesinorėjo. Visi žinojote, kad Tėvynės ilgai nematysite, o gal jau ir nesugrįšit gyvi į Lietuvą. Kieme susipažinai su "išdavikės" broliu Vytautu Petrausku ir jo draugu Kazimieru Kryževičium bei kitais buvusiais studentais. Per kelias dienas sudužo jų gyvenimas.

Kai visus atvežė į Leningradą, iš kur jau skirstydavo kurion Sibiro pusėn, į kokius lagerius išvažiuosit, studentai pasistengė, kad pakliūtum su jais į tą pačią mašiną. Kaliniai, atsisveikindami su Vilnium, uždainavo "Lietuva brangi, mano Tėvyne..."

Atrodė plyš širdis ir išlėks iš krūtinės paukščiu. Gal taip ir būtų buvę geriau...

Pasiekėte Leningradą. Paskirstymo punkte tuojau davė skubaus darbo - siūti čiužinius. Ką gi... Siuvote. Matyt, visa Rusija jau paversta kalėjimu, todėl čiužinių labai reikėjo. Siuvai ir mąstei: kas ant jų gulės?

Ne sau, mergele, siuvai tą čiužinį, ne sau... Tu tokios prabangos - šieno prikimšto čiužinio - neturėsi.

Darbo davė, o duonos - ne. Jūs jau senokai bevalgėte. Netikėtai prie sargybinio atsirado naujasis pažįstamas Vytautas Petrauskas. Jis įtikino prižiūrėtoją, jog esi jo žmona ir perdavė gerą saują riebaluose išmirkytų džiovintų žirnių. Pasidalinai su kitomis kalinėmis. Triaušėte žirnius ir... tavo veidelį nušvietė šypsena. Pasakei: "Be piršlybų, be vestuvių vyrą įsigijau!" Nelaimės draugių juokas ramino, guodė, o viena kalinė pasakė: "Laimė gimti gražiai, mergužėle. Dievo dovana. Ne mums berneliai žirnius atsiuntė..."

Čiužiniai pasiūti. Pirmyn, moterys, į vargo metus, į didžiausią moters pažeminimą, kokį galėjo tik bolševikai sugalvoti. Užmiršk savo švelnią prigimtį ir lino žiedo kerus. Ten, kur jus veža, to niekam nereikės.

Vėl į baisiuosius vagonus, rusiškiems keiksmams krintant su kiekvienu sargybinio ištartu žodžiu, vėl tolyn, šį kartą - jau tikrai Sibiro pusėn.

Vienus kalinius išlaipino Intos stotyje, kitus išvežė Vorkuton. Intoje jus sutiko šalta žiema ir gilus sniegas. Apsidžiaugei, nes kartu į įvairiautę kalinių koloną pateko ir Vytautas su Kazimieru. Tik jų bičiulio Valentino čia jau nebuvo. Tiek ir žinojai, kad Valentinas - jaunas poetas, tiek ir liko visam gyvenimui - skaidrus jo eilėraščio posmas: "Ir nukrito man snagė ant rankos, tartum didelė Šiaurės žvaigždė. Ji man sakė, kad laimės užtenka, ji man liepė sakyti - "sudei!.." Daugiau apie Valentino likimą neteko išgirsti.

Nuo Intos dešimt kilometrų varė kalinių koloną pėsčiomis.

Jus perėmė jau kiti prižiūrėtojai. Pikti, lyg apmokyti grynaveis-

liai šunys, nè krislelio užuojautos ar žmogiškos šilumos balse. Ir ėjo margaspalvė kalinių kolona iš visų Sovietų sąjungos okupuotų respublikų. Suimti namuose ar gatvėje, nespėję šilčiau apsirengti, be kepurų, be skarelės ar šaliko, vasariniais bateliais ir netgi šlepetėmis apsiavę. Koloną akylai saugojo pikti sargybiniai šunys.

Labai greit, mergeite lino žiedo akimis, netekai savo vardo ir pavardės: gavai numerį ant nugaros ir nežinia, kiek kalinių jau nešiojo tau duotą bušlatą ir kiek numerių ant jo jau buvo prisiūta... Čia kaliniai mirdavo greičiau nei spėdavo susidėvėti prasta, pigiausios vatos šimtasiūlė.

Spygliuota viela aptvertas barakas, prigrūstas tiek daug moterų, jog sugulusios galėjote apsiversti ant kito šono tik pagal komandą. Kokias kančias kentėjo moterys, neturėdamos net minimaliausių moters higienos reikmenų, sunku ir gėda pasakyti. Tik jiems, bolševikams, dėl nieko nebuvo gėda.

Komunizmo pseudoidėjos tarsi maras paplito visose okupuotose šalyse ir net dabar dar ne visi suvokia, kokių tikslų buvo sukurti lageriai ir kaip juose buvo paniekintas žmogus. Moterys tą pažeminimą skaudžiausiai išgyveno.

Raudonojo maro Rusija žengė į komunizmą ir tuo didžiavosi prieš visą pasaulį.

Pirmasis žingsnis kalinio kelyje - tu jau nebuvai Onutė Akelaitytė, ūkininkų dukra, gimnazistė su mergiškomis svajonėmis. Tu net moterimi nesijautei - buvai tik kalinė "D-1-67".

Didžioji Rusija kūrė sau šviesią ateitį su kalinio numeriu ant nugaros, su mirties ešelonais, su kruvina raudona vėliava.

TREČIAS VAKARAS. VERGIJOJE

Pripratai prie nuolatinio alkio, tempei sunkaus darbo jungą nesisukdama, tik vergiško pažeminimo negalėjai iškęsti. Dalindavai šlapią susmegusią duoną į tris dalis, kad visai nusilpusi nors kąsni turėtum kišenėje ir neišlaikydavai iki pietų: tirpte ištirpdavo duonos gabalėlis dar neįdienojus. Net atsigerti šilto vandens niekas neparūpino. Ištroškusios gėrėte iš balučių ar čiulpėte sniegą. Kitokio žodžio nei bjauriausi keiksmams negirdėjai, atrodė, ir žmogaus aplinkui nebuvo, tik sargybiniai, jau seniai praradę teisę vadintis žmonėmis. Įpratai prie suktinės dūmo, jis nuramindavo, padėdavo užmiršti

geliantį kojos skausmą, kuris diena iš dienos stiprėjo...

Kai atveždavo kalinių, skubėdavote prie vartų, kalbėdavot lietuviškai, gal išgirs kuri nors jūsų šneką, gal atsilieps, gal iš tėviškės žinutė pasieks. Nepasiekdavo, nors kalinės keitėsi: vienos mirė, jų vieton atveždavo kitas.

Susibičiuliavai su ukrainietėmis. Kas nutiko išbadėjusiam skrandžiui? Negalėdavai praryti medinės sorų košės, apvirtų vandenyje kruopų. Ukrainietės, užjausdamos tave, išmainydavo medinės soras į avių kisielių, kai tik gaudavo. Dalinotės lagerio kąsneliais ir užuojauta.

Vieną naktį, vos spėjote pavargusios po darbo miške užmigti, jus vėl pakėlė ir nuvarė iškrauti vagonus sušalusių bulvių. Pamatei bulves ir pakvipo tėviške. Prašei, maldavai sargybinio, kad išvirtų jums kibirėlių bulvių. Vienas jaunas sargybinis pažadėjo: išvirs... Gal pats norėjo tų bulvių paragauti, o gal tavęs pagailo. Ir žiūrėjęt iškraudamos vagonus į žiburėlį stoties būdelės lange, žinojot - ten verdamas skanėstas - sušalusios bulvės. Sargybinis nesumelavo ir atnešė kibirą neplautų, neluptų bulvių, ištižusių, pašalusių, pilka tyre pavirtusių bevandant.

Dešimtys rankų pakilo prie kibiro, graibė karštą tyrę. Saujelė teko ir tau... Išslydo tarp pirštų. Nieko skanesnio jau daugelį mėnesių nebuvai valgiusi, tačiau kai antrą kartą priėjai prie kibiro - jis jau buvo tuščias... Tik dešimtys rankų tiesėsi į jį ir gramdė dugną.

Vargino spiginantis šaltis, dirbant stingo rankos ir kojos - ne vieną jau išvežė ligoninėn apšalusią, ne viena moteris, nepakėlusį pažeminimo ir alinančio darbo, išprotėjo.

Vienintelį kartą paprašėte, kad leistų neiti darban ir švęsti šv. Kalėdas. Neleido. Tada neišėjot į darbą pačios. Nubaudė: išvarė į šaltį nešioti akmenų iš vienos vietos į kitą. Pagrasino: nedirbsite - padidins bausmės metus.

“Sunkiausia buvo dirbti matant, jog mūsų darbas be jokios naudos, tik kankynė. Nežinia, koks “išminčius” sumanė pakeisti upės vagą, o ten beviltiškam darbui labiausiai tikome mes, lagerio moterys,”- pasakoji jau ne pirmą cigaretę užsidegdama. Sunku širdį atverti, ne lengviau klausyti, regint smilkstančią tarp virpančių pirštų cigaretę.

“Daugiau šimto moterų išvarė nešti neštuvais molį ir versti upėn.

Kiek per dieną prikasdavom, kiek neštuvų suversdavom upėn, tiek per naktį srovė nuplaudavo tolyn. Tolo ir karjeras. Nešti šlapią molį reikėjo vis iš toliau. Jėgos išseko. Sutino rankų riešai. Susirišau iš virvagalių valktį, užsikabinau ant kaklo ir vilkau. Kai daugelio kalinių riešai sutino ir rankos pajuodo, į "komunizmo statybas" atvarė ekskavatorių ir per pusdienį upė buvo užtvenkta".

Neklausk, smilgele, kam reikėjo kankinti kalines-moteris. Jiems nereikėjo jūsų darbo - reikėjo kuo daugiau mirusių, nes mirusios ir žvilgsniu nesipriešinsit, ir paniekos neberodysit.

Nusilpusios iš bado, beteisės moterys tiesėt geležinkelį. Vadovavo gerai imitęs buliaus sprandu dešimtininkas. Atveždavo jums mašinomis bėgius, žuolius, kuriuos privalėjęt nuvilkti į vietą ir atsargiai nuleisti. Kartą pajutai, jog didžiulių bėgių moterys nepajėgs nunešti, juo labiau išlaikyti pakėlusios, ir pasakei dešimtininkui. Prašei moterų nekelti bėgių, pasipriešinti. Dešimtininkas prapliupo keiksmiais, kalinės išsigando. Išsirikiavo abiejose bėgių pusėse ir pakėlė sunkias metalines sijas. Neišlaikė nešdamos - paleido. Krisdamas bėgio galas kliudė tave ir prispaudė koją. Šamonei sugrįžus, pasijutai nešama. Atnešė tave moterys iki barako, o ten jokios pagalbos: kelio sąnarys išniręs, koja sutinusi, pajuodusi, trukusios sausgyslės. Kalinėms reikalaujant nuvežė į ligoninę. Operavo chirurgas žydas ir lietuvis akių gydytojas Molis, irgi tremtinys. Operacija pavyko. Gydytojas Molis norėjo tave nudžiuginti - vėl vaikščiosi! Vaikščiosi, smilgele, lino žiedo akimis į pasaulį žvelgsi! Kodėl nedžiūgavai?

Lagerio džiaugsmas netikras. Tikros buvo tik alkanos kalinių dienos, kupinos nuovargio ir nevilties.

Vos dvi savaitės praėjo po operacijos, išvarė kasti griovių. Žemė įšalusi - skaldėte kapliais. Kol išlygindavot griovio kraštus, taip visos pavargdavot, kad ir gyventi nebesinorėjo, o dar į barakus kiekviena turėdavot parnešti iš miško po pliauską kurui. Kartą viena iš jūsų, nepajėgdama ne tik sunkios pliauskos panešti, bet ir paeiti, numetė metrinį strampą žemėn. Sargybinis bandė išsiaiškinti, kuri numetė, tačiau visos tylėjo. Tada suvarė jus už bausmę į naujai iškastą pakeilės griovį, pripustytą sniego, ir liepė juo eiti. Klimpote iki juosmens sniege, kol baigėsi paskutinės jėgos.

Tada moterys sustojo ir atsisakė eiti. Sargybinis gąsdino, šaudė į žemę prie kojų, o kai nepabūgote ir nepajudėjote - kulkos lėkė ir

viršum galvų. Išėjai priekin ir pasakei:

- Taikykit į širdį, bus greičiau...

Liepė visoms išlipti iš griovio ir eiti. Kuo skubiau! Apie vidurnaktį sugrįžot į lagerį. Vieningai atsisakėt įeiti pro vartus, pareikalavot, kad būtų iškviesta lagerio vadovybė.

Sargybiniai putojo, tačiau atėjęs lagerio viršininkas moterų išklausė ir daugiau po darbo nešti storiausius medagalius jau nereikėjo.

Jūsų optimistė “juoko maišelis” buvo Liudmila Verasko, buvusi balerina. Kuo baletu šokėja galėjo nusikalsti komunistų lagerio valdžiai - nė ji pati nežinojo. Įspūdingai ji mokėjo judesiais pamėgdžioti viršininkus arba liūdesio minutę parodyti, kaip ji džiaugiasi krantinčiomis snaigėmis ir laisve. Niūri nuotaika ištirpdavo žiūrint į ją ir vėl į širdį pasibelsdavo vilties spindulėlis.

Liudmila Verasko, koks tavo likimas? Moters, mokėjusios juoku ir pačiu nekalčiausiu judesiu sumenkinti lagerio autoritetus kalinams stebint.

Kartą jus visas nubaudė už menką prasižengimą, gal ir už tai, kad vieningai pritardavot Liudmilos pokštams. Buvo pavasaris, tirpo siegas, o įtūžę sargybiniai už išraiškingą Liudmilos juoką suvarė jus į pažliugusį miesto sąvartyną. Tižioje smarvėje įklimpot iki kelių, o sargybiniai įsakė visą valandą stovėti. Nuo sąvartyno dvoko pajutai, jog alpsti. Šalia stovėjusi Liudmila pamatė, kaip svyravai, prilaikė tave ir kalbėjo: “Remkis į mane. Būk tvirta, užspausk nosį ranka ir galvok, jog tai dvokas tų, kurie čia mus suvarė. Prasmirdę mūsų drabužiai, užtat dvasia švarutėlė, o jie jau seniai supuvę iš vidaus, nuo pirmojo “Pravdos” laikraščio numerio supuvę...”

Kentėjom ir tylėjom, bet ir sargybiniai greit “pasigailėjo” sumanę mums šitokią bausmę. Patys dvoko neatlaikė. Įsakė lipti iš duobės ir rikiuotis po penkias. Išlipote, susirikiavot. Sargybinių šunys ir tie atokiau nuo jūsų bidzeno ir suko nosis nuo sąvartyno.

“Kokia garbė! - Juokėsi Liudmila. - Eina pasmirdusi kolona, iškilmingai lydima ginkluotų “didvyrių”! Rusijos vyrai moka gerbti moteris! Akivaizdu, nieko nepridėsi...”

Liudmilą Verasko irgi mėtė iš lagerio į lagerį už jos juoką, už tai, kad ją bematant visi pamildavo.

Didžiausia laimė lageryje - gauti siuntinį. Tačiau kas tau, smilgele,

galėjo jį atsiųsti? Tėvai tremtyje patys šalo ir alko. Kartais ateidavo mažas siuntinėlis: brolis, sugavęs Jenisiejaus upėje žuvyčių, sudžiovindavo ir atsiųsdavo. Skanumėlis!

Jau pabuvai penktajame, ketvirtajame ir aštuntajame Intos lageriuose. Daug kas buvo panašu juose, o labiausiai supanašęję priežiūrėtojai, sakytum iš vieno kiaušinio išsiritę ir perėmę vienodas pasityčiojimo iš moterų formas. Vienintelis lagerių vergiškos kasdienybės šviesuliukas buvo laišakai iš vyrų tremtinių lagerio. Susirašinėdavot slapta, pranešdavot vieni kitiems apie sutiktus pažįstamus, išgirstas naujienas. Kam kitam, jei ne tau, smilgele, būtų tekusios paštininkės pareigos? Rašydavo vyrai savo pažįstamoms moterims, dažnai ateidavo bendras pasveikinimas šv.Kalėdų ar šv.Velykų proga. Kai tik kalinės grįždavo iš objekto, kur netoliese dirbo tremtiniai vyrai, jas prie vartų iškratydavo, apuostinėdavo kiekvieną kišenėje rastą popiergalį. Korespondenciją reikėjo slėpti labai sumaniai, nors laiškučiai būdavo surašyti smulkiais raidelėmis ant mažų popieriaus skiautelių. Atsitikdavo taip, kad kratos metu tekdavo purviną laiškėlį sukramčius nuryti... Bet sargybinių pagiežai ir pykčiui "tarptautinis" paštas veikė lageryje ir jūs jau nesijautėt vienišos ir užmirštos. Intos lageriuose tuo metu kalėjo apie šimtas tūkstančių žmonių. Vien tik lietuvių čia buvo devyni tūkstančiai. Tokios žinios sklido tarp kalinių ir, manau, jog buvo pakankamai tikslios.

KETVIRTASIS VAKARAS. ANGELAS PRAGARE

Smilgele lieкну liemeniu, jau pamiršai, kokia buvai graži gimnazijos šokių vakarėlyje, jau prisiminti nenori glostančių vaikinių žvilgsnių. Gražus jaunas kūnas dėvėjosi pagreitintai, silpo ir visai nenorėjo klausyti nei rankos, nei kojos. Kartą statant tiltelį per upeliuką, keliant sunkų rąstą, labai suskaudo šoną ir ilgam susiformavo sukietėjimas lyg kiaušinis. Dirbote miške, toli nuo lagerio. Ten tekdavo ir nakvoti. Šoną vis labiau skaudėjo ir teko kreiptis į laisvą, ne lagerio gydytoją. Kažin ar ta moteris baltu chalatu buvo medikė, nes lagerio gydytojai, dažniausiai tokie pat tremtiniai, suprasdavo kalinius ir stengdavosi padėti. Pasiskundei jai savo skausmu ir bėda, o ji nė neapžiūrėjusi pasakė: "Kaip išdrįsai čia ateiti su senu apsigimimu? Privežė mums invalidų, visokių valkatų, atmatų..." Bandei aiškinti, jog tai nuo sunkaus svorio keliant rąstą trūko raumuo ir

susiformavo guzas, maldavai pagalbos, o ji paliepė: “Dink iš akių!” Baigėsi ir tavasis paskutinis kantrybės ir nusižeminimo lašas, nes pasakei: “Ką gi, galiu tik palinkėti, kad jums ir jūsų vaikams tokie pat guzai “iš prigimties” išsoktų”. Pasakei aiškia rusų kalba, kurią jau buvai gerai išmokusi. Gydytoja išplėtė akis ir nieko nespėjo tau atsakyti, nes jau buvai už durų. Nebuvai kerštinga, tačiau su visa susikaupusia neapykanta okupantams jai linkėjai tokios nelaimės.

Tave slaugė ir gelbėjo draugės: virė miško žolės, dėjo kompresus, girdė karštu karčiu gėrimu. Buvo Sibiro vasara ir žolynų įvairiausių aplinkui. Tik sveik, smilgele, tik tu pasveik. Šilta vasara gaivino, tačiau jus visas mirtinai iškankino debesys uodų ir mašalų. Kūną išbėrė raudonomis dėmėmis, pradėjo virpėti, trūkčioti raumenys. Moterys viena po kitos ėmė vis dažniau alpti.

Nebūtum pamačius dar kartą Lietuvos, smilgele lino žiedo akimis, jei ne tavasis angelas sargas, atvedęs pas lagerio gydytoją Liudmilą Čmiliuk. Ji buvo fronto gydytoja, ne vienam kariui sugrąžinusi sveikatą sunkiomis fronto sąlygomis, išvargusi vokiečių nelaisvėje. Iš nelaisvės Liudmilai Čmiliuk pavyko pabėgti, tačiau, kai pasiekė savus, enkavedistų buvo apkaltinta išdavyste ir dvidešimt penkeriems metams neteko laisvės.

Liudmila, ir kaip tu išdrįsai patekti vokiečiams į nelaisvę? Kaip išdrįsai nepaklusti Stalino įsakymui?

Visai nusilpusią, drebančią, su beprotiškų galvos skausmų priepuoliais tave pamatė geroji ukrainietė gydytoja ir sušuko: “Dukrele, ką jie su tavimi padarė!” Norėjai apkabinti gerąją gydytoją jau vien už švelnų žodį “dukrele”, tačiau sutinusios rankos ir kojos nebeklausė, o skausmas nusinėšė nebūtin...

Kai tave atgaivino, pirmiausia pamatei ją, sėdinčią šalia. Negalėjai kalbėti, tik akimis maldavai: “Kas bus su manimi?” Išvydus ašarotas akis, supratusi nebylų klausiamą žvilgsnį, ji pasakė: “Visada sakau ligoniams tik tiesą. Neguosiu tavęs, bet išklausyk atidžiai. Būk tvirta, dukrele. Tavo rankos ir kojos sugis. Bado pasekmės išnyks, tik tavo galvos skausmų ir drebėjimo neįveiksim. Abi tikėkim - skausmas sumažės. Liko labai mažai vilties tave visiškai išgydyti, bet aš pabandyčiau.” Išklausiau, supratau ir pasakiau savo gerajam angelui, kaip ir aš atsidūrusiam pragare: “Daktare, tokia drebanti aš gyventi nenoriu. Nenoriu niekam, o svarbiausia - pačiai sau būti našta. Tada, verčiau, numirti”. Ji manęs neguodė, tik pasakė: “Privalai gyventi,

kad sugrįžtum pas savuosius, privalai viską iškęsti ir papasakoti, ką matei. Aš tau padėsiu, tačiau ligą turėsi įveikti pati”.

Nusilenk garbingai Ukrainos dukrai gydytojai Liudmilai Čmiliuk už jos protą ir širdį, už žmoniškumą, ko jokių pasaulio auksu nenupirksi, už jos pilietinę pareigą aukotis žmogui.

Neaišku, kaip ji išreikalavo iš lagerio vadovybės vitaminų ir vaistų, bet nuo jos lašelinių atslūgo sutinimai, ataugo švelni oda, vėl atsis-tojai ant kojų. Ji viską darė pati. Gydė kūno virpėjimą stipriomis elektros srovėmis ir labai jaudinosi, nes tu vis dar nejutai srovės. Tik vieną kartą, kai tave pervėrė stiprus skausmas nuo elektros srovės, ji nudžiugo ir pasakė: “Neveltui, Anuška, aš tau fronto metodą taikiau. Tu gyvensi, dabar jau galiu pasakyti - gyvensi! Sugrįši į gimtus namus, dukrele!..” Džiūgavo, tarsi mūšį su likimu laimėjusi ne-jauna, labai graži moteris, tauraus veido ir skambaus balso. Visada atsiminsi jos šiltas rankas, smilgele. Niekada neužmirši juodaakės ukrainietės gydytojos, nes pati jau netikėjai, jog baisius kūno traukilius bus įmanoma įveikti. Labiausiai nenorėjai numirti Sibiro žemėje. Galbūt, galbūt dar vienai tavo svajonei bus lemta išsipildyti - sugrįžti namo.

Dabar jau sparčiai sveikai. Gydė gerosios gydytojos rankos, žodžiai, visokeriopa pagalba. Dievas žino, kaip jai pavyko tave taip ilgai išsaugoti neišvarytą į darbą, bet vieną dieną ji jau nepajėgė atsispirti lagerio valdžiai ir teko tave išlydėti. Tada ji pasakė: “Ligą įveikei, tačiau ji gali atsinaujinti. Saugok save ir būtinai gyvenk, dukrele. Pasijusi blogiau - reikalauk manęs. Tu labai jauna, dar sutiksi mylimą žmogų, išteksi. Gimdyk, nebijok. Tavo prigimtis sveika. Gimdymo skausmai tuos nervinius priepuolius gali ir visai nuslopinti. Gyvenk, dukrele... Ir neužmiršk mano patarimų”. Apkabino, pabučiavo, kaip dukterį. Štai ko nesitikėjai - šitame komunizmo pragare sutikti įkalintą angelą...

Ir kas dabar galėtų tau pasakyti, kad blogis įveikiamas tik jėga?

PENKTAS VAKARAS. PERMAINOS

Vėl pasitiko lagerio gultai ir sunkus darbas nuo aušros iki sutemų. Kalinės Staliną vadino “didžiuoju mėsininku” ir neatsirado nė vienos, kuri būtų tą pravardę, moterų sugalvotą, išdavusi enkavedis-

tams. Dieną, kai jis mirė, kalines išrikiavo žvyro karjere ir liepė stovėti ramiai. Atvažiuo lagerio karininkai ir pranešė apie "tautų vado" mirtį. Netoliese dirbą vyrai šūktelėjo: "Žmogžudys mirė! Džiaukitės!" Vieni sugulė ant ledo, kilnojo kojas aukštin, kiti - šokinėjo iš džiaugsmo. Prižiūrėtojai nuščiuvo, pirmą kartą nežinodami, ko griebtis... Moterys kalinės stovėjo ir tylėjo. Nė balso. Garsiai verkė tik dvi rusės: brigadininke ir jos padėjėja. Gal abi pajuto, kad labai greit gali būti nebereikalingos? Kalinės tokių vilčių neturėjo.

Stovėjai šaltyje ant ledo ir nerodei jokių emocijų. Gal ir būtum pravirkusi iš nevilties: juk niekuo netikėjai. Kas galėtų pasikeisti? Vienam galvažudžiui mirus, ateis jo vieton kitas toks pats, o jūs liksite vergauti. Nepravirkai, gydytojos žodžius prisiminusi: "Neleisk sau nervintis. Išlik rami, pasistenk visada išlikti rami..."

O vis tik pratrūko rauda, smilgele, kai netrukus sargybiniai pritilo, o vyresnybė pranešė: nebebus numerių ant kalinių nugaros, galėsit artimiesiems rašyti po du laiškus per mėnesį, netgi leis jums pasimatyti su giminėmis ir išeiti į miestą. Ir duonos gausit sočiau pavalgyti. Net saviveiklą leis: galėsit šokti, dainuoti.

□ Moterų lagerio kalinės. Iš kairės pirmoje eilėje Onutė Akelaitytė. Inta

Štai kaip! Reikėjo kojas pakratyti didžiausiam pasaulio žmogžudžiui, kad vėl būtų leista juoktis! Ar ne juokinga, moterys?..

Buvai jauna ir graži, smilgele ežerų akimis, o jaunystė stebuklus daro. Tu jau gyvenai. Šokai ir dainavai lietuviškas dainas, merginos buvo kviečiamos koncertuoti ir vyrų lageriuose, kartais jie pas jus atvažiuodavo. Susipažinai su daugeliu lietuvių tremtinių. Kalinius angliakasių leisdavo eiti į šachtas be sargybinių, tai vyrai kartais ateidavo jums padėti iškasti išalusios žemės gabalus, palengvindavo jūsų darbą žvyro karjere. Tarp jų buvo ir Gediminas Klyvis - stiprus, dailus, mandagus ir jautrus vaikiną. Ukrainietės kalinės jį "broleliu" pavadino. Kartą pamatėte, kad jis basas įsispyręs į batus ir paklausėt, kur kojines dėjo, o jis parodė kojineis apmuturiuotus kelius. Kasti anglių vakinui tekdavo susilenkus, beveik klūpant. Jam skaudėjo kojų sąnarius. Sunkiausią darbą dirbdamas, jis ateidavo jūsų našta palengvinti. Viena lietuvaitė paaukojo savo megztuką ir numezgė jam kojines.

Ant kalinių iškasto griovio krašto ir šv. Velykas kartu šventėt, net nusifotografavot. Gyvenimas jau nebuvo vienišas ir kupinas liūdesio. Vyrai, kurie gaudavo siuntinius, pasidalindavo maistu, pavaišindavo merginas. Užeidavo į jūsų draugiją pasišnekučiuoti ir kalinys, buvęs medicinos fakulteto studentas Ričardas Svilas. Pasikalbėdavot, pasvajodavot, pasidalindavot, kas ką turėjot. Jau ir pirmą atlyginimą gavot - dešimt rublių. Kiek nedaug skaidriai jaunystės valandėlei reikia: už gautus pinigus bėgote kartu su kaline Paulina nusipirkti maisto produktų. Na, ir suvalgėt ant upės kranto susėdusios storiausią duonos riekę, užteptą margarinu ir... susirgote nuo skanumėlio. Neatlaikė stipresnio maisto išbadėjęs skrandis.

Teikė džiaugsmą trumpa Sibiro vasara su gausybe uogų miške: noko mėlynės, laukiniai serbentai. Ir gaila būdavo žiūrėti į tuos gamtos turtus, pražūvančius be naudos. Juk galėjo lagerio vadovybė nors kelias dienas leisti kalinėms pauogauti, pagrybauti, paruošti žiemai maisto, bet ne! Negalima, nors tai nieko nekainavo. Fašistės iš Lietuvos privalėjo kentėti ir mirti badu. Tik vieną kartą, kai jus saugojo sargybiniai leningradiečiai, kelias kalines išleido pauogauti, kol kiti žymėjo būsimą darbo ir gyvenimo zoną miške. Skubėjot rinkti uogas, skubėjot nors saujelę suvalgyti, nepajutot, kaip ir kada pasiklydot: ne uogos rūpėjo, žinojot - negrįšit laiku - jus apkaltins pabėgimu. Tokia lagerio tvarka. Bėgot tekinos, į saulę pažvelgdamos,

net surinktas uogas išbarstėt ir... neberinkot. Tegul! Kad tik laiku grįžtumėt į zoną. Šiaip taip susiorientavote pagal upės srovę ir suplukusias, peršilusios sugrįžot. Sargybiniai nesibarė už vėlavimą, bet... ir uogų nebuvo.

Šitiek miško dovanų žūdavo kasmet: jų niekas nerinko, nors Rusijos vaikai miestuose nematė nei uogos, nei grybo. Ir vėl klausdavot, kaip gali Rusijos žmonės badauti, turėdami neišsenkamus išteklius miško gėrybių? O badavo, nes jiems niekada netrūko ginklų ir noro valdyti pasaulį.

Jaunystė darė savo: merginos norėjo pašokti, padainuoti. Kartą estų grupelė ir viena ukrainietė sumanė slapta, nepranešę sargybiniams, nueiti į kiek toliau esantį kolūkį pasilinksinti jaunimo vakarėlyje. Buvo pats polaidis. Staiga pakilo vanduo Intoje, pajudėjo ledai ir keliantis per upę įvyko didelė nelaimė: apvirto valtis. Pas-kendo, smilgele, tavo artima lagerio bičiulė Marytė ir jos gelbėtojas iš Intos. Guodei, raminai jos verkiantį, vienišą likusį brolių, tik niekas negalėjo jam sugrąžinti sesers.

Kiek daug naktų žiūrėdama į Šiaurės dangų su ryškių spalvų pašvaistėmis svajojai apie Tėvynę, sapnuodavai namus ir tėvus.

Atėjo 1956-ieji metai. Balandžio 24 dieną tapai tremtine. Eik kur nori, smilgele, tačiau dar penkerius metus tau neleidžiama niekur išvažiuoti. Viltis ir neviltis drauge mintis užplūdo: ką dar teks iš-kentėti?

Lietuvos smilgele ežerų akimis,ėjai šaukiama į saugumą ir spėliojau kodėl dar kartą kviečia, gal vėl tardys?

Nevengei sunkiausio darbo, net į kalinių garbės lentą tavo fotografiją įdėjo. Ar galima dar labiau pasijuokti iš moters? Juk jauteisi esanti tik vergė ir nusispjaut į visas jų garbės lentas! Kartą atsisakei tau siūlomų brigadininkės pareigų, mat viršininkė pastebėjo, kad sugebi jos apleistus darbo popierius sutvarkyti. Atsisakei siūlomos malonės neaiškindama priežasties. Juk vis tiek komunistų atbukinti protai nesupras, kodėl? Jiems jūs buvot tik kalinės, fašistės, priešės.

Naktimis moterys per miegus dejuodavo ir aimanuodavo: visoms skaudėjo raumenis nuo darbo ir maisto be jokių vitaminų. Pabusdavai nuo savojo skausmo ir draugių dejonių naktimis ir labai bijodavai, kad tik nepasikartotų sunki liga: neatsinaujintų kūno traukuliai, drebulys ir beprotiški galvos skausmai.

Virpančia širdimiėjai į saugumą: supratai, jog vėl būsi klausinė-

jama, tačiau kodėl? Jokių žinių iš saviškių negavai ir nežinojai, kas jiems atsitiko.

Sukrūpčiojai nuo pirmo tardytojo klausimo:

- Už ką teista?

Gūžtelėjai pečiais:

- Ten, byloje, parašyta...

- Kodėl sužeistą brolių, mirusį ligoninėje po operacijos, viena slapta, be giminių palaidojai? O gal laidojai brolių ne viena?

Negalėjai išduoti tau padėjusių nelaimėje žmonių, juo labiau dabar, nes neišdavei jų kankinama.

- Nenorėjau, kad mano brolio lavoną paguldytų kur nors gatvėje ir iš jo tyčiotųsi.

- Ką čia kalbi? - nepatikėjo saugumietis. Tada kitas, nejaunas, žilais plaukais vyriškis paaiškino: "Taip buvo ten, pas juos... Lietuvoje. Įtartinų žmonių lavonai buvo guldomi viešose vietose, kad visi matytų".

- Kokia nepagarba mirusiam, - ištarė saugumietis.

Kas tai? Dešinioji nepanoro pripažinti to, ką padarė kairioji? Nežinojo? Argi tikrai nieko nežinojo? Dabar visi šventi, stebisi. Ar ne patys tokią tvarką įvedė, ko per amžius nebuvo regėję žmonės.

- Taip, - patvirtinai. - To ir bijojau. Juk neišaiškino, kas brolių nušovė, tai ir bijojau, kad jo kūno neišniekintų...

Negi galėjau pasakyti, kad palaidojau brolių svetima Kosto Matulevičiaus pavarde. Kazimiero Akelaičio net mirties liudijime nebeliko...

- Galit eiti, - pasakė.

Grįžai į baraką spėliodama, kas tavęs dabar laukia, ką jie su tavimi darys?

Tą patį vakarą barako viršininkas pašaukė kelias kalines ir kiekvienai atskirai perskaitė, jog rytoj eisite fotografuotis pasui, nes atvažiavo komisija peržiūrėti kalinių bylų.

Kai vėl pašaukė pokalbiui, sužinojai: teistumas panaikintas.

- Vadinasi, laisva?

- Taip, tik dar teks čia pagyventi. Kur važiuosi? Kelionę apmokėsime.

- Į Krasnojarsko kraštą, Jenisiejaus rajoną, ten - mano tėvai.

- Aaa! Irgi tokie pat...

Gal tai būta didžiausios klaidos, smilgele, o gal... niekas nebūtų pasikeitę, jei būtum neprasitarusi apie tėvus. Buvai pasiilgusi tėvų ir mažieji broliukai per aštuonerius metus užaugo. Gal nė nepažintum jų?

- Prie Jenisiejaus darbininkų užtenka, o čia darbo jėgos trūksta, - pasakė viršininkas ir įmetė tavo pasą stalčiun. - Liksi čia dar penkerius metus.

- Nesuprantu: esu laisva ir vis dar kalinė?

Saugumietis bakstelėjo į storą knygą ir pasakė:

- Toks įstatymas.

Tau, smilgele, dar liko vienintelė kalinės ir tremtinės teisė - paklusti be žodžių. Grįžai į lagerį per ašaras kelio nematydama. Žlugo viltis pamatyti tėvelius, o gal ir tau skirtą žmogų sutikti. Štai tau, smilgele, meilės trokšti, Lietuvos ilgėtis. Tu dar kalinė. Kalinė...

ŠEŠTAS VAKARAS. MEILĖ

Nesitikėjai, smilgele, kad ištvėrusi didžiausią moters pažeminimą, barakų tvaiką, vergės darbą, išeidama pro lagerio vartus pravirksi. Ko verkei? Kodėl prigeso lino žiedas vylingose akyse? Ko bijojai? Šiokios tokios didesnės laisvės?

Verkei ir kelio nematei. Juk nedavė išeinant nė kapeikėlės, nors metų metus dirbta, prarasta sveikata, o išleido į "laisvę" nė rublio duonos riekei nusipirkti nedavę. Nežinojai, kur eisi, kur prisiglausi: pažįstamų Intoje neturėjai. Už spygliuotos vielos liko jau įprastas vargas, gultai atsigulti ir nors keli šimtai gramų šlapios duonos dienai. Išvijo į žiemos šaltį - nė pastogės prisiglausti, nė trupinio alkiui numarinti. Ėjai raudodama ieškoti nurodytos komendantūros. Esi dar supančiota. Vergė...

Turbūt jau amžinai jų vergė?

Palikusi lagerį, užkopusi į kalnelį pro ašaras nė nepastebėjai, kad tavęs laukia Gediminas, visų lagerio moterų mylimas "broliukas", padėdavęs kasti griovius įšalusioje žemėje. Stipruolis, atskubėjęs po naktinės pamainos anglies kasyklose, išsiprašęs viršininko išleisti už zonos.

Jis, tave apsiverkusią išvydęs, viską suprato:

-Tik tu neverk, - guodė, - nenusimink. Padėsiu tau pastogę rasti

ir duonelės iš lagerio atnešiau. Pasidalinsim. Neverk, tik neverk... pasirūpinsiu tavimi.

Dar labiau pravirkai ir puolei jam į glėbį. Viešpatie, po tokių žodžių galima būtų ir baidyklę pamilti už begalinį širdingumą. Po to jau nieko neverti būtų buvę žodeliai “myliu” ir “amžinai mylėsiu”, kokių jis tau niekada ir nepasakė tuščiai. Jis mylėjo tyliai, santūriai, slapta, iš toli, smilgele. Mylėjo pasidalindamas kalinio duona ir vargu, mylėjo už tavo ežerų akis, už moterišką tvirtybę, už tavo meilę tėvynei, kurios dalimi buvo ir jis. Dabar tu tik žiūrėjai į jį pro ašaras, tarsi pirmą kartą iš arti išvydusi šitą gražų stiprų vyrą ir mintyse dėkojai: “Ačiū, dangau, kad atsiuntei man jį, ačiū už nuraminimo žodžius ir viltį Sibiro šaltyje”.

Jis buvo toks pats bedalis elgeta, kaip ir tu, be savo pastogės, be artimųjų, į kuriuos galėtų atsiremti, tačiau už kokius pasaulio turtais būtum galėjusi nupirkti karštus paguodos žodžius šalčiausią Sibiro dieną? Tu tik raudojai balsu, prigludusi prie jo peties ir negalėjai nurimti.

- Sustok, sustok verkusi! Juk čia aš! Niekada tavęs nepaliksiu.

Nusivedė tave pas draugus lietuvius į šeimą, kuri jau gyveno “laisvėje” - tremtyje. Pasikalbėjo, paprašė laikinai leisti porą dienų pagyventi. Priėmė jauna šeima, nors patys gyveno vos tilpdami mažame kambarėlyje.

Tapai tremtinė - laisva nelaisvėje. Be numerio ant nugaros, be kalinės vardo ir vis dėlto įkalinta tarp svetimų žmonių taigos sniegynuose, vienui viena su savąja vergės dalia. Komendantūroje tau pasakė:

- Be mūsų žinios niekur išvažiuoti negali. Darbą susirasi pati. Čia darbininkų reikia. Eik...

Grižai pas tave priglaudusius žmones. Kol buvai komendantūroje, Gediminas suspėjo daug nuveikti: nubėgo į miesto sąvartyną, surado siaurutę, aplūžusią, metalinę paauglio lovele. Sutvarkė, susuko varžtus, nuvalė. Pavakary atskubėjęs pasakė:

- Einam.

- Kur?

- Į kitą pastogę. Pamatysi...

Padėkojai lietuvių šeimai už svetingumą ir užuojautą. Išėjote abu. Kokia laimė buvo jausti stiprią Gedimino ranką. Ji tave šildė, saugo-

jo, glamonėjo.

Dar didesnis džiaugsmas apėmė, kai jis įvedė tave į “kambarėlį” - mažą sandėliuką didelio namo rūsyje: be langelio, nepašildomą, betoninėmis grindimis. Čia jau stovėjo metalinė lovelė. Nejauki ir šalta rūsio patalpėlė, bet ji slėpė nuo šiaurės pūgų ir speigo. Čia tu buvai šeimininkė. Su koku džiaugsmu patiesei ant lovelės savo “bušlatą” - išeinant iš lagerio merginos ir antrą tokį pat parūpino dovanų, tad turėjai ir kuo užsikloti. Užtiesei dar mamos dovanotą, išsaugotą ploną antklodę - ko dar

□ Gediminas Klyvis

galima norėti? Gediminas jau tvirtino į duris grandinėle, kad nekvieštas svečias neįgriūtų ir galėtų prasidariusi duris gryniesnio oro vidun įleisti, ir išskubėjo į naktinę pamainą šachtose, į požemių drėgmę, jau ne vieną Lietuvos tremtinį pražudžiusią. Palikęs tau duonos riekę, pažadėjo: “Ryt ateisiu. Tik nenusimink. Ir darbą tau rasim. Labanakt, smilgele...”

Atsigulei ir... neužmigai kiaurą naktį. Nuklydai mintimis į tėviškę. Kiek kartų jau teko pradėti gyvenimą nuo nieko, tik savim pasitikint ir kiek kartų beviltiškiausią akimirką likimas tau atsiųsdavo netikėtą, nelauktą pagalbą.

Kai išvežė tėvus ir likai be paramos, be pastogės ir duonos kąsnio, kai ėjai Kauno Laisvės alėja, nežinodama, kur sustosi, tave netikėtai sustabdė vaikinai.

- Ko verki, Onute? - paklausė. - Kas atsitiko? Gal galiu tau padėti? Jau senokai einu iš paskos, jaučiu - kažkas negerai?

- Taip, gero nedaug..., bet aš jūsų neprisimenu, nepažįstu, - pasakei žiūrėdama į visai nematytą geraširdį veidą.

- O aš tave pažįstu. Buvau tavo brolio draugas.

Pasikalbėjote. Vaikinas jau buvo baigęs universitetą, dirbo. Pasakei, jog teks mesti studijas ir pradėti dirbti, tačiau kai tėvus išvežė į

Sibirą, suprantama, savo valsčiuje negali pasirodyti, o kad gautum darbą kitur, reikia geros charakteristikos.

- Ne viską galiu, tačiau bandysiu tau padėti.

Sutarėt susitikti po kelių dienų. Jo pasiūlytos pastogės ir nakvynės atsisakei.

Kai susitikot, jis tau padavė “blizgančią” charakteristiką su spaudu. Supratai, kad už ją teko sumokėti, bet neturėjai kuo tam nepažįstamam geradariui atsilyginti, o jis pajuokavo:

- Jei kada nors gyvenime būsi turtinga, o aš bėdoje, kaip tu dabar, - surasiu tave ir ateisiu atsiimti skolos.

Jis juokėsi atsisveikindamas. Daugiau tau jo nebeteko sutikti.

Netikros charakteristikos dėka dar trejus metus laisvai gyvenai po Lietuvos dangumi. Ir netgi dabar, po daugelio metų, labai norėtum padėkoti jam už tai, tam nepažįstamam brolio draugui. Dievas ar tavasis angelas sargas lemtingą akimirką visada atsiųsdavo patį geriausią žmogų žemėj, kad nepražūtum. Su meile prisimini ir gerąširdę ukrainietę gydytoją Čmiliuk. Kur ji dabar? Gal jau laisva? Gal jau savo Ukrainoje?

Neužmigai visą naktį, nors rūšio kampelis saugojo tave nuo kaukiančios pūgos, staugiančių vėjų ir buvo pati didžiausia likimo dovana.

Prabėgo naktis be sapnų ir be ašarų, o rytą nuskubėjai į kasyklą, kur dirbo Gediminas. Tą pačią dieną pradėjai dirbti akumuliatorinėje. Reikėjo elektros srove pakrauti akumuliatorius angliakasių lemputėms. Darbas buvo lengvas, jau ne ta vergija, kaip kalinių lageryje, tačiau aštuoneri metai sunkaus darbo, tvanki nevėdinamos akumuliatorinės patalpa, nuodingi vandenilio garai, išsiskiriantys kraunant akumuliatorius, tave vėl įveikė. Susirgai neaiškia plaučių liga. Ir vėl gelbėjo Gediminas. Rado darbą meno dirbinių įmonėje, o ten nuo terpentino garų ir plaučiai išgijo. Pasveikai. Kol gavai pirmą algą, Gediminas atnešdavo maisto. Dalinotės duona, viltim ir mažais, niekam kitam nesuprantamais džiaugsmiais.

Praėjo savaitė laisvės nelaisvėje. Išsitiesei, smilgele, siela atsigavo, nors tavo kankintojams nepavyko subjauroti sielos nei badu, nei patyčiomis, nei kalinei užkrauta našta.

- Nejaučiu jiems keršto, tik panieką, laiko neišdildomą panieką,- sako Onutė ir nuklysta žvilgsniu į Sibiro tolius, kur atėjo jos meilės metas, jos šviesiausios dienos tremtyje.

Gediminas nelauktai, netikėtai pasakė po savaitės:

- Onute, nuo tada, kai pamačiau tave, tyliai mylėjau ir ilgėjausi, svajoju, kad abu išeisim į laisvę ir tada... Būk mano žmona, situokim, saugosiu ir gerbsiu tave. Nemoku gražiai kalbėti, nieko kito be savo meilės jausmo negaliu tau pažadėti.

- Gal... neskubėkim, palaukim, - atsakei.

- Ko laukti? Juk jie ir taip jau atėmė mūsų gražiausius jaunystės metus, negi mes dar vienas kitą iš savęs atimsim?

Apkabinai jį ir pažadėjai:

- Taip, taip! Būsiu su tavimi visą gyvenimą, visada. Nieko be tavęs aš neturiu.

Jau ir su tremtiniu kunigu Semaška susitarėt, kad jus sutuoktų, o tu vis dar bijojai patikėti, jog tai realybė. Dar nė atlyginimo nebuvai gavusi, kai vieną dieną grįzusi iš darbo pamatei pulką mergaičių, ruošiančių kuklias vaišes, baltai padengtą stalą namo rūsyje ir Gediminą su draugais. Rūsyje, prie kryželio ir žvakės, kunigas jus sutuokė, pasikeitė skolintais žiedais. Savo vėliau nusipirksit. Ant stalo nebuvo lietuviško kaimo skanėstų, net lašelio vyno, bet piršlys, įšilęs nuo karštos arbatos, juokavo: "Jau ką aš nužiūriu ir superšu, mergužėlės, tai žinokit - amžinai. Būtume mes Lietuvoj - prašyčiau nuotakos aulinių batų už ažuolą vyrą ir piršlybas".

-Jis nejuokais gyrėsi, šitas lagerio jaunikių piršlys. Vos pamatęs mano pažįstamą Juozą Raulynaitį, nusprendė, kad jis bus tinkamiausias vyras vienai iš mano draugių, bet ne man! Na, o man tuo metu pažadėjo Gediminą. Kvatojom tada iš piršlio apsišaukėlio, bet, pasirodo, jo būta įžvalgaus. Po mano sutuoktuvių, už poros valandų, jie su kunigu jau tuokė Juozą su mano drauge. Ot netikėk piršlio žodžiu! Paskui ilgai visiems gyrėsi: "Jau ką mano akis nužiūrėjo, tai tą porą ir Dievas palaimina". Kas žino, gal piršys ir turėjo retą Dievo dovaną poras suskirstyti? Negirdėjau, kad jo supirštieji tarpusavy nesutartų ar skirtis sumanytų. Piršlio būta talentingo.

Būta, smilgele, būta ir džiaugsmo, ir laimės, ne vien tik skausmo ir ašarų. Gyvenimo pradžiai gavote lygintuvą ir dvi lėkštes. Vargo draugų dėka pasijutai beveik turtinga, nes nieko iki šiol neturėjai. Tačiau turėjai didžiausią likimo dovaną - dorą žmogų šalia savęs, į kurį panašaus jau niekada gyvenime nesutikai...

- Svečiai linksminosi, tyliai šoko siauruose rūsių praėjimuose, o

Gediminas, išvargęs po naktinės pamainos, nuėjo į mūsų kampelį pailsėti. Jau ir svečius išleidau, o Gediminas nesirodė. Radau jį kietai įmigusį mažoje lovelėje. Lovytė atrodė tokia maža aukštam vyrui, kad man joje vietos neliko. Daugiau mūsų rūsio kampelyje jokio baldo, net kėdės nebuvo. Įsispraudžiau tarp jo sulenktų kelių ir susirietus galėjau sėdėti. Nenorėjau žadinti miegančio Gedimino, nes jo laukė sunkus darbas kasykloje. Greit ir aš sėdėdama užsnūdau. Pabudome, kai merginos suskambino prie durų šaukštais. Tokia buvo mūsų labaryčio muzika. Gediminas pašoko:

- Ar aš užmigau? O kur tu miegojai?
- Labas rytas! - juokeisi.
- Tokia mūsų pirmanaktė? - suglumo jis.
- Tokia, mano gerasis žmogau, tokia. Rami ir šilta. Ar tu pailsėjai?
- Žinoma...

O kai draugės prie puodelio arbatos uždainavo apie rūteles nusikintas, mes abu šypsojomės. Tai mūsų paslaptis, tai mūsų pagarbi didžioji meilė.

Gediminas vis dar vilkėjo skolintu kostiumu. Tik baltiniai ir dryžuoti apatiniai marškinėliai buvo savi, o aš - senu, dar iš Lietuvos išsaugotu kostiumėliu. Koks jis buvo po šitiek metų, praleistų lageryje - nėra ko nė prisiminti...

Tu buvai laiminga.

Laimė - margaspalvė paukštė. Jos nepagausi, smilgele. Arba ji atskrenda, išskleidusi žydrus sparnus, arba nulekia pro šalį, net aukso karūna jos nesulaiko, ir niekada nežinai, kokiame varganame kampelyje ji susisuks savo lizdą.

- Tokia buvo mūsų meilė ir gyvenimo pradžia. Nepaisant visko - graži, šventa, kupina giedrios nuotaikos ir didelio džiaugsmo dėl kiekvienos įgytos bendram gyvenimui smulkmenos, - prisimena savo šviesiausias dienas Onutė.

- Greit rūsyje atsirado laisvas didesnis "kambarėlis". Taip pat neapšildomas, tačiau jis turėjo mažą langelį. Įsigijome metalinę didesnę lovą, elektrinę plytelę valgiui virti, puodą ir du šaukštus. Tai buvo didelis turtas.

Mylėjau savo vyrą, džiaugėmės vienas kitu ir niekuo nesiskundėm, nors bėdų buvo įvairiausių.

Susirgau. Niekas neatspėjo mano ligos, o man darėsi vis blogiau, nieko negalėjau valgyti. Tada vėl susiradau savo stebukladarę gydytoją Čmiliuk ir nuvažiauvau pas ją. Man diagnozavo apendicitą. Ji pati ir operavo mane. Vos sugrįžau iš ligoninės, susirgo Gediminas. Jis dar buvo kalinsys, neturėjo darbo stažo, nepriklausė profsajungai, todėl paramos iš niekur negalėjome tikėtis. Pinigų sotesnei ligonio mitybai neužteko.

Pasiskolinau dvidešimt rublių ir nuėjau į parduotuvę šio to skanesnio nupirkti Gediminui. Įėjau vidun, o ten - spūstis prie prekystalio. Tikriausiai ką nors geresnio atvežė. Prisispaudė prie manęs toks girtuoklis mėlyna nosimi, nė pajudėti eilėje negaliu, o kai jis pasitraukė, supratau - vagis! Nebeturėjau kišenėje tų dvidešimt rublių. Šūktelėjau žmonėms: laikykit vagi! Ir parodžiau į vyriškį, tą patį, kuris jėga spraudėsi eilėje prie manęs. Jis jau pirkto degtinę kitame skyriuje ir tiesė pardavėjai dvidešimt rublių. Staiga prie manęs atsirado skrybėlėtas jaunas vyras ir tyliai pasakė: "Jei dar kartą į aną parodysi ir ištarsi nors žodį - liksi be akių!" Kai ir pardavėja šūktelėjo: "Čiupkit vagi!" - abu vyrai spėjo dingti...

Pinigų praradimas buvo didžiausia nelaimė. Atsišliejai į prekystalį ir pravirkai, smilgele: ne dėl savęs, dėl sergančio vyro, kuriam nieko neparneši. Praeidama pro tavo rusę su didžiule lapės kailio kepure - tokias nešiojo karininkų žmonos - nužvelgė tavo varganus rūbus ir pasakė: "Apskurusią elgetą ir tą dar apvogė!" Niekas aplinkui negirdėjai, tik skaudų žodį "elgeta". Išbėgai iš parduotuvės raudodama, pasivijai moterį su lapine kepure ir šūktelėjai jai į veidą: "O kas mane pavertė elgeta? Kas iš manęs viską atėmė? Tėvyne, namus, artimuosius, sveikatą ir laisvę? Netgi tuos paskolintus dvidešimt rublių! Kas, jei ne jūs?! Aš - lietuvė, ne elgeta! Tai jūs - vagys, gyvenate gražiuose namuose, kuriuos pastatė Lietuvos ir kitų užgrobtų valstybių tremtiniai. Išleiskit mane namo ir turėkit savo tundras, kasyklas, auksą! Man užteks Lietuvos! Ne savo noru vergauju jums!" Rėkai jai į veidą, tačiau ji spoksojo išplėtusi tuščias akis ir nieko nesuprato. Juk tai rusei kalbėjai lietuviškai. Per didelė širdgėla užvaldė, kad prisimintum, jog jie niekad negerbs ir nesupras tavo kalbos. Gal ir gerai, kad ji tavęs nesuprato, smilgele, jei būtų supratusi, - būtum dar kartą nuteista.

Kai "lapinė kepurė" nuėjo, kažką neaiškiai burbtelėjusi, vėl at-

sisukai į ją ir išliejai visų metų kartėlį: “Būkit jūs visi prakeikti! Už mūsų skausmą, už vergiją, už geležinkelius ir miestus, pastatytus ant tremtinių kaulų!” Pirmą kartą gyvenime prakeikė žmogų. Tik ar buvo jie žmonės, kuriems skyrei prakeikimą? Gal tavo žodžiai nė nepasiekė kaltų, o gal lydės juos kaip nelaimė, kas žino? Pajutai netenkanti jėgų, parbėgai namo raudodama. Verkei, verkei... Nesulaikomai, nesustabdomai upeliu ritosi sūrios karštos ašaros. Neatleisi už nevilties ašaras okupantams, niekada neatleisi už paniekinimo žodžius ir kaip akmenį tau sviestą “elgetos” vardą.

Gediminas pašoko iš lovos, apkabino raudančią, o kai sužinojo ašarų priežastį, apsirengė ir išėjo. “Kur eini į šaltį, su tokia temperatūra? Ką darai?” - bandei jį sulaikyti. Bet jis išėjo. Greit sugrįžo. Parnešė sviesto gabalėlį ir pačios brangiausios žuvies. Neklausei iš kur gavo pinigų, aišku, pasiskolino iš laisvųjų angliakasių.

- Sėskis, - pasakė. - Šiandien mes pavalgysim taip pat, kaip ir tie, gyvenantys viršum mūsų, šviesiuose kambariuose, skaniai ir sočiai. Neverk, Onute, niekada neverk, kai tave įžeis. Niekada nerodyk jiems savo ašarų. Jie - žudikai, žmogžudžiai, jie - okupantai. Per juos mes tapome elgetomis! Todėl neleisk jiems nugalėti sielos, niekada neleisk!

□ O.Akelaitytė su vyru Gediminu ir dukrele Virginija

Tu vis dar verkei ir tada jis paliepė:

- Einam į gryną orą, į šaltį. Gamta visada gelbėjo lietuvį. Lauke nustosi verkusi.

Tyliai kūkčiodama, įsikibusi jam į ranką, ėjai Poliarnajos gatve, o jis kalbėjo: “Pavaikščiotų tie “Sibiro užkariautojai” dešimt metų su tais pačiais drabužiais - pažiūrėčiau į kokias elgetas jie pavirstų. Šitiek turto iš okupuotų valstybių sugrobę, vis dar alkani. Nusi-ramink, Onute, mes sugrįšim į Lietuvą ir savo namučius turėsime, savo ruginę duonelę valgysim”.

Jūs kalbėjotės garsiai. Praeiviai atsisukdavo, paklausydavo ir... nesupratę lietuviškos šnekos, nueidavo savais keliais. Tik judviem - kaliniui ir tremtinei - buvo suprantamos lietuvių godos.

- Už ką Gediminas buvo įkalintas? - klausiu. Onutė šypteli:

- Visiškai už nieką... Suėmė jo tėvą, tai reikėjo ir su sūnumi susidoroti. Gediminas tuo metu buvo paimtas į sovietinę armiją, tarnavo jūrų laivyne. Buvo apkaltintas, jog sužinojęs apie tėvo areštą, garsiai pagrasinęs: nuvažiuos į Maskvą ir nušaus Staliną. Skundikas pranešė saugumui. Kaltino ir už tai, kad Gediminas jūrininkams garsiai skaitęs motinos laiškus, kuriuose buvo juokiamasi iš kolūkių kūrimo ir sovietų valdžios. To užteko, kad jis būtų pasmerktas kalėti, o priežastis, aišku, ta pati: su visais lietuviais reikėjo susidoroti, likviduoti, kad neliktų gyvų, sveikų, darbingų ir, svarbiausia, nepatenkintų tuo, kas vyko po okupacijos. Juk niekas nepasidomėjo, kad Gedimino motina mirė, kai jam buvo treji metai... Suprantama, jog iš kapo ji negalėjo sūnui laiškų rašyti. Karinis tribunolas jį nuteisė dvidešimt penkeriems metams laisvės atėmimo ir penkeriems metams tremties. Gediminas sakė, jog byloje nuskambėjusi ir išdaviko-kaltintojo pavardė - Zaremba. Žadėjo grįžęs į Lietuvą susitikti ir paklausti, už kiek skatikų Zaremba sąžinę pardavė ir kiek dar žmonių įdavė saugumui, pasmerkė Sibiro kančioms?

Netikėtai Gedimino byla buvo peržiūrėta ir jis tapo laisvas, tačiau tu, smilgele, dar buvai tremtinė ir išvažiuot į Lietuvą negalėjai. Jūsų laisvė vis dar buvo įkalinta šalto namų rūsio sandėliuke. Gediminas pasirašė sutartį su kasyklų vadovybe dar keliems metams, kol būsi laisva ir tu...

- Kai tapo “laisvas”, daugiau uždirbdavo ir labai rūpinosi mani-mi, nes aš laukiausi kūdikio. Mes džiūgavome kaip vaikai, kai

geležinę lovą pakeitė medine ir įsigijom storą vatinį čiužinį. Neįsivaizduojamai patogų ir šiltą buvo ant jo gulėti.

Ėjo 1957-ieji metai. Gediminas mėgo sportą, lankė treniruotes ir greit tapo visų numylėtiniu. Buvo labai užsigrūdinęs, net žiemą vaikščiojo be kepurės, be palto. Kaimynai jį praminė Tarzanu. Kartais iš darbo grįždavo apšarmojusiais plaukais. Aš jaudinausi, bijojau, kad nesusirgtų, o jis juokėsi sakydamas: “Viskas gerai, Onute. Aš - sveikas. Nuo šalčio dar nė karto nesusirgau”. Jo nelaimė ir liga buvo kasyklos. Teko dirbti žemiausiame sluoksnyje, kasti anglį klūpomis, dėl ko Gediminui skaudėdavo kojas ir nugaros raumenis. Grįždavo labai pavargęs. Ilgai masažuodavau, trindavau jam kojas ir nugarą, kol raumenys atsileisdavo ir suminkštėdavo. Laimingas lyg vaikas jis grįždavo iš darbo, gavęs algą ir galėjęs mums nupirkti baltos duonos, kelis obuolius ar saldainius, o jei įsigydavom kokį nors daiktėlį namams ar drabužį, tada būdavo šventė.

Gediminas buvo visiškas blaivininkas. Tik rūkėme abu. Kalėjimo ir tremties metai nė vienam nepraėjo be pėdsakų...

Smilgele lino žiedo akimis, kokie gražūs tai buvo laimės ir pilnatvės metai jūsų abiejų nelaimėje... Tik niekas nenumatė, kad žydroji laimės paukštė nuneš pilnatvę į kitus namus, palikdama tau amžiną ilgesį.

SEPTINTAS VAKARAS. METAI - SMILTELĖ SMĖLIO LAIKRODYJE

Gavai pirmąsias atostogas po metų ir leidimą aplankyti tremtinius tėvus. Išvažiavai kelioms dienoms į Krasnojarsko kraštą. Vargiai būtum pasiekusi kelionės tikslą, jei ne vienas pažįstamas rusas, keliavęs ta pačia kryptimi. Kelionėje susirgai: nualpai, ėmė krėsti drebulys. Išsigandai, ar neatsinaujino tavo liga. Kad pasiektum tėvus, reikėjo nuvažiuoti dar kelis šimtus kilometrų.

Geraširdis rusas globojo kelionėje lyg seserį. Ir jis nuo bolševikų buvo nukentėjęs, suprato tremtinių vargą. Rusas skubiai apėjo visus vagonus, surado gydytoją ir paprašė padėti. Gydytoja nuramino pasakiusi, jog taip galėjo atsitikti dėl aklimatizacijos. Atgaivino tave, surado vaistų, tačiau labai skaudėjo galvą - vaistai skausmo nesumažino. Išlipus iš traukinio, į tėvų tremties vietą teko važiuoti autobusu. To tu jau nepajėgei. Autobusas senas, visais šonais braškėdamas ir kratydamas dar labiau padidino galvos skausmą. Sėdėti

galėjai tik ant grindų, ant atsarginio rato, o kai pasidarydavo visai blogai, vairuotojas kelioms minutėms sustodavo, leisdavo išlipti. Atrodė, numirsi nė tėvėlių nepamačiusi.

Kentėdama atgaivina atmintyje lageryje dainuotos dainos žodžius: “Gal bus tai vakaras, gal rytas, o gal dienos pats vidurys ir aš, kaip svečias neprašytas, tyliai pabelsiu į duris...” Net ašarą nubraukei prisiminusi liūdną dainą. Ką rasi nuvažiavusi pas tėvus, smilgele, kokie jie dabar? Ar sveiki, ar labai suvargę? Juk šitiek metų nesimate... O metai bėgo, kaip smiltelės smėlio laikrodyje.

Išlipusi iš autobuso pajutai, jog virpi nuo šalčio nors buvo pats vidurvasaris. Pasėdėjai ant šiltos žemės, sustabdei pakeleivę, ėjusią pro šalį, paklausei, kaip rasti reikalingą gatvę. Pasisakei atvažiavusi tėvėlių aplankyti.

- Dukrele, - nusišypsojo nepažįstama rusė, - tą namelį visi žino, ir tu pamatysi iš toli. Ten žydi gražiausios gėlės. Niekur tokių nėra.

Jau žinojai, kad tėvai su paaugliais broliais iš miške paliktų, niekam nereikalingų nukirstų medžių pasistatė mažutę trobelę. Vietinė valdžia leido naudotis išbrokuota mediena - to čia buvo per akis. Tik netingėk!

Ir priėjai mažą gražią trobelytę, lyg vaikystės pasakoje apaugusią gėlėmis. Sustojai apstulbusi, negalėdama akių atitraukti. Matei, kaip iš namelio išėjo moteris, žila žilutėlė, pažinai ją, norėjai suukti “mama!” ir nepajėgei - širdį suspaudė. Žilagalvė apsidairė ir įėjo vidun, o tu vis stovėjai lyg užburta...

- Pagaliau įžengiau vidun. Mama nustebo, nepažino manęs iš karto. Žiūrėjau į ją, liesutę, išvargusią, žilais plaukais. Ir tėvelis pasenęs, sergantis, tik mėlynos akys šviečia. Atėjo ir broliai. Išsiriavo: “Nagi, sese, atspėk mūsų vardus, kurio koks?” Klausė ir šypsojosi. Didžiavosi, kad užaugę dideli vyrai. Grįžo iš darbo vyriausias brolis Petras, kuris išsilaisvinęs iš Norilsko lagerio, atvažiavo pas tėvus. Petrą taip pat teisė karinis tribunolas dvidešimt penkeriems metams kalėjimo ir penkeriems tremties. Papasakojo, kaip vargo ir alko, kaip sukosi mama, stengdamasi išmaitinti šeimą, nes tėvelis greit pasiligojo. Mama net siūti pradėjo ir labai greit tapo geriausia siuvėja apylinkėje.

Užsidirbdavo daugiau už kitus tremtinius. Nors būta ir bado dienų, ir juodžiausios nevilties. Tėveliai tikėjosi sugrįžti į Lietuvą, jau laukė bylos peržiūrėjimo. Giedra mano viešnage pas tėvelius greit

baigėsi. Liūdnai atsisveikinom, nes mano keliai dar nevedė į Lietuvą.

- Skubėjau atgal Uralo link, į Šiaurę, kur manęs laukė Gediminas, - pasakojai savo į tūkstančių tremtinių panašų gyvenimą. Bėgo laikas, skaičiuodamas minutes, negailestingas ir galingas laikas, versdamas prisiminti, neleisdamas nieko užmiršti...

Grįžai namo, smilgele, o čia ir vėl bėda, skaudi žinia: areštuotas Gedimino tėvas Lietuvoje. Daryta krata ir surastas Gedimino laiškas, rašytas iš lagerio. O laiške - baisiausia, kas begalėjo būti okupantui - surašyta tiesa: Gediminas žadėjo niekada nepamiršti okupantų žiaurumo, vergo dalios ir prisiekė, jei tik sulauks laisvės - kovos visais įmanomais būdais už Lietuvos nepriklausomybę.

Pravirkai slapčia, smilgele, nes jau žinėjai, kad būsi motina, tik ar ilgai kūdikis turės tėvą? Kūdikis, atėjęs iš šaltų spalvingų Sibiro naktų, iš Šiaurės dienų, kai matydavai danguje dvi apsiblaususias saules ir nežinojai, kuri tikroji, vaikelis, pasibeldęs iš tylaus moters džiaugsmo, jau pranešė tau: "Ateinu. Lauk manęs". Kaip pasakyti skausmingai didžiulę naujieną Gediminui dabar, kai jie vėl atėjo? Juodieji saugumiečiai išvertė jūsų varganą būstą, ieškojo laiško, net suktinėms skirtas popieriaus skiauteles surinko. Krata! Nors nieko įtartino nerado, Gediminą vis tiek išsivedė.

Likai viena. Taip norėjai jam pasakyti: "Tik nesijaudink dėl manęs ir mūsų kūdikio. Viskas vieną kartą bus gerai..." Ir nepasakei, negalėjai žodžio ištarti.

Po kelių dienų Gediminas grįžo laisvas, tačiau labai liūdnas, pasikeitęs ir suvargęs.

- Jie tave kankino? - paklausei.

- Ne. Dabar jau ne. Juk mūsų gyvenimo jie nelaiko kankinimu. Viską neigiau. Jie nieko mūsų rūšio kambarėlyje nesurado, bet aš supratau, kokia šėtoniška KGB organizacija. Ji niekada nepaliks mūsų ramybėje. Mes, politiniai kaliniai, būsimė amžinai sekami, beteisiai po okupanto padu ir vertins mus tik kaip darbo jėgą.

Tokio sukrėsto Gedimino nebuvai regėjusi net sunkesniais momentais, kai trūko duonos ir alkis raižė skrandį, kai kiekvienas žengtas žingsnis atsiliepdavo skausmu visame kūne. Tačiau tą dieną jam atrodė, jog negyvai sutryptas jo laisvės jausmas ir žmogiškasis orumas, o šito jis negalėjo pakelti.

Reikėjo nuraminti, paguosti vyrą, bet tu tik pasakei, kad nepaisydama jokių negandų lauksi kūdikio. Gal jam geresnė dalia teks. Juk turi pasaulis ir žmonės praregėti!

-Lauksim jo ar jos ateinant. Gal ne viską, ko jam reikės, turėsime, bet mūsų meilės vaikui tikrai užteks, - pasakė.

Belaukdami vaikelio, abu metė rūkyti. Ateis į jūsų gyvenimą ne vargelis, tik naujas džiaugsmas, gyvybė, gležna ir šilta, bejėgė ir brangi jums abiems.

Net sunkios dienos šachtoje nuo šilto pilnatvės jausmo tapo skaidresnės. Gediminas vėl lankė treniruotes, susirūpino ateitimi:

- Jau šnekama apie grįžimą į Lietuvą. Kaliniai gauna žinių, kad šis tas ima keistis. Gal sugrįšim? O kaip aš tada rūpinsiuos šeima, neturėdamas specialybės? - klausė Gediminas ir svajojo...

“Įstojau, Onute, į Vorkutos politechnikos instituto filialą Intoje, - pareiškė vieną vakarą grįžęs iš šachtų. - Mokysiuos vakarais”.

Pritarei jo svajonei mokytis, nors žinojai, kokios sunkios dienos laukia Gedimino: darbas pamainomis, dar sporto salė ir mokslas vakarais. Ar atlaikys sveikata?

Gimė pirmoji jūsų dukra Virginija. Negalėjai be gailesčio žiūrėti į pavargusį vyrą, kai jis grįžęs iš naktinės pamainos, tau išėjus į darbą, dar turėdavo mažylę prižiūrėti.

Nuo pirmųjų gimimo dienų jis pradėjo dukrą grūdinti, maudyti vis šaltesniame vandenyje, perpilti lediniu vandeniu. Tiesa, ji ir nesirgo, tarsi žinotų, kaip gimdytojams nelengva.

Už gerą darbą judviem paskyrė apšildomą kambarėlį pionierių rūmų antrame aukšte. Tai jau buvo tikras rojus. Mažas kambarėlis, tačiau su langu. Tik virtuvė, kur gamino maistą net aštuonios šeimos, bendra. Beje, čia gyvenant dažniau išgirsdavai žodžius “banditų šeima”, “fašistai”. Rūsyje jūsų tarytum niekas nepastebėjo. Dabar tuos žeminančius žodžius dažniausiai išsakydavo vietiniai girtuokliai, tinginiai. Nutylėdavai nurijusi nuoskaudą. Tik tavo draugė, greta gyvenusi vokietaitė Erna nuo Pavolgio, neiškėsdavo jiems nepaaiškinusi, kas yra jie. Labiausiai Erną gerbei už tai, kad jos vaikai, nematę savo Tėvynės, seniai išvežti, mokėsi vokiečių kalbos, neužmiršo papročių. Vos paaugo dukrelė, o jau gimė antroji - Violeta. Dar po metų - sūnus Gediminas.

Dirbote abu taip sunkiai, kad Gediminas didysis kartais bevalgy-

damas užmigdavo. Darbas požemiuose, vaikų priežiūra, mokymasis išsunkė paskutines jėgas. Vaikai, suteikę šeimai daug džiaugsmo, gyvenimo nepalengvino. Labiau už viską nuvargindavo ilgos eilės prie parduotuvės durų. Kol gaudavai vaikui litrą pieno, tekdavo ne vieną valandą išstovėti šaltyje. Pablogėjo vyro sveikata, atsirado neaiškūs skausmai stubure. Tačiau Gediminas nemetė mokslo, iš paskutinių jėgų dirbo, lankė treniruotes.

Bėgo nesustabdomas laikas, o Gediminas jau gyveno Lietuva ir sugrįžimo vizijomis. Kartą pasakė:

- Nenoriu amžinam poilsiui atgulti tundroje...

- Tau labai svarbu? Juk guli čia tik kūnas. Siela bus laisva ir nulėks kur panorėjus...

- Ne, ne, Onute! Jei taip atsitiktų, pažadėk mane parvežti į Lietuvą... Dabar man pažadėk.

- Pažadu, tačiau daugiau apie tai nekalbėk... Man baisu.

Galima buvo ir nekalbėti, tačiau negalėjai nejausti pavojaus, smilgele... Gediminui vienas gydytojas įtarinėjo vėžį, kitas sakė, jog sveikatai pavojaus nėra, jam tik reikia poilsio. Gediminas nepaisė gydytojų prognozių, tik vis dažniau ėmė kalbėti apie grįžimą į Lietuvą ir kai gavo dviejų mėnesių atostogas, išvažiavote į Tėvynę. Kelionei teko išleisti visus atostogų pinigus ir dar pasiskolinti. Trumpučiai mėnesiai greit prabėgo, o skolos pasiliko ilgam. Ir saugumas iš naujo susidomėjo Gediminu. Mat jis buvo parašęs skundą į Maskvą apie Sibire siautėjančias plėšikų gaujas, kurioms niekas net nebandė pasipriešinti, priminė, jog nuo jų dažnai nukenčia angliakasiai ir jei nebus imtasi priemonių plėšikavimams sustabdyti, angliakasiai streikuos.

Streikas?! Kas galėjo bolševikams būti baisiau už streiką? Streikuoti galima tik prieš kapitalistus! Gediminą vėl tapė po saugumo kabinetus, provokavo įvairiausiais būdais, kol eilinį kartą su jais susitikęs jis išklojo viską, kas ant širdies gulėjo. O ant širdies jau buvo klodų klodai iškentėtos neteisybės, smurto, prievartos. Skaudžiausia buvo suvokus, jog, nepaisant kalnakasybos valdžios pagyrimų ir didelio palankumo Gediminui už jo darbą bei pasiūlymus, jis vistiek buvo stebimas kagėbistų. Tai jį slėgė labiau nei anglies šachtų skliautai. Kartais jis pasakydavo:

- Jie net mūsų svajonę norėtų pavergti, sielą supančioti. Šito

jiems jokiomis priemonėmis nepavyks pasiekti!..

Ir kibdavo į brėžinius, kurių galybę reikėjo parengti diplominiam darbui. Braižė, kūrė planus, mokėsi ir grįžęs iš varginančios pamainos šachtose, nesiskundė. Tik tu, smilgele, tik tu, jaunoji mamyte, matei, kad jis kenčia skausmą tylėdamas. O gydytojai vis dar nerado ligos priežasties. Gediminas vis dažniau susiginčydavo su leningradiete Valia, komuniste fanatike mokyklų inspektore, kuri gyveno tame pačiame bendrabutyje.

Vienas vakaras privertė ne juokais sunerimti. Gediminas ir Valė diskutavo apie Kenedžio mirtį. Valė spėliojo, koks bus naujasis Amerikos prezidentas? Ar nekils atominis karas? O Gediminas pasakė: “Nieko nebus. Gražiai palaidos Kenedį, pagerbs visa tauta ir išrinks kitą prezidentą, o mane ir be atomo greit užmuš...”

- Likimas - mūsų pačių rankose, - bandė atsilyginti Valerija.

- Manai man lengva būtų palikti žmoną su mažais vaikučiais? - klausė Gediminas, - sakyk, jeigu mane užmuštų kasyklose, išėjus į naktinę pamainą, gal ir tada pasakytum, kad likimas žmogaus rankose?

Neiškentei, smilgele, sustabdei juos:

- Užteks! Baisu jūsų klausytis.

Valerija išėjo, o tu paklausei:

- Kas atsitiko, Gediminai? Tu vis dažniau šneki apie mirtį? Jeigu jauti ką nors labai negero, sveikata silpsta, - mesk darbą kasyklose, susirasim kitą. Išgyvensim ir mažiau turėdami. Būdavo ir blogiau. Juk esi jau laisvas. Greit mokslus baigsi, viskas pasikeis.

- Nežinau, Onute, kur ir kaip pasislėpti nuo persekiojančios baimės. Kai tik atskyrė mane nuo draugų į kitą šachtą - taip ir nebegaliu baimės atsikratyti. Tarsi kažkas mane nuolat stebėtų... - susimąstęs prisipažino Gediminas. - Net gatvėje, Onute, einant namo mane lydi jausmas, jog kažkas sekioja mane...

Nežinojai, ką jam atsakyti ir kaip paguosti. Nežinojo ir jis, kas tą baimės jausmą kėlė? Tarytum nieko neatsitiko, nieko konkretaus nepastebėjo, jog būtų sekamas, o baimė kasdien didėjo.

- Gal pas nervų gydytoją nueik, Gediminai, - patarei.

- Nueisiu tik vėliau. Egzaminai čia pat... - atsakė ir nuramino: - Nekreipk dėmesio. Šiaip tokia minutė, negera nuojauta prislėgė. Viskas praeis...

Tačiau rytą išeidamas į darbą nustebino tave: atsisveikino tarytum išeitų visam laikui, net kaimynams paspaudė ranką, ko niekada nedarydavo. Apkabino tave, pabučiavo ir pasakė:

- Atleisk man, jei tave kada nors įskaudinau...

Pakėlė sūnų aukštai ant rankų, pamėtė kaip kamuoliuką - tai mažyliui labai patikdavo - ir paprašė:

- Prinešk jį prie lango, kad matytų kaip nueinu... - Ir pažadėjo:

- Būtinai gausiu laisvą dieną, kad pabūtume tik dviese, tik mudu su tavimi, Onute...

Išėjo į įprastą naktinę pamainą, o tau širdyje paliko negera, lyg prieš audrą. Užklostei dukreles, prisiglaudei prie užmigusio sūnelio ir suklupusi prie lovos ėmei melstis už vyrą, prašyti Dievo, kad nelaimės neatsiųstų, saugotų jį. Paskui užmigai sunkiu, neramiu miegu.

AŠTUNTAS VAKARAS. GEDIMINO ŽŪTIS

Rytą, dar neprabudus vaikams, pasibeldė į duris. Atėjo trys vyrai iš kasyklų ir paklausė:

- Ar čia Gedimino Klyvio šeima?

- Taip. Kas atsitiko?

Jie tylėjo, bet tu supratai - nelaimė.

- Ar jis gyvas? - klausėi laukdama atsakymo. - Sakysit, jį sužeidė?

-Taip... Stuburą. Išvežtas į ligoninę.

Atsigavai koridoriuje ant grindų. Salia stovėjo gydytojas baltu chalatu ir seselė su švirkštu.

- Neleiskite man jokių vaistų, - paprašėi. - Man reikia skubėti. Privalau velionį nuvežti palaidoti į Lietuvą. Toks buvo jo noras.

Tu jau buvai laisva, tik vis dar laukėt, kol Gediminas baigs mokslus. Nespėjo... Kodėl neišvažiavai, smilgele? Kodėl? Jau ir tėveliai buvo Lietuvoje: peržiūrėjus bylą jiems leido sugrįžti. Kodėl neišvažiavote, pasiėmę vaikus?

Moterys liko globoti mažąjį Gediminą ir mergytes, o tu išėjai į anglies kasyklas lydimą kaimynės. Kasyklos direktorius suprato tavo norą laidoti vyrą Lietuvoje ir paskyrė pašalpą: tūkstantį du šimtus rublių karstui ir kelionei. Pažadėjo, kad labai greit ir paminklą padarys, kaip visiems - raudoną bokštelį su žvaigžde, kokį statydavo angliakasiams ant kapų.

- Ne, - pasakei, - Gediminui reikia kryžiaus. Tik kryžiaus. Jo visas gyvenimas - kryžiaus nešimas...

Direktorius sutiko:

- Gerai. Nubraižyk, kokio kryžiaus pagal jūsų tikėjimą reikia, ir padarysim.

Direktorius duotą žodį ištesėjo: kryžių suvirino iš metalinių vamzdžių. Tu neverkei, smilgele, visą dieną nepravirkai, tik sugrįžus namo, tik pamačius vaikus prasiveržė rauda.

- Vaikai, tėvelio jūs nebepamatysite ir neturėsite jokio kito...

Gavę telegramą, parsivežti į Lietuvą tavęs, vaikų ir Gedimino palaikų atvažiavo mama ir du broliai - Julius ir Petras.

Su tėčiu atsisveikino dukros. Nieko nesuprato, tik akeles išpūtęs žiūrėjo mažasis Gediminas. Garsiai verkė ir geraširdės kaimynės, panašaus likimo moterys. O tu, smilgele, per vieną naktį pražilai. Balta šarma nušarmojo vešlios juodos garbanos. Negalvojai ar užteks jėgų užauginti tris našlaičius, nieko nekalbėjai, niekam nė žodelio neištarei, ir... pražilai per naktelę.

Gedimino draugai angliakasiai buvo įsitikinę, kad jį nužudė saugumiečiai. Gediminą reikėjo likviduoti, nes jis daug ko nenutylėdavo: pranešė apie avarinę šachtos būklę, informavo apie prarūdijusį kabelį, kalbėjo apie pavojingai besikaupiančias požemiuose dujas. Apie tai kalbėjo ir jo bendramoksliai Intoje.

Nenutylėjo gresiančios nelaimės angliakasiai, reikalavo savo teisių į saugų darbą. Ne laikas buvo reikalauti, ne metas kalbėti apie "socializmo statybos" blogybes.

Vyro draugai krepšininkai ir bendramoksliai per visą miestą iki traukinio nešė karstą. Buvo labai šalta, tačiau jie ėjo be kepurų, pagerbdami velionį mūsų papročiu. Jie mylėjo Gediminą, pagarbiai atsisveikino. Kai medinį karstą įdėjo į cinko ir užvirino, supratai, jog daugiau Gedimino nematysi. Atsiveikindami vyrai vis dar šnekėjo, kad sunkus kelias tonas sveriantis vagonėlis į šachtų šulinį nukrito ne atsitiktinai: po nelaimės jie apžiūrėjo lyną ir pamatė, jog detalė, laikanti vagonėlį, buvusi neseniai sugadinta... Tačiau niekas nieko nedrįso aiškintis nei ieškoti nelaimės priežasčių.

- Pakeliui į Lietuvą susirgo brolis, o ir aš pati vos laikiausi, todėl visa našta teko mamai, - prisimena Onutė. - Palaidojusi vyrą, grįžau į Intą sutvarkyti nebaigtų reikalų. Kadangi Gediminas jau buvo lais-

vas, dirbo pagal sutartį ir žuvo darbo metu kasyklose, direktorius turėjo teisę paskirti pensiją mažamečiams vaikams. Direktorius buvo geras žmogus, nors ne viskas nuo jo priklausė. Iš kuklios pensijos mums trims teko ilgai maitintis, nes lietuviai tremtinių jau nebelaikė savais žmonėmis. Laikinai su vaikais prisiglaudžiau pas tetą, - pasakoja Onutė. Ir vėl neiškentusi užsirūko: atėjo metas papasakoti apie tai, ko ji ir dabar negali suprasti, apie tai, kas buvo ir liko jai neįminta mįslė...

- Nežinau, kas tai buvo, nežinau, - kalbėjo Onutė Klyvienė, - netgi nemanau, kad mane kas nors supras, bet taip buvo... Sunkiausios dienos mane užgriuvo sugrįžus į Lietuvą. Ilgai negavau darbo: niekas nenorėjo tremtinės priimti. Visur atsimušdavau lyg į sieną su savo nelaime ir skausmu. Tačiau dar sunkiau būdavo naktimis.

Užmigdau vaikučius, atsigulu, o miegas neima. Ir tada ateina jis. Girdžiu, kaip atsidaro durys ir įeina mano Gediminas. Jaučiu kiekviena kūno ląstelių, jog jis čia pat, gyvas, šiltas ir bijau tuo patikėti.

- Tave nebėra, - sakau, - juk palaidojau tave, Gediminai.

- Taip. Tu užkasei mano kūną. Tik kūną, bet dvasios - ne.

- Bet aš regiu tavo kūną, kaip gyvą, nors žinau - tu miręs: šaltas, sudarkytas krintančio vagono į šachtą...

O jis ir vėl:

- Paliesk mane, nebijok.

Aš su baime liečiu jį visą: veidą, rankas ir... nejaučiu šalčio - jis šiltas, gyvas. Vėl klausiu:

- Ko atėjai? Tau ten blogai?

- Ne. Man labai gerai, patikėk. Aš tik noriu tau padėti. Juk tau teks užauginti mūsų vaikus.

- Užauginsiu. Tik... ar tau ten tikrai gera?

- Taip, - atsako, - paklausyk, Onute, pajusk...

Ir aš išgirstu muziką - sklindančius nežemiško skambesio garsus - lyg ne muzika ir ne daina iš toli aidai. Nežinau, su kuo palyginti, ir jau ne garsai, o neapsakomas gėris užlieja krūtinę.

- Man būtų dar geriau, jei už mane vieną kartą komunią priimtum...

Aš staiga nubudau iš to regiono, kliedesio ar sapno.

Kai laidojau Gediminą, nėjau išpažinties nei komunistų, pykau ant žmonių žemėje ir Dievo danguje. Man atrodė - Dievas neteisin-

gai pasielgė su manimi ir vaikais, atimdamas maitintoją. Juk naktį, prieš vyro žūtį, tarsi nujausdama nelaimę aš taip karštai meldžiausi, suklupusi prie lovos, o Dievas manęs neišgirdo. Prašiau ne turtų, ne blogio kitam žmogui, meldžiau tik sveikatos savo vyrui, mūsų vaikų tėvui. Vėl prasmengu į tą keistą reginį: ir vėl jis čia. Sakau jam:

- Dievas atėmė tave iš mūsų. Tai neteisinga...

Jis glaudžia mane ir tyli.

Atsikėliau nuvargusi ir iškankinta tokio natūralaus ir aiškaus regėjimo. Neištveriau ir nuėjau pas kunigą, kai reginiai neišnyko, nors naktys viena po kitos skaičiavo vienišą laiką. Kunigas paguodė mane sakydamas:

- Žmogus nežino savo rytdienos, todėl, kai sunku, kaltina praeitį arba dabartį. Juk nežinai, kas būtų galėję nutikti vyrui, jei būtų ilgai ilgai gyvenęs. Gal jis mirtų baisiose kančiose. O gal šiuo metu jis Dievui yra reikalingas?

Kunigas guodė ir ramino. Tikrai, kai darė skrodimą ir balzamavo, ruošė ilgai kelionei palaikus, medikai rado velionio kūne auglį ant vieno inksto. O Gediminą daktarai vis gydė dėl skrandžio ir kepenų negalavimų. Gal jo tikrai laukė baisi liga ir ilgos kančios?

Priėmiau komunią, o Gediminas ir vėl pasirodė linksmas, gražus ir pasakė:

- Ačiū, daugiau man nieko nebereikia.

Ir paklausė, ar norėčiau, kad jis mane lankytų.

Atsakiau:

- Man labai sunku. Tu ateini naktimis, jaučiu tave gyvą, o dieną tavęs šalia nėra ir aš nerandu vietos. Juk aš jau ir ant tavo kapelio meldžiausi... Nebeateik, man per sunku.

- Gerai, - pasakė. - Aš ateisiu dar kartą atsisveikinti ir daugiau tavęs nelankysiu.

Jis išnyko. Pašokau išpilta prakaito. Kitos nakties laukiau lyg suakmenėjusi, bijojau užmigti, bet užmigau. Ir vėl išgirdau atidaromų durų garsą. Gediminą įleido mano brolis Mindaugas. Gediminas atrodė baisiai - toks, kokį pamačiau po avarijos: sužeistu, sudarkytu veidu, nutraukta koja... Aš jam padaviau kėdę atsisėsti, o jis paprašė, kad paskutinį kartą prisiglausčiau. Ir vėl realiai pajutau jo šiurkštą skruostą, o jis pasakė:

- Dabar mane tik retkarčiais matysi, tačiau sapnuodama nežinosi,

kad aš miręs. Tu mane vis barsi už ką nors ir už tai, kad palikau jus, kad ilgai nebuvau namuose, bet tai jau bus tik sapnas ir nubudusi tu tai suprasi. Nebeliks mįslės ir tavo kamuojančios paslapties. Norėjau ilgiau tavo lankyti, bet pamačiau, kad bendrauti mums neįmanoma... Sudie...

- Atsisveikink su vaikais, - pasakiau.

- Negalima. Nekelk jų.

Pajutau, kaip mano skruostu teka ašaros, o jis priėjęs guodė mane ir stipriai spaudė prie savęs. Išsigandusi pašokau ir nubudau. Uždegiau šviesą. Kambaryje nieko nebuvo...

Nejaugi man protas pasimaišė? - klausiau savęs ir ne tik savęs. Nuėjau pas psichologą, neuropatologą, prašiau paaiškinti, kaip suprasti tuos realius reginius? Man atsakė, kad aš dar nesusitaikiau su vyro žūtimi ir tai praeis.

Tačiau man tos sapnų ir reginių naktys liko didžiausia mįslė ir būtent todėl, kad vyro mirtį suvokiau labai realiai. Praėjo daugiau nei trisdešimt metų nuo vyro žūties. Aš jį vis dar susapnuoju, tačiau dabar jau nežinau sapnuodama, kad jis žuvęs. Kartais tėvelį labai ryškiai sapnuoja dukra Violeta. Dukra Virginija ir jauniausias Gediminas sapnuose tėčio nemato...

Aš tikiu, mes kada nors susitiksimė, aname, kitokiame pasaulyje, už ribos tarp gyvųjų ir mirusių. Susitiksim.

Mano gyvenime nebuvo kito ištikimo, mylinčio vyro ar draugo, nors likus vienai su trimis mažyliais buvo labai sunku. Dėkinga likimui, kad turėjau nuostabiai gerą žmogų ir mūsų vaikus. Jis išėjo - man liko vaikai, ir aš jau niekada nebuvau vieniša. Sunkiomis akimirkomis ne kartą išsiverkdavau prie vyro kapo, prašiau, kad ateitų pas mane, pamatytų mano sielvarą, tačiau jis nebepasirodė...

Nežinau ar kada nors bus atskleista tavo didžioji mįslė, Onute. Gal žmogui nėra lemta sužinoti visų paslapčių ir tik ypatingais atvejais leidžiama prisiliesti prie ribos tarp gyvybės ir mirties.

DEVINTAS VAKARAS. KALTINIMAS

Ne tu viena, ne tu viena, smilgele, pačioje jaunystėje pražilus, nusivylei. Būdama tremtyje kasdien mintimis lėkei skridai į Lietuvą, o sugrįžusi pasigedai joje lietuvių... Ne tu viena, našle palikusi,

tramdei ašaras komunistų partijos komitetų kabinetuose ir nesu-
tramdei jų. Ėjai ieškodama tiesos ir neradai. Prašei darbo, prašei
leisti apsigyventi su vaikais tėvų žemėje, tėvo rankomis statytame
name - neleido, nors Sovietų sąjungos valdininkų išduotuose doku-
mentuose buvo įrašyta: turtas nekonfiskuotas. Tau pasiūlydavo...
grįžti į Šiaurę. Registruotis neleido, tik klausinėjo ir vėl tardė: už ką
buvai teista? Už ką vyras sėdėjo? Ir nieko nereiškė tavo atsakymas,
jog buvote nuteisti nekaltai. Išgirdai brutaliausią pasmerkimą iš
Marijampolės komunistų partijos komiteto sekretoriaus: “Visi ban-
ditai sako, kad nuteisti nekaltai. Išvažiuok iš Lietuvos ir negadink
mums nervų!” Jis šaukė, trankė kumščiu į stalą, tas įsiganęs prisi-
taikėlis. Atsakei jam: “Esu savo tėvynėje. Čia mano vyro kapas, čia
mano tėvai. Nuvarykit mane dar kartą su šautuvu į vagonus ir iš-
vežkit, bet savo valia niekur iš Lietuvos nevažiuosiu”.

Išbėgai raudodama. Nepajutai, kaip atsiradai kapuose. Verkei,
kūkčiojai vyro kapą apsikabinusi, prašei, kad ateitų ir pasiimtų tave
su vaikais į kitokį pasaulį. Nebenorėjai, nebeturėjai jėgų gyventi,
bet Gediminas daugiau nesirodė. Prasidėjo dideli galvos skausmai.
Jau ir dieną turėdavai atsigulti. Jokie vaistai negelbėjo. Paguodė
brolis: “Laikas viską išgydys, sese, tik laikas”. Brolis gavo sklypą
žemės ir nutarė: “Statysim namą, sesute...”

Kaip? Iš ko? Kaip kregždės lizdą lipdėte, rinkote laukuose ak-
menis, vežėt karučiu, krovėt pamatus. Darbas sulaikė nuo savi-
žudybės ir baisių minčių. Sunkaus fizinio darbo jau nepajėgei dirbti
- neatgavai sveikatos, nualintos Intos lageriuose, o specialybės ne-
turėjai. Liko vienintelė išeitis - mokytis. Bėgdavai vakarais į Mari-
jampolės mechanikos technikumą vakarinį skyrių, palikusi vaikus
mamytės ar brolių globai, ir mokeisi, mokeisi, viską užmiršdama.

Nedaug kas pasikeitė, kai 1969 metais baigai mokslus ir gavai
diplomą: sukomunistėjusiems lietuviams tu vis dar buvai tremtinė,
antitarybinis elementas, antrarūšė pilietė, kuriai nederėjo grįžti į
Lietuvą. O Lietuva jau puvo iš vidaus: matei kaip vogė, mašinomis
vežė fabriko turtus viršininkai, tačiau jų niekas neteisė, nebaudė
ir... nenuteis.

Ateidavo net tavo vaikų mokytojai gėdinti ir tardyti, kodėl duk-
ros ne pionierės, ne komjaunuolės, bet blogiausia, kad nevengė tie-
saus atsakymo: “Mane lageris mokė socializmo, ne tarybiniai va-
dovėliai”. To jau buvo per daug! Žinojai, kad kentės vaikai už tavo

žodžius, tačiau kitaip elgtis negalėjai.

Per vargus, pasiaukojimą ir begalinę meilę vaikams įveikei negandas. Užaugo dukros ir sūnus tapo vyru, žentų ir vaikaičių sulaukei. Tavo namuose visada čiauškėjo jauni balsai. Ir Lietuva jau budo, brendo Atgimimo nuotaikos. Atėjo valanda, kai šimtai į tave panašių lėkėt saugoti parlamento 1991-ųjų sausio 13-ąją. Tu buvai bundančios, pasipriešinusios tautos mitingų liudininkė. Dabar jau nenorėjai mirti, nors buvai viskam pasiryžusi. Kas gi beliko buvusiai kalinei, ką būtum galėjusi paaukoti tėvynei - tik gyvybę...

Atstovėjot su šeima, išlaikėt sovietinių tankų ataką - kruviną siaubą - ir nebuvo sunku.

Tomis lemtingomis dienomis mirė geroji mama, pasidalinusi su tavimi vargus, vargelius ir meilę mažiesiems, o prieš mirtį pasakė: "Netikėk komunistais, niekada netikėk. Komunistinė Rusija neleis Lietuvai džiaugtis nepriklausomybe. Netikiu, kad kada nors būtume laisvi, dukra..." Prisiminei motinos žodžius, kai Lietuva prezidentu išrinko komunistą. Tada sudužo tavo tikėjimas žmogaus savigarpa ir laisvos tėvynės ateitimi. Gal ne pirmą ir ne paskutinį kartą sudužo laisvės viltys, tačiau šis sudužimas buvo baisiausias.

Tu jau nesistebi išgirdus komunistą Seimo narį kalbant: "Reikalaukit, kad turtą jums sugrąžintų tie, kas okupavo Lietuvą. Mes nekalti..."

- Kalti, jie visi kalti, - sakai man ir nori, kad tavo žodžius išgirstų tauta. - Jūs kalti, buvę sovietinės vyriausybės vadai, miestų ir kaimų komunistų partijos komitetų lyderiai. Tai jūs pataikavot okupantams, jūs sudarėt tremtinių sąrašus ir ištremėt į bado kančias kur kas daugiau lietuvių, nei to reikalavo Maskvos raudonieji. Tai jūs neleidot tremtiniais sugrįžti į Lietuvą, vijot atgal į Sibirą, nors mes iš lagerių vergijos sugrįžom ne visi - tik kas kelintas, tačiau ir ta gyvų išlikusių saujelė jums trukdė. Taip, jūs - Lietuvos komunistai - kalti, kad neleidot mano ligotiems tėveliams apsigyventi savo namuose, jūs kalti, kad mano vaikai neparagavo obuolio nuo obels, kurią sodino jų senelis... Jūs ir tik jūs kalti už pažeminimą, kurį mes patyrėme sugrįžę iš kalėjimų ir tremties, nes nuo savųjų išdavystės siela kentėjo labiau nei kūnas nuo okupantų vergijos. Jūs kalti, kad Lietuva tapo bedvasė, nutautinta, prasigėrusi. Kainas nužudė tik vieną savo brolių ir amžiams liko paženklintas žudiko vardu. Lietu-

vos komunistai tūkstančius tautiečių “palaimino” bado mirčiai prie Laptevų jūros, kartu su okupantais mus išvarė į nuodingus požemius Sibire. Ar jūs ne baisesnį už biblijinį Kainą?

Ką galima atsakyti į buvusios politinės kalinės kaltinimą. Nieko, kol kas nieko, nes niekas už lietuvių kančias dar nenubaustas.

Onutė Klyvienė nelaukia atsakymo. Ji tik meldžiasi vakarais, sukūrusi savo malda: “Meldžiu tave, Dieve, būk gailestingas. Neleisk pražūti Lietuvai. Mes per daug iškentėjome. Grąžink į lietuvių širdis teisingumą ir gerį, pakelk į dangų skęstančių degtinėje akis, neleisk užmiršti vaikams tėvo vardo ir rankų, motinos švelnumo ir pabučavimo prieš miegą. Suteik mažai beginklei tautai didžiausią dvasios stiprybę, kad išmoktume saugoti laisvę, kad iškilus negandoms, negalėtume nė vieno pavadinti išdaviko vardu. Meldžiu tave, Viešpatie, išgirsk mano malda”.

DEVINTOJI DIENA. ATISISVEIKINIMAS

Laikas tarti sudie - autobusas jau laukia, ir galbūt greitai pasimatysime dar kartą. Ko palinkėti moteriai, iškentusiai kalinės pažeminimą ir našlės dalia, taip trumpai gyvenusiai su mylimu vyru, užauginusiai ir išmokiusiai vaikus gerbti tėvų žemę ir papročius?

Užteks liūdny prisiminimų. Tikėkime, Onute, kad Lietuva bus gyva, kol neužges laisvės troškimas mūsų vaikų ir vaikiaičių širdyse. Juk liko lino žiedo akių mėlis ir tavojo Gedimino stiprybė vaikuose. Sausio tryliktąją matei Lietuvą - gyvą, laisvą, stiprios dvasios. Tokia ji ir bus, tikėk...

Sudie, Onute, keli vakarai pralėkė, kaip skubantis laikas smėlio laikrodyje. Sudie...

Bet mes neatsisveikinome. Dar ne dabar... Praėjo daug laiko. Retkarčiais gaunu tavo laiškus, kupinus skausmo ir nevilties, nors gyveni savo naujame name su vaikais ir vaikiaičiais.

Liūdni tavo laiškai. Nieko nesitiki ir nelauki: po dešimties atkurtos nepriklausomybės metų prasiveržė begalinis skausmas ir panieka sovietmečio išauklėtiems valdininkams. Jiems tavo likimas ir nuoskaudos - svetimi, nesuvokiami dalykai. Yra tiesa, kurios nenuvertina laikas, bet tau sunku patikėti, kad laisvėje gimusi karta pakeis lietuvių gyvenimą ir tarpusavio santykius. Ir vis dėlto rašiau su viltimi, kviesdama visus pažvelgti į save iš šalies, kad pamąstytume:

□ O. Akelaitytė-Klyvienė su vaikais: Virginija, Gediminu ir Violeta

kas mes, kodėl užmiršę netolimą praeitį tapome godūs tik pinigams?

Skaitau laiško eilutes apie tai, kuo gyveno ir tebegyvena okupacijos represijų karta.

“1957 metais į Lietuvą sugrįžo tėvelis. Mamytė su jaunesniaisiais broliukais liko tremtyje Maklakovos miestelyje, nes broliui Donatui reikėjo baigti vidurinę mokyklą. Jie į Lietuvą parvažiavo vėliau. Grįžęs iš tremties, tėvelis apsigyveno klėtyje, nes vietinė lietuvių-komunistų valdžia neleido jam įeiti į savo namus. Niekas neatsižvelgė į tai, kad tėtis turėjo dokumentus, gautus Sibire, kuriuose buvo aiškiai parašyta, jog šeimos turtas nekonfiskuotas. Niekam neskaudėjo širdies, kad buvusiam tremtiniui jau septyniasdešimt metų ir jis nepajėgus dirbti. Net tie, kam tėvelis buvo dovanojęs karvę prieš tremtį, kurie dabar neskurdo ir nebuvo alkani, - vos išdrebindavo jam puodelį pieno, o mūsų namuose gyvenantys naujakuriai išdrįso pasakyti: “Dešimt metų tavęs čia nebuvo, net takai, kuriais vaikščiojai, žolė sužėlė. Dabar viskas valdiška: į savo namus tu niekada neįeisi”.

Taip galėjo pasakyti tik tie, kurie savo rankomis nė lentelės namui neprikalė, nė medelio nepasodino. Šitaip mus pasitiko savi lietuviai, buvę girtuoklėliai, staiga praturtėję tremčių metais. Tai visiškai pribloškė likusį be sveikatos tėvą, ir jis nusprendė pasitikti mirtį savo sodybos klėtelėje, kur apsigyveno. Tikrai būtų numiręs badu ir iš nieko neprašęs pagalbos. Laimei, jį sergantį, nusilpusį surado mamytės sesers vyras Aleksiejūnas ir išsivežė į miestą. Tėvas daugiau nematė savo rankomis statytų namų ir seno, paties sodinto sodo.

Kiek atsigavęs, tėtis išmoko megzti virbalais ir taip šiek tiek užsidirbdavo pragyvenimui. Nenorėjo būti našta mūsų gailestingiems giminaičiams. Širdį suspaudė: stambios ūkio darbų išvargintos, sutinusiais sąnariais ūkininko rankos gyvenimo saulėlydyje turėjo paimti virbalus ir megzti, megzti... Jam labai skaudėjo nelanksčius pirštų sąnarius, o kam pasiskūsi?

Turbūt atspėjęs mano mintį, tėvas pasakė: “Kai mezgu, nekankina sunkios mintys, dar ir kapeiką užsidirbu. Matai kaip, dukra... Ar mes kada nors būtume patikėję, kad ateis laikas, kai vagims bus geriau gyventi?”

Patylėjo ir pridūrė: “Bet aš jiems nepavydžiu. Lengviau gyvenimą baigti ramia sąžine, kai žinai, kad nieko nenuskriaudei”.

Kai kartu su broliais iš tremties sugrįžo mamytė ir kreipėsi į tuometinę Marijampolės valdžią prašydama leisti jai apsigyventi savo namuose, išgirdo kategorišką atsakymą: “Negalima! Nedrįskit!”

Rašė mamytė aukščiausiai valdžiai į Vilnių, maldaudama nedrausti nors mažiausio kampelio savo tėviškėje. Atsakymo sulaukė tokio paties: “Neleidžiama”. Po kurio laiko iš mūsų namo išsikraustė į miestą gyventi gydytoja su šeima ir mama išdrįso užimti vieną mažą kambarėlį savo name, tačiau Igliaukos kolūkio valdybos valdininkai ją išvarė. Negelbėjo net iš sovietinės armijos gautos sūnų pažymos apie atliekamą karinę tarnybą.

Ar ne tas pats vyksta dabar? Komunistų, kurie vijo iš namų tremtinius, palikuonys, sugrobę tautos turtą, ketina išaukštinti Sniečkų ir atgaivinti jo partiją Lietuvoje. Slibinas turi devynias galvas...

Anuomet mus visus surinko ir po savo stogu subūrė mamytės sesuo Staselė Klimeikienė. Jos namelis buvo mažas, vietos nedaug, tik gailestingumas beribis. Priglaudė teta Staselė ir mane, kai grįžau iš Sibiro su trimis mažamečiais vaikais ir vyro palaikais. Amžinai dėkinga jai...

O kada su broliu pasistatėme savo namučius, mamytė apsigyveno pas mus, čia ir 1990-ųjų kovo vienuoliktosios sulaukė. Džiaugėmės kiekviena diena ir tikėjom: būsim laisvi!

Tik mamytė lingavo žilą galvą ir kalbėjo: “Onute, aš netikiu, kad komunistai netrukdyt Lietuvos laisvei. Juk aš prisimenu ir 1918 metus, savo vaikystę, kada perversmo Ukrainoje metu jie žuvusiųjų kūnais nuklojo pakeles ir niekas neskubėjo laidoti. Išlikusius gyvuosius greit pakirto šiltinė. Palaidoję tėvelį - tavo senolį, dukra, - grįžom į Nepriklausomą Lietuvą. Gaila, neilgai džiaugėmės laisve. Tik dvidešimt metų. Neleis mums bolševikai, Onute, ramiai gyventi, neleis. Juk pusė Lietuvos jau girtuokliais pavirto. Jiems tautos likimas nerūpi”.

Kalbėdama ji pavargo, pasiėmė rožančių ir pasakė: “Tu eik, eik su visais, kovok... O aš už jus pasimelsiu”.

Tokie buvo paskutiniai žodžiai, ištarti man. Aš su broliu ir vaikais vykom prie parlamento. Kai sugrįžome po neramios nakties, mama jau nekalbėjo. Ji mirė tyliai: sustojo širdis. Matyt, neatlaikė nei išgyventų kančių, nei mūsų džiaugsmo dėl atkurtos nepriklausomybės.

O dabar "nusijuokim": po mirties mama buvo reabilituota ir apleistas, nulupinėtomis langinėmis, išplėstomis grindimis namas sugrąžintas. Deja, jame gyventi buvo neįmanoma, net krosnis nugriauta. Ir žemė kuo skubiau išdalinta valdžios vyrams ir jų giminėms.

Praejo dešimtmetis - iš naujo sukerojo gobšumas ir vagystės. Pasikeitė kelios valdžios: nuo aukščiausio iki žemiausio pralobo valdininkai, išgrobstę valstybės turtą ir priėmę sau palankius įstatymus. Ir smukdė, smukdė ekonomiką, vis žadėdami žmonėms teisingumą, tarsi vėl į komunizmą žengiant. Tik jau nebetiki savo valdžia bedarbiai, benamiai, atsidūrę sąvartynuose, praradę viltį ir nieko neuždirbantys. Gal tik to ir siekia bolševikų kartos auklėtiniai, kad vėl pasigestume Rusijos galingųjų globos.

Sakoma, jog niekas negrįžta ir Dievas nubaus tuos, kas išdavė savus, nusišuko nuo tautos. Tačiau man sunku tuo patikėti. Jie žino, kad jų niekas ir niekada nenubaus, nesutramdys”.

Suprantu, Onute, tavo širdgėlą. Atleisk, nežinau, ką atsakyti į teisingiausią klausimą: “Kodėl buvę komunistų lyderiai ir šiandien turtuoliai?” Juk pati parašei laiške: “Okupavę Lietuvą komunistai

jėga iš mūsų viską atėmė, dabar - per pinigus ir turtą valdžią paėmė. Prisitaikė. Jų rankose - vėl jėga, teisė ir... pinigai”.

Rašai: “Nerandu atsakymo, negaliu nusiraminti. Nesuprantu, kas vyksta Lietuvoje ir kas bus?”

Ką tau atsakyti, miela Onute? Kova už laisvę ir teisingumą - amžina ir nesibaigianti. Tad... pasidžiaukime saule, žydrų dangumi, kurio dar niekas iš mūsų neatėmė, ir atleisk, jei ne visas tavo godas, vargelius, nerimą išsakiau. Ir tegul tau dar nesustoja skubantis laikas, kaip smiltelė smėlio laikrodyje.

Kerintis migdolinių akių žvilgsnis, žaismingas lengvas žingsnis ir šiltas prisilietimas... Kas tu buvai, mažute moterie, kurios žvilgsnio neatlaikydavo net užkietėjęs lagerio prižiūrėtojas? Kas suteikė jėgų nenusižeminti tada, kai palūždavo kur kas stipresni ir galingesni?

Kaip gaila, kad mes nesusitikome anksčiau, kai migdolinių akių žvilgsnis pasakydavo daugiau nei žodžiai. Kas tu buvai, jaunute moterie, kai išdrįsai neįsileisti okupantų į namus ir neatidarei jiems durų?

Kas tau suteikė jėgų suglamžyti medikų nustatytos diagnozės - nuosprendžio pažymą „piktybinis auglys“ ir sviedus ją žemėn paimti plunksną?.. Jei iš tiesų liko tiek nedaug gyvenimo dienų, prisiminkim kelią iki tos siaubingos gydytojų pažymos. Nepaisydama raižančių skausmų, vis aštrėjančių ir ilgiau užtrunkančių, tu viską užrašysi, tarytum tremties metraštininke, stebinti iš šalies, kas vyko tavo namuose, mintyse ir širdyje.

Paimk plunksną ir trumpą akimirsnį užmirši skausmą. Tik gaila, oi, kaip gaila, kad be šio balto plono lapelio neturi kam savojo skausmo išsakyti. Tavo jaunystė buvo per trumpa, nespėjai net dukros sau ir vyrui pagimdyti, kai jie įsiveržė į Lietuvą, pasiryžę mus su dar negimusiaisiais nužudyti.

Nesvarbu, kas perskaitys tavo trumpo gyvenimo aprašymą, o gal ir neperskaitys, gal nespėsi jo niekam palikti, kaip nespėjai pagimdyti kūdikio. Vis tiek tikėk, kad žmogaus skausmas, troškimai, svajonės ir mintys - amžinos, ir kas nors jas būtinai išgirs.

Rašyk, mažute moterie, rašyk tarp skausmo priepuolių trumpiausią liūdną pasaką apie gyvenimą ir žmones, žuvusius ir žudžiusius, atėjusius mūsų „vaduoti“ ir sutrypusius tavo jaunystę. Pažvelk migdolų akimis į praeitį, Liudvika, nes tavo žvilgsnis visada kalbėjo daugiau nei žodžiai...

1941-ŪJŪ BIRŽELIO 12 DIENA

Raudonieji areštavo mano vyrą, nepriklausomybės kovų savanorį. Jis dirbo Lietuvos vidaus reikalų ministerijoje. Jie atėjo darbo dienai nesibaigus. Juodai apsirengę, ginkluoti. Paklausė:

- Jūs Marūnas?

- Ne, - atsakė paklaustas bendradarbis.
- Kur jis?
- Čia pat, - tarė vyras, išgirdęs pokalbį. Jis nesislėpė.
- Eisim su mumis.
- Kur?
- Ten, kur į klausimus atsakinėsite jūs...

Išsivedė. Vėliau sužinojau - sušaudė.

Tą dieną, kai vyras iš darbo negrįžo, supratau, kad jo daugiau nepamatysiu. Po dviejų dienų, dar birželio 14-osios rytui neišaušus, saugumo kareiviai juodomis uniformomis jau daužėsi į mano buto duris. Tylėjau. Nusprendžiau: neatidarysiu. Jie išlaužė duris.

- Liudvika Marūnienė? Kodėl neįleidžiat?
- Aš jūsų nepažįstu.
- Bet mes apie jus žinom. Viską...

Tą dieną, kai vyras iš darbo negrįžo, supratau, kad jo kartu su jais atėjo ir man nepažįstama žydė. Nespėjau įsižiūrėti į vyrų veidus, liepė užgesinti šviesą. Jie bijojo šviesos. Jie visada bijojo šviesos ir visada jos bijos. Matyt, jie labai norėjo pasidalyti savo baime su manimi. Prožektoriais apšvietė visus kampus, o du iš jų įrėmė durtvius man į šonus. Įsakė nejudėti. Žydė abejingai stebėjo, kas vyks. Jie darė kratą: išmėtė po kambarį drabužius, daiktus. Virtuvėje daužė stiklainius su uogiene ir stebėjosi: „Gal parduotuvę turit? Tiek daug stiklainių!“ Pusgalviai, jie niekada nieko neturės, bus amžini ubagai taip viską daužydami. Verčiau būtų viską, ką rado, suvalgę gal sušvelnėtų? Viską išvartę, neradę, ko ieškojo, pasakė:

- Pasiimk dvi sukneles.

Kodėl tik dvi?.. Apsivilkau vieną ant kitos, kiek tik galėjau.

- Kur vyras? - paklausė
- Tikrai ne stiklainiuose, kuriuos sudaužėt...
- Klausiu, kur vyras, išgama tu? - prišoko antrasis.
- Galėčiau ir aš to paties paklausti, juk prieš dvi dienas areštavote...

- Meluoj!

Liepė žydei važiuoti patikrinti, ar tikrai Marūnas suimtas. Ji grįžo labai greit. Kai kas raudonųjų valstybėje buvo daroma labai greit. Kokia pažanga...

Žydė liepė man paimti vyro kostiumą ir žieminę kepurę. Nuste-

bau:

- Juk dabar ne žiema.

Tada jų vyriausiasis nusijuokė:

- Važiuosit, poniute, į Šiaurės Ameriką.

Aš susirišau patalynę.

- Už ką mane tremiate?

Vietoj atsakymo - spyris kerziniu batu į kojas. Labai skaudėjo, tačiau tariau:

-Ačiū. Dabar žinosiu, kas yra čekisto vyriškas dėmesys moteriai.

Vienas saugumietis kitam pasakė: „Per švelniai spyrei...“ Paėmė mano drabužius ir nunešė į kieme laukiančią mašiną. Kartu važiavo ir man nematyta žydė. Vežė šeštojo forto link. Kaunas budo iš miego. Staiga vairuotojas pasuko į Šančius. Ten jau stovėjo paruošti vagonai. Mane grubiai įstūmė į vagoną, kur buvo uždarytos kelios šeimos. Tarp jų ir mano pažįstama Garalienė su broliu, studentu Pivoriūnu. Garalienė dirbo Lietuvos kariuomenės štabe mašininke, o jos vyras buvo karo gydytojas. Jį suėmė tą pačią dieną, kaip ir manąjį, tik jų vaikai tuo metu viešėjo pas močiutę kaime, todėl liko nesusimti.

Į paruoštus tremčiai vagonus vis grūdo ir grūdo žmonės, kol neliko tuščių vagonų ir suformavo ešeloną. Likę nesusimti giminės, artimieji, kaimynai nešė prie vagonų karšto maisto ir stengėsi paduoti pro mažus langelius. Tačiau priėti ir perduoti maisto atėjusieji galėjo tik prie tų vagonų, kuriuos saugojo kareiviai, ne saugumiečiai. Kai kurie rusų kareiviai netgi leido iš vagonų paimti mažus vaikelius, tikriausiai - jie stengėsi „nematyti“, kaip žmonės perdavė pro siauručius langelius verkiančius mažylius. Bet jei prie vagono kartu su kareiviais stovėjo nors vienas žydas saugumietis, tai į tą vagoną niekas neperdavė nei maisto, nei drabužių, negalėjo išgelbėti kūdikių.

Vyrų vagonuose buvo nedaug: juos uždarė atskirai nuo žmonių ir vaikų. Sekmadienio rytą, apie penktą valandą, kimšte prikimšti žmonių vagonai pajudėjo. Niekas nežinojo, kur mus veža. Gal ir į paskutinę kelionę... Juk vežė be oro, maisto ir vandens... Žmonės verkė, klykė vaikai. Siaubinga valanda, žiaurasis sekmadienis... Kol atvažiavome iki Naujosios Vilnios, mūsų vagonas jau buvo šlapias nuo ašarų. Čia buvo silpnų, ligotų ir senų žmonių: niekas į prašymą duoti vandens nekreipė dėmesio. Sustojus traukiniui Naujojoje Vilnioje, po kelių valandų atvilko dar keliolika pilnų vagonų, kur

buvo uždaryti vyrai. Vyrų vagonai buvo aklinais užkaltais langais. Į mūsų vagoną įlipę saugumiečiai išsivedė kelis vyrus, tik vienam pavyko pasislėpti už moterų nugarų. Vaikai, pamatę, kad išveda jų tėvelius, ėmė šaukti, verkti. Vienas siauraakis saugumietis mus nuramino pasakęs, jog moterys susitiks su savo vyrais. Mat juos atskirai veža todėl, kad pirmi nuvykę suręstų trobas šeimoms apsigyventi. Mūsų vagone buvo surinktos daugiausia aukštų Lietuvos valdininkų ir policijos darbuotojų šeimos. Netikėjome bolševikų pažadais... Visada tikras buvo tik jų melas.

Jau ir pusiaudienis, žmonės pradėjo eiti iš bažnyčios: praeidami jie klupo prie vagonų ir verkė. Jie žinojo, kas mūsų laukia. Pro mažutį, geležimi apkaltą langelį mes matėme, kaip vienas kunigas užsilipęs aukštai ant stogo, laikydamasis kamino kita ranka palaimino mūsų vagonus, kelis kartus peržegnojo. Tai sujaudino labiau už viską. Žmonės, kurie tik galėjo, atsiklaupė ant vagono grindų, iškėlė rankas ir choru šaukė: „Viešpatie, gelbėk mus!“

Nebuvo tokios jėgos, kuri galėtų sustabdyti „raudonąją marą“. Pajudėjęs traukinys nešė Rusijos link. Važiuodami išvydome baisias lūšnas ir gaujas ubagų. Apsikarstę maišais, jie stovėjo eilėmis prie parduotuvių ir kažko laukė. Greit supratome, kuo pavirto žmonių gyvenimas, kur jau buvo įžengę bolševikai.

Po kelių dienų ešelonai sustojo Minsko pakrašty. Prie vagonų prisiartino pulkeliai moterų ir vaikų. Jie tiesė rankas prie langelių ir pravertų durų, prašė gabalėlio duonos. Jei kas išmesdavo riekelę, jie sugriūdavo krūvon, susipešdavo tarpusavy mėgindami atimti duoną vienas iš kito. Badas - ne brolis... Buvo baisu matant elgetaujančius vaikus, baisu pagalvojus, kas laukia mūsų, jei „laisvoje“ Rusijoje badas. Raminome vieni kitus: na, gal nebus duonos, bet bus bulvių, vis šio to juk turi būti. Deja, kiek važiavome, tiek tuščių neapsėtų laukų plotus tematėme.

Po kelių dienų sustojome Ukrainoje, netoli Kijevo. Ten jau buvo suvažiavę ir palikti kelyje daugybė vagonų iš Lietuvos. Pagaliau mus prisiminė ir įnešė kibirą vandens atsigerti - vieną kibirą visam žmonių vagonui. Buvome labai ištroškę, net dešimt kibirų nebūtų buvę per daug, nes karštis tvyrojo lyg krosnyje. Vandens teko visiems po gurkšnelį. Vaikai prašė dar vandens, o sargybiniai negirdėjo... Uždarė vagono duris. Moterys tyliai verkė, negalėdamos nuraminti ištrošusių vaikų. „Jeigu tapai kurčias vaiko prašymui, tai visą gyvenimą

tik barbarų įsakymų ir klausysi, nelaimėli,“ - pagalvojau apie sargybinių, užtrenkusį prieš verkiančius vaikus vagono duris.

Kilo tyli pasipiktinimo audra, kol netikėtai pamatėme pro plyšėlį lendantį rusišką laikraštį. Paėmėm, nes vagone buvo mokančių rusų kalbą. Perskaitėm: laikraštyje - Stalino raginimas ginti tėvynę nuo vokiečių. Spontaniškai kilusio džiaugsmo neįmanoma nusakyti. Bučiavome vieni kitus ir prašėme Dievo: „Gelbėk mus, Viešpatie! Ačiū tau, Viešpatie! Grįšim atgal į Lietuvą.“ Stotyje kilo panika. Kareiviai bėgiojo ir šaukė:

- Evakuoti! Kuo greičiau evakuoti!

Tuščios buvo mūsų viltys - ešelonas vėl pajudėjo. Vežė dabar labai greitai, net atnešę vandens liepdavo kuo greičiau išgerti. O ir duodavo vandens tik tada, kai vaikai jau ne savais balsais imdavo klykti: „Vandens! Vandens!“ Politrukai, lydėję ešelonus, pasidarė piktesni už dresuotus šunis, juodesni už juodą naktį. Valgyti gaudavom kartą per dieną - kruopų pliurzės, neaišku, kam virtos - žmonėms ar kiaulėms. Aklinau užkaltauose vagonuose dusome be oro. Į prašymus atverti duris, nes alpsta vaikai ir seni žmonės, sulaukdavom atsakymo: „Tegul dvesia banditai. Neatidaryti!“

- Jeigu mes jums esame tokia baisi našta, tai paleiskite! - šaukė moterys.

- Tylėt, fašistai!

Neatidarė vagono durų, kol neatvykome į Altajaus kraštą, netoli Barnaulo. Čia mus išlaipino ir skubiai stumdydami lyg gyvulius, mušdami lazdomis vaikus ir senelius, nepajėgiančius skubėti, grūdo į mašinas aukštais bortais ir kratydami per duobes dulkėtais keliais vežė prie Obės, kur mūsų jau laukė baržos. Taip pat stumdydami, ragindami, keikdami sulaipino į baržas ir plukdė mirtinai nuvargusius tremtinius dar du šimtus kilometrų. Matydami, kad žmonės jau vos ant kojų laikosi, politrukai kikenė:

- Tuoj, tuoj, Lietuvos banditai, pamatysit Ameriką. Nuvešim...

Neiškenčiau vienam neatkirtusi:

- Liaukitės tyčiotis, ar jūs ne žmonės? Daugelis mūsų Ameriką matėme, o jūs jos niekada nematysit...

Jie juokėsi. Mūsų ašaros jiems kėlė juoką. Nuvežė į gyvenvietę Kamenio prie Obės. Ir ten paskirstė, kur kas dirbs. Įkurdino senoje sulūžusioje smuklėje, kur iškart kritome miegoti lyg negyvi - mirtinai buvome pavargę.

Sunkiai susirgau, pakilo temperatūra. O dar reikėjo patiems parsinešti daiktus į gyvenvietę iš ten, kur mus išlaipino. Kai eidama su daiktais parkritau, vienas politruką mane pradėjo spardyti:

- Kelkis, padla!

- Už ką muši? - puolė ginti moterys. - Nematai, kad ji serga?

Tremtinės mane savo kūnais užstojo nuo politruko smūgių, padėjo pareiti. Paguldė ant grindų, padėjo po galva ryšulėlį, o kitą dieną jau buvau nuvesta į izoliatorių. Kankino aukšta temperatūra, tačiau vaistų nedavė. Pasakė: „Neturim.“ Beje, niekam iš ligoninės personalo nebuvo leista su manimi kalbėtis: jiems buvo paaiškinta, jog visi mes - banditų gauja iš Lietuvos ir mūsų reikia saugotis. Dar po paros davė gabalėlį cukraus ir kruopų sriubos, o vakare jau paguldė ligoninės palaton.

Ligoninėje sutikau daug tremtinių iš Lietuvos, visi jie sunkiai sirgo: daugelis plaučių uždegimu, dizinterija. Pamačiau ligoninėje ir savo pažįtamą Poliukaitienę: jos vyras buvo suimtas pirmomis okupacijos dienomis, nes neatidavė pyliavų, kurias uždėjo tuometinė sovietinė valdžia. Tiek grūdų, maisto produktų atiduoti jie nebūtų pajėgę, nors jų ūkelis netoli Kauno buvo tvarkingas ir darbštiems žmonėms nieko netrūko.

Gulime kartu su Poliukaitiene palatoje ir matome pro langą - į didžiulę duobę, iškastą prie ligoninės tvoros, vežimais veža nuogus mirusiųjų kūnus ir meta vieną po kito.

Staiga Poliukaitiene pastėro išvydusi, kaip vienas prižiūrėtojas iškėlė mažos mergytės kūnelį:

- Viešpatie, čia gi mano Zitutė! - sušuko moteris atpažinusi dukrele. Niekas jos klyksmo nei maldavimo leisti pačiai palaidoti dukrele nepaisė: mergytė buvo užkasta bendroje duobėje su kitais. Motinai plyšo širdis, ji stovėjo įsikibusi į palangę ir raudėjo. Niekas jai apie dukros mirtį nepranešė, nes vaikai buvo atskirti nuo motinų. Paskui ji sužinojo, kad jos vyrui pavyko pabėgti nuo saugumiečių ir jis išsislapstė iki karo pradžios. Dirbo Kaune policijos viršininku, keršydamas už šeimos išvežimą griežtai susidorodavo su komunistais. 1944 metais pasitraukė į Vakarus.

Į smurtą, į blogį atsakoma tik blogiu. Ko bolševikai tikėjosi, nuo pirmų okupacijos dienų pradėjo naikinti lietuvių tautą?

Kai išėjome iš ligoninės, mus nuvarė akmenų skaldyti - tinkamiesnio darbo sunkiai sirgusioms moterims neatsirado... Nejsten-

giau ilgai dirbti: sutino rankos, nepajėgiau iškelti sunkios metalinės dalbos. O politrukas vis šaukė: „Netingėkit! Negausit duonos davinio!“

- Galėsi mano davinį suryti pats, - atsakydavau lietuviškai. Pažiūrėdavo į mane lyg avinas į naujus vartus ir dar garsiau rėkdavo:

- Tylėt! - šaukė, keikėsi rusiškais triaukščiais, mat niekas jam negalėjo išversti į rusų kalbą, ką šneka kalinės, todėl siuto, plyšojo dar labiau.

Stojo 1942 metų šalta žiema. Mes šiltų drabužių neturėjome, o nusipirkti irgi nebuvo už ką, nes dirbo tremtiniai veltui, šlapios duonos riekę ir lėkštę smirdančios sugedusia žuvim sriubos tegaudami. Šaltis siekė keturiasdešimt laipsnių. Buvau apsiavusi lengvais bateliais, kai mane suėmę išvežė iš namų. Prasidėjus šalčiams, mums liepė patiems susirasti šiltesnę vietą pas žmones. Bandėme ieškoti. Be reikalo vargom. Kas atsitiko rusams, garsėjusiems nuoširdumu? Jie tiesiog tyčiojosi iš mūsų. Kas mus galėjo priimti, apšauktus banditais? Pagaliau šiaip taip moterys surado mažutį kambarėlį, kuriame turėjo tilpti dvylika žmonių. Dešimties kvadratinų metrų ploto kambariūkštyje įsikūrė kartu vyrai ir moterys. Tarp mūsų buvo gležnas, švelnus ir jautrus vaikinys, Garalienės brolis studentas. Jo nervai tokio pažeminimo neišlaikė: jis pamišo ir greit mirė.

Mirtis - ne visada nelaimė. Ne visada...

Kartu su manimi gyveno ir senukai generolo Raštikio tėvai. Tėvui jau buvo aštuoniasdešimt, o Raštikienei - septyniasdešimt aštuoneri metai. Juos, bejėgius, negalinčius dirbti ir nieko negaunančius, šelpė visi tremtiniai kas tik kuo galėjo, dalijosi net šlapia duona.

Sekmadienio rytą mums besimeldžiant, atvažiavo du politrukai ir abiem senukams davė po kailinius, suvyniojo kojas ir kažkur išvežė, sakė, kad išleis į užsienį, pas savuosius. O nuvežė į Barnaulą, į kolehozą... darbams. Ką galėjo dirbti seni žmonės...

Buvo ir dvi nepilnametės generolo Raštikio dukros, kurias irgi vertė dirbti sunkiausius darbus. Spaudžiant penkiasdešimties laipsnių šalčiui dirbome miške: pjovėme medžius, genėjome šakas, o gaudavom vos po trisdešimt červonų per mėnesį. Su manimi drauge dirbo mokytojas Kalvelis ir rašytojas Sužiedėlis su žmona.

Tikėjomės, kad tremtinių vargus rašytojas įamžins. Jeigu tik išliksime... Vilčių buvo vis mažiau.

Miške dirbome iki pavasario. Atšilus orams, mus aplankė kolūkio pirmininkas ir parodė lietuviams skirtą plotą pievoje, kur leido išplėšus velėną pasisodinti bulvių. Nudžiugome, ėmėm kastuvu varpyti velėną. Pamatę mūsų triūsą atėjo vietiniai gyventojai - tremtiniai, čia atvežti iš įvairių Sovietų sąjungos vietų jau 1932-1936 metais, ir pasakė: „Nieko čia nesodinkit. Šita žemė žmonių krauju permirkusi, negiliai pakasinėję aptiksit žmonių kaulų... Čia sušaudė mūsų vyrus ir senelius, kai jie pasipriešino smurtui. Labai daug mūsiškių guli po šia velėna...

Nutarėm - mirsim badu, tačiau kruvina žeme nepasinaudosim.

1942 metų liepos mėnesį vėl atvažiavo saugumiečiai tvarkos daryti: įsakė per tris dienas susiruošti ir su manta rinktis prie Obės. Ir vėl girdėtos patyčios: „Važiuosit į užsienį.“

Barža mus plukdė į Barnaulą. Suvarė visus į buvusią bažnyčią, dabar paverstą kankinimų vieta. Kiek čia sukimšo tremtinių, suvežtų iš visų okupuotų kraštų... Sutikome latvių, estų, labai daug ukrainiečių, baltarusių, moldavų, gruzinų... Vyrus iškart atskyrė nuo šeimų. Klykė moterys, kai kurios puolė į upę skandintis, tik niekas į tai nekreipė dėmesio. Tremtinių gyvybė neturėjo vertės, mūsų buvo per daug... Palaikę kelias dienas sausakimšoje bažnyčioje nuvarė prie geležinkelio, sugrūdo į vagonus ir išvežė dar toliau į Šiaurę, prie Angaros, kur nebuvo nei namų, nei gyventojų.

Sibiro vasara mus išsekino ne mažiau nei žiema: labai daug tremtinių susirgo dezinterija, masiškai mirė vaikai. Vaistų nedavė: ne-manau, kad neturėjo. Juk savus gydė...

Kaunietė mokytoja Jadvyga Borchartienė buvo atsivežusi nemažai įvairių medikamentų ir vis po truputį dalijo visiems: buvome dėkingi už jos kilnią širdį, tačiau mokytojos vaistų atsargos pamažu išseko, o sergančiųjų nemažėjo. Tapau baisaus reginio liudininke. Kai susirgusi nuėjau pas vietos gydytoją, pamačiau, kaip medicinos sesuo, nuplovusi kalio permanganato skiediniu vietiniam rusui pūliuojančią žaizdą, jau panaudotą tirpalą supylė atgal į butelį ir... davė išgerti tremtinei. Išbėgau iš gydytojos „kabineto“ nieko nepaprašiusi. Bus skirta mirti - tegul, bet tyčiotis iš savęs niekam neleisiu!

Kai sergantiems kiek palengvėjo, mus, atsilikusius nuo etapo, suvarė į sunkvežimį ir išvežė į Sajarską. Į sergančiųjų grupę patekau ir aš. Su manimi važiavo kauniečiai, aukštosios mokyklos dėstytojai

Genė ir Boleslovas Kapučinskai, buvęs šaulių būrio vadas karininkas Teodoras Daugys ir ūkininkai Veliniškiai, turėję ūkelį netoli Kauno. Mūsų daiktelius sukrovė į kitą mašiną, pasakė, kad grąžins, kai nuveš, bet... neatidavė. Taip jų ir nebematėme. Matyt, buvo už mus nuogesnių „turingoje“ Rusijoje...

Nuo Sajarsko - vėl barža iki traukinio, kol atsidūrėme Jakutske. Netoli Jakutsko nuvarė visus į pirtį - bendrą vyrams ir moterims. Kartu ir vaikus maudėme. Rūbus paėmė dezinfekcijai. Kai nusiprausėme, pirtyje dirbęs rusas kalinys pasakė: „Žiūriu į jus ir galvoju - kas toliau? Kokiuose ledynuose jus sušaldys? Bet ir bėgti nėra kur...“ Atsakiau jam: „Sutinku, verčiau sušaudytų iš karto, jiems pigiau kainuotų, mums lengviau būtų...“ Nusišypsojo rusas kalinys ir tarė: „Rusija motinėle turtinga, nieko dėl jūsų nepagailės...“ Iš po gauruotų antakių į mane žvelgė gudrios seno kalinio akys: supratau, ką jis norėjo pasakyti...

Iš Jakutsko Lenos upe plaukėm į Tiksio uostą. Prižiūrėtojai šį kartą buvo kaliniai ukrainiečiai, kurie mūsų gailėjo, stengėsi padėti. Aš tuo metu labai sunkiai sirgau: laikėsi aukšta temperatūra, buvau visai bejėgė. Ilgai mane stebėjęs priėjo vienas ukrainietis ir pasakė: „Atsimink, jei atsidursi ant bedugnės krašto - neverk. Juokis. Visi juokitės iš jų. Nuolat alkani, įžeidinėjami - juokitės. Tik juoku ir panieka dar galima saugumietį sugluminti. Kai tremtiniai kenčia ir verkia, - jie tik džiaugiasi, jaučiasi esą galingi. Neleisk džiaugtis mūsų nelaime.“

Taip ir darėme, jau seniai supratę bolševikinę tiesą. Verkėme tik niekam nematant. Juk mes jų akyse buvome tik vergai.

Kai nuplaukėme į Tiksį, saugumiečiai liepė susigrupuoti, kas su kuo norėtų važiuoti toliau. Buvusių aukštų karininkų ir valdininkų žmonos, jų artimieji vis dar vylėsi, jog kaip nors kas nors juos išgelbės. Veltui moterys kvietė ir mane draugėn, bet man jau viskas buvo nesvarbu, nebeturėjau jėgų keliauti toliau. Vieną grupę subūrė dėstytojas Stratavičius iš Kauno. Jie, trisdešimt šeši žmonės, iškeliavo Lenos upe aukštyn ir pasiekę upės žiotis visi iki vieno sušalo. Manau, jog bolševikams buvo duotas toks nurodymas mus kuo greičiau sunaikinti. Juk tremtinių tūkstančius grūdo į Sibirą, darbo jėgos jiems jau seniai užteko, bet bolševikams ne to reikėjo. Jie norėjo žūtbut parodyti pasauliui savo visagalią viešpatavimą.

Apie tūkstantį žmonių šį kartą sugrūdo į baržas ir Jenos upe nuplukdė iki Kugostako. Jenos žiotyse, pačioje Šiaurėje, liepė statytis barakus, paskyrę kiekvienam žmogui po trisdešimt centimetrų gultuose. Sibire net vietos tremtiniui atsigulti pagailėjo. Suguldavom ant siaurų gultų kiek tik begalėjom tilpti ir susispausti. Nežmoniškos antisanitarinės sąlygos per vieną 1942-ųjų žiemą mus įveikė: mirė septyni šimtai tremtinių. Nuo bado ir ligų jie krito lyg apnuodytos musės. Matyt, pagal bolševikų planą, išmirti privalėjo ir likusieji, nes mus vežė ir vežė tolyn. Po kelių mėnesių jau buvome Romančire, kur laukė mums skirtas statinys, vadinamas „tardoku“. Suręstas iš apvalių lazdelių, aplipdytas sniegu, apledijęs, neaiškios formos lipdinys turėjo apsaugoti nuo sniego pūgų ir šalčio 500 žmonių. Vos sutilpome. Buvojau rugpjūčio 29 dieną, bet aplink tik ledas ir sniegas. Apsikabinome susimėtę į krūvą ir pravirkome. Tyliai, be garso: supratome, jog atvežė mus pražūčiai į amžinų ledynų kraštą. Nei pastogės, nei ugnies, nei iš ko lauželių sukurti - net kalėjime būtų buvę kur kas geriau. Šaukėmės Dievo pagalbos - mūsų niekas kitas čia negalėjo išgirsti...

Susitikome už pusės kilometrų gyvenančius suomių ir estų tremtinius, rusus, nusikaltusius bolševikams ir išvežtus iš Leningrado. Tarp jų buvo du lenkai iš Lietuvos - Paklevskis ir Akulevičius. Mat jie prieš rinkimus agitavo žmones neiti balsuoti. Saugumiečiai greit išsiaiškino jų asmenybes: lenkai buvo suimti ir per keliolika minučių nuteisti - abu gavo po šešerius metus laisvės atėmimo ir atsidūrė Verchojansko lageryje.

„Raudonasis maras“ įsisiautėjo ir jo galo nesimatė.

Į mūsų tremties etapą pateko ir du nepilnamečiai berniukai: keturiolikmetis Algis ir penkiolikmetis Vincas Prapuoleniai. Jų tėvai tuo metu buvo Švedijoje, tai vaikus suėmė ir išvežė kartu su sena močiute ir tėvo seserimi. Močiutė greit mirė iš bado.

Kas atsakys, už ką buvo verčiami kentėti bado kančias ir pažeminimą vaikai? Juk ne vaikai tokį baisų pasaulį sukūrė.

Netoli darbo vietos radome išmestų šakų ir pastatėme jurta, apšaldėme ledu. Langų nebuvo, įeiti į vidų reikėjo pro landas atsiklaupus. Kartu su mumis apsigyveno agronomas tremtinys Babickas su žmona ir mažu sūneliu. Jis apvaikščiojęs aplinkui surado metalinę statinę, iš kurios padarė krosnį. Dabar jau visi galėjome šiek tiek apšilti. Aptikome ir užmirštus nešvarius druskos maišus.

Mes juos pasiėmėm, išplovėm ir turėjom kuo užsidengti nugaras, apsvynioti kojas. Eidavome prisiglaudę vienas prie kito - iš toli atrodė tarsi krūva skudurų plevėsuoja šliauždama. Taip atrodė lietuviai tremtiniai...

Atėjo 1943 metai. Jau pradėjome už darbą gauti po šimtą gramų miltų. Buvo įkurta žvejų artelė, kurion mus ir atvarė dirbti. Aprūpino darbininkus metaliniais kirvukais ledui prakirsti. Žiūrim - ant kirvukų užrašas: „Made in USA“ („Pagaminta Jungtinėse Amerikos Valstijose“). Štai kaip lietuviams padėjo Amerika...

Už kelių kilometrų nuo mūsų gyvenvietės sutikau Sliesoraičių šeimą. Sliesoraitis - buvęs tolimojo plaukiojimo kapitonas, jo žmona dirbo Kaune, Vidaus reikalų departamente. Prasidėjus masiniam žmonių trėmimui, ji vieną dieną sėdėjo miesto sodelyje, kur ją ir suėmė juodieji saugumiečiai. Neleido į namus grįžti, taip ir atvežė į Šiaurę lengva suknute apsirengusią.

Lietuvos inteligentiją sunaikinti bolševikams buvo svarbiau už viską. Tą jie ir darė. Manau, dar ilgai komunistų pasekėjai gyvens tomis pačiomis nuostatomis: nužudyk tautos protą ir jos širdį - moralę, kultūrą, papročius, sumenkink jos istoriją ir... nebeliks tautos, net žemėlapyje nebeliks.

Visą 1943 metų žiemą dirbau žvejų artelėje. Lenos upe čia atgabendavo žuvį sūdyti. Kai atveždavo labai daug žuvies, mūsų neleidavo nakčiai pareiti į savo jurtą. Tada įlipdavome į tuščią statinę, uždengdavome viršų maišu, kad neapsnigtų, ir sėdėdavome susiglaudę per naktį. Ryte, apimus pūgai, išvargusios moterys susikurdavo lauželį ant sniego ir sukrisdavo čia pat poilsui. Pavasarėjant Lenoje buvo leista gaudyti žuvį. Žvejoti atvažiuodavo vietiniai jakutai. Gal pagailėję mūsų vaikų, jie kartais išmesdavo į krantą žuvis, kurią vaikai skubėdavo susirinkti. Tačiau bendrauti su mumis jakutai nebandė. Juk buvo įbauginti, kad nesiartintų prie „banditų“ - tremtinių. Beje, mūsų prižiūrėti buvo atsiųsti kaliniai - recidyvistai. Jie iš karto pasakė: „Matote, ant kalno - trys kryžiai. Nepaklusite - atsidursite ten. Už jūsų nužudymą mūsų niekas nebaus.“ Jie neme-lavo.

Netikėtai iš Jakutsko atvažiavo kažkoks viršininkas ir pasiūlė mums paskolą, tačiau pasirašyti reikėjo ant dviejų lapų, kurių vienas buvo tuščias. Aš pasiskolinau penkiasdešimt rublių, kiti, kurie buvo su šeimomis, paėmė kur kas daugiau - net po porą šimtų. Juk

visi buvome basi ir apiplyšę. Tikėjomės nusipirkti drabužių ir mais-to. Kai nuvargę po sunkios dienos sumigome, staiga pažadino mo-
ters klyksmas: „Gelbėkit!“ Į mūsų buveinę įsiveržė pulkas ginkluo-
tų peiliais reeidyvistų ir iškratę kišenes iš visų atėmė pinigus. Kas
dar turėjo žiedų ar laikrodžių, tai ir jų neteko. Išeidami pagrasino:
jei pasiskųsit kam nors - neliksit gyvi! Vagys išsinešė visus mūsų
pinigus, gautus pasirašius paskolą. Aš savuosius suspėjau sukišti giliai
į batą. Jų nesurado.

Žvejų artelėje nesulaukė mūsų ateinant į darbą prižiūrėtojai patys
atskubėjo prie jurtos. Pasakėme jiems, kas nutiko, ir sužinojome,
jog tą naktį visi lietuviai tremtiniai buvo apiplėšti. Vagių niekas
neieškojo. Nenuostabu, juk Rusijoje po revoliucijos net aukščiausia
valdžia buvo atiduota vagims, o čia tebuvo... tremties vieta.

Nepakėlę smurto, ne vienas tremtinys susirgo. Katauskui, dirbu-
siam aukštu valdininku policijoje, paralyžiavo abi kojas, dėl ligos
jau senokai negalėjo vaikščioti ir jo žmona. Dėl nervinio išsekimo ir
patirtos baimės susirgo buvusi mokytoja Šiaulanskienė. Ji buvo
išstremta už tai, kad vyras dirbo ministrų kabinete.

Mes nukentėjome dar kartą, kai iš mūsų kuklaus atlyginimo
pradėjo atskaitinėti didžiulius pinigus už gautą paskolą, mat sumos
apsukrių viršininkų buvo gerokai padidintos pridėjus po vieną nulį
tuščiame lape su mūsų parašais: vietoj mano pasiskolintų penkias-
dešimt rublių teko atiduoti penkis šimtus. Kokie mes buvome nai-
vūs. Juk net nesusimąstėme, kodėl reikia pasirašyti ant tuščio lapo...

Grupė tremtinių buvo pasiūsta ekspedicijon - tirti, kur yra dau-
giau žuvies. Beveik visi žuvo, iš dvidešimt vieno liko gyvas tik vie-
nas: jį sušalusį partempė į jurtą šuo, tačiau ir jis greit mirė. Mirusio
tremtinio gedėjo tik kelias naktis kaukdamas šuo... Nelinkėjau blo-
go mūsų kankintojams, tik labai troškau, kad jie sulauktų tokio pat
likimo.

Žvejų artelėje dirbau aštuonerius metus. Teko pasilikti ant kran-
to ir vieną vienai saugoti sūdytą žuvį, kurią žadėjo po mėnesio paimti,
bet... Praėjo keli mėnesiai, o aš vis tebesaugojau. Jurtoje kūrenau
ugnį, jei upės pakrantėje rasdavau šakų, vijau alki kepta žuvimi,
tačiau jėgos vis tiek seko. Sirgau, nes šaltis naktimis jau siekė 50-60
laipsnių. Vieną dieną neiškentusi pėsčia nuėjau į Kazačį pas
prokurorą:

- Jei taip reikia -šaudykite mane vietoj. Daugiau taip nebegaliu.

Viena prie žuvies, kuri niekam nereikalinga, nesėdėsiu.

- Mat kaip... - nustebo prokuroras. - Eskimai čia metų metus gyvena ir nesiskundžia.

- Taip, bet jie ne vieni - su šeimomis, su šunimis ir ne alkani, - atsakiau. Mano atsakymas, mačiau, nepatiko, bet prokuroras liepė pakviesti artelės direktorių ir mano akivaizdoje pasakęs švelnią pastabą liepė surasti kitą sargą. Direktorius supyko, tačiau man leido sugrįžti į jurta, o vietoj manęs žuviai saugoti paskyrė vyrą - tremtinį Kazimierą Jančiauską. Nuvežė jį į Kazačio miliciją ir perdavė viršininkui, kad į darbą pristatytų. Viršininkui pasirodė per toli vežti tremtinį. Kiek pavėžėjęs, liepė išlipti iš rogių ir bėgti. Tada jį nušovė ir grįžęs pranešė, kad tremtinys bandė bėgti. Jančiausko kūną surado lietuviai, o kai parvežė negyvą, į Kugostako miliciją kreipėsi jo žmona - reikalavo, kad Kazačio milicijos viršininkas būtų teisiamas, nes tremtinys nė neketino bėgti, jis važiavo dirbti. Teismas įvyko: Kazačio milicijos viršininkas totorius prisipažino nušovęs tremtinį, nes šis nenorėjęs važiuoti dirbti paskirton vieton. Teismas nubaudė savąją totorių dešimčiai metų ir... paskyrė jį dirbti gaisrinės viršininku.

Po visų šių įvykių nukentėjau ir aš: buvau apkaltinta, jog išpyliau tundroje keturias tonas druskos, tik niekam neatėjo į galvą mintis išsiaiškinti, kaip aš viena, ligota moteris, pajėgiau tokį druskos kiekį įveikti. Tada gyvenvietės milicijos viršininkas Samsonovas pakvietė mane tardymui ir sakė: „Agituoji tremtinius prieš valdžią? Galiau tau bylą iškelti.“

- Prašau, - atsakiau. - Tada ir aš priminsiu, jog nedaviau jums žuvies, kai saugojau. Buvo, kas matė - paliudys.

Jis daugiau nebegrasino, tačiau nubaudė keturioms paroms arešto. Bylos kelti neišdrįso, nes ir pats bijojo aukštesnės valdžios. Bolševikai galėjo tonas žuvies supūdyti ant kranto laiku neišvežę, kur reikia, bet už paimtą žuvelę apsiginti žmogui nuo bado grėsė kalėjimas dešimčiai metų.

Atėjo 1949 metai. Sveikata visai pašlijo. Gavau leidimą vykti į Jakutsko ligoninę. Ten gydžiausi ir dirbau, tiesa, daugiau laiko sirgau nei dirbau. Apsigyvenau Tiksio uoste, davė darbą žuvies artelėje. Ir čia sutikau lietuvių, sužinojau, jog dauguma tremtinių jau mirė nuo bado ir ligų. Toje pačioje žuvies įmonėje dirbo ir ministro Papeckio žmona su dukromis, sutikau čia profesorių Ruginį, tačiau jį

greit išvežė kitur, ir jo tolesnio likimo nesužinojau. Vos metus padirbau žuvies pramonės įmonėje, kai mane vėl surėmė stiprūs skausmai, ir dar kartą buvau išleista į Jakutsko ligoninę.

Besigydant atėjo į ligoninę saugumietis ir ėmė klausinėti apie šeimą, gimines. Liepė išėjus iš ligoninės užėti pokalbiui. Neskubėjau. Gegužės 30 dieną gavau iškvietimą raštu. Niekur nedingsi, teks eiti. Atsisveikinau su visais, nes iš ten paprastai niekas nesugrįždavo į tą pačią darbo vietą.

Kai atėjau prie durų, atsidarė mažas langelis, kareivis paklausė, ko noriu. Pareikalavo paso, nors gerai žinojo, kad tremtiniai dokumentų neturėjo. Tada liepė laukti. Laukiau: prabėgo valanda, dvi. Pagaliau atsidarė durys ir du kareiviai įrėmę durtuvus į šonus ėmė varinėti koridoriais aukštyr žemyn ir vėl atgal į požemį. Galų gale sustabdė prie septinto kambario ir įsakė nejudėti, nesidairyti. Aš vis dar sirgau, neturėjau jėgų ilgai išstovėti. Paklausiau, ar negalėčiau atsisėsti ant grindų. Išgirdau riksmą: „Stovėt!“

Nutirpo visas kūnas, kai išstovėjau tris valandas. Pro šalį zujo saugumiečiai, kol vienas priėjęs pareiškė, jog pamiršo, kad kvietė mane užėti. Mane įvedė į septintą kambarį ir ten aš nualpau. Kai atgaivino, vienas jaunas saugumietis paklausė: „Negi čia saugumas baisnis nei Lietuvoje?“

- Toks pat, - atsakiau, - bet aš maniau, kad jūs ne tik saugumiečiai, bet dar ir vyrai. Lietuvos vyrai netampo bejėgės sergančios moters valandų valandas, pirma pasiūlo atsisėsti...

Saugumietis žiotelėjo, bet atsisėsti nepasiūlė. Tik ilgai kamančinėjo apie gimines, klausinėjo vardų ir pavardžių, o paskui pasakė, jog peržiūrės mano bylą ir viską surašęs išsiųs į Maskvą, po to - į Vilnių. Gal aš būsianti laisva, gal ir su Lietuvos vyrais dar susitiksiu... Vis dėlto šį tą jis suprato.

Netikėjau, nežinau, kodėl juo netikėjau. Gal todėl, kad visas kabinete - durys, sienos, stalas, net kėdės, buvo juodai nudažytos. Išleido mane. Netgi eidama į savo būstą netikėjau, kad išėjau iš jų gyva, vis mažiau apie juodas sienas: gal ir jų sąžinė buvo juoda, gal jie iš visai kito - juodojo pasaulio?

Sugrįžusi iš saugumo sužinojau, jog esu siunčiama į patį Šiaurės ašigalį, į Chara Chają, žuvies perdirbimo punktą. Vežė mus ilgai traukiniu ir rogėmis su šunimis. Apgyvendino ledinėje jurtoje. Ir pačioje Šiaurėje sutikau lietuvių. Jurtoje visi gulėme tiesiog ant ledo,

nebuvo jokių patiesalų. Sužinojau, kad Juzė Sužiedėlienė jau mirusi, badas numarino ir Masiulienė iš Šiaulių, su jomis man teko kartu gyventi anksčiau. Masiulienės vyras buvo dirbęs Žemės ūkio kooperatyvo valdyboje, už tai ir atsidūrė Šiaurėje. Kartu buvo išvežti ir du Masiulių sūnūs - Jurgis ir Algis. Jurgis susirgo ir mirė. Chara Chajoje sutikau ir buvusią dvarininkę Jankauskienę, kuri mokėjo rusų, prancūzų kalbas ir tremtinių prašoma rašydavo jų artimiesiems laiškus. Beje, kai kas jau buvo sulaukę pirmųjų laiškų iš Lietuvos. Gaila, dauguma tremtinių laiškų jau neperskaitė - buvo mirę. Mirusiųjų, kaip ir Kugostake, niekas nelaidojo, palikdavo amžino įšalo žemėje arba tiesiog ant ledo.

Kugostakas ir Chara Chaja - didžiausios lietuvių tremtinių mirtinumo kolonijos. Šiaurėje sutikau labai daug lietuvių inteligentų. Kurį laiką kartu su manimi gyveno ir dirbo kaunietė gydytoja Aleknavičienė, ištremta drauge su vyro tėvais. Dirbo žuvies pramonėje trys seserys Repečkaitės. Viena jų greit mirė, antroji ištekojo už lenko ir jai buvo leista su vyru išvažiuoti iš Šiaurės į švelnesnio klimato zoną, o vėliau - į Lenkiją. Matyt, Lenkijos vyriausybė rūpinosi savo tremtiniais, nes lenkams ir Šiaurėje buvo lengviau nei kitiems, jie turėjo daugiau teisių. Susipažinau su Sliesoraičių šeima: jie labai vargo, prašė maisto ir kitokios paramos mažai dukrelei. Sakė, kad Sliesoraičio brolis gyvena Italijoje, jie jam rašė apie savo padėtį tremtyje, tačiau žinių nesulaukė. Greit Sliesoraičius išgabeno dar toliau Šiaurėn ir daugiau apie juos nieko negirdėjau.

Kaunietė teisininkė Milienė buvo suimta gatvėje, kai rytą ėjo į darbą. Tiesa, jai pavyko tremties metu šį tą išsaugoti. Kai susitikome, ji buvo nupirkusi naują šimtasūlę: „Džiaugiuosi, lyg dvarą būčiau įsigijusi,“ - juokavo. Nelinksmas buvo mūsų juokas. Kartu su Lapenų šeima-motina ir trimis mažais berniukais-važiavome į tremtį. Lapenas per stebuklą liko Lietuvoje. Kelyje Lapėnienė mirė, o mažuosius išsivedė saugumiečiai ir daugiau jų nemačiau. Tik dirbant Šiaurėje vėl šmėstelėjo mintis apie Lapėnus.

Kartą į žuvies bazę atvežė daug medinių statinių, tikriausiai padirbtų Lietuvoje. Vienos jų dugne buvo užrašas lietuvių ir rusų kalbomis. Prašoma sužinoti, kur yra tėvas bei tėvo broliai Lapenai. Įdėtas ir galinis adresas. Suradusi mažą gabalėlį popieriaus parašiau, jog po to, kai mus išskirstė, daugiau nieko apie juos neteko girdėti.

Jeigu tik mus saugojusiems politrukams pasirodydavo, kad koks

nors lietuvis gali daryti didesnę įtaką kitiems, jis bematant dingdavo be žinios. Gyvenome kurį laiką vienoje jurtoje su dėstytoju Zalecku iš Kauno. Jis buvo labai pamaldus žmogus. Kartą ėmė ir parašė vietiniam partijos sekretoriui, kad leistų lietuviams švęsti šv.Kalėdas žadėdamas, jog visi tą dieną atidirbs. Leido, tačiau už poros savaitių Zaleckas dingo...

Atėjus šv.Velykoms jau mes patys prašėme, kad leistų nedirbti, juk neturėjome nė vieno laisvo sekmadienio. Neleido. Išvarė į darbą.

Nuoširdžiai užjautė tremtinius sandėlininkas rusas, nežinau jo pavardės, visi jį draugiškai Michailu vadino. Kartą jis liepė lietuviams moterims ateiti prie upės sutemus. „Duosiu po gabalėlį cukraus ir baltos duonos - gavome iš Amerikos“, - pažadėjo. Michailas niekada nemelavo ir šį kartą pažadą išlaikė, tačiau tuojau pat jį areštavo saugumiečiai ir nežinia kur išvežė vien tik už nuoširdų norą sušelpiti tremtines.

Šiek tiek pagerėjus laikams, mums jau duodavo po šešis kilogramus miltų, tačiau čia visiems labai trūko vitaminų ir žmonės vis tiek mirdavo nuo ligų ir išsekimo. Tremtinių vaikai eidavo į saugumiečių, karininkų bei kitokių viršininkų namus, nes ten šiukšlynuose rasdavo išmesta ir kai ką geresnio. Vaikai supuldavo rankioti iš šiukšlynų maisto atliekas ir skudurus, puldavo lyg išbadėję šuneliai... „Gerino“ tremtinio buitį atliekomis ir mokytojas Kazia, agronomas Grumblinas, dažnai jų vaikai tiesiog budėdavo prie šiukšlynų. Nemaniau, kad taip lengva suniokoti alkano žmogaus sielą, palaužti išdidumą... Ir nesakau, nesakau „Teatleidžia jiems Dievas už tai...“

Vieną šaltą sausio dieną man buvo liepta keliauti pėsčiomis į žvejų artelės trestą, esantį už 80 kilometrų. Vietiniai mane įspėjo, kad eidama neatsisėdėčiau pailsėti, nes tada būtinai užmigsiu ir sušalsiu. O eiti reikėjo lede pramintu takeliu. Kaip tik buvo poliarinių naktų laikas - diena neišaušdavo. Nuėjusi apie trisdešimt kilometrų, sutikau kelias eskimų šeimas. Jie mane priėmė, leido jurtoje išsimiegoti, užjautė ir pasiūlė žalios žuvies. Neįpratau valgyti žalią žuvį, atsisakiau, be to, turėjau šį tą savo įsidėjusi. Pailsėjusi ir padėkojusi už prieglobstį,ėjau nurodytu keliu toliau. Einančią mane pasivijo šunimis važiuoti kiti eskimai ir pavežė iki artelės. Pristačiau: liepė pasirašyti ant kažkokių popierių ir įsakė grįžti. Įdomu, kodėl jie mane varinėjo? Artelės direktorius net nusijuokė, supratau, kad

mano parašas niekam nebuvo reikalingas. Taigi drožk atgal nè nepailsėjusi. O kelias tolimas, tamsu, tik šiaurės pašvaistės šviesoje galėjau orientuotis, kurion pusėn eiti. Ėjau nesustodama kelias paras, nes pakeliui matytų eskimų šeimų jau nesutikau, jie iškeliavo į kitus medžioklės plotus ir man pailsėti galimybės nebuvo. Tamsoje pamėčiau ledo takelį, kuriuo turėjau eiti neišklysdama. Ką daryti? Tik melstis poliarinėje naktyje. Iškėliau abi rankas į dangų, atsiklaupiau ir šaukiau šiaurinei tylai: „Gelbėk mane, Viešpatie! Padėk...“ Jaučiau artėjančią pūgą, didėjo vėjo kaukimas. Aiškiai grėsė prazūtis. Kai atsistoju ir pasukau kiek į dešinę, žiūriu - takelis. Visą kelią ėjau valgydama sniegą, kol priėjau savo jurtą. Matyt, buvau išseikvojusi paskutines jėgas, nes įeiti į jurtą neįstengiau. Parkritusi šūktelėjau, kad gelbėtų mane. Išbėgo iš jurtos Mačeikienė su šeima, įnešė mane vidun, trynė, davė vaistų. Abu Mačeikiai buvo Kauno aukštosios mokyklos dėstytojai. Jie mane slaugė ir po kelių dienų atsistoju ant kojų. Atsigavusi supratau dar vieną tiesą: Žmogaus valia ir fizinės galimybės ekstremaliomis sąlygomis labai didelės, bet ne beribės.

Kai 1945 metais baigėsi karas, aš dar gyvenau prie Lenos upės. Mūsų brigadininkas rusas sukviėtė visus lietuvius ir pranešė: „Karas baigėsi, mes laimėjome. Pergalė!“ Tremtiniais tai buvo dar viena tragedija. Ašaros riedėjo upeliais. Iš savo tironų jau nieko geresnio nebelaukėm, tik dar baisesnės katorgos, dar didesnio žmogaus paniekinimo. Po šios naujienos vieni tremtiniai netekę jokios vilties dar labiau susirgo, kiti netgi nusižudė, o viena žydė iš Šiaulių išprotėjo. Ji labai smerkė komunistus ir visada lyg aiškiaregė numatydavo, kas ir kaip bolševikų politikoje keisis, suprantama, blogon pusėn.

Padaviau pareiškimą, kad dėl silpnos sveikatos man būtų leista išvažiuoti į Jakutską. Gavau atsakymą: „Neleidžiama.“ Nuėjau pas prokurorą, o jis nusijuokė: „Džiaukis, vadinas, esi gera darbininkė, jei neišleidžia.“

Tik po metų išleido į Tiksio uostą, kur dirbau iki 1949 metų. Kiek kančių, kiek vargo, kiek pažeminimo, paniekos iškentėta. Neatlaikę sunkių Šiaurės sąlygų, bado, vergiškai sunkaus darbo tūkstančiai tremtinių mirė, kiti visam gyvenimui liko invalidai ar nervai neišlaikė.

Labiau už viską tremtyje mes ilgėjomės Tėvynės. Šventėme visas mūsų tautines ir religines šventes. Su mumis buvo daug tremtinių

latvių, estų, suomių. Stengėmės palaikyti vieni kitų dvasios stiprybę. Kai mirė „tautų tėvas“ Stalinas, politrukas atnešė radiją ir liepė visiems klausytis. Tremtiniai žiūrėjo į ją su panieka, garsiai kalbėjosi, kreivai šypsojosi, kol jis neištvėręs ėmė šaukti: „Verkti reikėtų! Ko juokiatės? Nesitikėkit - niekas nepasikeis!“

Po Stalino mirties pasklido šnekos, kad lietuvius išleis namo. Mes tą žinią priėmėm kaip gaudą, tačiau greit išgirdome, jog kai kas jau išvažiavo. Atgimė viltis.

1953 metų rugsėjo pradžioje gavau šaukimą į Jakutsko saugumą. Nuėjau, pasakė, kad galiu važiuoti namo, tik privalau dingti kuo skubiau - kad per dvidešimt keturias valandas manęs čia neliktų nė kvapo. Saugumietis pyko, o mano širdis iš džiaugsmo spurdėjo. Skriste parskridau iki savo būsto.

Susirinkusi daiktelius, su menku ryšulėliu susiruošiau kelionėn. Visą kelią mąščiau: „Kai išlipsiu iš traukinio, pulsiu ant kelių ir bučiuosiu Lietuvos žemę.“ O išlipusi pamačiau, kad Lietuvoje okupantų daugiau nei lietuvių. Stotyje tik rusiški keiksmas girdisi, slankioja girti, šiukšlynas neapsakomas. Ne tokią Lietuvą palikome išvažiuodami į Sibirą.

Apėjau visas pažįstamas vietas, visus namus, kur galėjo būti man artimų žmonių ir nieko gyvo neberadau...

Išvažiavau į Šiaulius pas bendro likimo draugę. Ji priėmė. Tačiau Šiauliuose man niekas nedavė darbo - nauji tarybiniai valdininkai kratėsi tremtinių kaip maro, lyg ne į savo Tėvynę būčiau sugrįžusi.

- Eikit į saugumą, susitvarkykit dokumentus, tada ateikit, - siuntinėjo vienas nuo kito. Pagaliau Šiaulių vykdomajam komitete komunistas lietuvis pasakė: „Važiuok atgal iš kur atvažiavai. Tavo vieta - Sibire.“

Skaudžiau įžeisti manęs net okupantas negalėjo. Išbuvusi tremtyje trylika metų, nebeturėjau savo Tėvynėje vietos?..

- Taip, jums vietos nebėra, - sakė saugumietis, kai dar kartą kreipiausi. Jis trenkė kumščiu į stalą ir pridūrė: - Jei iki šiol nieko nesu-pratai ir neišsinešdinsi, - išvažiuosi atgal į Šiaurę.

Liepė man grįžti atgal į Kauną, nes Šiauliuose už registraciją teks mokėti aštuonis šimtus rublių. Tada ir aš neišlaikiau - pasakiau: „Nesulauksit. Prisiregistruosiu ir už tris rublius kaip visi.“

Šiaip taip milicijoje susirinkau visus reikalingus dokumentus, tačiau tik atėjus žiemai gavau kampelį, kur galėjau prisiregistruoti.

Vasarą uždarbiavau pas žmones kaime, kasiau bulves.

Po ilgų siuntinėjimų ir varymų atgal prie Laptevų manęs pasi-
gailėjo buitinio aptarnavimo kombinato viršininkas ir davė darbo.
Buvau laiminga, žinojau, kad gavusi algą turėsiu pinigų maistui ir
vaistams. Argi to negana, kai esi savo Tėvynėje tarp bičiulių?

Dirbau, gyvenau, netgi įrašė eilėn butą gauti. Tik niekas valdiško
buto duoti neskubėjo. Atimti viską, ką turėjau, buvo lengviau ir
greičiau...

Išvaikščiojau visus kabinetus, advokatų kontorą, tačiau visi kar-
tojo tą patį: „Su tremtiniais jokių reikalų turėti nenorime.“

Kokia galinga baimė, aptemdžiusi visų protus... Ar ne dėl tos
baimės mes ilgus metus praradome laisvę?

Vienas pažįstamas laikraščio redaktorius man patarė prašyti iš
prokuroro pažymos, kad esu reabilituota, gal tada eilutė butui gauti
sutrumpės. Gavau tokią pažymą tik atkakliai reikalaudama. Vyk-
domojo komiteto pirmininkas išvydęs pažymą sakė:

- Buvai stambi buožė, turi kur pakasusi maišą aukso, seniai galė-
jai namą pasistatyti. Gyvenamojo ploto negausi. Rašyk nors ir
Maskvon.

Visi uodegas pabrukę pataikavo okupantų valdžiai. Taip nėrėsi
iš kailio stengdamiesi įtikti Maskvos statytiniams, kad vilčių ką nors
laimėti nebeliko. Todėl pasakiau šiam ponui „draugui“: „Jeigu jums
tokia svarbi Maskvos komunistų nuomonė - aš parašysiu.“

Parašiau į Maskvą. Apie viską. Juk blogiau, nei esu patyrusi Šiau-
rės ledynuose, jau negalėjo būti. Iš Maskvos mano pareiškimas buvo
persiųstas į Vilnių. Nežinau, kas ten buvo parašyta, tačiau vienuoli-
kos kvadratinį metrų kambarėlis man buvo paskirtas. Tik virtuve
ir tualetu teko naudotis su kaimyno saugumiečio šeima. Buto kaimy-
nas rusas Zinkovas kartu su broliu dirbo saugume. Abu broliai ge-
rokai ir dažnai įkaušdavo. O tada parėję girti šūkaudavo, daužydavo
kambarėlio duris bei sienas ir kaskart žadėdavo: „Visus lietuvius
iššaudysim.“

- Pabandykit, - atsakydavau.

Kaimynas labai siuto, nes tikėjosi, kad šis kambarys atiteks jam.
Virtuve ir vonia naudotis man neleido, nors teisę turėjau. Kai nieko
keiksmas laimėti nepavyko, tai sutikęs koridoriuje šypsodamasis
sakydavo:

- Gyvenk, gyvenk, vis tiek greit nudvėsi... Tik, gaila, man butą

užterši.

- Visa bėda, kad Dievo sąskaitų jums niekaip nepavyksta sutvarkyti. Taigi kuris pirmas į kapus iškeliausim, kol kas neaišku, - kaimyniškai pasikalbėdavau. Iš tiesų jis mirė pirmas, o kaip norėjo, kad būtų kitaip... Vargšas ruselis: jis nesuprato, kad aš jo mylimoje Rusijoje, iš kurios jis kažkodėl pats pabėgo, mačiau kur kas baisesnių dalykų už mirtį.

Vienas Zinkovas mirė, bet liko gyvas jo brolelis. O šis man visai atvirai dėstė:

- Ne tik tau - paskutinės dienos. Visiems lietuviams skirtas vienodas likimas. Visus, kas prieš tarybų valdžią, išvešim į anglių kasyklas. Šiauliuose liks tik partiniai ir kariškiai, nes čia - pasienio zona, - aiškino man. - Verčiau pati išsinešdintum ir kuo greičiau.

- Tikiu, - atsakydavau, - iš jūsų visko galima laukti, tik ne žmoniškumo. Žudyti jūs mokate ne tik Sibire...

- Ten vežė tik buožes, - ginčijosi.

Deja, deja... Sovietinė „klasių kovos antis“ ne tik pragertus protelius apkvailino. Lyg gyvas išliko mano akyse vaizdas, kai varė į vagonus batsiuvio Jenkevičiaus šeimą. Jį areštavo tą pačią 1941 metų birželio 14 dieną. Jenkevičius buvo karys savanoris, šaulys, gyveno labai kukliai, nes vienas turėjo išlaikyti didelę - septynių vaikų šeimą. Visi buvo dar maži. Susodino jie mažuosius į vonelę ir nešė. Vyresnieji įsikibę tėvams į rankas ėjo iš paskos. Ant pečių kiekvienas nešėsi po ryšulėlį drabužių. Juos išvydęs prie vagono stovėjęs sargybinis nusijuokė:

- Gal jūs pakvaišot? - klausė jis politruko. - Kam tuos ubagus vežat į Sibirą? Tokių Rusijoje savų užtenka...

Politrukas nusikeikė ir užtrenkė vagono duris.

Jenkevičius jau atsidūręs Sibire rašė prašymą Paleckiui, priminė, kad jo tėvas kartu su Paleckiu kalėjime sėdėjo, bet... įkopus į valdžią, ne viską norisi prisiminti.

Pakeliui mažesnieji batsiuvio vaikai neišlaikė kelionės sunkumų ir išmirė, liko tik trys vyresnieji. Paskui mus viename iš persodinimo punktų išskyrė, ir nieko daugiau apie juos negirdėjau.

Trėmė į Sibirą visus, kurie mylėjo Lietuvą ir bandė pasipriešinti raudonajam marui. Bet... mano jėgos visai išseko, kaip tada poliarinėje naktyje einant ledo takeliu, tad rašau paskutinį prašymą: „Die-

ve, ateik pas tuos, pas kuriuos nebuvai, sugrįžk pas tuos, iš kurių širdies buvai išėjęs. Atsiųsk palaiminimą mano Tėvynei Lietuvai.“

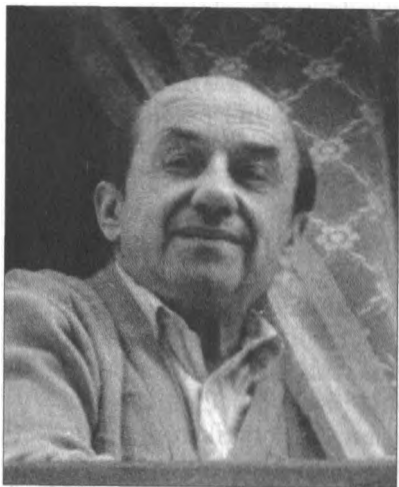
Ji uždegė žvakelę, tik jos niekas neišvydo.

Žvakelė degė širdyje. Jos liepsnelė šildė mažutės moters migdolų akimis baltą palatą. Visiems šalia jos tapo lengviau, tik niekas nesuprato, iš kur toji šiluma sklinda, nes negalėjo pamatyti žvakelės liepsnos moters širdyje...

Į Lietuvą jau ritosi neužtvenkiama, nesulaikoma Atgimimo banga, bet tu jos jau neišvydai, mažute moterie, - migdolų akis užmerkė ilgametė liga. Laptevų Golgotos kelias liko už tavęs... Tik žvakės liepsnelė begalybėje šaukė į kitą pasaulį, kur, tikėjai, nebus melo ir prievartos, kur vyleisi sutikti savo mylimą žmogų, pamatyti savojo Golgotos kelio bičiulius.

Ėjo 1988 metai. Sudie, mažute moterie, nepalūžusi, neišdavusi savo įsitikinimų, sudie... Tavo širdyje uždegta žvakelė tegul lieka ir knygos puslapiuose, tegul niekada niekam neleidžia užmiršti tautos skausmo ir kančios.

Autorės pastaba: prieš mirtį savo kuklius užrašus Liudvika Marūnienė atidavė ją lankiusiai Jadvygai Petkevičienei, buvusiai Žemaičių apygardos Kardo rinktinės Sakalo būrio partizanei.

MEILĖS IR ILGESIO EILĖS TĖVYNEI

Nelaiku, nelaiku atėjai į žemę, poete. Apie ką galėjai dainuoti, kai Tėvynės laukus laistė partizanų kraujas, kai už tiesos žodį okupantas nešykštėjo ilgiausių kalėjimo ir tremties metų.

Nelaiku atėjai į pasaulį, poete, nors siela ir kūnu iškentėtos eilės tau padėjo išgyventi.

Tavęs nebėra ir niekas kitas nepasakys, kada sparnuota mintis ir laisvas sielos skrydis pažadino tavyje kūrėją, kur gimė pirmieji tavo posmai, skirti mylimai merginai ir Tėvynei, apmąs-

□ Stasys Untulis

tymai apie žmogaus didybę ir mekystę, tikėjimą ir viltį. Kas beišgirs mintimis siųstą tavo šauksmą Lietuvai - nepalūžti, išlikti...

Tavęs nebėra, niekam nežinomas poete. Išėjai nepalikęs turtų, nes nespėjai, o ir nebūtum spėjęs nei mokėjęs jų užgyventi. Neliko ir šeimos - nebuvo likimo lemta šeimą sukurti. Liko tik eilės, kurias slėpei giliausiose širdies gelmėse nuo visų, net pačių artimiausių, nes kūrei jas sau... Išėjai žvilgsniu atsisveikinęs su savo jūra, slėpingais saulėlydžiais, išėjai negrūmodamas gyvenimui, kuris tau, poete, buvo pernelyg sunkus ir negailestingas. Išėjai, o eilės skamba, tarytum šiandien parašytos... Skaidrios, lyg būtų ne Mordovijos lageriuose gimusios ir ne kalėjimo vienutėje užrašytos, o prie tavo jūros, šaukiančios gyventi ir tikėti.

Poetą, rezistentą, partizanų rėmėją Stasį Untulį užaugino teta drauge su savo dukra Viktorija. Vaikai iš mažens vienas kitą vadino broliu ir seserimi, vienu vargeliu išgyveno sunkų pokario metą. Viktorijos slaugomas Stasys Untulis praleido ir paskutiniuosius savo gyvenimo metus.

Jis nekovojo prieš okupantą ginklu. Lemtis jam skyrė kitokią

dalią. Buvo labai apsišvietęs žmogus: daug skaitė, domėjosi filosofija, istorija ir literatūra, gražiai piešė, pasižymėjo grakščia rašysena. Stasys Untulis nuo 1945 metų dirbo Kretingos kariniame komisariate raštvedžiu ir nuo pirmųjų okupacijos dienų palaikė ryšius su Žemaičių apygardos partizanų štabų ryšininkais. Labai daug padėjo gelbėdamas partizanus iš beviltiškos padėties: kam prireikė dokumentų svetima pavarde, kad sunkiai sužeistas galėtų gydytis ligoninėje, kuriam reikėjo išvengti okupantų armijos ar nepastebimai legalizuotis, kai dauguma partizanų jau buvo žuvę. Visiems padėjo, visus gelbėjo. Padarydavo reikalingus spaudus, išrašydavo dokumentus, medicinines pažymas, pasus ir tuo ne vienam Žemaičių legiono partizanui padėjo ištrūkti nuo mirties tada, kai lietuviai buvo gaudomi į rusų armiją ir siunčiami į frontą prieš vokiečius. Beje, tą patį darbą dirbo ir vokiečių okupacijos metais, jei tik reikėjo gelbėti žmogų. Jam buvo dėkingi išvengę kalėjimo ir tremties. Tik pačiam nepavyko išsisukti nuo katorgos. Ne, jis klaidos nepadarė. Išdavė ne meistriškai jo ranka surašyti dokumentai, bet savas žmogus, lietuvis, nei pyktį, nei pagiežą jautęs, gal tik saugumo numetamais Judo grašiais susigundęs. Gal...

Ir nuteisė poetiškos sielos žmogų, negalėjusį nė vienam atsakyti pagalbos, dešimčiai metų sunkių darbų kalėjimo ir penkeriems - tremties. Jį suėmė 1948-ųjų liepos 5 dieną. Kaltino ryšiais su pogrindžiu bei suklastotų dokumentų išdavimu partizanams ir vengusiems kariuomenės. Išbuvo kalėjime aštuonerius metus. 1956 metais, po "tautų tėvo" Stalino mirties, jį išvežė į Verchnyj Uralsko kalėjimo Vorkutos lagerį. Iš ten tų pačių metų rugpjūčio mėnesį paleido. Kada jį suėmė, saugumiečiai, keikdami motiną, darė kratą namuose, bet jokių įkalčių nerado. Teisė "raudonoji Maskvos trijulė".

Kalbamės su Stasio seserimi Viktorija Untulyte-Žiliukiene, kuri ligotam broliui iš tremties sugrįžus ir po to netrukus mirus motinai atvažiavo gyventi į Palangą, kad jam padėtų. O dabar ir jo netekusi, vis dažniau atsiverčia brolio eilėraščių rankraščius ir paskaičiusi apsiverkia. Todėl ir mudviejų šneka jaudinanti: mintys šokinėja nuo vieno įvykio prie kito, tačiau kiekvienas šmėstelėjęs atminty vaizdas sukuria šio tylaus, doro ir vienišo žmogaus portretą.

- Toks ten ir teismas buvo... Pasakojo brolis sugrįžęs: iškviatė jį iškamuatą, iškankintą tardymų iš kalėjimo, liepė stovėt ant raudono kilimo, kur už raudonai apdengto stalo sėdėjo ne teisėjai, o

trys rusų generolai. Jie nieko nei klausė, nei aiškinosi, tik pasakė, kiek metų brolis bus uždarytas. O jis tik mylėjo Lietuvą - per vargų vargą sukurta Nepriklausomą Lietuvą, jis tik savo krašto žmones gelbėjo nuo mirties, okupantų kalėjimo ir fronto. Kai išvežė į Verchnyj Uralską, brolių du metus išlaikė kalėjimo vienutėje, net mano laiškus nė vieno neperdavė, nors rašiau ir rašiau... Tik vieną siuntinį per metus leido nusiųsti. Ruošiu, būdavo, broliui siuntinėlių ir nežinau, kaip viską sutalpinti: brolis sirgo, jam šiltų drabužių reikėjo ir maisto, kad išliktų gyvas, vaistų... Neleido nė gramo daugiau įdėti ir iš to paties dar ne viską kaliniui atiduodavo...

Pravirksta sesuo ir priduria:

- Poezija jam padėjo išgyventi. Ir knygos. Tuo metu kalėjimo bibliotekoje dirbo buvusi kalinė, tai ji vis broliui parinkdavo geriausias knygas.

Ant sienos kabo brolio portretas, pieštas lageryje dailininko kalinio. Už tą portretą Stasys išvažiuodamas į namus atidavė jam savo vienintelį turėtą lietpaltį.

Motina, visą gyvenimą per darbus rankų nesudėjusi, du mažus kambarėlius sename mediniame namelyje gavo. Tarp kitko, išklausiusi tuometinio Palangos miesto Vykdomojo komiteto pirmininko Mičiūno tradicinį priekaištą: “Sūnų banditą užauginai ir dar buto nori!” Nubraukė ašarą motina ir atsakė: “Aš užauginau dorą žmogų: jis nerūkė, negirtavo, nesikeikė, nieko neišdavė, nenužudė, tik... Lietuvą mylėjo. Ir laisvę”.

- Numirė ir tas “galingasis” Palangos žmogus, sau ir savo palikuonims sukūręs patogų gyvenimą. Tegul... Brolis niekam už nieką nekerštavo. Ir nereikia šito... Gyvenimas už viską atlygina: kam anksčiau, kam vėliau, - kalba Viktorija. Patyli, susikaupia ir vėl prisimeną:

- Kai brolis sugrįžo, sužinojau, kas jį išdavė. Jam pasakė išleisdami iš kalėjimo. Stebėjomės abu: juk nė piktesnio žodelio tam žmogui brolis nebuvo pasakęs, kodėl jis šitaip? Kodėl troško kito žmogaus kančios?

Ir nutarė brolis - niekada nepasakyti išdaviko pavardės. Nors... išdavikų nėra už ką gerbti, bet liko jo vaikai, vaikaičiai: jie nekalti ir neturi atsakyti už tėvų darbus ar elgesį. Gal užaugę kitokie žmonės bus, kodėl jiems turėtų tekti tėvo ar senelio negarbė? Tegul verčiau

nežino... Beje, ir išdavikas jau mirė, o aš vis klausiu savęs: ar gauti už išdavystę okupanto pinigai jam leido ramiai gyventi?

Likimo ironija: žmogus, išgelbėjęs daugelį nuo pražūties ir katorgos, pats vienas už tai nukentėjo. O man regis, jog per šimtmečius trypti, žudyti, pavergti mes vis dar neišmokstame vienintelio dalyko - vienybės, tylaus patriotizmo, tikrosios meilės Lietuvai ir jos žmonėms. Vis dar labiausiai mylim savo... piniginę. Juk tie patys žmonės, kuriuos išgelbėjo Stasys Untulis, išrašęs dokumentus, rizikuojant savo gyvybe ir laisve - šiandien gyvena gerai įsikūrę, pasistatę patogius namus, tačiau savo gelbėtojų, sugrįžusiam iš katorgos, o vėliau ir invalido vežimėlyje sėdinčiam, užmiršdavo net "labą dieną" pasakyti...

- Kartą šv.Velykų pusryčiams padengiau stalą nauja linksma vaškuote, o brolis pasakė: "Kaipgi tu, sese, užmiršai?.. Mes net kalėjime nors baltą nosinę patiesdavom ant stalo ir ant jos juodos duonos riekę padėdavom, bet... buvo balta staltiesė..." Apsiverkiau ir daugiau niekada nepadariau panašios klaidos. Brolis ypatingai gerbė tautos tradicijas, - patyli Viktorija, sekdamas paskui prisiminimus, ir vėl mintimis šokteli kiton pusėn:

- Nesukrovėme mes turtų. Tik knygas brolis vis pirkė, nors gaudavo mažiausią atlyginimą, dirbdamas komunaliniame miesto ūkyje. Dabar jau kai kurių knygų nebėra. Teko parduoti... Taip ir gyvenu...

Viktorija nieko neprašo, tik labai norėtų, kad nors vieną jo eilėraščių apie šv.Kūčias išspausdintų. Jis labiausiai brolių primena...

Pažadu tikėdama, jog Stasio Untulio eilėraščiai visiems primins, ko neturime teisės užmiršti, ką privalom kaip gyvybę išsaugoti.

Prisimename Stasį Untulį su jo bičiuliais - Juozo Šinkūno šeima. Jie poetą apibūdina kaip labai ryškią asmenybę. Tik štai, kad eilėraščius kuria ir jie sužinojo neseniai, prieš poeto mirtį, kai jis Rimantei Šinkūnaitei padovanojo savo paties įrištą knygėlę - vieningą egzempliorių. Jame - lyriniai eilėraščiai apie jaunystę, meilę, jūrą, pamąstymai dėl okupuotos Lietuvos ateities.

- Tai buvo labai apsiskaitęs žmogus, mūsų senosios smetoninės inteligentijos atstovas: gerai žinojo Europos literatūros klasikus, domėjosi istorija. Pirkė tik labai vertingas knygas, turėjo fenomenalią atmintį, o štai savo kūrybos, atrodo, lyg ir nevertino arba rašė tik sau... kad išgyventų po žmogiškų nusivylimų naštą. Įsiminė jo

ypač graži kalba: jokio nereikalingo žodelio. Visada buvo labai taktiškas, santūrus. Gražiai piešė, savarankiškai išmoko anglų kalbą, žinojo visus Palangos miesto telefonų numerius mintinai, lyg vaikščiojanti enciklopedija, galėjo pasakyti, kas, kur ir kada vyko: jam istorija visada buvo gyva.

Ir vis dėlto, ryškiausiai Stasio Untulio asmenybė atsiskleidžia kūryboje, todėl ir siūlau keletą eilėraščių tiems skaitytojams, kurie neabejingi širdies kalba, kančia ir gyvenimu parašytai poezijai.

Atsisveikinau su Stasio Untulio seserimi Viktorija ir bičiuliška Šinkūnų šeima, tikėdama ir vildamasi, jog nežinomo poeto eilės nenueis užmarštin.

Tikiu

Man sakai: visos dienos ir naktys

Prisisotino mūsų vargų.

Tai kam pasakas šiandien beseki

Kam žiedų dar ieškoti margų?

Kaip tu pasaka siaubui aplinkui,

Kaip žiedais tu gėrėtis gali,

Jei nuo sielvarto žemėn palinkom,

Ir nuo ašarų upė gili?

Neliūdėk! Nugalėsime viską!

Aš tikiu, tad ir tu patikėk.

Ateity mūsų laisvė jau tviska -

Ne rytoj tai už metų, vis tiek!

Vilnius, 1944 m.

Malda

O Tu, kuris neleidi rugio daigui žūti

Ir po žiemos pavasarį vėl grąžini,

Ir duodi sielai džiaugsmo brandžioje rugpjūtėj,

O Tu, kurio darbai vis amžini

*Išgirski pavergto žmogaus beviltį skundą,
Ir viltį jo krūtinei tartum žvaigždę duok,
Ir pasakyk, ir leisk suprast, kad rytas bunda
Šviesus tik po nakties, tik po juodos.*

*Ir jam užteks vergijos naktįje kantrybės,
Ir laisvę grįšiant jis kaip tikintis tikės,
Nes jis žinos, kad visą mūsų kelių lydi
Gera ir viską matanti Akis.*

Palanga, 1945 m

Abejonė

*Mes einam, klumpam, keliamės ir vėlei puolam
Ieškodami šviesos juodžiausioje naktį.
Gėlėm raudono kraujo puošias mūsų broliai
Ir gaubias nerimu namai gimtieji palikti.*

*Mes einame ir gal jau nebegrįšim niekad,
Gal ainiai tik į židinį tėvų parneš
Jaunom gyvybėm mūsų pirtą laisvę šviesią,
Gal jie tiktai sutraukys vergo grandines?*

*Kas atsakys?.. Aplink tyla ir nerimas krūtinėj...
O Viešpatie, neleiski spinduliui vilties užgest!
Te iš mirties viltis naujan gyveniman vadina,
Tesaugo širdys naktįje saulėtekliai džiugias.*

Palanga, 1947 m

Kameroje

*Kartu su vakaru į mano kamerą įeina
Begalis ilgesys praėjusių laisvų dienų.
Be žodžių šnabžda lūpos trumpą laimės dainą
Ir praeities džiaugsmų šukelėm gyvas dar esu.*

*O taip. Visi džiaugsmai trapiu stiklu sudužo!
Kaip kūdikis nūnai šukes tas rankioju, dedu.
Naktį klausaus - širdies pavargę muša sunkūs dūžiai,
Krūtinė apsiklojus nenutirpstančiu ledu.*

*Argi stotis jau paskutinė? Svetimoj padangėj?
Nestok čia, traukiny, skubėk į tėviškę, skubėk!
Sunki, kaip nerimas sunkus, tylą aplinkui spengia,
Už grotų krūpčioja - ne tėviškės - maža žvaigždė...*

Verchnyj Uralskas, 1950 m.

Kūčių malda

*Dienų grandinėse pavargęs
Meldžiuosi į Tave:
Atimki mano juodą vargą,
Namo mane parvesk.*

*Kada prie Kūčių stalo švento
Man leisi atsisėst,
Kada galėsiu vėl gyventi
Atgimusia dvasia?..*

*Užgrotų dega žvaigždės šviesios,
Už grotų - pilnatis.
Kada, o Viešpatie, nušviesi
Kalėjimo naktis?*

*Kalnuos Uralo krinta žvaigždės,
Širdy - taip neramu.
O Viešpatie, naktis išsklaidęs,
Parvesk mane namo!*

Verchnyj Uralskas, 1950 m.

Kūčios

*Į tėviškę brangią galiu tik svajonėm
Iš savo vienutės šiandieną nuskrist
Ir, valgant su ašarom kalinio duoną,
Nuo ilgesio alpsta manoji širdis.*

*Sakykit, ar žinot jūs ašarų skonį,
Su ašarom duoną ar valgėt kada,
Ar Kūčioms atėjus, užgniauztos dejonės
Jums pynės, brangieji, su skausmo malda?*

*Žinau, nesuprasit, kaip drasko krūtinę
Sužibus už grotų vakarė žvaigždė,
Kai vakarą šventą namus prisiminus,
Širdis ima maldą viltingai kuždėt.*

Verchnyj Uralskas, 1951 m.

Alyvų kalne

*O Tėve, kam davei žinojimą šį baisų,
Kam leidai išskailyt man atminties knygas?
Dabar numirti į Golgotos kalną eisiu
Ir žvilgsnis kryžiuje tarp žmogžudžių užges.*

*O žmonija, regiu aš visą tau paskirtą kelią
Ir sielvartus visus, ir kryžkeles matau
Manas pralieto kraujo, nerimą ir gėlą,
Ir keršto sūkuriuos apkvaitusias tautas.*

*Matau ir tuos, kuriais tu visada didžiuosies,
Kurių darbai į šviesą tau atvers kelius,
Regiu ir tuos, kurie tave melu apjuosę,
Pripildys širdis nerimu giliu.*

*Ir kūdikiai maži uždus tvankiuos vagonuos,
Ir motinos iš sielvarto paklaiks,
Gyvybės kaina netgi brolis kąsnį duonos
Iš brolio rankų plėš ir savo dalią keiks...*

*Beviltiškoj maldoj rankas į šaltą dangų
Ties tremtiniai, maldaudami mirties.
Bet aimanoms ir kalinių grandinėms žvangant,
Dangus, lyg nebylys, be atsako tylės.*

*Ir daugelio širdy vilties ges žiburėlis,
Ir daugelis paseks net Judo pėdomis,
O dar kiti, mane pardavę, patys
Klajos tamsybėj apakimo vedini.*

*Žmogus į nieką netikės. Prakeikęs viską,
Save išniekinęs, savęs nesigailės.
Širdies į dangtį nepakels žvaigždynams tviskant
Ir žiedu nesidžiaugs pražydusios gėlės.*

*Ir eis bedieviška minia per visą žemę
Krūtinėj tikinčiųjų viltį užgesint,
Melu įtikint, jog tik jie likimą lemia,
Kad nieks aušros nelauktų laisvės ilgesy.*

*O žmonija! Regiu skausmingą tavo kelią,
Bet šviesią dieną tolimoj matau,
Ir, taurę šių kančios prie lūpų keliant,
Save aš visą amžiams atiduodu tau,*

*Kad tu išvertum bandymą sunkiausią
Ir lauktum atgimimo, kaip žiedai rasos,
Ir būtumei tvirta, kai ims padangė blausūs,
Žinoki, su tavimi aš visada esu...*

Verchnyj Uralskas, 1952 m.

Kada?

*Kai sapnas nežengia į mano
Vienutę šaltą ir dvasia
Svajų sparnais laisva plazdena
Gimtųjų marių krantuose, -*

*Vaidenas akyse man burės
Gaisuos saulėlydžio tylaus.
Į marių gelmę tyliai žiūri
Žvaigždynai miegančio dangaus...*

*Vėjelis pusto smėlio kopą
Ir mano pėdsakus užneš...
O Dieve, kaip krūtinę sopa!
Kada, kada sugrįšiu aš?*

Verchnyj Uralskas, 1952 m.

Pavasaris ateis

*Ateis pavasaris šalelėn rūtų
Griaustiniais ir žaibais,
Kad ne naktis, o saulės dienos būtų,
Kad puoštus ji žiedais.*

*O jeigu obelis balta palūžtų
Žaibuotam rytmetų,
Net jei lakštingalėlė savo gūžtą
Sudegusią matys, -*

*Iš sėklos obelis balta ir vėlei
Išaugš ir pražydės,
Pilka lakštingala sidabro trelėm
Pasveikins vėl žvaigždes.*

*Aleksandrovo centrinis
kalėjimas, 1952 m.*

Bejėgiai jūs!

*Sukaustėte rankas ir žvilgsnį mano,
Vienutėn įmetėt kentėt ir laukt.
Bejėgiai jūs! Daina krūtinėje gyvena -
Pro plieno užtvaras į laisvę ji išplauks!*

*Į lagerius nulėks likimą kartų
Sesutėms, broliams viltimi paguost.
Dainos neuždaryt jums ir neužverti,
Nors grotos trigubos kalėjimo languos!*

*Nuskris jinai prie Nemuno, Tėvynėn,
Skambės bakūžėj po vargų našta.
Dainuos mergaitė ją sau žalią rūtą skinant,
Svajonėj ausdama ne šios dienos raštus.*

*Ir posmai liks gyvi! Kaulėtą senę
Ir dalį jos sutiksiu aš ramus.
Bejėgiai jūs - daina krūtinėje gyvena,
Grandinėm nesukaustysit dainos!*

Mordovija, 1956 m.

Grįšim

*Mano šventas Nemunėli,
Kas tave prispjaudė,
Kas, o kas Rūpintojėlį
Juokdamies sušaudė?*

*Kas sesutės žalių rūtą
Prievarta nuskynė,
Kas laisvais neleido būti
Protėvių Tėvynėj?*

*Kas numirti į ledynus
Mūsų tautą trėmė,
Kas mus šaudė, kas kankino
Už saugumo sienų?*

*Lūpos tyli, širdys žino!
Nepamiršta nieko.
Kančios, grotos geležinės
Atminty palieka.*

*Ir iš Sibiro, Vorkutos
Mes tikrai sugrįšim!
Vainiku žaliųjų rūtų
Papuošim naują kryžių.*

Nepalūžom

*Iš ugnies nesudegę išėjom,
Nesušalę iš Sibiro grįžom,
Ir nuo žemės nenupūtė vėjai,
Nepalūžom po sielvarto kryžiais.*

*Tik labiau užsigrūdinę likom,
Švento ryžto daugiau prisipildėm
Ir tikėdami laukiam Velykų
Per šią naktį kankinančiai ilgą.*

*Iškentėję siaubą visą,
Lagerius ir tremtį
Laisvės spinduliui sutviskus
Kelsimės gyventi.*

*Kapelius visus surasim
Lietuvoj motulėj,
Kur broleliai mūsų drąsūs
Nukankinti guli.*

*Ne visi prie Kūčių stalo
Vakare susėsime...
Bus veidai skausmu nubalę,
Bet bus mintys šviesios.*

*Nemunėli, tu atgimsi,
Vėlei tyras būsi
Ir tekėsi laisvas, linksmas
Per Tėvynę mūsų.*

Mordovija, 1956 m.

Palanga, 1961 m.

Laiškas

*Tu vis prašai, kad aprašyčiau
Savąsias kalinio dienas.
Nuo ko pradėt? Man viskas šičia -
Be pabaigos naktis viena.*

*Čia nematau, kaip saulė leidžias,
Saulėtekių aš nematau.
Širdies krauju rašytos raidės
Tegu suprantamos bus tau.*

*Ar tu žinai, kaip drasko širdį
Kada už grotų prakeiktų
Galingas gervės klyksmas girdis
Rudenio vakaro metu?*

*Ar tau suprast, ką vėjai kalba
Plieniniuos grotų virbaluos,
Ar tau suprast, ko širdžiai alpstant
Rankas į debesis keliu?*

*Tai aš sparnų pavydžiu paukščiams,
Pavydžiu laisvės mėlynos.
Kai nori man širdy užgniaužti
Liepsnelę gimstančios dainos.*

Neateisi

*Atėjai pavėlavus,
Išeini per anksti.
Tavo širdį į savo
Nevalia sugrąžint.*

*Ir beprasmiškai lauksiu
Neateisi - žinau,
Mano rudenio aukse,
Mano gulbės daina.*

*Atminimuose liksi
Išgyventu sapnu
Ir žinosi - be tikslo
Tavimi gyvenu.*

Laiškai į praeitį

*Atsiliepk, atsišauk! Po tiek metų
Aš tave širdyje dar nešuos,
Nors ilgesnis šešėlis jau matos
Rudeniniuose mano keliuos.*

*Nekalbėjome nieko, tik jautėm,
Kad vieninteliai esam abu
Viens kitam... Bet jau niaukėsi skliautas
Virš pavasario mūsų dangaus...*

* * *

*Jau tūkstančiai dienų į praeitį nuėjo,
O man atrodo vakar dar tiktai
Aš tavo veidą lūpom palytėjau,
Kai žvaigždę rinkomės aukštai.*

*Ir šiandien ta žvaigždė dar šviečia, -
Į ją dažnai aš naktimis žvelgiu...
O atsiliepk iš tolimiausiųjų pasviečių
Ir žvilgsniais susitiksimė abu -*

*Žvaigždelėj mūsų ir tada žinosiu,
Kad mūsų sapną dar širdy nešies
Ir pasitikti aš sesers juodosios
Ramus išeisiu, kai mane ji kvies...*

Draugystė

*Svajas užmigusias prikėlei,
Parodei jūrą plačią plačią.
Tau už draugystės žiburėlį,
Už tavo dainą - ačiū.*

*Ji nepaliaus širdy skambėjus,
Jis - ugnele man švietęs,
Nors mūsų pėdsakus čia vėjas
Užneštų ir nuplautų lietūs.*

*Dažnai svajodamas praeisiu
Krantais gimtųjų marių
Su žodžiais širdyje bebalsiais
Į esančių toli ištaręs:*

*- Tai kas, kad mūsų pėdas smėlis,
O dienos žiedus krečia, -
Draugystė liks! Jos žiburėlis
Kalbės tau tyliai - ačiū...*

Tylėk, širdie!

*Žarstau aš pelenus šaltajam židiny
Ir ieškau bent rusenančios žarijos.
Širdie, širdie, ir kam svajoti vadini, -
Praėjus meilė sielvartu atgyja...*

*Visi kuždėti meilės pažadai,
Glamonės visos - melas, melas!
Kvaila širdie! Tikėjai, kad radai
Savajam rudeniui jaunystę žalią...*

*Įlįsk į savo kiautą ir tylėk,
Ir juokis sopulio pritvinus.
Ne tau, širdie, pavasario gėlė,
Ne tau pavasarinis vynas!*

Tu atėjai

*Tu atėjai į mano sodą
Surinkt nukritusių žvaigždžių,
O aš tau ilgesį parodžiau,
Kalbėjau nerimo žodžius.*

*Kažko mums buvo liūdna baisiai,
Abiem norėjosi raudot.
Girdėjom - krinta sodo vaisiai,
Ir jautèm - artinas ruduo.*

*Toli toli kažkas dainavo
Apie jaunystę ir gėles,
O mes norėjom širdis savo
Po žodžių uždanga paslėpt.*

Ar tu žinai?

*Ar tu žinai, kaip širdžiai šalta,
Kai nesuranda ji širdies,
Kaip vienumą sunku pakelti,
Nelaukti nieko, nemylėt?*

*Ar tu žinai, kaip širdį gelia
Svaigi pavasario giesmė,
Kai beržo kiekvienoj šakelėj
Gyvybės kaupiasi versmė,*

*Kai virpa ji kaštonų žvakėm,
Berželio balto žirginiais?..
Bet kaip pavasarį prašnekini,
Jei širdyje ruduo seniai?*

* * *

*Į saulę norėtus pakelti akis
Ir širdį paimti ant rankų,
Norėtusi laimę daina išsakyt,
Nejausti, kad vakaras slenka,
Nejaust, kad pirmoji sidabro šalna
Šerkšnu padabino jau plaukus,
Kad greitai ateis jau ir gulbės daina
Nenorint, nežinant, nelaukiant...*

Malda

*O Viešpatie, juk tu žinai, kad man pajaco kaukė
Įgrįso taip, kad žodžių nerandu. Pasigailėk!
Aš taip ilgai, aš taip kankinančiai vis laikiu
Nežinomos dienos ir laimės didelės.*

*Tada, jaučiu, į širdį iškankintą žengsi,
Gyvu tikėjimu vėl gyvas būsiu aš
Ir vėl, suklupęs prieš tavos padangės slenkstį,
Nuplausiu širdį sau gaivinančia akių rasa.*

*Tik tu neleisk man kryžkelius paklysti
Tarp tūkstančių tikėjimų ir be tavęs.
Skubu diemon, o gal naktin, o iš po kojų slysta
Gimtoji žemė. Palauk - dar neišveski..*

*Sakei žodžius tu man gražiausius
Apie svajonę mūsų šviesią,
O jau dangus grėsmingai niaukęs
Ir mūsų priesaiką mylėti
Nutraukė kylanti audra...
Bandau tik atminty surast
Žodžius, sakytus man kadaise,
Kad patikėčiau, jog ateisi
Paliesti lūpom man akis
Ir žodį užmirštą dar pasakyt.*

*Tik nemeluok
Argi jau niekad, net sapne
Neaplankysi tu manęs,
Ar lūpų deganti kaitra
Jau tavo lūpų neatras,
Ar srūvanti plaukų vilnis
Manęs jau niekad nesvaigins,*

Argi kalbėti pažadai
Kartu nuvyto su žiedais?
Argi jau niekad, net sapne
Neprisiminsi tu manęs?

Tik nemeluok, tik nežadėk -
Užgęso mudviejų žvaigždė,
Nukrito žiedas nuo obels
Ir praeities jau neprikelt...
Te atminimuose paliks
Mums Naujametinė naktis
Ir meilės sapnas nuostabus
Tegu nesuteptas mums bus.
Tik nemeluok, tik nežadėk -
Dar budi ta pati žvaigždė!

* * *

Ir vėl pavasario laukimas
Širdy susikaupė nuodais,
Ir ilgesys beprasmis ima
Mane svaiginti, kaip kadais,
Kada eilėraščiai dar liejos,
Kai buvo rimų dar apstu,
Kai mūsų vakarai tylieji
Žvaigždžių įžiebdavo raštus,
Kai tavo prisegtoj žibutėj
Tavas matydavau akis,
Kai poetu norėjau būti
Ir viską posmais išsakyti.

Praėjo metai neskaičiuoti
Man be tavęs tokie šalti,
Bet laukiu vis, kad pabučiuotum
Mane šaltojoj Sibiro nakty
Atėjus į vienutę nykią
Nuo Rašės žydinčių krantų
Kur pynėme abu vainiką
Svajonių dar tokių šventų,

*Kada mums žodžių nereikėjo
Ir laimė buvo taip arti,
Kai ateitim abu tikėjom
Ir nebijojome mirties,
Kada jaunystę gėrėm godžiai
Ir nežinojome, kad greit
Skambės čia svetimųjų žodžiai,
Kad iš namų reikės išeit
Į juodą nežinią, į naktį,
Daugiau viens kito nesutikt,
Viltim vienintele tik degti, -
Nenugalės dienos naktis...*

*Ir vėl pavasaris... Kur tu?
Kur tie žibučių pažadai?..
O gal tai pasaka tebuvo,
Gal tik svajonėse radau
Akis tavąsias, viskas šičia -
Tik vizija dienų anų,
Pabudusi širdy netyčia
Ir ją su ilgesiu menu?
O atsiliepk! Sakyk, kad viskas
Gyventa buvo ne sapne,
Kad kryžkeliuos dar susitiksim
Ir laiko dulkės neapneš
Jaunystės mūsų atminimų
Ir kas pavasarį atgims
Silpniau vis plakančioj krūtinėj
Žibutės mėlynom akim!*

** * **

*Į stebuklą tikiu
Ir į aukštas žvaigždes
Tiesias rankos ir ilgesio žodžiais
Tavo vardą šaukiu,
Nepaliauju kuždėt
Kol tu vizioj man pasirodai.*

*Ir nušvinta naktis,
Ir nelaukiu dienos, -
Su manim tu esi, mylimoji,
O kaip man išsakyt,
O kaip man išdainuot,
Kad tave širdyje vis nešioju?*

*O žinok - nebuvai
Niekada niekada
Iš eilėraščių mano išėjus.
Tu likai man gyva
Kaip švenčiausia malda
Juodą naktį širdy nugalejus.*

*Su širdim prie širdies
Mes jaunystės sapne
Vieną žvaigždę abu išsirinkom.
Nenorėjom tikėt, kad tave nuo manęs...
O jau rinkosi vėtros aplinkui.*

*Net tvirti qžuolai
Neatlaikė audros,
O mes buvom tik trapūs medeliai...
Tik krūtinėj giliai
Nepaliovėm kartot:
- Mūsų meilės pavergti negali!*

*Kur šiandieną esi -
Nežinau, nežinau
Ar dar mudu kada susitiksim,
Bet likai man šviesi
Kaip žvaigždė tolima,
Kaip svajonė, kaip amžinas tikslas.*

*Parskridus paukštė palietė sparnu
Krūtinę mano ir joje nubudo
Jaunystės dainos dar iš tų dienų,
Kai buvome svajotojais abudu.*

*Kadais Velykų džiaugsmo gaudesį
Nežinomos vardu širdin įdėjus,
Gyvoji pasaka lig šiol esi
Ir mano burių palaimingas vėjas.*

*Tik tu paukšte į tolį išskridai,
Sparnų sugrįžti nieks tau nesugydo
Šalin, kur buvome kadais
Gražioj jaunystės pasakoj paklydę...*

Nebaugu

*Nebaugu nebaugu
Rudeninių bangų
Ir žiemos pranašai man nebaisūs,
Nes tikiu ir žinau:
Net gėlelė gležna
Nužydėjusi atneša vaisių.*

*Nebaugu nebaugu,
Kad numirsiu - tegu!
Su pavasariu vėl prisikelsiu
Nors mažyte žole,
Nors bangos dalele,
Nors kaip užmirštas, tolimas balsas.*

Svajoju

*Svajoju aš kaip mudu dviese
Tada prie židinio kaitraus
Vėlyvą vakarą sėdėsim
Ir nieks mums laimės neuždraus.*

*Gal būt eiles aš tau skaitysiu,
Rašytas Sibiro snieguos,
Kaip tu Uralan nuo Dubysos
Sapne ateidavai paguost.*

*Atgims jaunystės mūsų dienos,
Širdis krūtinėj suplasnos
Kaip toj gegužio mėnesienoj
Nuo pabučiavimų liepsnos.*

*O gal dienoraščio atskleisim
Senus, pageltusius lapus?
Jie obelių žiedais baltaisiais
Ir praeitim pakviapę bus.*

*Mums bus ramu, mergaitė mano,
Vėlyvą vakarą rudens
Ugnelei židiny plevenant
Svajot, mylėti ir gyvent.*

Tau, mano sese

*Mano sese! Tavęs nepažįstu,
Tik žinau, kad viendaliai abu,
Kad už grotų praėjo jaunystė,
Nesilenkus prieš amžiaus stabus,
Kad tikėjimas tavo krūtinę,
Kaip ir mano, gaivina viltim,
Kad aušros ši naktis paskutinė
Ir vilties negalės mums atimt.*

*Tavo žvilgsniui šiandieną aš duodu
Rinkinėlių vienutės dainų.
Jeigu rasi jame tu paguodą
Nešti vargui nelaisvės dienų -
Aš laimingas, bet jeigi jos nieko
Neprimins tavo širdžiai brangaus, -
Man atleiski ir jų nepaniekink -
Parašyti nespėjau geriau...*

Vizija

*Žmogus, prie laužo gėstančio parimęs,
Dienas prakeikė, kad norėjo būti
Didesnis už nežinomus dievus,
Už mirtį ir gyvenimą didesnis.
Dabar jo žemė padengta stiklu
Ir alkanų griuvusių griaučiais,*

Gyvybės meldė, būdama pati bevaisė...
Jo moteris ateinant laukė
Užnuodyto dalelėm Alfa, Beta, Gama
Pirmagimio, pradėto saule
Ir dar žiedais papuoštoj žemėj.
... Ugniavietėj žėrėjo paskutinės anglys,
O juodame danguj - žvaigždžių procesija,
Bet žmogui viskas buvo pelenų naktis.
Jam šviesą pavogė paties jo sukurtoji saulė
Ir jo paties išlaisvinta apokalipsinė mirtis.

* * *

Man sakote: - Kodėl perkūnai tyli
Tavuos eilėraščius, kam tu
Beprasmį ilgesį ir skausmą gilų
Žvaigžde vidurnakčio sapnų
Papuošei kaip skaidriausią auką,
Kodėl dainuodamas tu ryto laukį?
Ir liūdesio daina savy galybę slepia,
Lėčiausioj upės tėkmėje - galia.
Ne visuomet audra gėlėlę trapią
Sugniuždo, šėldama savam kely.
Todėl ir mano šie menkučiai posmai
Užmiršti, kad esu žmogus neduos man...

* * *

Ir juodoji diena, ir baltoji naktis
Susipynė gyvenime mano.
O su kuom gi širdis ryto aušrą sutiks,
Jei žarijos joje vos rusena?
Nuo rudenės svajos ar galės suplasnot
Mano mūza ar jos nesupančios
Tų baltųjų naktų, tų juodųjų dienų
Tebegyvas vienutės rožančius?..

* * *

Neskaičiuoju, kiek metų gyventa,
Nežinau, kiek jų man bepaliko,
Tik žinau, kad gyvenimas - šventė
Ir laukimas nebūtų Velykų.

Tik žinau, kad pavasarius keičia
Tamsūs rudenys, žiemos speiguotos
Ir žinau, kad nepaprastai reikia
Ir per darganas saulę dainuoti.

Išeinant

Tai kas - manęs nebus. Gal būt ramiai ilsėsiuos
Po žemės uždanga juoda.
Ateis pavasariai, ateis ir dienos šviesios,
Užgis kraujuojanti žaizda.

Nelauksi jau tada manęs prie klevo vartų
Ir niekas nebelauks manęs
Užmirši greit. Argi liūdėti verta,
Jei saulė žemę auksina?
O nūn - sudie! Na taip... Gal būt jau mudu niekad...
Širdis manoji nerami...
O Viešpatie, kokia daugybė darbo lieka
Kol laisvė mums sugrįš namo!..

Gana! Žirgai jau nerimauja.
Duok ranką dar, ištark sudie.
Einu į nežinią ir į rytojų naują -
Palik ir lauk. Tik neliūdėk!

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Abaronas Janis 12
Abišala Aleksandras 141
Abišala Vaclovas 141-142
Afanasjevas 163
Akelaičiai 159
Akelaitis Kazimieras, sl.
Vėtra 156, 158-159, 178
Akelaitis Petras 155
Akelaitytė Onutė 168, 175,
186
Akelaitytė-Klyvienė Onutė
168, 175, 186, 202
Akulevičius 215
Alasevičius Jonas 37
Aldona, žr. Alūzaitė
Monika
Aleinikovas Pafunijus 38
Aleknas Adolfas 38
Aleknavičienė 220
Aleknienė 38
Aleksiejūnas 203
Aliukevičius Alfonsas,
sl. Saulė 139
Alūza Bronius, sl. Bedalis
125
Alūzaitė-Kuličauskienė
Monika, sl. Aldona 125,
127-128
Andrijauskienė Anastazija
35
Audrūnas 159
Augulis Juozas 61
Aukštuolis Jonas 80
Auzinis 16-17
Avsejeva Matrona 50

Babachina 50
Babachinas Aleksiejus 35
Babachinas Evdochimas 35
Babicks 215
Bakšys Jonas 13
Balaišis Rimas 55
Balčiūnas Stasys 65
Baltakis Laimutis 54

Baltenis Edvardas 12
Baltmanis Janis 18-19
Baltušis Povilas 51
Baltuškos 75
Barkauskas 67
Barkauskas Adolfas 107
Barkauskas Stasys 109-110
Baronaitė Jane 78
Bernanis Peteris 12
Bespalovas 85
Bieliauskas Antanas 8
Bieliauskas Pranas 13
Biltauras Alis 19
Blatienė 129
Blažiūnai 113
Blažiūnaitė 113
Bluzma Gunaras 16, 28
Borchartienė Jadvyga 213
Buka Vladislavas 12
Brauzinis Erikas,
sl. Kapteinis 24
Bubulis Justinas 110
Bubulis Kazimieras 106,
108, 119
Bubulytė-Kaselienė Bronė, sl.
Našlaitė 106, 120
Budreikos 75
Bulavas 83
Buliaskas Jonas 55
Bulis Janis, sl. Peteris 24
Buninas 8, 10, 14-16-17, 19
Butrimas Povilas 115
Būtėnas, žr. Mažeikis
Feliksas

Calytis 17
Cigankovas 71
Čekys Algirdas 90
Čepelytė Ona 85
Čepukonis Vaclovas,
sl. Tigras 79-80
Čerikytė Leonora 114
Čerka 37
Čihuras Ipolitas 122-124,
127, 130-131
Čičelis Jonas 113-114
Čiužas 71

Čmiliuk Lidmila 173-174,
182, 185

Dambrauskas Petras 66
Danisevičius Stasys 147
Darvė Aleksandras 8
Daugys Teodoras 214
Deksnyš Petras 67
Dilanas Vladislavas 12
Diržys Juozas 55
Dovydenas Rimas 35
Drozdozas 26
Dručkus Andrius 28, 90,
94
Dzenkauskaitė Bronė 133
Dzeržinskis 147

Eglė, žr. Mockutė Elena
Eglitas 10
Erškėtis, žr. Kaladinskis

Filipovas Ivanas 26
Fričas Jozefas (Juozapas)
4-8, 10, 12-13, 15-18, 20

Gailius 115, 118
Galvanauskas Albinas 55
Garalienė 208
Gasparas 101-102
Gaudzė Mykolas 67
Gelažius Pranas, sl. Klonis,
Direktorius 24-25
Gimbutienė Zita 36, 49
Gladkinas Klemensas 83
Glazovas Viktoras 27
Golubevas 42
Graudinis Arnoldas, sl.
Janka 24
Greisas Arūnas 157-158
Grižas Vytautas 55
Griovys Karolis 38
Griovys Petras 38
Grumblinas 221
Gudas Petras 66, 68-69
Gurklys Petras 35

Ivanauskas Adomas 112

- Jakobsonas Haris, sl.
Misteris 24
Jakubka Povilas 56-57
Jakutis Alfonsas,
žr. Kalpokas Kazimieras
Jančiauskas Kazimieras
218
Jankauskienė 220
Jankevičius 225
Jasinevičius Jonas 3
Jasinevičius Konstantinas-
Kostas, sl. Aras 54, 55, 57-
63
Jasiūnas Karolis 45, 50
Jėčys Dominykas 136
Jofė 34
Juknevičius Stasys 35
Jupiteris 159
Jurevičius Kazimieras 85
- Kabiestavičius Juozas 55
Kadūkis Vladas 38
Kairytė Ada 128
Kaladinskas, sl. Erškėtis
106, 115, 119
Kalpokas Kazimieras 29-
42, 44-53
Kalpokas Vladas 36
Kalpokienė Uršulė 49
Kaltas, žr. Skunčikas
Antanas 115
Kalvelis 212
Kaminskas Albertas 8, 13,
15
Kaminskas Kostas 49
Kapitkova Ana 18-19
Kaprailovas 28
Kapučinskai 214
Karliukovas Michailas 27
Katelė 82
Katinas 115
Katauskas 217
Kaunietis Jonas 51
Kaupelis Adolfas 51
Kavaliauskas Vladas 113
Kazakevičius Česlovas 132,
137
- Kazanas Mykolas 9
Kaziūnas Povilas 49
Kazia 221
Kazlauskas Jonas, sl.
Rabinas 51
Kazlauskas Jurgis 51
Kazulėnas Algis 11, 16, 28
Kažemėkas Antanas 157
Keirys 10
Kenedis 193
Kęstutytės 104
Kirlys Jonas 157
Kirstukas Alfonsas 33-34
Kliavinis Peteris,
sl. Mičmanis 24
Kligys Stasys 95
Kligys Vytautas 55
Klimaitis Petras 18
Klimams Albertas 12
Klimeikienė Staselė 203
Kliukienė Adelė 118
Klyvienė Onutė, žr.
Akelaitytė
Klyvis Gediminas 176, 181,
194
Klukys Stasys 51
Kondratjevas 38
Konfucijus 32
Konstandenko 49
Kovalskis Bronius 139
Kovalskis Česlovas 137,
139, 141
Krankaliai 70
Krankalis Rudolfas 69
Krankalytė Alma, sl. Rūta
67-70
Krasauskas Petras 70
Krauja Karlis 22-24, 26
Kreiza Jonas 35
Kreiza Kostas 35
Krisiūnas Jonas 35
Krisiūnas Kazys 51
Kriščiūnas Alfonsas,
sl. Šermukšnis 24
Kriščiūnas Jonas,
sl. Neiranas 24
Kriščiūnas Kazys, sl. Smilga
- 24
Kryževičius Kazimieras 166
Kublickas Jonas 54-56, 63
Kudirka 63
Kulijevas Mustafa Chanlar
Ogly 26-27
Kundelis Ignas 70
Kuveikis Juozas 69-70
Kuznecovas 54, 57, 59
Kviliūnas Antanas 104
- Lapenai 220
Lasinskas Kazimieras 67
Lašas Balys 76
Laurinavičius Petras 112
Leninas 72
Lensmanaitė Bronė 38
Lesinskis 102
Liauška Petras 35
Liauška Povilas 35
Liepa, žr. Kasdienė Bronė
Liubeckis 104
Liutkus Vincas, sl. Lokys
139
Liutkus Zenonas 138, 142,
146-147, 151-152-153
Lokys, žr. Liutkus Vincas
Lopot 23
Lukičius 42
- Mačeikiai 222
Mačeikienė 222
Makutėnas Algirdas 8, 13,
95
Markevičius, sl. Beržas 140
Martinus 206-207
Marūnienė Liudvika 207,
226
Masevičius Pranas 113
Masiuliai 220
Masiulienė 220
Masteikienė Antanina 98
Mateikiai 76
Mateikienė Teresė 76
Mateikis Juozas 74
Mateikis Petras 76-77
Mateikis Povilas 74-77, 79-

- 80
Matulevičius Kostas 178
Mažeikis Feliksas 64-65,
68-69, 71
Meginis Albinas 75
Meiluvienė Ona 50
Milašius Kazimieras,
sl.Pušaitis 118-119
Mikšys Jonas 35
Mikšys Vladas 35
Milienė 220
Mironienė Elena 50
Miškinis Antanas 81
Mockutė Elena, sl.Eglė 98-
100, 102, 104-105
Molis 170
Molotovas 64
Montvydas Vladas 125,
128
Morozovas 65
Murans Ana 100-102
Musteikis Juozas 68
- Nagelė Adolfas 38
Našlaitė, žr.Kaselienė
Bronė
Navickas Jonas 13
Nemajūnienė Stasė 130
Nemčinskienė Stasytė 71
Nevedomskas Bronius 110,
118
Neveris Erikas 14
Noreikienė 112
Noreikis 112
- Oleškevičius Petras 56
Ostrovskaja 14
- Pajarskas Petras 76-77
Pajarskas Pranas 77
Paklevskis 215
Pakšlaitė Aldutė 97
Pakšlaitė Elena 97
Paleckis 225
Palivonas 50
Papečkus 218
Paršukas 79
- Paulauskas Kazimieras 88
Pavilas Janis 14
Petkevičienė Jadvyga 226
Petraskas Bronius,
sl.Šarūnas 155,157-158
Petraskas Vytautas 166
Petryla Bronius 58
Petrylaitė Aldona 58-59
Piestinis 92
Pipikai 66
Pipikas Juozas 66
Pivoriūnas 207
Plepas Edvardas 6,16-19
Poliukaitienė 211
Popovas 10, 54
Poška Aleksas 121
Poškaitė -Kubilienė Alma
121, 123, 131
Poškos 121
Potapova Olga 35
Povilaitis Benediktas,
sl.Benis 24
Pranckūnas Jonas 96
Prackūnas Pranas 96
Prapuolenis Algis 215
Prapuolenis Vincas 215
Princevas Piotras 26
Pukinskas Anupras 139-
141
Pupeikis Balys, sl.Tauras 9,
91,97
Pupeikytė-Šinkūnienė
Bronė, sl.Birutė 90-92, 94,
97
Puprlis Petras 102
Pupelis Vincas, sl.Seniūnas
93,99, 102
Pūkys 147
- Rabačiauskas, žr.Kalpokas
Kazimieras 49
Račkauskas Leonas 106,
109-110, 114
Radžiūnas Pranciškus 153
Ragaišis Antanas 96
Ramanauskai 46
Ramanauskas Adolfas,
sl. Vanagas 135
Ramanauskas Kazys 9
Rasimavičius Petras 51
Rasimavičius Romas 51
Raštikiai 212
Raulynaitis Juozas 183
Redeckas Kostas 69
Reide Arnoldas, sl.Vilnis
24
Rekašius Liudas 124-125
Repečkaitės 220
Ribentropas 64
Rinkevičius Antanas 50
Rinkevičiūtė Anfisa 50
Rokunda 94
Romanovskis 10
Rudis Aleksas 38
Rudzikaitė-Mateikienė
Monika 77
Ruginis 218
Rutkus Anicetas,
sl.Tervinskas 24
Rutkus Jonas, sl.Jurginas
24-25
Ruzgiai 13
Ruzgis Janis 13-15-16, 19
Ruzgis Valentina 13, 16, 19
Ruzgis Vytautas 19
Ruža 118-119
Rūta, žr. Krankalytė Alma
Rūta, žr. Akelaitytė Onutė
- Sabaliauskas 41
Saladnikovas 163
Samsonovas 218
Samulėnas Kazys 51
Saulė, žr.Aliukevičius
Alfonsas
Savickas 68
Savitovas 26
Semaška 183
Semaškaitė Janina 3
Šilinis Voldemaras, sl.
Mikus 24, 69
Simonavičius Pranas 143
Sinkevičius Vytautas 137,
139, 141

- Skribelis 50
 Skrodas 50
 Skukys Antanas S
 Skunčikas Antanas, sl.
 Kaltas 115, 117, 119
 Sliesoraičiai 216, 220
 Smelteris Viktoras 8
 Sniečkus 203
 Sokolovas 14-15, 115
 Stalinas 72, 149, 173-174,
 210, 223, 228
 Starkus 61
 Styra Alfonsas 51
 Stočkus 37
 Stolypinas 59
 Stratavičius 214
 Streikus Antanas 9-10
 Streikus Juozas 6, 9, 11-13,
 15-19, 91-92, 97
 Struopas Simonas 66
 Stundžia 92
 Subata Jonas 93
 Sukauskas Bronius 35
 Sužiedėlienė Juzė 220
 Sužiedėlis 212
 Svilas Ričardas 176

 Šakys Jonas 51
 Šakys Petras 51
 Šaltis Jonas 51
 Šarkus Juozas 134-135
 Šarūnas, žr. Petrauskas
 Bronius
 Šedys Jonas 54, 56
 Šeškauskas Antanas 35
 Šeškus Bronius 38
 Šiaučiuonas Alfonsas 51
 Šiaulanskienė 217
 Šidlauskas Jonas 44
 Šileikis 107
 Šilingas Stasys 80
 Šimėnas 38
 Šinkūnai 231
 Šinkūnaitė Rimantė 230
 Šinkūnas Juozas 230
 Šiupinys Karolis 38
 Šiurkus Telesforas 159

 Škelė 10
 Škelė Alfredas, sl. Džonis
 24
 Šuminaitės 118
 Šūsnyš 42

 Taraldžiai 79
 Tigras, žr. Čepukonis
 Vaclovas
 Timofejevas 38
 Timšanas Kuris 12
 Tonkūnas Juozas 80
 Tumas-Vaižgantas 54-55
 Tumėnas Anatanas 92
 Turkovas Emeljenas 50
 Turkovas Panfilas 50

 Untulis Stasys 227-228,
 230-231
 Untulytė-Žiukienė
 Viktorija 228
 Upskus Karlis 14-15
 Urbonas Stasys 8-9, 12,
 15, 20
 Utkinas 140
 Vaičekauskas 41
 Vaičėnas Balys,
 sl. Liubartas 18, 90, 93-94,
 96-97
 Vaičius Ulijonas 76
 Vaičiuvienė Ona 76
 Vaitiekonis Linas 49
 Vaitkus 135
 Vaivoda Olga 13
 Valentėlis Ernestas 49
 Vanagas, žr.
 Ramanauskas Adolfas
 Vanda 84
 Varnaitė-Paškevičienė
 Anelė 82, 89
 Vasilevskis Janis 11, 16, 28
 Večerskis 159
 Velička Dionizu 88
 Veliniškiai 214
 Verasko Liudmila 171
 Vėtra, žr. Akelaitis
 Kazimieras

 Vilutis Vytautas 79
 Virbickas 38
 Vitola Ausma 8
 Vytenis 159
 Voroninas 26

 Zaborskaitė Stasė 67, 70
 Zaleckas 221
 Zaremba 187
 Zarembaitė Danutė 139,
 153
 Zarembaitė Onutė 139
 Zarembaitės 142
 Zauka Bronius 54
 Zichmanis Modris 23-24
 Zinkovas 224-225
 Zoluba Albinas 75
 Zoluba Juozas 51
 Zovė Feliksas 78
 Zujanas 8
 Žaibas 135
 Žemaitis Liudas 163
 Žemaitukas Juozas,
 žr. Kalpokas Kazimieras
 Žėkas Eugenijus 55
 Žilinskaitė Marijona 114
 Žilys Albertas 55
 Žukauskas Adolfas 69, 98-
 102, 104
 Žukauskas Vytautas 99,
 102

VIETOVARDŽIŲ
RODYKLĖ

Abanas 60
Agurkiškės miškas 9
Aknystė 9, 13-15
Aleksandrovo kalėjimas 236
Alizava 44
Alytus 133, 137, 141
Altajus 210
Angara 213
Antaviliai 119
Antazavė 9
Antazavės šilas 91
Amerika 155, 210, 216, 221
Apaščia 33
Armonų miškas 69
Asarė 20, 27
Asarės miškai 4-5, 16, 18
Aukštadvaris 38
Azija 27, 64
Ažugojų miškelis 78
Ažvinčiai 110, 114, 118
Ažvinčių giria 106, 111, 116

Bajorai 68
Barnaulas 210, 212-213
Barvydžiai 128
Beberėnė 10
Biržai 49,58
Bučiūnai 67
Buivėnai 51
Chara Chaja 219-220

Čedasai 29, 32-37, 45, 50-51
Čiunka 82, 87-89
Daugpilis 100, 103
Dauguva 23-25, 103
Dobelis 19
Domine 101
Dubysa (upė) 242
Dunava 10, 28
Dunavos miškas 9, 12, 20
Duokiškis 96
Dusetos 63, 96
Dusetų giria 95-96
Dūkštas 107

Dvoriščia 61
Džezkazganas 60

Eglainės miškai 12, 92
Eidžionys 51
Eiguliai 159
Elksnės miškai 19
Europa 64, 230

Garbalių miškai 66, 68
Garbšiai 108-109
Garliava 140
Gediškiai 66, 68, 69
Geidžiūnai 49
Geručiai 121
Ginučiai 119
Gražiapušis I 18
Grinkiškis 121-122
Grobinė 23
Gudonys 78-79

Igliauka 203
Ignalina 107, 120
Ilgašilio miškai 91
Ilė 21,23-24, 26, 28
Ilūkstė 8,10,13-14,20,92
Inta 92, 154, 167, 172, 175,
179, 191, 195, 199
Irkutskas 86
Italija 220

Jagodna 74
Jakutskas 214, 216, 218-
219, 222-223
Jekabpilis 8, 13-14,17-18
Jelgava 70, 72
Jena 215
Jočeliškis 82
Jenisiejus 172, 178
Jokūbiškio vnk. 51
Juociškiai 133
Juodupė 37, 40, 90
Jūzintai 69

Kamajai 37, 40, 54, 74, 96
Kamenė 210
Kaukazas 72

Kaunas 33, 62, 111-112,
131-132, 138, 142, 156,
159, 163, 181,208,211,
214,216, 221-222
Kazačenskas 60
Kazačis 217-218
Kazitiškis 114, 116-117
Kėdainiai 121
Kibeliai 34
Kijevas 209
Kirdeikiai 115
Kirženiškis 34
Klaipėda 127, 131
Kolyma 158
Kūdrų miškas 9
Kugostakas 215, 218, 220
Kunigiškiai 78
Kupiškis 33
Kupreliškis 34
Kurkliečiai 74-75, 79
Krasnojarskas 60, 71-72,
178, 188
Kriaunos 91
Kretinga 228
Krišjanų vnk. 10
Kvedariškės 44
Kvetkai 38

Lapių kalnas 93
Laptevojūra 201, 224, 226
Latvija 6, 8-9,14, 19, 21,
23-24, 26, 28, 37,51,54,
66, 69-70, 72,91-93, 100-
102, 104
Laukesos 103
Laurai 104
Lena 214, 216, 222
Leningradas 167, 215
Lenkija 220
Lielaucės miškai 21
Lieplaukė 131
Liesiškė 93
Lietuva 3,8-9, 11, 14, 21,
25, 27, 33-34, 36-38, 40, 44,
46, 48-50, 52, 54-55, 58,
60-65, 67-74, 76-77, 79-83,
86-87, 89,91-94, 97,104-

107, 120-121, 126-127, 131,
136-138, 146-147, 152-155,
159-160, 164, 166-167, 173,
178-179, 182-185, 187,
189-192, 194-195, 198-206,
210-211, 215-216, 219, 220,
223, 225-227, 229-230, 238
Lucanai 11, 13, 16-17
Lukštai 54
Luokė 128

Magadanas 81
Maklakova 202
Marijampolė 141, 147, 156,
163, 199, 203
Maskva 26, 37, 40, 46, 59-
60, 72-73, 150, 187, 192,
200, 219, 224, 228
Mednekės vnk. 8
Migalanai 8
Minčios miškas 113
Minskas 209
Misiūniškis 54
Mordovija 80, 227, 237-238
Mozūriškos 118

Napoleono kalnas 139
Naujoji Vilnia 208
Nemunas 139, 159, 237
Nicloza 44
Norilskas 71-72, 160
Novočiunka 86

Obeliai 3, 28, 37, 40, 66,
91, 94-95, 97, 104
Obelių šilas 93
Obė 210, 213
Onuškis 54

Paduobis 70
Paduobio miškas 69, 92
Palanga 228-229, 231-232,
239
Paliepis 38
Panemunys 30, 32, 34-35,
37-40, 42, 51
Panemunykai 133

Pandėlys 37, 44, 63, 83
Panevėžys 57-58, 71, 85
Pavolgis 191
Piliuona 139
Piskunovka 61
Pivašiūnai 133
Plinkbaliai 70
Plungė 147
Plunkovičiai 35
Potma 80
Povižonys 34
Prienai 141
Pruodenė 18
Prūsaliai 35
Puziniškis 119
Radžiūnėliai 51
Rageliai 69
Raikėlnai 51
Raudinės miškas 9
Rašė 242
Rempelio miškai 69
Ryga 28, 37, 48-49, 52, 70,
83
Rokiškis 3, 28, 29, 32-42,
54, 56-57, 63, 67-71, 73, 75,
82, 85
Romainiai 131
Romanciras 215
Rubenė 12, 14
Rubenės miškas 10
Rusija 27, 33, 40, 44, 49-
50, 52, 65, 71, 94, 142, 145-
146, 164, 167-168, 177,
200, 204, 209, 214, 217,
225
Sabališkiai 116
Sachara 82
Sajarskas 213-214
Salakas 106-109, 112
Saldutiškis 115, 119
Salmienų vnk. 17
Sasnavą 159
Sibiras 23, 39, 49, 52-53
55, 58-61, 70, 76, 81, 84',
104, 121-122, 154, 157',
164, 167, 173-174, 176
180, 182, 187, 192, 200

202, 214-215, 223, 225,
238-239, 248
Simnas 161
Skiemonys 70
Slatė 15
Slatės miškai 16
Sovietų sąjunga 35, 60, 64,
68, 72-73, 89, 142, 168,
199, 213
Steponai 42
Subatė 11, 13, 16, 100
Suvalkija 154
Svėdasai 67, 77

Šeimatė 115
Šenbergo dvaras 101
Šešupė 158
Šiauliai 35, 37, 49, 122,
126, 220, 222-223, 225
Šiaurės Amerika 208
Šidla 61
Šilutė 56
Šunskagirė 158
Švedija 215
Švenčionėliai 108

Taišetas 96, 103
Telšiai 121-122, 128-129
Tiksis 214, 218, 222
Tumasonys 66, 69

Ukraina 72, 88, 174, 182,
204, 209
Uralas 190, 248
Uralskas 229
Utenykštis (cz.) 113
Užventis 127

Ūdra 115

Vabalninkas 44
Vaišnoriškės miškas 117
Valainės vnk. 12
Verchojanskas 215
Verchnyj Uralskas 228,
233-235
Verksnionys 58

Vilnius 29-30,46, 49, 52,
64, 82, 104, 111, 113, 119,
126-127, 166, 203, 219, 224
Vingriškės 35
Vodorodnė 72
Vokietija 35, 64, 66, 94,
147

Vorkuta 103, 144-145, 147-
151, 167, 191, 228, 238
Zastaučiai 49
Zarasai 107-108
Zebrenė 21, 23
Zirnajai 9

Žaideliai 33
Žemaitija 125
Želmeniškiečiai 118
Želviai 127
Žiobiškis 33

PASKUI LAIKO STRĖLĘ TURINYS

SKAITYTOJUI IR MANO HEROJAMS.....	3
JUOZAPAS FRIČAS IR "JUTIS" KELIAI.....	4
MANO LAIKAS - KARIO LIKIMAS.....	29
KAM SKAMBĖJO LAISVĖS VARPAS.....	54
AR ĮAMŽINSIME JŲ VARDUS?.....	64
KUR SUPASI ŽEMĖ IR ŠLAMA ŠIMTAMETĖS LIEPOS.....	74
MIRTIES KELIAIS Į POŽEMIO MIESTĄ.....	82
BALTO RŪKO SKRAISTĖ.....	90
LAUMĖS JUOSTĄ MAŽYLIUI ĮDĖJO.....	98
RYŠININKĖ.....	106
MUMS REIKIA SUSITIKTI.....	121
KALVIO SŪNŪS	132
KUO GYVENO LAGERIŲ IMPERIJA.....	138
VAKARAI SU ONUTE.....	154
ŠIAURĖS GOLGOTA.....	206
MEILĖS IR ILGESIO EILĖS TĖVYNEI.....	227